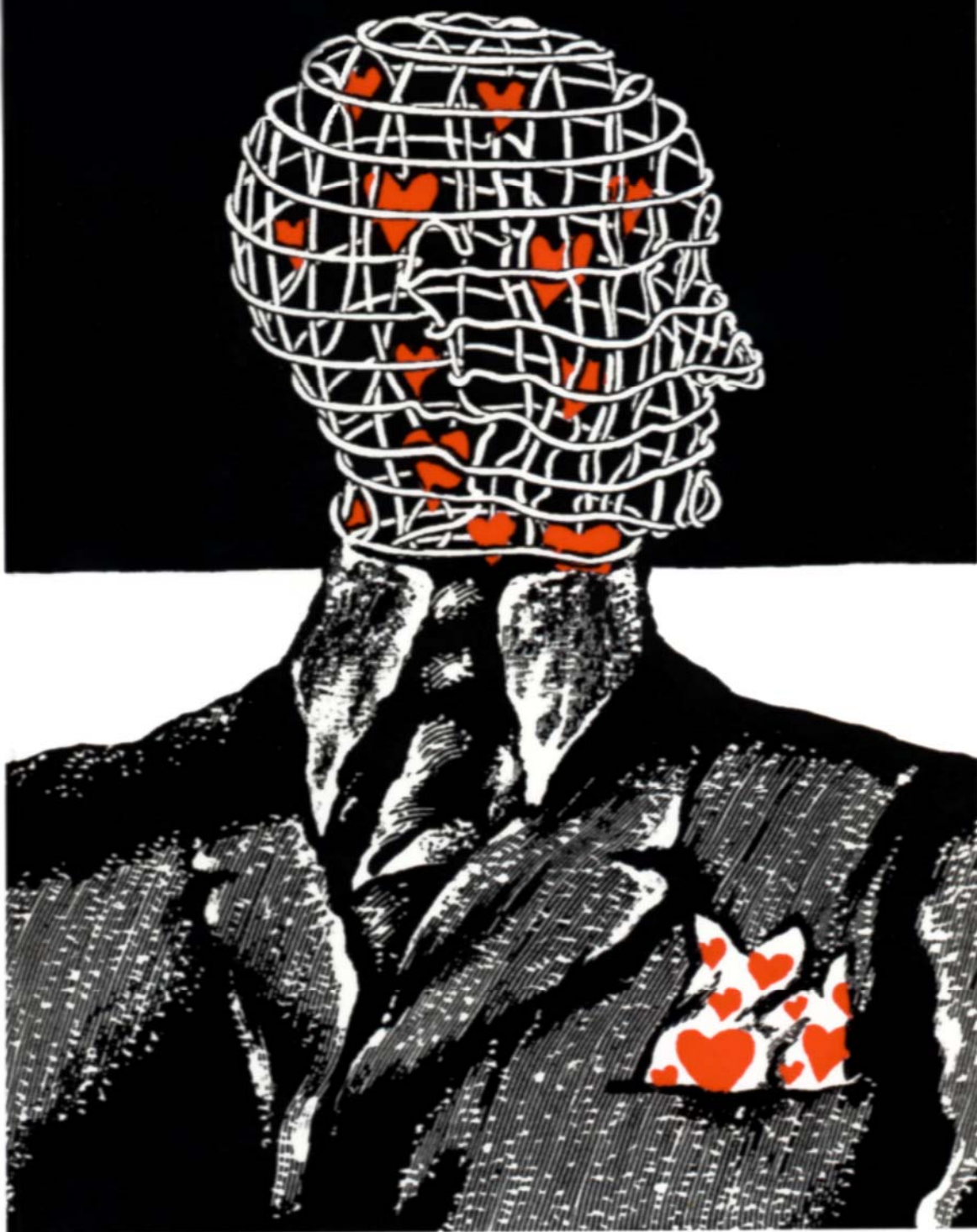

PÜNKÖSTI ÁRPÁD

A KOR SZERELME

Belvárosi Könyvkiadó

Pünkösti Árpád
A kor szerelme

Belvárosi Könyvkiadó
Budapest, 1997

ISBN 963 7675 91 4

TARTALOM

Falkavadászat

Balczó, a felhőnyitogató
Falkavadász a kabinsoron
Galambszürke felöltő
Mennyi a babocska, Bakker úr?
Tiszteletbeli viking
„Egy görög nem érti a tökfőzeléket”
Kék madár, vak tyúk

Ökumenia

A tótkomlósi tisztelendő
Iskola a határon túl
Donáthék szüntelen csodái
Ökumenia
Más, aki vet, és más, aki arat

Úrkori kézrátétel

Az orvos halandóbb a betegénél
Úrkori kézrátétel
Mire számíthatok, doktor úr?
Koch mester pálcikái
Úri és női gyógyvízuszoda

Három felvonás

KGY meglátogatja AGY-t
III/III
Belgrád rakpart 25
Kádár János gyermekei
Három felvonás

Első-utolsó szerelem

Barackvirág, merre vagy?
Első-utolsó szerelem
A keresztet belül viselik
A kor szerelme
Fekete akác

FALKAVADÁSZAT

Balczó, a felhőnyitogató

*„nem tetszik, amit teszek, holott csak a felhőn,
amelyik árnyékot ad és rossz,
ajtót nyitok, hogy a nap be tudjon sütni”*

(Balczó András)

Bálvány volt, legenda lett. A hatvanas években milliók tudták, hogy a magyar András Balczónak ihlete van az öttusához. Egyedülálló eredménye révén ő a legnagyobb alakja ennek az akaraterőt habzsoló sportágnak. Ötszörös egyéni világbajnok, egyszer olimpiai aranyérmes, csapatban pedig még többszörös bajnok. Az olimpiák, világbajnokságok dicső ezüstjei, bronzai neki kudarcok.

Az Akadémia Kislexikonban Balczó András négy sort kapott, annyit, mint Baden-Powell angol tábornok, a cserkészlet megalapítója, felényit, mint a „másik” BB (nem Balczó Bandi, hanem Brigitte Bardot), többet, mint az első szívátültetést végző Barnard professzor.

Dávid Sándor könyvet (1973, bővített kiadás 1976), Kósa Ferenc filmet (1976) készített róla. Ez utóbbi – a Küldetés – arról szól, hogy a rendszer nem tud mit kezdeni a volt bajnokkal: a szembeszegülő kivételes tehetséggel. A lovaspálya akadályait trógeroló Balczót bemutató képsor és megindító gondolatai a küzdelemről igazságérzetünkre apellált, keserűségünkkel találkozott. A közönség könnyezett és tapsolt a mozikban, s több száz filmankéton faggatta áhítattal a rendezőt és a főszereplőt.

Balczó azt mondta: nem szereti ha lenézik és ha felnéznek rá. Mégis tisztelik – és sajnálják. Ez a Balczó-jelenség. Sajnálják, hogy nem tudott vele mit kezdeni az ország, vagy ő nem tudott mit kezdeni magával. Odamondogatásai mögött fölsejlik Latinovits bozótháborúja, de sorsukban több a különbség, mint az azonosság.

„A politikához tök vagyok” – mondja 1976-ban. Aztán beszáll. Lakitelektől Csorkával együtt tart a szélsőjobbra. Öccsét, Zoltánt a Magyar Igazság és Élet Pártja színeiben az ő korteskedése is segíti bejutni a fővárosi önkormányzatba. Elvbarátokra is e parlamenten kívüli pártban lel, ritka cikkeinek az általa nagyra becsült, és a lóversenytérről ismert Csorka lapja, a Magyar Fórum ad teret; mélységes hittel velük zsidózik.

A Küldetésben kijelentette: „A küzdelmet vállaló ember lelkileg is megsebesülhet.” Ez történt volna? Érdemi mondanivalójából mintha az aranyakra, meg egy könyvre és egy filmre futotta volna, a maradék kongás, bongás. Az örök sértettek tapsolják: „Lám ő is!” – de az újjászületésbe nem követik.

Hová lett az égisz érő akaraterő? Mi emésztette föl energiáit? A reflektorfényes évek? A nem teljesen normális sztár lét? Vagy akkor pattant el benne valami, amikor leszállt a csúcsról? (Balczó: „Az új helyzetekhez nehezen alkalmazkodom... Úszok, mint a palack a vízen” – mondta 1976-os maga magáról, s akkor még nem látszott, merre sodródik és milyen üzenet van a palackban.)

Neki persze eszébe sem jut, hogy netán méltatlan, amit csinál vagy nem csinál, amit ír és mond, hiszen ő készült a váltásra: „Elsikkad az életemből a mérhetőség. Ez nehezebb, mint a

versenyzés. Úgy fogok élni, mint a többi ember.” Tényleg úgy él? S nincs-e joga épp neki úgy élnie, ahogy akar?

Frissen olvasva a naplórészletekkel teli Balczó-könyvet, feltűnő, mi minden foglalkoztatta, mennyi mindenre kereste akár gyötrődve is a választ. Most azt mondja nekem a telefonba, hogy nem tud a „Balczó-jelenség”-ben elmélyedni. Ha lenne idő felkészülni, akkor is inkább neki kellene megírnia: nyersen, szőrösen, úgy ahogy, de most lépcsőt csinál és gazt kell irtania.

Amikor több hétig tartó anyaggyűjtés, egy sor beszélgetés után nekiülök az írásnak, Balczó épp 58 éves. A Ki kicsoda szerint öttusázó, s 1983 óta szellemi szabadfoglalkozású. 1989. szeptember 13-án a Molnár Dániel mikrofonja előtt nyilatkozik. Csak úgy vállalta a fellépést a kizárólag vele foglalkozó egyórás műsorban, hogy semmi vágás, semmi kozmetika, netán cenzúra, tehát élő, egyenes adás. Ez az utolsó megnyilatkozása nagyobb nyilvánosság előtt. Ahogy később elmondta a hozzá közelálló Buzgó Józsefnek (A boldogság szigete, Pesti Hírlap, 1990. április 14.), előtte azért nem lépett fel, mert „Nem szólal meg a belső hang: Bandika, beszélned kell! Mielőtt a rádióba bementem, három napig nem ettem.” A sugalmazásnak, a felkészülésnek megfelelően „a rádióban kiadtam magamból mindent”. Ebben a sajátmaga által is jelentősnek tartott rádióműsorban azt mondta: a filmankétok honorárium a jövedelme. Mire elég ez? A müncheni olimpián negyedik helyet szerző Császár Mónika tornással 1972-ben kötött házasságból 11 (tizenegy) gyermekük született. Barátaik sem tudják, hogy a budakeszi házban miből élnek ők tizenhárman. 1989-ben kijelentette: „Semmiféle anyagi gondom, hála Istennek, nincsen.” Szégyellhetnének is, ha lenne.

– Az ő élete még mindig arról szól, milyen rosszul sáfarkodunk kivételes tehetségeinkkel – vallja a filmrendező. – Ha valaki sorsát nem lehet a társadalom nyakába varrni, az övét nem! – mondja újságíró kollégám. – Amikor 1976-ban megtudta, hogy nem ő, hanem Török Ferenc lett az szövetségi kapitány, Bandiban megszakadt valami – állítja az öttusa-edző. – Amit nála jobban senki sem érdemelt, az egyéni olimpiai aranyat, tisztátalan körülmények között szerezte meg Münchenben, ez örök keresztje – véli a versenytárs. – Azért nem futott be normál pályát, mert semmilyen szempontból sem átlagos ember. Balczót soha semmi nem törte meg és nem is fogja megtörni soha. Ő Hemingway halász figurája, aki elpusztítható, de nem győzhető le – állítja a könyvet jegyző sportújságíró. – Balczót nem lehet skatulyákba gyömöszölni. Önfejlésére azt mondta az egyik mestere: mint a csiga megy a saját nyálán. Tessék ezt tudomásul venni – figyelmeztet a Testnevelési Egyetem professzora.

Jó, jó, de hová lett a mi Bandink?

Mert ez a Balczó, már nem az a Balczó. Mutatja a beszéde is. Nem a tartalma, a tisztasága. A Küldetésben értelmesen, szépen szól: „Átengedtem magam az öttusának. Ügyet láttam benne... Az öttusán keresztül kicsikarhatom a világtól az elismerést.” Vagy megemlíti: az öttusa olyan, mint a fák között a jegenye, nincs különösebb haszna. Érzelmes, világos mondatok. Ám az 1989-es rádióműsorban már így beszél: „hogy az ország ennyire szétlapult volna gondolkodásban, hogy ennyire hunyász lét lett volna ennek az országnak az alaphelyzete, ezt nem gondoltam”. A Reform idéz (1991. XI. 14.) a Molnár C. Pál galériában tartott négyórás előadásából: „Valahogy a szavakon keresztül történik a legtöbb ártás” – s a cikk szerzője hozzáteszi: „a vékonyka szó vastag mondandót hordoz, értelmetlen, zagyva szöveget is”.

A Küldetés egyik helyszíne a MÁV Kórház, 1976. június 23-án, az első gyermek, Balczó Marci születésének napján. Itt mondta az újrakezdésre vágyó hős: „életem végső értelmét a gyerek nem fogja tudni megadni, ettől nem remélem a végső megoldást”, majd hozzátette, hogy élete elrendezéséhez nincs ereje. A sorsfordító pillanatra a rádióban így emlékezett: „első gyerekem születése napján világosodott meg bennem, hogy ki is kell mondanom: »Majd az Isten elrendezi.«”

– Miközben ezt felelte, egészen furcsán, ahogy a filmesek mondják, kétfelé nézett – őrizte meg Kósa Ferenc is a pillanatot. – Ott éreztem meg, hogy a hite már külön életet él, nincs a tudat fennhatósága alatt. Ne bomolj, Bandi, mondtam erre az elemelkedésre.

Itt akár pontot is tehetnénk az írás végére, mert Balczó András szemlátomást boldog az Isten által elrendezett életben. A rádióban elmondta, az Isten válaszolt is neki: „Te vállaltál, én is magaménak vallak.” Ettől fogva Balczó András sérthetetlen. Minden bírálatból, rossz szóból hitet, erőt merít.

Ne adjuk azért fel, hátha a részletekben van az ördög.

Balczó András édesapja evangélikus lelkész volt, Nyíregyházán emiatt nem vették fel a harmadik gyermekét, Andrást gimnáziumba, emiatt őt a debreceni Református Kollégiumba kellett adni. Amikor itt elbeszélgettek velük az Istennel való kapcsolatukról, András azt mondta, szorosabb kapocs esetén neki le kellene mondania a sportról. Tizenöt évesen – és még majdnem húsz évig – a sport az első.

A tisztaság ellenére végül mind a négy Balczó-gyermek diplomát szerzett: Edit keramikus, Ildikó kultúrmérnök, Zoltán villamosmérnök, András gyöngye közepes érettségivel nem, de versenyzőként bejut a TF-re, és vívómester meg öttusa-szakedző. Érettségi után a sportolásba kapaszkodik. Választásáról pályafutása végén így medítált: „Ki akartam emelkedni a többiek közül? Tetszeni akartam egy lánynak vagy több lánynak? Az anyagi jólét reménye vonzott? Becsvágy, hiúság üzött?... Bizonyára mindegyik tényező közrejátszott, nem tudom megmondani, melyik mennyire.”

Mi volt a titka? Földi László mérnök, öttusa-edző nem emlékszik arra, „hogy csodagyerek lett volna, vagy valami káprázatos nagy tehetség”. Hegedűs Frigyes dr. öttusa kapitány szerint: – Istenadta tehetsége vitán felüli; úszás- és futástudása kivételes. – A Dávid Sándor könyvében sokszor idézett (edzés)naplóban ő így írt erről: „Semmiben sincs kirobbanó tehetségem, csak éppen semmiben sem foghíjas a képességeim skálája, egyik alapképességem sem olyan alacsony, hogy a jó eredmény elérését lehetetlenné tenné. Mindenesetre az ambícióm nagy és én ebből élek.”

– Balczó háromszor annyi energiát fektetett az öttusába, mint bárki más. Megszállott volt. Ha valaki napi tíz kilométert futott, ő harmincat. Térdig állt a hüvelyben – mondja Buzgó József öttusa-edző. – Játékos foci közben is két teniszlabdát szorongatott, hogy erősítse a kezét a lövéshez.

– Nagy a monotónia-tűrése – említi csapattársa, dr. Móna István.

– A maiakból hiányzik az alázat az öttusa iránt, ami Bandiban megvolt, hogy ezért érdemes az aszkétizmust is vállalni – fogalmazza Mizers Jenő öttusa-edző.

1959-ben úgy lett második a harrisburgi világ bajnokságon, hogy a (minden számban) várható 1000 pontból 615-öt szerzett vívásban. „Az én vívásom állandó aggodás, állandó szívós küzdelem nem csak az ellenféllel, hanem a magam tehetségtelenségével is.” Rászánt három évet, s 1963-ban országos bajnok lett párbajtőrben, féltucatnyi világ bajnok előtt. Építette magát.

1960-ban, a római olimpián leesett a lóról. 1961-ben itthon közel 5500 ponttal nyeri a bajnokságot, s egy hónap múlva Moszkvában 400 ponttal kevesebbel harmadik. Megfogalmazza: „nem szabad olyan hatalmas nyerni akarással neki indulnom egy versenynek, mert az nem tesz jót, lemerevít... ha a nagy győzni akarást nem kíséri siker, akkor a gyengébb szereplés nagyon mély nyomot hagy”.

Vajon mennyire mélyet?

Nevelőedzője, Benedek Ferenc így ír róla: „Sorozatos felbukása a világversenyeken kizárólag balszerencsével nem magyarázható. Bátran lovagol iramot, kitűnő a lovasérzéke, de mintha a végén nem érzékelné a ló fáradtságát. Nagyszerűen képzett lovas, de nem tudta magát túltenni azon, hogy ebben a számban nincs százszázalékos biztonság.” Benedek szerint egy olimpiai és négy vb aranyérme úszott el ezen. Nem hiába mondta Balczó: „A lovat is végig kell vinni a pályán.” Vitte.

– Edzésen hetekig nem jött ki a tízesből, iszonyatosan jól lőtt, versenyen kevésbé. Mindig a hitet kellett benne erősítenem, hogy bízzon magában – emlékezik Benedek. – Túl nagy problémát csinált a versenyzésből. Nem térült meg a befektetett energia: benne sokkal több volt, mint amit teljesített.

– Rossz versenyző volt, a tudása hetven százalékaival jutott a csúcsra – állítja dr. Török Ferenc.

„Számomra az öttusában már régen nem a verseny jelenti a nagyobb élvezetet, hanem a felkészülés. Az öttusában a felkészülés egy nagy, nagy izgalmas játék, én pedig szeretek játszani!” S hogy játszott? „Elöttem például senki nem lovagolt 18 lovat hetenként; nem próbált kilenc futóedzést tartani, és el sem tudta képzelni, hogy tizenkétszer lehet vívni.”

– Félelmei irányították. Összehasonlíthatatlanul több problémát csinált, mint amennyi indokolt lett volna – mondja Móna István. – Mindent száz százalékos biztonsággal akart csinálni. Elfutott volna tíz órát, vagy hatszáz kilométert is; reggel hattól reggel hatig öttusázott. Mi fürödtünk a váratlan helyzetekben; hisz a lovaglás, vívás, lövés alkalmazkodási képességet is igényel. Ebben gyengébb volt.

„Vajon valóban szélesedne a látóköröm, ha nem lennék állandóan öttusa-görcsben?”

Németh Ferenc olimpiai bajnok szerint azért nagyobb versenyző Balczó, mint valamennyien együtt, mert állandóan jár valami a fejében, új ötletei vannak, nem nyugszik egy pillanatra sem. Dávid Sándor írja: „Állandóan kísérletezik sajátmagával, egy pisztollyal, vagy egy párbajtőr-markolattal, egy vívócípővel és mindennel, ami az öttusához tartozik.” A filmben bemutatta a futás terhelését növelő tízkilós „ólomlajbit”, ami verte a veséjét s véres lett a vizelete, és a kétkilós kamásnit, ami véresre törte a lábát. Kitalálta a „kesztyűpisztolyt”, olyan markolatot, amiben szerinte oldalirányú mozgást nem végezhet a kéz, így csak azzal kell törődnie, hogy a lövés ne legyen magas vagy alacsony. Vívásban a kosáron feljebb tette a lukat, mert úgy gondolta, akkor nem tudják alulról megszúrni a karját. Az évek óta használt nyeregbe Mexikóban két bütyköt varrt, ha előre esne, ez megtartsa. Nevették, hülyézték, legyintettek rá, de ő nyerte a versenyeket – igaz, leginkább újításai nélkül.

Külön fejezet a veretlen csapat: Balczó, Török, Móna. A zárkózott vidéki gyerek csúcsra jutásában meghatározó szerepe volt a két dörzsölt pesti vagánynak, a doktor uraknak is. Úgy kezdődött, hogy 1963 júliusban Hegedűs Frigyes megkérdezte a két biztos csapattagot, Balczót és Törököt, hogy a svájci vb-re készülő csapatban ki legyen a harmadik, s ők azt mondták, Mónát szeretnék. Balczó és a csapat Bernben nyerte első világbajnoki aranyát – s „elűzletelték” a tokiói olimpiát.

Az öttusa is olyan sportág, amit a vagányság uralt. Belevitték egymást mindenbe. Németországban egy nemzetközi versenyen stikában átrakták a legveszélyesebb akadályt. Sportból loptak is; amit tagadnak, mert ők csak az árcédulákat cserélték ki. A Sportuszoda toronyépületének egyik szobájába bevitték három vaságyat, s attól fogva ott laktak a Szigeten. Együtt éltek, edzettek, üzleteltek, csajoztak, s öt éven át szüntelen vitakoztak. Balczó úgy nyilatkozott, hogy 1962-ben apja halálakor lett ateistából hívővé, ám ez nem a mai hívő! A vagányság és a vallásosság nem is illik össze; s ez az életkor sem a templomba járásé; versenyzőként a papgyerek is épp úgy él, mint társai. Három kötelességtudó sportoló, három gyermek, elkényeztetett sztár. Haverok. Mind a három megjárja a rendőrségi fogdát. Tengerallattjáró

kivételével mindennel seftelnek. (A stockholmi reptér vécéjében Balczó kicsomagolt több száz hajhálót, a tasakokat kisimította, a hálókat labdává formálta. Moszkvában figyelmeztették a magyar csapat vezetőjét, hogy Balczó csukja be az öltözőben nyitott farmerboltot. Máskor wipla – platina tartalmú fogászati fém –, néhány kiló arany vagy épp 40 ikon volt eladó.) Mivel jól kerestek, a pénzt mindig visszaforgatták az üzletbe.

Svájcból hazafelé Balczó és Móna 230 Cornavin órát vesz, darabját 130 schillingért, Romániában 450 lejért adják tovább és 100 lej 120 schilling. Török ebből az üzletből kimarad, mert összejött annyi pénze, hogy megvehette a Simcát. Az autónak is köszönheti, hogy ő az olimpiai bajnok Tokióban.

1963 őszén Balczót és Mónát letartóztatják Kolozsvárott. Két nap múlva átssuppolják őket a határon, de az órák, a pénz és a kölcsön-Opel is ugrik. Itthon húzzák-nyúzzák az ügyet. Végül a két delikvenst eltiltják az olimpiai szerepléstől. Logikus: ha nem mehetnek külföldre, nem esnek bűnbe, hisz a versenyzés csempészás! A álszent döntésről vicc is születik. Egy idős asszonyt elkapnak a határon tíz kiló szalámmal. Kérdi a vámos: nem fél, mama, hogy lecsukják? Ugyan, gyereken, legfeljebb nem öttusázok egy évig.

Akkor a sportolók egyik privilégiuma és közben tartásának eszköze a szemhunyas a csempészet fölött. Andrásnak állítólag államtitkári a jövedelme (3-3500 forint fizetés, plusz 1500 forint). Ha ezt garantálták volna egy Balczónak élete végéig, akkor nyakló nélkül büntethették volna.

Az eltiltás után a sportvezetés Török és Móna javaslatára berakta Balczót a Testnevelési Főiskola hallgatói közé. Kapálózott, hogy nem tud kétfelé figyelni. Korábban is elutasította a tanulást, mire az edzője megkérdezte, mit csinál, ha eltörik a lába, Balczó azt felelte: „öngyilkos leszek.” (Ez a devianciát súroló eltökéltség talán anyai örökség. Bandi testvére, Edit azt mondta erről: „mindent, amihez hozzáfogunk, szinte rögeszmésen csinálunk”.)

A tanulás mintha megóvta volna a monómánia túlzásaitól: három év alatt három vb-t nyert. Ha még egy évig tart a TF, kevesebb ideje lett volna a felkészülésre a mexikói olimpiára, akkor talán ott is nyer.

A csapat kialakítását segítette, hogy a versenyzőket központi felkészülés, szakági edzők irányítása alá vonták. Felemelték a kalória pénzt, s a „munkahelyre” egyáltalán nem kellett bejárni. Ám mindegyik edző a magáét hajtotta: csak a futást, csak a lovaglást stb. Mi lesz ennek a vége? Kezdték önállóan edzeni. A szellemi vezér a legidősebb, az első diplomás, Török. A Róka. Ő találja ki a dolgokat. Balczó: „nem dumáltunk, nem áskálódtunk soha egymás ellen. Belül viszont, ha úgy adódott, hülyéztük egymást rendesen”. Az asszókat körbeadják, mindig egy-egy győzelemmel jönnek ki a vívóversenyből. Török lovagol elsőnek, s amikor célba ér, elmondja „merre van a pálya”. Lövésben Balczó az első, hogy ne legyen a vállán a csapat terhe is. Török és Móna mögötte ül, köhög, hangosan elmondja, hogy csőre kell tölteni – figyelik, nem engedik hibázni. Bár ma már csak a temetéseken találkoznak, Töröknek és Mónának szent ma is az az öt év, amikor köztudott volt, hogy nekik háromágyas szoba kell, amikor a különbségek ellenére is egyenlően osztották el a prémiumot. Ők választották ki a tartalékot – aki az üzleteket is bonyolította, amíg ők versenyeztek. Ez a hármas hihetetlenül különböző, s fantasztikusan kiegészítették egymást. A mexikói olimpián kaptak először fehérje-készítményt. Balczó ette, mert ettől jobban fog versenyezni, s napokig nem tudott edzeni a hasmenéstől. Török azt mondta, ez szar ízű, neki nem kell. Móna meg se kóstolta; ám ez kurrens anyag, szerezni kell egy nagyobb tételt és eladni.

A csapat – egyéniben pedig Balczó – Bern (1963) után Lipcsében (1965), Melbourne-ben (1966), Jönköpingben (1967) nyer világbajnokságot. A mexikói olimpiáig (1968) vannak együtt. De nemhogy Mexikóban, már a februári jugoszláviai előkészítő edzőtáborban sem laknak egy szobában. A dicsőség mindenkinek megártott. A sportvezetés ahelyett, hogy örült volna, hogy

egy ilyen hármas „dirigál”, kezdte megosztani őket. Külön tárgyaltak Balczóval, mert azt sem tudták, hogy Török a vezér, másrészt abból az egyszerű megfontolásból kiindulva, hogy az ő egyéni aránya a lényeg, a csapat úgyis nyer. Ezt a saját jellemzése szerint is önzésre hajló Balczó mintha elhitte volna: kezdett külön edzeni. Török és Móna is biztos volt benne, hogy a csapat mindenképp nyer. Akkor is ha semmi ügyeken összevesznek. Végül nyílt harc kezdődött köztük, hogy Balczó jelöli-e ki a tartalékot vagy Török és a vele tartó Móna. Amire korábban nem volt példa, Török azt nyilatkozta: miért ne nyerhetne akár ő is?

Mexikóra Balczó öngyilkosan edz. A naplójában Steinbecket idézi: „A bátorság a lélek nagy művészete”. Hogy számára ki a bátor? „Talán az, aki nem fél, ha veszít. Aki számol a kudarccal is.” Jött is a kudarc. Lovaglásban kétszáz pontot vert rájuk a szovjet csapat. Ez sokkolta őket. Elhatározzák, fátylat borítanak a viszályra. A szovjet csapat már befejezte a vívást, amikor a Magyarország-Bulgária mérkőzés még hátra volt. Az oroszok állítólag 40 dollárt ajánlottak a bolgároknak minden győzelemért, de a magyarok nem verték kiadásba őket, 9:0-ra nyertek: 572 pontot „rávítak” a szovjetekre.

Ha a csapat olimpiai bajnok lett is, ahhoz már későn kaptak észbe, hogy Balczó is megszerezze azt az aranyérmet, amit négy világbajnoki cím után előre odaadott volna neki is mindenki. A svéd Ferm 11 ponttal többet szerzett nála. Ez egy találat a vívásban, 4 mp a futásban. Lovaglásban Balczó már túljutott a vizes árkon, amikor egy rúd leesett; a versenybíró utólag jelenti: mínusz 30 pont. Ha Ferm után fut, ha nem csak arra figyel, hogy a csapat elsőségért mennyit kell rávernie a szovjetekre... Állítólag Willie Grut, a Nemzetközi Öttusa Szövetség svéd főtitkára könnyezett, hogy nem Bandi nyert. Apa-fiú viszony volt közöttük. Grut londoni aranyérmének a másolatát adta az 1966-os vb-n Bandinak.

Az olimpia után bekerült a naplóba: „öttusában nincsen ha, ez benne a szép”, továbbá: „abszolút becsületesnek kell lennem, becsületesen kell csinálnom mindent, mert ez a nyeres záloga”. Nem tudni, hogy ezt vitáik miatt fogalmazta-e meg, vagy más oka volt rá.

Mexikóban a nyakába szakadt hát az ezüstérem és a teljes magány. Pedig ez a csapat addig nyerhetett volna, amíg jární tud – és összetart. Ám a csapat szétszéled, Balczó alig edz, négy-öt kilót hízik. Az első hat közé várja magát a világbajnokságon. Csakhogy a mérhetetlen sok edzés benne van, s a helyszín Budapest. A lovasversenyen húszezren buzdítyák. Okozhat nekik csalódást? „Rettenetes érzés volt, hogy az első három szám sikerült... ekkor éreztem meg, hogy tulajdonképpen nyerhetnék.” Egyedül maradt és akar maradni. Az úszás végén visszaúszik egy hosszt, s beugrik a műugró-medencébe. A terepfutásra vagy harmincezen zarándokoltak ki a kedvéért a pesthidegkúti dombokra. Minden adott a közönség és a bajnok egymásra találásához. Akkor írja: „megértettem, hogy nem magamért futok”.

A páratlan eredmény, az ötödik világbajnoki cím mellé egy sportlovat kap Bábolnáról. Imperial leányát, Mimit Bandi gyermekkori barátja választotta ki azzal a szándékkal, hogy majd tenyésztetni lehessen. Burgert Róbert már Balczó visszavonulására is gondolt, pedig ő úgy tervezte, hogy még hét évig, 38 éves koráig versenyez: „addig az öttusában rengeteget szedek magamra, nyelveket tanulok és végre vagyont gyűjtök. Építék Pest mellett egy házat, lesz egy autóm, legalább 4-5 gyermekem és őket fogom nevelni. Kutyám és lovam is lesz”. A munkáról nem szól, és arról sem, amit a sportvilág számon tart, hogy még nincs egyéni olimpiai aranya.

Münchenben már nem ő volt az egyetlen esélyes, hisz Budapest után több világbajnokságot már nem tudott nyerni. (1970, Warendorf 2., 1971, San Antonio 3.) Látszólag csúszott lefele. A magányos farkas München előtt szólt Benedeknek, hogy bocsásson meg a tékozló fiúnak, s visszatért a közösségbe. 34 évesen már nehezen terhelhető, úgy kell beimádkozni a vízbe. Otthagytá megint a csapatot, s beveti magát az edzés rengetegébe, aztán öt liter tokajival utazik az olimpiára. Aranyért megy, mégis csak jó szándékkal tudja megszerezni. Bár a történeteket Zsolt

Róbert rég megírta (Labdarugók, sportolók, 1978, 351-55. old.), a hazai öttusavilág ma is suttogva beszél erről a históriáról.

A lövészetben négy sorozatban öt-öt lövést kell leadni a 3 másodpercre be- és 7 másodpercre kiforduló céltáblára. Tehát három másodpercenként egy lövést kell és szabad leadni, ezért is ül minden versenyző mögött egy bíró és lövésenként kiikszeli, elment, vagy sem. Minden sorozat előtt az első vezényszó: tölts! A harmadik sorozatban Balczó nem töltött csőre, az első lövésnél a pisztolya néma maradt, a tábla érintetlenül fordult ki.

– Velem is előfordult ez – mondja Hegedűs Frigyes dr. – Három méterre álltam Banditól, s rögtön tudtam: vége az olimpiai bajnokságnak.

– Aki tud löni, arról nem biztos, hogy kiderül, hogy nem töltött csőre, ha van elég lélekjelenléte a duplázásra – teszi hozzá Mizers Jenő. – Negyvenöt volt a kérdéses sorozata, ami jó eredmény, hisz 3 másodperc alatt kettőt kellett lőnie, s közben a csövet is visszahoznia.

– Amikor Bandi jött kifelé a lőállásból, azt mondta: „Hát Feri bácsi, nekem volt igazam!” – idézi Benedek. – Utána tudtam meg, mi történt, hogy arra utalt, rossz versenyző. Magamat is hibáztattam. Mindenkit elmart maga mellől. Nem kellett volna magam hagyni, mert edzésen is előfordulhatott ez a hiba és nem volt, aki figyelmeztesse. Lőtt rogyásig. Ki sem ment megnézni a táblát – az idővesztés! –, csak felkapta a távcsövet. Hányszor felejtett el közben csőre tölteni? De Münchenben a pillanatnyi kihagyást bravúrral korrigálta.

– A tét miatt elfelejtett csőre tölteni – mondja Török dr. – A kihagyást nem a második lövésre pótolta, hanem előbb felgyorsított és a harmadikban duplázott. Profi módon csinálta.

Szepesi György a rádióközvetítésben azt mondta, hogy megóvták Balczó lövését. De nem óvott senki, pedig a bolgár Pepeljankovot itt, Münchenben kizárták ugyanezért. Mégsem óvtak a bolgárok, de az esélyes szovjetek sem. A magyar tábor görcsbe rándult. Kérték Balczót, hallgasson, újságíróknak egy szót sem. Egy versenyzőtársa állítólag megmondta neki: vagy felteszed a kezed, hogy ez történt, s akkor megkapod a fair play díjat, vagy hallgatsz; az nem megy, hogy tisztességes is legyél meg olimpiai bajnok is, de ne izgulj, elsikálják.

A nagy durrogásban Balczó versenybírója behúzta, hogy mindegyik lövés kiment. Ám a végén a szomszéd bíró szólt neki, hogy a harmadik sorozat első lövése után Balczó a balkezevel a pisztolyához nyúlt. Erre a bíró ráírta Balczó versenyjegyzőkönyvére: „Az a gyanúm, hogy a harmadik sorozatban az első lövés nem ment el és a harmadik lövésnél a versenyző kétszer lőtt.” A Nemzetközi Öttusa Szövetség elnöke, a svéd Thofelt tábornok állítólag azt javasolta, hogy zárják ki Balczót. Willie Grut főtitkár a bírói jelentés ellentmondásosságára hivatkozva Balczó vétlenségét bizonygatta. Megkérdezték a bírót: megesküdné, hogy Balczó duplázott, mire visszavonta gyanúját. Thofelt megvádolta, hogy valaki rávette erre. Egyáltalán mit látott? „Azt láttam, hogy a harmadik lövésnél Balczó ujjá kétszer húzott el, azt viszont nem állítom, hogy mind a kétszer el is sült a fegyver.” A „piroskabátosok” egész délelőtt vitatkoznak, kinn meg találgatják, mi folyik odabenn. (A magyarok Grut magyar feleségétől szerzik az értesítéseiket.) Végül délutánra összehívják a nemzetközi szövetség elnökségét és az ülés vendége dr. Csanádi Árpád, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság tagja. Zsolt Róbert megírta: Csanádi az igazat adta elő, hozzátéve, a duplázással Balczó inkább hátrányba került, nem jogtalan előnyhöz jutott, mert ha szabályosan végiglövi a sorozatot, akkor nem 192 kör az eredménye. Igaz, megszegte a szabályt, de körülbelül úgy, mintha valaki a 11-est a 16-osról rúgja. Grut kijelentette: a világ legjobb, és sportszerűségét százszor bizonyító öttusázóját nem lehet egy formai hiba miatt megfosztani az olimpiai győzelem lehetőségétől. Ez történt. Bármilyen nehezen hihető is, hogy a magas rangú testület áthágta a szabályt, tény, hogy Csanádi nem tiltakozott Zsolt írása miatt, s tény, hogy Balczónak hihetetlen tekintélye volt. A szovjet Novikov, a szövetség elnökhelyettese sem szólt ellene, pedig ha őt kizárják, Onyiscsenko az olimpiai bajnok! (Aztán 1976-ban, a montreali

olimpián Onyiscsenko „találatjelző-gombot” épít párbajtőre markolatába. Botrány, kizárás, koldusbot.)

Balczó folytathatta a versenyt. (Mégis létezik ha az öttusában?) Van, aki szerint a vitatott lövészetén átlépte saját árnyékát, megoldott egy váratlan helyzetet: ez élete legnagyobb teljesítménye. Ő nem így élhette meg, úszás közben majdnem elsüllyedt – megint futhatott. S úgy futott, hogy nyolcvan pontot vert rá az addig vezető Onyiscsenkóra. Végre egyéniben is aranyérmet szerzett.

– Ami földi jó létezett, megkapta, az olimpiai bajnokságot zsebre vágta, a dicsőséget learatta, pedig ennyire sportszerűtlenül nyert. Én győzködtem Grutot, vigyáztam Bandira a díjkiosztás előtt is, nehogy valami balhét csináljon; nekem köszönheti, hogy olimpiai bajnok lett – állítja F., a hivatalnok.

Megnyert tehát mindent, amit lehetett. Pedig legalább egy évtizede fájt a vádlója, magasított sarkú cipőkben öttusázott. Futás után így is fájt – közben nem érezte. München után pihenni vágyott. Csak pihenni, még élménybeszámolókra sem járni. De ezek elől nem tud kitérni. Mindenki rá kíváncsi.

Megnősül. Ez a második házassága. Az első pulóveres sportoló-esküvő volt. Bandi szigorú édesapja adta őket össze. A második már „igazi” esküvő, ha nem is a korán meghalt édesapa fogta egybe a kezét Császár Mónikával. A száznál több meghívott között nem volt ott Török és Móna.

Még Balczó sem tudja, hogyan tovább, amikor a sportistenek tanácsa eldönti: szövetségi kapitányt csinálnak belőle. Legalább a kvalitásos Csanádi Árpád megérdeklődhetne volna, neki mi a szándéka. Tőle talán tanácsot is elfogadott volna. Helyette, amint F., az öttusa szövetség hivatalnoka felidézte, két és fél órán át ő hajtogatta egy Nádor utcai kis presszóban Balczónak, hogy ez az ország érdeke, hogy neki is jó lesz, hogy ez egyeztetve van – de Balczó, aki semmire sem becsülte F.-et, csak a fejét rázta.

Egy régi sporttársa már Münchenben felajánlotta, hogy legyen a kanadai válogatott szakvezetője. Nem ugrott erre sem. 1973-ban elkezdte az alapozást a válogatottal, de egy hét után szalonnával, kenyérrel elvonul a világtól egy erdészházba tisztázni, mit is akar. A „pusztából” azzal tér meg, hogy mivel ő nem érzi jól magát külföldön, itthon marad és folytatja: „nincs kedvem kikerülni abból a körből, ahol eddig éltem... Nem tudok és tulajdonképpen nem is akarok szabadulni... Nem mondom, hogy válogatott leszek. Miért kellene és kinek bizonyítanom?” Magában semmittevésnek nevezi a civil életet, mégsem telik el két hónap, hogy felhívja Dávid Sándort: „nem látom értelmét a folytatásnak”.

Megjelenik Dávid könyve. Vannak benne képek a kölök úszóról, a Vöröskereszt segédmunkásáról, a Gérard Philipe-re emlékeztető statisztáról, az első válogatotról; fotó hölgykoszorúban, sombrero-ban, indulóban, érkezőben, fotó az akadály fölött, a páston, úszás és futás közben, a dobogón, Törökkel és Mónával, az édesanyjával, Losonczi Pállal – ötvennél több kép a rokonszenves bajnokokról. Van köztük egy ököltre támaszkodós portré: „Ez az egyetlen rólam készült kép, amelyet nemcsak el tudok viselni, hanem amelyet szeretek is.” Nem a versenyző, a meditáló áll hozzá közel.

Közben Mimike is befejezi pályafutását a galoppon. Balczó neki is, magának is talál társat; úgy érzi, a lótenyésztés neki való foglalkozás. Rendbe hozzák a budakeszi tsz-istállóját, de az új elnök felbontja a szerződést, Mimike már egy ménesben elli meg a csikóját.

Balczó nyugodtan vajúdhat, semmi sem kényszeríti a döntés elhamarkodására. Pénzét mindig okosan költötte, fektette be, festményekeket vásárolt (értékes ikongyűjteményről is beszélnek). Lakása van, Csepelről kapja a fizetést, van egy ajándéktelke a Gugger-hegyen. Ráadásul ügyes

kezü barkácmester, szenvedélyesen szeret és tud is a fával bánni. Nem hiányzik már az öttusa: „Nem szándékozom visszatérni. Sem mint versenyző, sem mint vezető. Ha mint vezető mennék is valaha, azt hiszem csak gyerekekkel kezdeném, fiatalokkal, vagy ifjúságiakkal, akiket még lehet hajlítani.”

A Budapesti Spartacustól ekkortájt került a sporthivatalba K. Ő rábeszéli Bandit, mégis vállalja el a kapitányi tiszteletet. Balczó feltételeket szab: a magyar öttusának sürgősen szüksége van fedett lovardára, esetleg fedett lőtérre, s istállóra is Tatán és bővíteni kell a lóállományt. Egyetértettek. Akkor csak az van hátra, hogy szabadítsák meg az öttusát a bürokrata F.-től. (Mondják, őt az OTSH párttitkári székéből ültették a szövetség nyakára. Szinte mellékes, hogy párttag sem volt. Bizalmi ember még lehetett, hisz az öttusában még mindig sok katonatiszt forgott; szemmel tartandó bagázs.)

Balczó: „Egyre inkább éreztem, hogy nekem még dolgom van az öttusában. Nem mint versenyzőnek, hanem, mint edzőnek, talán mint vezetőnek. Lehet, hogy nem lennék jó vezetőedző a válogatott mellett, de hogy ez kiderüljön, meg kellene próbálnom.” A tv-ben is elsorolja feltételeit (persze F-et nem említi név szerint). Ahelyett, hogy tovább ütötte volna a vasat, visszalépett egy fél lépést, mondva: az olimpia előtt két évvel nem kell megbolygatni a felkészülést. Kijelenti: két év múlva jön, ha F. megy. Mindent megkapsz, de F. marad, felelték. Abban maradnak, gondolkodnak a dolgon. Ennek huszonkét éve.

1974-ben a Csepel öttusa szakosztályában kitalálják neki a technikai vezetői állást.

– Ha Bandi Csepelen edző lett volna, az is olyan, mint egy Forma-1-es autó a Körúton – állítja Buzgó József. Bár számos példa van rá, hogy a nagy sportoló, nem okvetlen nagy edző, szerinte Bandi a tökéletességre tört volna, mint Széchy vagy a teljesen más pályát befutó Verebes. A Balczó-korbeliek többsége úgy véli nem lett volna jó kapitány, mert nem talált hangot az emberekkel. Dávid Sándor szerint Balczó nagyobb egyéniség annál, semhogy ki lehetett volna tenni, hogy néhány versenyző eredménye megcibálhassa a tekintélyét: – Ha a magyar sportvezetés fajsúlyos, ő lett volna a nemzetközi szövetség főtitkára.

F. állítja, a sportvezetés minden törekvése az volt, hogy Balczót bevigyék a nemzetközi szövetség elnökségébe. Intenzív angolra is beíratták a TF-re, de alig járt az órákra. Ezen persze nem múlhatott, hisz annyira azért tud angolul, hogy kirakatembere, szebben fogalmazva: jelentős diplomataja lehetett volna a magyar sportnak. F. szerint nem vállalta. Balczó erről nem beszélt.

1975-ben Dávid Sándor átdolgozta a Balczó-könyvet, s megkérdezte a bajnokot, sikeresnek érzi-e az életét. „Nem. Eljutni az emberek szeretetéig, megértéséig, ez a siker. Akit szeretnek, annak, jó, de aki szeret – annak még jobb.” S annak a szövetségi kapitánynak a legjobb, aki szeretni tanít?

1976-ban Montrealban leszerepel az öttusacsapat, s állítólag „mindenki” úgy gondolja, csak Balczó lehet a kapitány. – Hatalmas meglepetés volt nekünk versenyzőknek is Török felkérése – mondja Buzgó. – Ha ez ma zajlik, Töröknek semmi esélye, mert a szponzorok Balczóra mozdulnának.

Fel kell tételezni, hogy a sporthivatal szakmai és vezetői alkalmasság alapján választotta a sportág többszörösen megkoronázott királya helyett a herceg dr. Török Ferencet az öttusacsapat élére. Ő vállalta, hogy együtt dolgozik F-fel. (Nem tudni, Balczó rovására írták-e, hogy amikor Brezsnyev Csepelen járt, nem ment el a nagygyűlésre és ki sem mentette magát, pedig a húsz tagú elnökségben ő képviselte volna a fémmű sportolóit. F. ezt megjegyezte és most elmesélte.)

– Amikor 1976 decemberében felkértek szövetségi kapitánynak azonnal telefonáltam a többieknek, s a János pincében találkoztunk – mondja Török Ferenc. – Elmondtam, azt szeretném, ha hárman csinálnánk az öttusát. Bandi azt mondta, hogy nem hisz semmit az

egészből: megint csak rókáskodsz, kényszerpályát építesz azért, ha én leszek a kapitány, én is felkérjelek. Móna elvállalta a felkérést.

Az öttusában évekig egyikőjük volt a vezéregyéniség, s a másik állt a reflektorfényben. Kinevezéses alapon ezt nem vállalta Balczó. Két dudás nem fér el egy csárdában. A Balczónál szelídebb és lezser Móna is szakított két év múlva Törökkel és csak tizennégy év múlva tért vissza mellé.

– Borzasztó, hogy Balczónak a bizonyítás lehetősége sem adatott meg! – mondja Buzgó József.

Vele nem tudtak mit kezdeni, de mintha ő sem tudta volna magáról, hogy mire való. Ha az edzőségben ezredannyira eltökélt, mint másban, legalább a szárnya alá vesz egy-két gyereket. Majdnem egy évtizedet csetlett-botlott visszavonulása után az öttusa körül, mégsem volt egyetlen egy tanítványa sem. Attól még lehetett volna, amit „professzorságáról” mondott a filmben: „amit én legjobban tudok, az nem tanulás, hanem vállalás kérdése, alázatosság kérdése”. Tanítványt akkor is foghatott volna, ha úgy vélte: „Magamfajta eszelős megszállottakra nem lehet egy nemzet sportolását építeni.” Ám az is igaz, Töröknek nem voltak éveken át aranyban mérhető kapitányi sikerei, nyugodtan kipróbálhatták volna hát Balczót is, ám a Küldetés 1977-es bemutatója után mérvadó körökben ez fel sem vetődött.

– Miután abbahagyta Bandi a versenyzést, a szövetség elnöksége elé került, hogy a montreali olimpián ki legyen a csapatban a harmadik tag – meséli a kiindulásról Kósa Ferenc. – Majd a válogatóversenyek eldöntik, mondta Balczó, amit az elnökség állítólag bődületes arányban leszavazott. Leszavazták a kétszer kettőt! Az, hogy mi történik egy ilyen magasra jutott, s így leszavazott emberrel már társadalmi és erkölcsi kérdés. A Küldetés nem sportfilm.

Balczó elmondta a filmben, hogy 9:1 arányban leszavazták. A néhány elérhető érintett semmire sem emlékszik. Ám a Kancsal, Sasics, Maracskó összeállítású csapat világbajnokságot nyert 1975-ben Mexikóban (aztán tizenkét év szünet következett), így az összeállítás nehezen vitathatóvá vált. Aztán Montrealban leszerepeltek, s ezután minden „én szóltam” más fénytörést kapott.

A Küldetés Balczó szerint is fordulópont volt az életében, ráadásul az öttusavilágból sokan a film miatt fordultak el tőle. Indulatos vélemények szerint a Küldetés tele volt hazugságokkal.

– Szomorúan néztem végig a filmet – mondja a kapitányi székből igazságtalanul felállított, ezért sem érintett, dr. Hegedűs Frigyes. – Bandi mindenkivel szembe helyezkedett; a meghasonlás szélén állt.

– Nemcsak kivételes képességű sportolót, hanem kivételesen nyílt embert ismertem meg benne – állítja Kósa. – Nagy lobogással, igen élesen és pontosan fogalmazta meg az emberi értékek és mértékek elsikkadását. A filmben csupa szelídség volt, senkit sem sértett meg, legfeljebb ironizált. Minden magyarázkodási kísérlet mögött a rossz lelkiismeret húzódik meg.

A film csúcspontja a lovaspálya akadályait állítgató Balczót bemutató képsor, majd a keszegevés közbeni beszélgetés. Kósa figyelmeztette Balczót, hogy a trógerolás súlyos aránytévesztés. „Választási lehetőségeim közül ez volt a legjobb. Az a helyzetem, hogy nincs helyzetem.” Vagy más szavakkal: „Ebben a sekély vízben nekem kidurrannak a kopoltyúim.”

Balczó ekkor technikai vezető volt Csepelen. A visegrádi versenyen neki a lovashibákat kellett volna jeleznie, ehelyett segédmunkásként állítgatta az akadályokat, legalábbis a film szerint. Az első képeken még látszik, hogy van ott erre két ember, Balczó csak lábatlankodik harmadikként, s végül egyedül rakta fel a levert gerendákat. Keszegevés közben az is kiderült, erre sem jó: a zsebében a munkakönyve. E mondat kijelentése előtt hetekig ostromolta a csepelieket, hogy engedjék el. Nem akarták. Hisz annyi örömet és dicsőséget szerzett Csepelnek, hogy amíg el nem dönti, mit akar csinálni, addig legalább a fizetését vegye fel! Vagy nyolc állást ajánlottak neki.

Bár nem rangjának, de képesítésének megfelelően lehetett volna a Berczelly vívóiskola igazgatója, vagy a sportkör elnökének tanácsadója. Benedek Ferenc: – Felajánlottam neki, hogy legyen helyettem az öttusázók edzője, de erről hallani sem akart.

Hívták az USA-ba, Olaszországba is edzőnek csillagászati összegekért. A válasz: „Nem mész te, Bandi a gazdagékhoz házitanítónak... a kódos büszkeség itt tartott.”

Ha valaki összehasonlítja a korábban született könyvet és a filmet, észreveheti például, hogy az erdészházba vonulás harminc napjából negyven lett. A könyv szerint két kiló szalonnát vitt magával, a filmben a Bibliát, József Attila Összes verseit, Spinoza Etikáját és Moldova Negyven prédikátorát. Nem a leltár, a szemlélet változott! Az ember. A könyvben úgy tér meg, hogy folytatja a versenyzést, a filmben azzal, hogy „hanyatlásomat magamban kell elintézni, nem a nyilvánosság előtt”, s ebben az új szerepben jut el a film másik csúcspontjára: „futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam”. A Küldetés tovább lökte a titkolt keserűségbe.

– Kósa felhasználta Bandit bizonyos igazságok kimondására – összegzi a véleményét Balczó egyik legjobb ismerője, Dávid Sándor. – A Küldetés Kósa filmje, nem Balczóé, ő Kósa indulatait foglalta össze, s nem félt kimondani semmit. Szavai örök és általános igazságok, amelyek úgy kellettek a népnek, mint egy falat kenyér. Ám ezek a nagy igazságok csak általában érvényesek, a saját sorsához kötve többnyire nem: a társadalomra nézve igazak, rá nézve nem. Bandi környezete tudta ezt. Sok embert megsértett, legalábbis szomorúvá tett. Szolgáljon mentségére, hogy Kósával a legelhagyatottabb állapotában akadt össze.

A Küldetés azért jelentett fordulatot az életében, említette a rádióban, mert a filmankétokig úgy érezte, nincs mondanivalója, kerülte az embereket: ettől fogva mer megnyilatkozni. Ráébred: „Mély kötődésem van a nemzethez. Nem én csináltam, nem én találtam ki, tapasztaltam csak magamon... úgy éreztem, pásztor nélkül való nyáj az ország.”

– Neki kötelessége mindent kimondania – említi a gyermekkori barát, dr. Hecker Valter főigazgató. – Úgy érzi, nem hagyhatja cserben, azokat, akik győzelemre segítették. A felismert igazságért minden szenvedést vállal. Magára vette a nemzeti hős szerepet.

Micsoda változás 1961-hez képest, amikor még önzőnek festette le magát: „környezetemnek csak annyival tartozom, amennyivel a munkámban támogató, és csak azoknak tartozom, akik felneveltek, akik lehetőséget adtak és adnak, hogy kibontakoztassam képességeimet, s azoknak, akik jóindulatúak velem szemben”. Újfajta hitét erősíthette az is, hogy a hatalom nem szerette a filmet, hogy az ankétokra utazó, munkanélküli bajnokot a rendőrség vegzálta, hogy az OTSH, az öttusa szövetség vizsgálta, mit tehetne.

A Küldetésből végképp küldetés lett.

Az élménybeszámolókból, filmankétokból pedig prédikációk.

Rengeteg állást ajánlottak neki, de „mindegyik csak tüneti kezelő állás. Ha én a léptékhelyes kipróbálásban nem vehetek részt, akkor úgy csinálni, mintha minden rendben lenne, nem szabad... úgy éreztem, hogy nagyon kényesen kell megválasztanom azt az állást, amibe belehelyezkedek” – magyarázza 1989-ben a rádióban. Beváltva kedvenc Reményik idézetét – „Vagy lenn, vagy fenn, csak ne felemásan” –, 1977 végén elszegődik a Nemzeti Lovardába belovaglósnak („ez inkább takarítói vagy portási állás, de nem követtem el azt a hibát, hogy saját helyzetemnek az elumbuldlálásában partner legyek”). A vezérelv: „Rá kell száradnom a lelkiismeretükre”. Kiknek a lelkére?

Ugyancsak az említett rádióadásból tudjuk, hogy 1978 novemberében egy vándorprédikátor felszólítására egy templomi közösség előtt sirással küszködve vállalta, hogy végleges szerződést köt Jézussal. Később az Isten közölte vele: „Bandika, teleaggattam a nyakad aranyérmekkel, te már tudod, hogy ezek semmit nem érnek. De elmész azokhoz, akikhez küldtelek, akik azt hiszik,

hogy ezek az aranyérmek érnek valamit és elmondod nekik, hogy ki vagyok én és mit tettem veled.” Amikor Benedek Ferenc kölcsön akart kérni egy kiállításra Balczó díjaiból (vázák, tálak stb.), kiderült, nincsenek meg.

A csicskási állásban, ahol sok nyikhaj belétörülhette a cipőjét (az ő szavai), hat évet tölt. 1983-ban otthagyja. Ehhez hozzájárulhatott, hogy ebben az évben, a warendorfi világbajnokságon egy teremben együtt trécseltek, nevetgéltek az öttusázók, és amikor Balczó belépett, csönd lett. Buzgó Józsefnek azt mondta: itt „éreztem meg először, hogy nem kíváncsi személy vagyok az öttusában”. A rádióban viszont úgy nyilatkozott, hogy azért hagyta ott a csicskási állást, mivel aki „benne dirigál” „energiával nem finanszírozza”. Ettől fogva szabadfoglalkozású. 1987-ben ő is ott van a lakiteleki sátorban. 1990-ben felajánlják, hogy jelöltesse magát képviselőnek. Bár elutasítja („csak belső indíttatásra, az Isten irányításával akarok cselekedni”), a film részben már politikussá formálta. 1992-ben Csúrkával lázad; nyilvánosan Antall szemére veti, hogy azok dumálnak, akik nem cselekedtek, akik nem voltak ott a lakiteleki sátorban.

Ajánlotta, hogy a kötelező vallásoktatás is kerüljön be az oktatási törvénybe. Az abortusztörvényt megszavazó képviselőket lecsöcselékezte, s a Magyarok Világszövetsége elnökségében javasolta, tiltakozzanak, de harmadmagára maradt, ezért otthagyta őket.

– A sportkarrierjét el kell választani attól, milyen útra tért – mondja Kutas István volt sportvezető, sportújságíró. – A 100 éves Magyar Olimpiai Bizottság még csak meg sem emlékezett róla; legalább egy fránya aranygyűrűt adhattak volna neki.

Egyszer találkoztam csak Balczóval, nem jártam a barátaival együtt épített budakeszi házban sem. Nemhogy én, barátai sem tudják, mivel tölti a napjait, mennyit foglalkozik például a gyermekeivel. A most újra cserélt mikrobusszal, meg az „egyes”, az „ötös” és mondjuk a „nyolcas” gyerekekkel (ő mondja így) feltűnik és semmi több. Mondják, hogy a fához fűződő álmát megvalósította: lócák, asztalok után szép rusztikus parasztbútorokat készít a jól felszerelt asztalos műhelyben. Ez a munka tölti ki az életét?

Óvtak ettől az írástól. Légy megértő és körültekintő vele, tanácsolta, akivel évekkel ezelőtt elváltak útjai. Csodálatosan sok kedvesség benne, tette hozzá egyik barátja. Ítélni könnyű, de mindannyian esendők vagyunk, figyelmeztetett, aki az imént szidta. A nagyon egységes, kiegyensúlyozott, jó szellemű, jó felfogású, végtelenül aranyos család önmagában is nagy életmű, mondta a volt öttusázó.

– Mint sportoló, a világ csodája, mint ember nem az. De olyan óriás, akinek a hibái bármilyen nagyok is, eltörpülnek az eredményei mellett – bocsátja útjára az írást dr. Hegedűs Frigyes.

Falkavadász a kabinsoron

Marinovich Sándornak két élete van. Az elsőt miniszteri tanácsosként nyugdíjjal zárták rá 39 éves korában, 1949-ben. Ezt megfejelve még nyugdíjas kabinos is lett – fürdőszolga, ahogy előszeretettel nevezi magát. Jogászi aranydiplomáját csak egy vendég unszolására kérte és hét év késéssel, 1990-ben vette át – mivel másoknak is jutott két élet –, egy féregirtó és egy benzinkutas társaságában.

Utolsó szmokingja első életében készült a Szervita téren, a Tenczer szabóságnál. Az épen maradt angol szövet kabát fekete blézerként szerepelt az aranydiploma átadáson. Azóta Sándor bácsi már átvette a gyémántdiplomát is.

* * *

De miért lesz egy miniszteri tanácsosból fürdőszolga? A magyarázat a papa beosztása, ugyanis Marinovich Jenő 1921-től kezdve a Magyar Királyi Államrendőrség főkapitánya volt. 1927-ben nyugdíjba vonult, s ahogy egyetlen gyermeke, Sándor mondja: időben halt meg, még 1942-ben.

– Édesapád volt a főkapitány, amikor 1925-ben letartóztatták szinte az egész kommunista pártot, köztük Rákosit. Beszélt erről valamit?

– A munkája sosem volt téma.

– Puritán volt?

– Amerika puritánjai hancúrozó playboyok voltak a szüleimhez képest. Vasárnap negyed kettőkor ebéd. Miért nem egykor? Ameddig itt laksz, fiam, így lesz. Hazamegyek este nyolc előtt pár perccel, apám sétál a szobában. Kérem, nem vacsorázunk? Látod az órát? Nyolckor ülünk asztalhoz. Hatéves voltam, amikor kiakasztatott az ágyam fölé egy kis táblácskát: „Első a kötelesség!” Akár akartam, akár nem, mindennap legalább kétszer láttam. A dolgomat mindig elvégeztem, csak a könnyebbik végét kerestem. A szüleim után nem tudom hogy lett belőlem ilyen széllal bélelt fráter.

A főkapitánynak állandó jegy dukált a Nemzetibe és az Operába, ahová magával cipelte kisfiát is. Az opera az egyetlen máig kitartó apai öröksége: Laura Volpi, Gigli, Scipa, Saljapin és a többiek. A papa úgy gondolta, hogy a fia diplomáciai pályára megy. De hiába fogadtak mellé német kisasszonyt, francia tanárt, analfabéta volt a nyelvekhez, a szülők feladták elképzelésüket.

– Minden kisfiú ez akar lenni, az akar lenni, én semmi sem akartam lenni. Tudtam, hogy első a kötelesség, de csak közepes tanuló voltam. Iskolás koromban beleszerettem a lovaglásba, és arra gondoltam, hogy tiszt lehetnék. Megismerve a feltételeket azt mondtam, erről szó sem lehet. Az érettségi után apám adott 80 pengőt, hogy iratkozzak be a jogi egyetemre, ezzel el volt intézve.

MS mestert 1933-ban avatták jogásszá, s egy hónap múlva már a közmunkatanács gyakornoka. Rakovszky Iván volt belügyminiszter, a közmunkatanács elnöke azzal vette fel: ha negyedannyi ember lesz, mint az édesapja, nagyon meg lesz vele elégedve.

A múlt században alapított közmunkatanácshoz tartozott a városrendezés, a városépítés, a kisajátítás. A Lánchídi aluljárót, a Margit-híd kiszélesítését is a közmunkatanács csinálta azokban az években, amikor MS ott mászta a számlárlétrát. Amikor Bessenyei Zénó lett az elnök, maga mellé vette őt hivatali titkárnak. Bessenyei képviselői fogadónapjait a Lipótvárosi Társaskörben rendezett vacsora zárta. Egy ilyen alkalommal magához intette MS-

t, hogy tudjon meg mindent, a tőle negyediknek ülő magányos hölgyről. Elvált úriasszony volt, akinél a megfelelő formákat – vacsora, virág stb. – meg kellett adni. Bessenyei belevágott titkára beszámolójába: ne sokat fecsegi, hanem közöld, hogy ab ágy – azaz az ágyban átvéve – mibe kerül! Harrer Ferenc memoárjában azt írja: Bessenyei Fortuna szekerének koronázatlan úrkocsisa.

A jegyzőkönyvvezető MS óriási szerencsájének tartja, hogy a közmunkatanács bizottsági, s plenáris ülésein olyan kiváló emberekkel találkozhatott, mint mondjuk Hüttl Dezső professzor, Kertész K. Róbert a vallás és közoktatásügyi minisztérium államtitkára, Harrer Ferenc, vagy Bárczyházi Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár.

* * *

Bárczyt, aki korábban IV. Károly szárnysegédje volt, az ülések előtt mindig karéjban vette körül a hallgatóság. Ez a nagytekintélyű úr jelentősen növelte MS ázsióját azzal, hogy rákiáltott: áh, az én kedves falkavadász-társam! Hogy vagy Marinovich?

A falkavadászat a fejedelmek erőt és ügyességet kívánó sportja. Lóháton hajszolták kutyákkal a vadat, amíg a kimerültségtől meg nem állt, vagy el nem szökött. Piros frakk, fehér nadrág, cylinder volt az öltözék, vagy tiszti egyenruha. MS úgy került közéjük, hogy a huszároknál szolgált, tartalékos főhadnagy volt. A falkavadászat után estére, a Pannóniában rendezett vacsorára szmokingba öltöztek. Ez kellett a fürdőszolgának!

MS akkor keresett havi 1200 pengőt, amikor a sláger havi 200 fixről szólt, s 2000 volt egy kocsi.

Azt a manőkent, aki később a felesége lett, 1942-ben ismerte meg. A nagy szerelem ellenére esze ágában sem volt megnősülni. A háború alatt nem hívták be, mert egy repülő bizottság tagja volt. Bombázás után a helyreállítás végett hárman – egy közmunkatanács, egy vállalkozó és ő, mint jogász – felmérte, hogy milyen kár történt. Amikor a nyilasok minden felmentés töröltek, MS szíve hölgyénél bújt el. 1945-ben, hogy rendezze a kapcsolatot, összeházasodtak.

1946-ban, 36 éves korában lett miniszteri tanácsos, ami ezredesi rangnak felel meg. 1949-ben Vas Zoltán felhívta Fischer Józsefet, a közmunkatanács elnökét, hogy megszüntette őket. Telefonon megszüntetni egy törvénnyel létrehozott intézményt!? Pedig ez történt. Egy részeges kőművest raktak a minisztériumi főosztállyá alakult társaság élére, aki bejelentette a mérnököknek és a jogászoknak, hogy 1919-ben személyesen akasztott és itt sem fog visszariadni a testi fenyítéstől. Ő ordította tele a hivatalt, hogy itt búvik közöttük Horthy főkapitányának a fia! Szerencsésnek mondható, hogy csak nyugdíjazták, ami persze nem járt neki, mert csupán 39 esztendő volt.

– Meglepett, hát hogy van ez? Végeztem a dolgokat becsületesen, s egyszer csak... A feleségem mondta: ne törődjek vele. Amikor a manőkenség fölött eltelt az idő, szabómester lett, amiből megvultunk.

– Jöttek a gyászos évek?

– Tudom, rendhagyó, hogy én soha nem szenvedtem, nem nélkülöztem, nem küzdöttem. Nem azt mondom, hogy kecségét ettem zöld mártással, vagy bevert tojást Hadik-módra, de nem nélkülöztünk. Ahhoz, hogy mindent úgy vehettem, amint jött, hozzájárult, hogy ilyen szerencsés természettel áldott meg a sors, meg az én drága jó feleségem is, aki négy éve hagyott itt.

„Nem tudsz vigyázni, te kopasz hülye?”

A miniszteri tanácsosnak is onnan kellett véleményt beszereznie, ahonnan elküldték, hogy munkát vállalhasson. Ez betett neki. A földmérőknél lett figuráns. Egy lócán ülve várta a mérnök urat, s látta, hogy egy jó megjelenésű férfi közeledik, a mozgása elárulta, hogy lovasember. Szemző Imre huszár-alezredes! Kipattant elébe: alezredes úr, Marinovich Sándor tartalékos főhadnagy, az első jászkun honvéd huszárezredtől jelentkezem! Te szerencsétlen, ne szólíts itt engem alezredesnek! Mondd, hogy Szemző elvtárs. Azt én nem tudom mondani az alezredes úrnak! Mondd akkor, hogy Imre bácsi.

Közben megérkezett a mérnök úr is, akinek csak annyit tudott köszönni, hogy tisztele..., már is közbevágott, hogy tisztelni csak Rákosi elvtársat kell! Gyorsan kihozatta vele a szintezőlécet, amivel az első szellő felborította. A mérnök magához intette, hogy munkaközben nem szabad lefeküdni, s a járókelőkkel tárgyalni. MS elmondta, hogy egyoldalú volt a tárgyalás, mert csak a járókelő szövegelt, hogy nem tudsz vigyázni, te kopasz hülye?

MS-ről kiderült, hogy sokoldalú. Egy újpesti építkezésen a legjobban kereső segédmunkás lett, igaz, báró Vécsei Elvira operaházi primadonna férje a születési évét is elszámolta neki. Aztán az erdészeti növényi festődéjében a koszorúkötéshez használt ruszкусzt festette még zöldebbre. Munka után a gőzfürdőben csak nézték az emberek, hogy ebből a pasiból zöld lé folyik.

– Öröm?

– Hogy 1951-ben nem telepítettek ki. A főkapitány fiának köztük kellett volna lennie. Tökéletesen igaza volt Udvardi Tibornak, ennek a felejthetetlen operaénekesnek: az életben a szerencse kötelező!

MS cserzőanyag-előadó lett. 1952-ben a nyersbőrgyűjtő vállalatnál már a külföldi cserzőanyagok is hozzátartoztak. 1956-os remek beszédére kirúgták az igazgatót. Amikor visszatért, akkor MS repült. Egy hangulatos márciusi estén két rendőr és egy civil szakember kopogott rá, s bevitték a Gyűjtőbe. S micsoda szerencse: olyan jó húsleveszt életében nem evett, mint ott.

– A cellában volt egy kispap, egy ludovikás tiszt, egy tervosztályvezető, egy gyógyszergyári mérnök, egy galambtenyésztő, egy házmester, egy egyetemi hallgató és én. Naponta kaptunk öt szál cigarettát, és a cigarettáért vállaltam, hogy kiürítem a nem dohányzók helyett is a küblit. Azért vittek be, mert biztattam az oroszokat, hogy odahaza csináljanak ők is forradalmat, plusz rossz véleménnyel voltam a munkásigazgatóról. Mondtam, hogy nem is tudok oroszul. De lehet, hogy ők tudtak magyarul! Mindegy, három hétig voltam benn összesen, de megint itt álltam megfürödve.

A közmunkatanács kiváló statikusa, a régi szocdem Darvas Lajos vezette a Nemzeti Múzeum helyreállítását, s odavitte MS-t anyagkönyvelőnek. Darvas azt vallotta, ugyanolyan kockázat sárga csillaggal feltűnni, mint nélküle. Nem tűzte föl, s megúsza. A háború után a reptér helyreállítását vezette. A parancsnoka letolta: ha gyönyörű dolgokat csinál is, nem kell folyton dicsekednie. A vezérőrnagy elvtárs nem volt büszke, amikor asztalos korában egy szép sámlit csinált? A Nemzeti Múzeumban meg úgy üvöltötte, hogy az egész kerület hallhatta: ez azért van, mert az ilyen szüklátókörű barom, mint maga múzeumi főigazgató lett! De kérem, dadogta a volt szobafestő, az én kapcsolataim... Engem akkor sem érdekelnek a kapcsolatai, ha maga Lenin unokaöccse! Ez az állás is megszűnt.

* * *

1958 végén a Sportuszodába épp medencetakarítót keresnek. Ezzel kezdődött MS úr 33 évig tartó nagy parádéja. A személyzeti öltözőben rögtön rászólt egy kolléga: drága doktor úr,

hogy kerül maga ide!? MS megrémült, hogy a Hungária volt pincére lebuktatja mielőtt elkezdené. Jó magatartása miatt MS úr két hónap múlva kabinos lett.

A kabinos úr – ismét úr! – riadalma túlzott volt, hiszen kollégái között volt banktisztviselő, rendőr, telekügynök, testőr, két jegyző – sok bejedit alak, akik hajtottak, nehogy kifogás merüljön fel ellenük. A doktor úr sem finnyáskodott, a Rigolettót vagy a Trubadúrt dúdolván sikálta a vécét.

Mi volt a kabinos felszerelése?

– Cipőkanál, fésű, esetleg barna és fekete cipőfűző, olaj, krém. Eleget szolgáltak ki életemben ahhoz, hogy tudjam, milyen a figyelmes kiszolgálás.

– Nem érezted megalázónak?

– Mindenekelőtt mosolygó srácok vettek körül. Nem tudom, a többi sportban milyenek a fiatalok, de az uszoda körül remek emberek. A vízipólósok, hát az egy tündéri, jó modorú társaság. Szívem az övék, ha a legfegyelmesebbek is az öttusázók és a kiegészítő sportolásra lejáró kajak-kenusok. Wiesner Tamás, a Fradi pólósa úgy viselkedett, hogy elmentem az édesanyjához és gratuláltam a fiához. Megkeresett egyszer egy gyerek, hogy ő Magas István, és Gallov Rezső bácsi küldte hozzám, mert nehezen kezelhető. Ez a Magas Öcsi aztán évekig tanított a Princetoni Egyetemen Amerikában.

Bár más a KSI-nek szurkolva a tribünön ülni, mint a falka után lovagolni, azért a sport arisztokratái sem akárhik. Brandi Jenő, a kiváló vízilabda játékvezető már Honvéd-edző volt, amikor nem jött el a bíró egy mérkőzésükre és az ellenfél szó nélkül elfogadta, hogy ő vezessen. Vagy itt van az a halk szavú férfi, aki az ötvenes évek végén tűnt fel az uszodában. Akik elfogadták érdekes edzői elképzeléseit eltanácsolták az egyesületüktől, köztük Szabó Józsefet is, aki ma egyetemi tanár. A különös edző többször adott MS-nek jegyet versenyekre. Egy szép napon kihirdették, hogy Széchy Tamást – mert ő volt ez a különc – jeggyel sem engedhetik be az uszodába. A visszavonultan élő, és a szokásos uszodai intrikákon felül álló egyéniségét a kabinosok mégis tisztelték.

Rajongója vagyok az akaraterő mintaképének, a puritán Balczónak, akinek a szerénysége félszegséggel határos. Egyedülálló valaki. Sportolók között nem is láttam ilyet, pedig az uszodában több olyan embert volt szerencsém megismerni, akire csak fel tudok nézni. Elég csak Székely Évát az úszósport first ladyjét és a sporthivatal élén is bizonyító Gallov Rezsőt említeni. Volt, hogy a szimpátia első pillanatra megszületett. Becses emlékem a Faragó Tamástól kapott cigarettatárca. Csapó Gabi karácsonyra mindig küld egy üveg vodkát. Egyik remekebb ember, mint a másik.

– Sohasem aláztak meg?

– Volt néhány „Frédike, a mama-kedvence”, gyíkbőr cipős, Michel Morgan-szerű mamával, akihez ha szóltam, már fordult is el; csak nem áll le egy fürdőszolgával!

– Miért nem használtad a doktori címet?

– Gondolod, épp a fürdőszolgához kellett volna? Akadt persze, aki meg akart törni. A gondnok osztálygyűléstől hordatta velem a cementes zsákokat a raktár egyik oldaláról a másikra, majd Fazekas alezreddel vissza. Gallov mégis azt írta, hogy irigyel. 1992-ben, amikor a Magyar Sportért kitüntetést kaptam, odajött: mi nem felejtünk el, Sándor bátyám. Ha a kabinossághoz nem is kell a doktorátus, tudod, ártani sem ártott.

MS úr 1970-ben, hatvanéves korában nyugdíjba vonult (1074 Ft), majd ugyanúgy dolgozott tovább a kabinoson, mint addig. 1987-ben egy nímánd elzavarta, de „vendégei” beszerezték

a Komjádiba. Ez a hely, ellentétben a Sportuszodával, ahol 29 évet lehúzott, derűs az intézmény volt. Felesége gondozása miatt 1991. augusztus 15 én mégis letette a kabinkulcsot. Ez volt az első és egyetlen eset az életében, hogy nem elzavarták, nem kirúgták, hanem ő ment el. Ráadásul a vízilabda válogatott nevében Nemes és Petővári ajándékkal búcsúztatta. Később valaki egy levélkével együtt bedobott húszezer forintot a levelesládájába: „Sok szeretettel gondolunk Sanyi bácsira!”

* * *

– Sokba került apád főkapitánysága!

– Nem kell mindent rákenni a származásomra. 1945-ben beiratkozhattam volna a Műegyetemre, ehelyett gépirónőkkal hancúroztam. Ez kellemesebb volt, nem beszélve arról, hogy a szorzás még megy valahogy, de az osztás már nem. A hancúrozás következménye, hogy 1950-ben férjhez adtam a feleségem az egyik barátomhoz. De a feleségem rájött, hogy unalmas egy komoly emberrel élni, ezért 1952-ben ismét elvettem.

– Gyereketek miért nem lett?

– A barátaim a háború után a kezembe adták Sztálintól A leninizmus alapjait, és A bolsevik párt történetét. Elolvastam őket becsülettel és azt mondtam a feleségemnek: drágaságom, nekünk nem lesz nevetnivalónk a jövőben. A gyerek óriási felelősség. Továbbá egy könnyelmű, nemtörődöm, lusta fráter vagyok. Nem is egyszerű lusta. Mert van lusta, nagyon lusta, én a döglusták közé tartozom. Annyira lusta vagyok például, hogy nem nyomom el a cigarettát, csak leteszem, majd elalszik. Ilyen embernek nem való a gyerek.

– Hány évet dolgoztál végül is?

– Hatvankét évet. – Mosolyog a szeme, és nem állja meg, hogy hozzá ne tegye: – Mindegyik sorsomban megálltam a helyem.

– Hogy bírod egyszál magad?

– Lassan jöttem rá, hogy nem felelek senkiért, senki sem felel értem. Független vagyok mindentől és mindenkitől. Nézd, az életnek csak az az értelme, hogy kellemes legyen. Kiderült már, hogy nemtörődöm ember vagyok, egy letűnt világ utolsó mohikánja, egy 87 éves senki. A derű titka: kizárólag azokkal a dolgokkal foglalkozz, amelyek elintézése tőled függ és ne izgasd magad semmiért. A boldogság nem azon múlik, ki vagy, mire vitted, mekkora vagyonod van, hanem kizárólag attól, miként gondolkodol.

Persze nem kell elhinni azért minden rosszat, amit magára mond, hisz a dög lusta például mindig hallatlanul elegáns volt: fényes cipő, vasalt nadrág, most épp egy sárga garbó. Miniszteri tanácsosnak nem tudom, milyen volt. De a második életet úgy megcsinálta, hogy néhány – azóta Himnusszal megtisztelt – kölyök, akinek ő csak a szekrényét nyitotta, csukta, ha kabinossal találkozik, eszébe jut Sanyi bácsi.

Galambszürke felöltő

*„Te dőlj ha dőlni kell
és törj ha törni kell
– kettőbe vagy szilánkra.*

De addig mint a szálfa!”

(Simonyi Imre: Szálfa)

Ember Gedeon halni akar. Simonyi Imre negyvenvalahány esztendeje hozta világra alteregóját, nevezte így magát. De ha száz éve lett volna is, Ember Gedeon örök siheder. Mégis halhatnék?

„Nagyon beteg vagyok” – jajdulta lapjaira az idén ötször is. Hetvenedik születésnapjáról (szeptember 14) meg az bogo-zható ki szélfúttá betűiből: „Nem bánnám, ha azt a napot nem érném már meg az idén.” Gedeonban az Ember mindig a lehetetlent kísérti.

1.

Elpirulni süldőlányok szoktak. Paula asszony hatvanon túl is képes rá. Amikor említi, hogy a háború után Gyuláról került Pestre, önkéntelenül – keresztkérdésül? – közbevetem:

– Ismerte Simonyit? – amitől csönd lesz. Vegyek a teasüteményből, mondja, és a csipkegallér is igazításra szorul.

– Nem tudhatja, mit jelentett ‘44-ben Gyulán necc kesztyűben, kalapban a jassz király Simonyival szóba állni. Az én nagy lázadásom tíz percig ha tartott. Szerettem volna maturandus előtt egy picit rossz lenni. Leszólítottam a Fasorban, és fontoskodva közöltem vele: „Miért nem vigyáz, Imi? A mama mondta, hogy maga züllött ...és vörös is!” – A nevetés sem tudja elfödni a hajdani borzongást. – Mondja – kérdi Paula asszony egy kortynyi tea után –, még mindig olyan snájdig?

– Igen – állítom bizton, pedig tizenöt éve ha láttam.

– Benne szebb Gyula, mint sajátmagában.

2.

– Egy voltam nem létező barátai közül. Mert ő semmiféle branchhoz nem tartozott. Többször segitettem abban, hogy reggel üres zsebbel tudjon haza menni. Rádumált, utazzunk Pestre Szeleczy Zitáért. Gyerünk! És ez a marha, az előadás után Szeleczy helyett már Timár Józsefet várta a művészkijárónál! Illik, nem illik: Imi krakéler. Olvasta a verseit báró Apor Vilmos plébánosról? Arról hallgat, hogy negyedikben megtagadta a gyónást, áldozást, mert neki nincs bűne! Megtagadta a leventét: megtagadott minden utasítást, minden sorakozót. Debrecenben megszökött a katonaságtól. És miért veszített? Mert Nagyváradon megnézte az Újpest meccset, berúgott, és az éjszakát a kuplerájban töltötte. Majom reflexével bokszenomén lehetett volna! Egy rossz pillantásért – magánügyért! – hústornyokat ütött le. Az istenbe is belekötött, de ártani soha nem ártott senkinek.

3.

Kollégák mesélték: az irritálóan elegáns Simonyi bevonulva az ÉS szerkesztőségbe ráparancsolt a Kossuth-díj sújtotta költő-szerkesztőre: azonnal olvassa el a Timárra emlékező Pár

pohár rizling...-et. Megtörtént, majd az illető azzal nyújtotta vissza trónusáról a verset a gyulai nyeretlennek: „Nagyon jó, csak nekünk hosszú!” Simonyi gálánsan kettétépte a kéziratot, és megkérdezte: „Uram, így rövidebb, melyiket óhajtja?”

4.

Simonyit minden nyáron a legjobb színésznők vették körül a gyulai strandon. Akkortájt I. volt vágyaink tárgya, filmjeink sztárja. Ropogós volt és bánatosan huncut szemű. Szakszervezeti fegyelmet vállaltam volna ringó csípejének csupán a látásáért – persze nem úgy, hogy Simonyi karján libeg. Már pedig ott lejtett a Százéves cukrászdából jövet. Megálltak az újságosbódénál, s ahogy a költő fölpillantott észrevette, hogy a pártbizottság függönyei mögül lesik őket.

– Drágám, harapj meg! – mondta a strandhíradó szerint Ember Gedeon.

– Tessék? – nézett rá I., a fővárosi huszonévesek teljes értetlenségével.

– Kezdj el harapdálni! – parancsolta Gedeon. Egyesek szerint a jelenet túl volt dramatizálva. A munkásörseget mégsem helyezték készenlétbe. De a függöny mögött V.-né igazolva látta áldozatos munkáját. Ezután „fokozottan” elbeszélgetett minden lánnyal, aki csak föltűnt e pernahajder oldalán.

5.

Ember Gedeon szigorúan monogám. Örök szerelme: Krúdy úr, Márai úr, Timár úr, Göröcs Titi, a csatár. Adódtak persze múltó kalandok is: „Három asszony. (A többi nem számított.)” – írja. De a további verssorok elárulják, az a három talán négy volt, talán kettő, talán másik három. Csak az az egy, valahogy az nem...

6.

1970-ben, amikor a gyulai PB följelentette az Ó-Népszabadságot a KB-nál, mert „többszöri jelzésünk ellenére is helyt ad egy ilyen ember verseinek. Hát olyan patronálója van, hogy hiába minden észrevétel!” Szegedi tudósítóként nekem kellett a lapot megvédenem. A főnökeimnek akkor készített feljegyzésemből idézek.

Jámbor István első titkár: „Nem mi voltunk a kezdeményezők ebben az ügyben, hanem a város. Simonyi Imre – akit magyarosítás előtt Szmolának hívtak – az ellenforradalom alatt aktivizálta magát. Bár a csillag lehúzásánál nem fogta a kötelet, ott volt, egyetértett vele. Ettől kezdve közutalat veszi körül. Annak idején a pufajkások bevitték, megverték, eltörték a lábát, de hivatalos eljárás nem indult ellene, nem volt internálva, lecsukva. 1962-ben jelentkezett, hogy valami irodalmi színpadfélét akar szervezni Bessenyei és más vezető színészek közreműködésével, de mi nem engedélyeztük, korainak tartottuk a dolgot. Az emberek nem tudják felejtani a múltjában lévő sötét pontot. Az irodalmi est idején kis híján kicsavarták miatta a nyakam a vezető beosztású gyulai emberek; majdnem rám fogták, hogy ellenforradalmárokat támogatok.

Én sem értek vele egyet, hogy a párt lapjában megjelenjenek a versei. De a párt politikáját 1956-tal kapcsolatban ne nekem magyarázd, hanem a párttagságnak, akikben a versei ellenérzéseket váltanak ki. A Simonyi-ügy Debrecenben vagy Szegeden nem probléma, de Gyulán az. Magatartása miatt sem fogadja el őt a város. Búskomor, magának való, szakállas ember, úgy néz ki, mint egy félbolond. Beszélget a fiatalokkal, az értelmiségiekkel, a régi kispolgárokkal, de sosem áll szóba tsz-parasztokkal és munkásokkal. Ezeken kívül más bűne

nincs. Nem bántom, de ilyen embert nem tudok támogatni. Közeledne hozzánk, kedveltetné meg magát, jött volna ki a gátra. Neki kellene éreznie, hogyan kell közelednie a tömegekhez. Nem tette. Ezért jobb lenne, ha elmenne innen, nem élne Gyulán.”

Szabó Ferenc, a megyei levéltár igazgatója: „Gyulán Jámbor elvtárs és környezete, a szűk »hivatalos« réteg ítéli el Simonyi Imrét. Az értelmiségellenes hangulat vele szemben csúcsosodik ki. Jellemző, hogy Jámbor elvtárs az értelmiségi klub megnyitásakor azt mondta, erre nincs szükség, amíg nincs a városban tsz-klub.”

Petrovszki István, a megyei pártbizottság osztályvezetője (Simonyit nem ismeri, nem tud róla semmit): „Fenntartással kell fogadni Jámbor elvtárs minden szavát. Sok vaj van a fején, ezért óvatos. Amit mondtál, az a körülötte kialakult balos vezetőségárda véleménye lehet csupán.” (1970. július 23.)

7.

Felkerestem Simonyit is. Magázott, egy ideig le sem ültetett, s megkérdezte, nem a BM-nél dolgozom-e. Arról, hogy 1957-ben Kistarcsát is megjárta, jámborul hallgatott. Ajánlotta, ismerkedésül keressem elő a zsidó barátja 1943-as fajgyalázási perét. Tizenegy színmagyar tanú zagyvált benne véres bugyogóról, sőt, hogy a gazdag zsidófiú kicsavart két pengőt a többszörös magyar szűz markából. A védelem két tanúja közül az egyik ő volt. Épp úgy hazudott, mint a többiek. Illetve jobban. A született ripacs lejátszta őket. A focin kívül egyedül erről a pályáról ábrándozott, költő tévedésből lett.

Zsidó barátját fölmentették.

8.

Egy szomszéd a Dob utcából: – Csomós néni kerített egy hozzávaló ötvenévest, de bolond lett volna tizenkilenc évesét elcserélni rá! Csomós mama mondogatta neki: nem vezet ez jóra, az utolsó órájában nem lesz, aki egy pohár vizet adjon neki. Imi nevetve kiabálta: Azért az utolsó pohárért negyven évig itatna, amikor nem akarok! S látja, milyen igaza lett Csomós néninek!

9.

Hiába utaztam Gyulára delizsánszon, hiába fogadott Imre úr húsz év után pertuba, hiába beszélünk végig egy napot: születésnap interjú nincs. Sok oka közül csak azt említem: nem egyezett bele. Ha ketten ugyanazt írják (teszik) is, az nem ugyanaz. Azt megírhatom: amikor 1942 vagy '43-ban először találkozott az írói sikerei teljében fürdő Márai úrral, észre kellett vennie, hogy a társaságban Pütkösti Andor és Bordy Bella is jobban hasonlítanak egymásra, mint Márai bárkire. Árva óriás? 1929-ben a GYAC 2:1-re megverte a csabaiakat. Mindenki tombolt a sikertől, de ő egyre szomorúbb lett. Végül elsírta magát, hogy nem szégyelltek ilyen gyöngé játékkal nyerni. A hozsannázó drukkerok gyűrűjében ily árva volt ő is már kilenc évesen.

10.

Imre úr elkísér egy darabig a delizsánszhoz, és kéri, hogy botorkálás közben belém karolhasson. Gyöngé szorításával a karomon csacsakáságot tudok csak kérdeni. Igen, két lány azért jár takarítani. Igaz ez, Imre? – gondolom, mert azok a lányok vagy nem járnak, vagy nem takarítanak! Csak az előszoba fogason lógó galambszürke felöltő emlékeztet Gyula legelegánsabb polgárára.

Kérem, forduljon vissza. Nem. Még egy sarok, aztán még egy és megint egy. Addig az utcáig kísér, ahová tizenhét éven át nem tette be a lábát, ahová csak 1956-ban vetődött el véletlenül. A sarkon megöleljük egymást. Hogy az utca titkából valamit megértsek búcsúzóul megkér, otthon olvassam majd el a Szubrett-síratót.

Kétszer-háromszor visszafordulok, s ő még mindig ott tornyosul a sarkon, s intésemre visszaint. Aztán egy gesztenye pottyán az orrom elé, s ahogy tüskés burkából kigurul, látom: a kétharmada hófehér, csak a többi barna.

(1990)

Mennyi a babocska, Bakker úr?

Börtönné váltak a Cserehát lankái. Foglyul ejtették a miskolci gyárak és a helyi téeszek csődje miatt munka nélkül maradt cigányságot. A holland Alapítvány Magyarországi Cigányok Megsegítésére ötödik éve próbál nekik „hálót adni, hogy halat fogjanak”. Jó szándékukat Kees Bakker útikönyvíró élesztette föl, s ő tartja ébren. Most is Hernádvécsén tapossa a sarat 21 éves lányával együtt. Persze ő Utrechtben is menthetetlenül velük él. Talán ebben az odaadásban édesedik össze benne a hajdani teológus a hajdani ateista kommunistával, holland fele a magyar felével. Bár benne mindig békesség honolt.

A nagy fehér ember nagy fehér autója holland rendszámú kopott furgon. A gyerekek meg a felnőttek mégis integetnek neki, amerre csak megfordul. Sofie - nekik csak Zsófia - ilyenkor majdnem szárnyra kap. Kees lassít és mutatja:

– Ezt a házat is az alapítvány vette!

Ez már Fulókércs vagy még Szalaszend? Mindegy: holland ház egy magyar cigánycsaládnak. Európa.

Úgy kezdődött, hogy magyarországi útikönyvírása során Kees Bakker, a barátnőjével együtt, eljött Csenyétére, a „cigánygettóba”. Hideg márciusi nap volt, s a kabát és cipő nélküli gyerekek, a hideg tűzhelyek látványa sokkolta őket.

– Ha nem teszünk semmit, minek jöttünk ide? - kérdi tőlem is Kees. Otthon ruhát gyűjtöttek, s először csomagban küldték, aztán kamionban.

Négy éve él az alapítvány, azóta Kees életének harmadát-felét erre áldozza. Főleg barátaik vesznek részt a munkában. A vezetőség 18 tagú, s körülük ötven-hatvan aktív tag. Fiatalabbak, idősebbek: hetvenéves reformátusok, vagy ateisták, mert „ezt az ügyet támogatni kell”. Pénzt csak a cigányoknak kérnek, mindenki ingyen dolgozik, természetesen Kees is.

Hernádvécsei képviselőjüknek, Mata Andrásnak névjegyet is készítettek. Ad belőle, aztán „ezt látni kell” felkiáltással kalauzol végig sorsosai lakásán, putriján.

– Egy, kettő – számolja az ágyakat, aztán az embereket: – ...öt, hat! – s néz rám. Mutatja hol lehet a szobából az égre látni. Mit mondjak? A tévére meg a kazettás rádiókra, a munkásévek szerzeményeire – mintha csak szégyelleni kellene őket – nem hívja fel sehol a figyelmet.

– A mi Andrásunk jó szervező, energikus ember, normális körülmények között művezető lenne. Hatszáz fős cigánytalálkozót szervez egyedül; 15 cigányegyüttes jön itt össze augusztus 5-én már harmadjára – büszkélkedik vele Kees.

A leghülyébb cipőmmel kenem a nadrágomra a sarat. Megcsúszok, az utolsó pillanatban aztán elkapok egy fát.

– A barátnőd még létezik? – Kees érti a kérdést.

– Corrie Stalenhoef az alapítvány elnöke. Alig beszél magyarul, de rokonszenve a cserehāti embereké, főleg a gyerekéké, sokat tesz értük.

Benn a házban Sofie-t puszival fogadják a korabeliek. – Gondolnád, hogy ez a lány szégyellős? – kérdi Kees. – Itt feltalálja magát, büszke vagyok rá. – Én is az lennék.

S továbbra is a hollandokról: a nyáron Paul van der Poel négy hónap után beteg lett, hazautazott.

Úgy tervezi, az idén egyszerű bútordarabokat, főként ágyat fognak készíteni. Itt Vécsén, harmincöt család krumplit, káposztát, sárgarépát, babot, borsót és kukoricát termelt Frank Hadders segítségével, s András vezetésével.

– Frank mezőgazdász, néhány hónapig pénzt keres Hollandiában, s itt tölt hónapokat. – Nézem Keest, mire hozzáteszi: – Ő is szerényen él.

– Említse meg Frankot – kérlel András. – Két és fél hónapig velünk volt, pedig a nyelvet sem tudja.

– Vannak, akik hülyének tartják, mert nem beszél magyarul, csupán németül, angolul, franciául és persze hollandul.

Máris a diszkrimináció kellős közepén vagyunk. Ami persze Hollandiában sem megoldott.

Náluk a török, a marokkói vendégmunkás van hasonló helyzetben. Ezért is mondja Kees:

– A diszkrimináció a modern Európa nyavalyája, amivel csak a határokon át lehet foglalkozni. A szélsőjobboldali, kirekesztő szemlélet Hollandiában, Belgiumban, Franciaországban a parlamentben is jelen van; kézzelfoghatóbb a veszély.

Összefogás a fajgyűlölet ellen?

Hollandiában decemberben jelent meg Kees Bakker könyve a Cserehátról „Morgen ben je de koningin van de kolonie” – Holnap te vagy a telep királynője – címmel, a szerző képeivel. S a könyv végén nyolc vendégfogadásra ajánlkozó cigánycsalád címe. A lakásokban nincs csapvíz – kút az utcán. De az egyszerű szobában tiszta az ágynemű, kempingezni is lehet, s van turista, akinek ez tetszik. Az alapítvány propagálja az érdeklődőknek, hogy töltsék e szép vidéken a szabadságukat.

– Csenyétén Kovács Laciéknak már voltak holland vendégei, nekik már kézzelfoghatóvá vált a külvilág. A turizmus lyukat üt mindenféle vasfüggönyön. S a holland, aki Cserehátra látogat, azzal jön vissza, hogy valamit tenni kell a diszkrimináció ellen.

Meséli Kees, hogy amikor ismerkedtek, harmincan kiabáltak körülötte. Szinte beszélni sem tudtak, csak kiabálni:

– Fontos lett a kapcsolat a hollandokkal. Óriási a változás. Másképp viselkednek, tisztábbak lettek a lakások. Kiderült, milyen értelmesek. A diszkrimináció elpusztítja a személyiséget. Aki huszonévesként sérül, az negyvenévesen szinte már menthetetlen. A 23 éves Horváth Dezső háromgyerekes családapa. Szellemi fogyatékosnak gondoltam. Frank meglátogatta, s azzal jött, hogy tudom-e, hogy Dezső milyen intelligens? Fejlődnek. A 38 éves Horváth Anna sem ugyanaz, akinek megismertük. Az asszonyok nagyon rendesen foglalkoznak a gyerekekkel, cipőt, kabátot kérnek, nem tévét. Főleg a nők felelősségteljesek. Velük levelezünk. Ez a változás is eredmény.

A hollófekete hajú, 22 éves Horváth Laci öt éven át minden este kinyitotta a művelődési házat, öt éven át működött az ADISZ (Abaúj Demokratikus Ifjúsági Szövetség). Nyert színes tévét, videót, volt pingpong, biliárd. Amikor elvitték katonának, fél év alatt lerongyoltak mindent, s nem tudja elérni, hogy újrakezdhesék.

Lacinak hat testvére van. Őt felvették Miskolcra péktanulónak, de a szegénység hullám gyorsan hazasöpörte. A tévesben három tehenet gondozott napi nyolcvan forintért.

– Éhbér volt, mégis visszasírom, mert dolgozhatott a cigányság. – Felnézek a jegyzetből, s ő csöndesen hozzáteszi: – Minden tervemet a pénztelenség rakta rendbe.

– Ez a legnagyobb gond? – kérdem.

– A kulturális színvonal. A cigányok többségének csak arra van tehetsége, hogy leírja a nevét. Tízszer kell elmagyaráznom, hogy megértsen valamit. Azt pedig, hogy ne szégyellje a cigányságát... – s a mondat, írásjel nélkül, félbemarad.

Lacit megválasztották kisebbségi képviselőnek. A „magyarok” mondogatták: nem így ismerték meg, miért akar különválni, mire lemondott.

Kees és Sofie magunkra hagynak bennünket, s Laci mintha erre várt volna:

– Tudja, mit jelent a cigányságnak, hogy valaki 1700 kilométert vezet, hogy lássa, hogyan élünk? A hollandok emberszámba vesznek bennünket, nem azzal kezdik, hogy a cigány lop meg gyilkol. – Lelkesen magyaráz: – Van egy holland társadalmi szervezet, amelyik kíváncsi ránk, amelynek a tagjai nem restellnek a putrikba sem bemenni. Törődnek velük. A legmélyebben Csenyété van. Ha ott valaki meghallja, hogy holland, repes az örömtől.

Kees dicsérte Lacit, hogy több kamionnyi ruhát osztott el perpatvar nélkül. Nyolc famíliából egy- egy asszonyt hívott egyszerre, hogy a szemtelen, a kapzsi se járhasson jobban, hogy a halk szavú se szenvedjen kárt. Ők tudják egymásról, hányan vannak, mekkorák a gyerekek. A használt ruhák, ágyak, konyhafelszerelések halmába belemarkolt a hatóság is. Papír nélkül nem is hinném: Rozsnyai Géza őrnagy, a megyei vámparancsnok elutasítja a vámmentességi kérelmet. Ötezer forint vámilleték, huszonötezer vám: fizess holland, ha rád jött a segíthetnék! S Laci még azt állítja, hogy a kormány nem tesz értük semmit.

– Nehogy mán! – rángat le a földre K. Ferenc az áradozásból a nagyszerű romákról. – Fájban szétszedték a holland küldeményt. Egy ágyat hárman vittek: az egyik a lábát, másik a vázát, a harmadik a matracát. A milliomos cigányné, nem mondom a nevit, azt kiabálta, nekik miért nem jutott babakocsi, amikor terhes a lánya? Oszt ellopták a kocsit. Kihívtuk a rendőrt. A milliomosné rászólt: mit keres itt!? S mindjárt nem keresett semmit. Három-négy család, meg egy rendőr miatt negyven szenved.

– Üzletelnek az ajándékkal?

– Ezzel mért ne üzletelne, ha a lepedőt is eladja maga alól, hogy megvegye a fröccsét?

Kees is mesélhetne: kamatmentes hitelt adtak csipkebogyógyűjtéshez, de nem sikerült. Vagy: tavaly, amikor még munkabért fizettek, egy apa a lánya lakását pénzért akarta kifesteni. Az idén már kalákában tataroznak, az alapítvány csak az anyagot veszi meg.

Ha Kees nem lenne ennyire jámbor, félni kellene a szemétől. Képein ragyog a cigánybúszkeség, cimbalomütőt billegtet a gyermeki ártatlanság és sír az elesettség. Csak egyszer mondja ki: büszke. Büszke, mi mindent csináltak a hetvenes években az egyetemista mozgalmakban. Innen dobbantott a teológushallgató a kommunista párt lapjához, a Waarheidhez. Amióta a nyolcvanas évek végén a párt is megszűnt, a zöld baloldaliakhoz húz. S ha épp nem „cserehátozik”, magyarországi és budapesti útikönyve második kiadását készíti elő. Az véletlen, hogy épp Csenyétén „indult be”, hiszen évtizede gondolkodik azon, hogy a nagy - izmusok helyett az emberi témákban lehet igazi változást elérni. Úgy is mondhatnám, a nagypolitika helyett a tömeges munkanélküliség áldozatai, a menekültek felé fordult. A diszkrimináció a nyolcvanas évektől súlyosbodik:

– A cigány rég másodrangú állampolgár. A hagyományos mesterségek után, a század elejétől egyre inkább azokból a munkákból éltek, amelyeket a magyarok nem voltak hajlandók elvégezni. A nyolcvanas évek végén gyökeresen új helyzet alakult ki, a cigányság a lét peremére került. Megjelent az újfajta cigánygyűlölet, ami már teljesen kirekesztené a cigányságot nem is csupán a társadalomból, hanem az országból is.

– Ugye, láttad, Bakker úr, mennyi babocska van még! – szakad ide a hatgyerekes Mata András mondata. De menjünk sorban.

András (Hernádvécse önkormányzati képviselője, a szociális bizottság, meg a Hideg szél cigányegyüttes vezetője) három éve Encsen találkozott a titkár úrral. Szaladt is gyorsan Csulák József polgármesterhez, hogy itt van a Bakker úr, egy holland újságíró, nem lenne jó elveszíteni!

– A polgármester hatalmas ember, nagy hassal. Amikor bejelentettem a vendéget, egy fecskében volt. Reméltem, valami pongyolát vesz magára. De nem. Arról beszélt Bakker úrnak, hogy ő bányatechnikumot végzett, meg cigányvicceket kezdett mesélni.

– Ezért nem választották meg?

– Nem, hanem mert „ellopott” hetvenezer forintunkat. Vót itt hét hektár parlag, nekünk ígérték. Hatvanan lekaszáltuk, s a felszántott, betrágyázott földet kitette licitálásra, és a kárt nem térítette meg.

Cserébe sokkal rosszabb szántót kaptunk öt kilométerre a falutól. A Barkaszunkkal vittük ki az idősebbeket kapálni, meg kaptunk tizenhárom biciklit is. Bakker úr nélkül a túlélés kellemetlen volna. El nem tudom képzelni, mi lenne velünk a holland alapítvány nélkül. Egymástól kéregetni sem lehet.

Háromszáz öl jutott a harmincöt család mindegyikének. Az aszály ellenére öt zsák krumplit, harminc-negyven kiló babot, kukoricát, holland magból sárgarépat termeltek maguknak. Az egyedüli vesztesek a csirkék, nekik már nem került a kukoricából, mert a családok zsengén hazahordták és megették.

– Frankot, ugye megemlíti? – s csak bólintásom után folytatja: – Olyan emberek döntenek a túlélésünkről, akik nem is magyarok. Nagyobb segítséget adnak, mint ők – megáll, s szótagol – a disz-kri-mi-ná-ció ellen. Jól mondom, titkár úr?

Kees mosolyog. Szombaton „zárszámadás” volt. Bakker beszédet mondott, a megjelentek „viselkedtek”. Vacsora, utána tánc, Sofie-t kézzől kézre adták.

– Vécseről van valaki börtönben?

– Senki – feleli András, az „odamondó ember”. – Pedig a rendszerváltás a mi színeinkben hozta a munkanélküliséget. A jó isten verte volna meg azt a „magyar” eszmét, amelyik megszüntette a téeszt. Munka volt, háztáji volt, kukorica volt. Az új rendszer nem arra tanítja az embert, hogy dolgozz, boldogulj, hanem inkább arra, hogy ne dolgozz!

Tavaly kilenc faluban 3,8 millió forint támogatást fizetett ki az alapítvány (egyebek között: 1,7 milliót lakásvásárlásra, 760 ezret mezőgazdasági projektekre, azaz hosszú távú tervekre, 600 ezret lakásfelújításra). Honnan szedtetek ennyi pénzt? – kérdelem Keest.

– Holland emberektől, alapítványoktól. A legfontosabbat, a túlélést biztosító mezőgazdasági ágazatot a Rabo (a holland mezőgazdasági bank) alapítványa harmincezer gulddal segíti.

– Magyar kapcsolat?

– Jó segítőnk az encsi könyvtáros és a férje. Péderiné érti, miről beszélünk, tavaly 56 felső tagozatos lánynak szervezett életmódtábort. Távoli segítőnk Csenyétén Pólya Zoltán tanító és csoportja a gyerekbarát iskolával. Több magyar társunk nincs, pedig nagyon kellenének. Támogatás nélkül a cigányok nem tudnak beilleszkedni a társadalomba. Fájban romos putrikban éltek az emberek. Amikor Lőrinc László polgármestertől érdeklődtem, azt mondta, nem érdemlik meg a segítséget: színes tévéjük van, meg nem is rám szavaztak.

Vécsén az új polgármester viszont azt ígérte Andrásnak, hogy a felújításhoz megpróbálja a szállítást megszervezni.

Úristen, már ennyi az idő! A búcsúzás mindenekelőtt meghívás legalább a cigányünnepre. De ha Frank megjön, akkor lesz András unokájának a keresztelője is: a keresztmama Sofie! Sofie, aki megírta Hollandiába a 87 éves magyar nagymamának az első magyar nyelvű levelet (ha hazamegy a pécsi egyetemről, majd együtt kijavítják.) Egy „magyar” néni elkapja a titkár urat, hogy a jó istenke áldja meg Andrást, mert adott neki paplant meg ruhát. Igaz a cigányoknak küldték, de András úgy gondolta: együtt élnek, küszködnek, istápolásra a magyaroknak is szükségük van.

Hazafelé az kísér, hogy Laci talált Encsen egy amerikai hölgyet, s Keesszel együtt megbeszélték vele, hogy angol-tanfolyamot fog tartani Fulókércsen. Arról egy szót sem ejt Laci, hogy kivel akar ő itt a világ végén angolul beszélni, kinek a kedvéért vágnak bele. Ez szép útravaló lett volna, ha Kees nem mutat egy képet egy 16 éves lányról, aki a párjával mosolyog egy istálló előtt, ahová beköltöztek.

– Mosolyognak, pedig nincs jövőjük, munkahelyük soha nem lesz – kopognak a fülemben Kees szavai.

(1995)

Tiszteletbeli viking

Izland nemzeti ünnepén a Morgunbladid, a legnépszerűbb napilap, három oldalon át mutatta be Utassy Ferenc zeneművészt, aki „csodát művelt Keletország népének életében”. A sikeret fényképekkel is felidéző, Csak azért is című írás három éve jelent meg a még mindig harmincon inneni karnagyról. Azóta Feri Keletországból Reykjavíkba került, májusban megnősült.

Izland a gyönyörűségei hideg országa. A magamfajta „melegvérűek” nehezen értik, hogy kerül egy jóérezsű magyar ifjú ebbe a ködgomolyagba.

1987-ben végeztem, és nem éreztem elhivatottságot arra, hogy beálljak a nyugdíjért taposók sorába. Szerettem volna továbbtanulni. Izlandi évfolyamtársam, Günstein kirakta a Zeneakadémia hirdetőtáblájára a felhívást Izland tartósabb felfedezésére. Megyek, mondtam neki. Ne gyere, felelte ő. És a hirdetésed? Nem neked való, mondta ő. Csak azért is jövök, mondtam én; engem egy viking se tanácsoljon el valamitől. Erre fel megkérdezte, hogy telefonálhat-e, s ropogós nyelvén vagy negyedórát beszélgetett, majd közölte a bűvös szót: Stödvarfjörður, amit más európai nyelven leírni sem lehet. Elő a térképet, hogy merre van a merre. Mindjárt itt a keleti parton, ahonnan könnyebb hazaúszni, ha a zenetanárkodásból és a kántorságból kicsöppenek. 1987. július 16-án felhívott egy úr, s kérdéseire három bátorító szóval válaszoltam: yes, yes, yes. Így egyeztem meg az elszegődésről, Jött is az egyházközségi pecsétetes boríték, majd a repülőjegy is október 13-ra. Megtartottuk a búcsúestet, s 35 kilónyi megyemotyómmal nekivágtam. Első osztályra szolt a jegy. Mintha valami betegségem lett volna, egyedül üldögéltem ott. S milyen kicsi fiú az ember, ha csak oda szóló jegye van!

A keflavíki repülőtérré sikerült egy olyan embert kiküldeni elém, aki csak izlandiul tudott, s mire a szállodában szétnéztem, ő is eltűnt. A portás angolul és franciául beszélt, én németül. Ki fogja a számlát kiegyenlíteni? (Ötven dollárom volt az Interkoncerttől kölcsön). Miért jött? Kit ismer? Hiába emlegettem a stödvarfjörðuri polgármestert, sőt Günsteint is, egyik sem volt a telefonkönyvben. Végül legyintett. A szobában kénköves víz folyt a csapból. Eszembe jutott anyám utolsó főztje; nemigen éreztem jól maga.

Böngészni kezdtem a telefonkönyvet, s feltűnt, hogy a nevek egyik része -son, a másik -dottir végű. Ez olyan mint a Mihall Szergejevics – ki kinek a fia, vagy lánya! Így már rátaláltam Günstein mamájára (évfolyamtársam Olaszországban volt), ő segített rajtam. Negyedóra múlva jelentkezett is a főzeneigazgató úr, hogy megérkeztem-e? Bár éjfélre járt, eljött a szállodába, és segített két lazacos szendvicset rendelni 18 dollárért. Kérdezte aztán, szoktam-e pedálozni. Mondtam, hogy a zenei életben e nélkül nem lehet előrejutni. Mire közölte, másnap levisz Stödvarfjörðurba, s velem marad egy hétig.

Október 15-én reggel szikrázó napsütésre ébredt Reykjavík. Nem tudtam, hogy a szobához reggeli is jár, nyolckor a bőröndön ültem, hogy a 9.45-ös géppel el tudjunk utazni, Kilenc óra, tíz óra, tizenegy óra, a főzeneigazgató úr sehol! Felhív aztán, hogy felébredtem-e. Izgatott kérdésemre nevetve mondta, hogy az indulási idő jelképes: „Majd telefonálnak, hogy futás, ha fel és le tudunk szállni”!

A szoba bárszekrényében már egy szál mogyorós csoki sem volt, amikor jött a telefon, tíz perc múlva indulás. „Falumban” a polgármester várt bennünket. A ködben megmutatta mind a két utcát. Eddig háromszázhatvanegy, most már háromszázhatvankét lakos él itt, mondta. Föltűnt a ködben egy ló. Hesti, mondta ő. Egészségére mondtam én. Aztán föltűnt egy másik ló. Ross. Nocsak. Névről ismeri a lovakat? Kiderült aztán, hogy az izlandi nyelvben három

szinonima is létezik a ló elnevezésére, de az első nyelvleckébe ennyi ló nem fért bele. Jött aztán a megismerkedés a héttagú kórossal, amiből öten szopránt visítottak. Leültem az orgonához, s lejjebb transzponáltam két hanggal a temetési éneket, mire a főigazgató úr bocsánatot kért. Sőt meghívott a szokásos skálholti organistakurzusra oktatóként.

Ebből a rövidített történetből is kiderülhetett, hogy Feri szeret és tud is mesélni, szerepelni. Emiatt is vállalhatta turistacsoportunk idegenvezetését. De az útibeszámolót hagyjuk máskorra. Feri Stödvarfjörduri háziasszonyának december elsején volt a születésnapja, ami az első – a dán királytól kapott – függetlenség ünnepe is, a kántor úrnak pedig a cápaszalonna megízlelésének napja. A nénivel vidáman eszegette a tejszínes tortákat, itta a kakaót, amikor betoppant a ház zord, ám jószívű ura, aki a férfiembernek nem való pacsmagok helyett lekanyarított egy darabot a cápaszalonnából. Tudni kell, hogy ez az ammóniaszagú étel két táborra osztja még az izlandiakat is: az egyik megvész érte, a másik tőle. De kedvelői is pálinkával fogyasztják, nem kakaóval. Feri úgy érezte, jobb, ha most nem időz sokáig a háziaknál. Ekkor tartotta a legrövidebb kóruspróbát. Az egyik tag említett, hogy éjszaka kimegy halászni. A minden iránt érdeklődő Ferenc megkérdezte, nem tarthatna-e vele. A hajó kicsi volt, a tenger háborgó. Feri hamar búcsút intett a cápaszalonnának, a tejszínes tortának is, s azt hitte, már nincs vesztenivalója.

Barátja megkérdezte, hogy nem tengeribeteg-e. Dehogya, mondta ő. Milyen az? Émelyeg az ember gyomra, az arca pedig fehér, mint neked. Semmi baj, mondta ő közben készült a halálra. Reggel azért épségben partot értek, ám ott Feri kétszer is elesett. Bár a kakaón kívül semmi mást nem ivott szégyenszemre négykézláb kellett hazamennie.

A sikeres indulás ellenére, Feri kritikusan beszél „a meditáció idejéről”.

– Annál jobb, minél fiatalabban esik át ezen az ember. Lefordítottam az életre, amit tanultam. Sok pótolhatót felejtettem, rengeteg pótolhatatlant tanultam. Mindenekelőtt az emberről. Amikor beálltam a haltartósítóba, mellettem egy 84 éves ember fejezte a halakat. Egész életében ki sem mozdult Stödvarfjördurból, mégis sok okos dolgot hallottam tőle. Rájöttem, a cselekvésre az egyetlen eszköz a bizalom. Az a szeretet és mosoly, amit az emberek felé sugárzok mosolyt fakaszt, barátságot és szeretetet ébreszt.

Az első évben nem tudta, maradjon-e vagy sem. Úgy érezte, semmit sem tud. Legfeljebb azt, hogy nem lehet elszökni.

A fordulópont a skálholti organistakurzus volt, ahol mindenki meglepődött, hogy Ferenc milyen jól beszél izlandiul (pedig szerinte ez akkor még nem is volt igaz). A dicséret ellenére is csak fregoliként használták: apró feladatokat kapott, de a háromszáz tagú kórus közelébe sem engedték. Végül be kellett ugrania valaki helyett. A teljes káosz ellenére pillanatok alatt összeállt a kórus („semmi érdekesség nincs ebben, öt évig ezt tanultam, míg más talán csak egy hónapig”), s a negyedórás próba után öt állásajánlatot kapott, dupla fizetéssel.

Stödvarfjördurban már azzal fogadta a polgármester a „hazatért fiút”, hogy mindent megkap, amit csak akar. Megürült a szomszéd faluban a kántori és kórusvezetői állás, s együtt a kettőért már kétszer annyi fizetést adtak, annak ellenére, hogy össze merte vonni a két falu kórusát.

– Egy hónap sem telt, s megszűnt az egészségtelen rivalizálás. Azóta a két halfeldolgozót is egyesítették, s már az iskola van soron. Amikor ezt hallottam, eszembe jutott: úgy kezdődött, hogy hozzáfogtak együtt énekelni!

1998-ban Keletországban is rendeztek zenei kurzust, amit már Feri csinált, s a híre miatt kétszeresére nőtt kórusa kezdte tanulni a nemzetközi tudnivalókat. Szükség is volt rá, mert

létrehozták Keletország egyesített kórusát, s egy év múlva Betlehemben léptek fel karácsonykor.

1989 tavaszát a karnagy úr Hawaiban kívánta tölteni, de a kulturális minisztériumból meghívták „azt a jó kis kórust a fjordokból” az országos fesztiválra, s Feri úgy gondolta, Honolulu nem megy el a helyéről.

Ekkor határozta el a kórus, hogy megnézi, honnan is jött az ő fiuk, miféle hely az a Magyarország. Ekkor zárt be a két konzervgyár, az emberek rosszul álltak, de azt mondták; ha nem esznek, akkor is összeszedik fejenként az 1600 dollárt az útra. A rossz hangulat miatt farsangi bált sem tartottak, de márciusban, Feri huszonötödik születésnapján hatalmas bált rendeztek. A huszonöt fogasos, cápahús-mentes vacsora mellett megajándékozták Ferit az egy vagyonba kerülő hatkötetes, képes izlandi természetrajzzal. Hajnali háromkor megérkezett a rendőrség, hogy a szokás szerint véget vessen a zenének, mégis reggel táncolták haza a bált. Ekkor már egy mama úgy választotta ki gyereke műteti idejét, hogy előbb a kórusral fellépett, aztán irány a repülőtér, a klinika. Feri pedig igazolva látott minden fáradságot.

Magyarországra harminchatan jöttek két hétre. Izlandiul miséztek a bécsi kapui evangélikus templomban, s Feri falujában, Bükkszenterzsébeten. Az absztinenciára kényszerített izlandiak harminc liter bor, tíz liter pálinka után azt mondták Feriék udvarán: ilyen gazdag ország nincs még egy, ezért az útért érdemes volt élni!

Mielőtt elvesznénk a siker ezer örömében, lássuk a forrást:

– Volt zenész a családban?

– Ha a kántorizáló nagynéni annak számít, akkor volt. Tőle kaptunk egy harmóniumot, és én, akárcsak az ábécét, autodidakta módon megfejttem a kottát is. A Népújság közölte, hogy zeneiskola indul Egerben, s anyám bevitt, hogy tanítsanak valamire, mert már az idegeikre megyek. A harmónium után természetesen trombita szakra vettek fel. Ezt tanultam tizenegy éven át, abból szereztem tanári diplomát, pedig soha nem szerettem.

– Akkor miért csináltad?

– Az ember nem hagyja abba a dolgokat.

– Szüleid mivel foglalkoznak?

– Apám nyugdíjas bányász, anyám most lett hitoktató. Jó fejű emberek, de árvák voltak, s ez eldöntötte a sorsukat. Anyám akkor kezdte a kertészeti szakközépiskolát, amikor én az iskolát. Néha felvitt Budapestre. Ez volt az álmom.

– Hogy tanultál?

– Kitűnő voltam. A tanáraink matematikust, biológust akartak belőlem faragni. De a zene annyi pluszt adott nekem, a falusi gyereknek, hogy megmaradtam mellette. Miskolcra a legjobb trombitatanár, Simon Attila miatt kerültem, de ősszel ő elment Pestre. Közben már én voltam a kedvenc, akit palócos kiejtése miatt nemcsak prózamondó versenyre küldtek, hanem az Antigonéban neki adták Kreón szerepét is. Játszottam az úttörőház zenekarában, voltunk a testvérváros Csebokszáriban, s bár az osztály utált, sorsdöntő élményeket szereztem. Mégis elhatároztam, hogy elmegyek Pestre.

– Menekültél?

– Mentem az álmom és a tanárom után azzal, hogy nem szabad ennyire kiszakadni a közösségből. A váltást anyámék sem támogatták, a pesti konzervatórium sem, de én soha nem szoktam feladni. Kerítettem egy rokont, aki segített, s az új helyen már vigyáztam, hogy ne legyek utált eminens.

– Hány éves voltál?

– Tizenöt.

Svédországban élő nagybátya Szapári Katalin grafikus gondjaiba ajánlotta a kamaszt: – Szívtam magamba a polgári kultúrát, ami még a lakásból is áradt. Kati néni rengeteg tanácsot adott. Ő biztatott, hogy menjek külföldre, értsem meg, miért tartunk ott, ahol tartunk. Útlevélkérelmemre a rendőrök megkérdezték anyámat, hogy egy tizenhat éves srácnak hogy jut eszébe ilyesmi. Azt mondta: utasítsanak el, ő is nyugodtabban fog aludni. Majd felborítottam az asztalt. Kértem egy levelet a svéd nagybácsitól, hogy garantálja, hazajövök, anyámnak tollba mondtam egy másikat, így kaptam meg az útlevelet. Bár jártam az Operettbe és a Gyermekszínházba fűjni, repülőjegyre nem volt pénzem.

– Miért nem kértél a nagybácsitól?

– Nem vagyok koldus! Végül egy üzletfele vitt magával kocsival. Minden percre emlékszem. A feketén vállalt kubikolásra is. Kezdeti előttem nyíltni a világ. Amikor a konzi kórusa külföldön hangversenyezett, helybeli családoknál laktunk, s ezek a kapcsolatok is megmaradtak. A hasonlítgatások során azt is megértettem, miért jó Magyarországon élni.

– Miért?

– A nyugalom, a biztonság miatt. Mert elvégezhettem az összes iskolám az állam pénzén. Olyan színvonalú képzést kaptam, ami máig sem igen van a világon. A felvételi rendszert lehet ugyan bírálni a visszaélők miatt, de az egész épp ma tolódik el a pénz felé.

Feri, miután leérettségizett trombitából, a tanárképző mellett beiratkozott zeneszerzésre is, ahová nyolcvanegy jelentkező közül az első helyen vették fel. A rektori engedély ellenére két hónap múlva búcsút mondott a zenészeknek („az ember nem tanulással lesz zeneszerző”), mert az Ifjú Zenebarátok Kórusa, a KISZ KB zenekara mellett tisztességesen nem csinálhatta volna. „Helyette” kitanulta az elektromos orgonát, s négy és fél év alatt 667 esküvőn játszott igen szép summáért. (Előfordult, hogy egy nap többet keresett 2500 forintnál, amennyi a népköztársasági ösztöndíja volt egy hónapra. Néhány hónapban annál is többet keresett, mint az apja vájárként). Aztán az utolsó évben félállásban tanított a Vörösmarty Gimnáziumban és a győri konzervatóriumban.

Szerette volna meghosszabbítani a diákéveket, de a karmesterképzőbe talán fontosabb volt másokat felvenni, így Feri nem jutott be az évi egy-két kiválasztott közé, pedig Lukács Ervin megkérte, másodszor is jelentkezzen.

– Megviselt az első kudarc?

– Számításomat és örömet is megtaláltam mások éneklésében. A zenélés a szavakba nem önthető dolgok kifejezési formája: a legjobb kapocs a lelkek között.

– A művészet helyett a tanítás?

– Nem tudom különválasztani a kettőt. Szubjektív, hogy a művészi pályán ki mire viszi. Sikerült óriási művészekkel megismerkednem, akikről nem tud a világ, és fordítva. A tehetség, a tudás és a hírnév nem jár együtt. A gyerekeket lázban tartó siker nem vonz. Minden napunk egy műalkotás. A pszichikai lény érdekel, hogy miként tudom bevonni őt a műalkotásba, anélkül, hogy a súlyát érezné. Később persze ébredjen rá, mit hozott a világra! Kanadában az izlandi napon volt egy ilyen álomkoncert az egyetemi kórusal. Hogy egy fellépésen csoda történik-e, arra öt százalék az esély, a kilencvenöt százalék eldől korábban. Kanadában, 80 millió rádióhallgatóval összekötve éreztem, hogy lehet misztikumot teremteni.

Szemvillanásokból értették egymást. Kisugárzása volt a kórusnak. utána senki sem a szép énekelésről beszélt, hanem a zene hatalmáról.

Magyarországról hazatérve három szomszéd település – egy fjord – Ferit választotta az év emberének: tiszteletbeli vikingnek. Karácsonykor Betlehemben mégis úgy hajolt meg a fellépés végén tizenhat ország tévévezetői előtt, hogy illet többet nem vállal: kérges tenyerű halászsokat nem szabad arra a pódiumra vinni, ahol előttük és utánuk is félprofik lépnek fel.

Mégis eltökélte, megadja népének az oratóriuménekítés örömét. Akureyri kollégájával és barátjával, no meg a kórusral fogott össze Kodály Missa brevisének bemutatására. Borzasztó zene, latin szöveg. Mint a papagájok úgy tanulták hét hónapon át – napi szólamonkénti próbával. Volt, aki kilépett, volt aki kétszáz kilométerről jelentkezett. Mindenki megkapta kazettán a szólamát. A konzervgyárban nyolc órán át ezt hallgatták, a diákok panaszkodtak, hogy a szüleik családi ágyában is valami kakofon örület szól. A hetedik hónapban saját pénzből repülőt béreltek, s Egilsstadirban találkozott a két fél kórus – a Ferié és a barátjé – az ősbemutatóra. A kuriózumra mindenhol érkezték: falusiak kotta nélkül Kodályt énekelnek! A hosszú percek át dörgő taps megdicsőítés volt. A férfiak is könnyezve borultak Ferenc vállára:

– Ez az élet nagy ajándékainak egyike: „Megvalósult csoda” írták a helyi lapok. Tudta, innen tovább menni nem lehet. Ők is tudták, hogy elveszítenek, mégis megtették nekem. Felhívtam barátomat, a felvidéki Máté Pétert, hogy álljon a helyemre. (Feri hívására eddig vagy húsz magyar került Izlandra.)

Három év múltán Utassy Ferenc a reykjavíki egyházi zeneiskola tanára lett, félprofi kamara-kórusok mestere, s az elit külváros kántora, zeneigazgatója. Közben beiratkozott a reykjavíki egyetem filozófia szakára (kilencvenen kezdtek, négyen diplomáztak), de megszervezte az Izlandi-Magyar Baráti Társaságot is, s ha egy honfitársunk odakerül, rögtön őt szedik elő. Izlandon ő a magyar.

Így hívták meg tavaly szeptemberben Esterházy Péter felolvasóestjére is. Jó estét, jó estét, köszönt a mással elfoglalt mesterre, mire az csodálkozva motyogta: hm! Amikor aztán bemutatták őket egymásnak, megjegyezte: értem (mármint azt, hogy miért „használt annyira” a két nyelv). E. P. udvartartásában feltűnt egy csinos és okos – ajaj! – leányzó is. Ferenc féltékeny is volt a többgyerekes Esterházy úrra, miközben a hölgy azon szomorkodott Feri kocsiján gyerekzár van. Csak a lányregényekben létezik (meg Izlandon?) szerelem az első látásra. Ötödnap kitűzték május 15-re az esküvőt, az egyik tanú E. P. (kérésére nyakkendő nélkül). A menyasszony a Fidesz-alapító, doktori címet nem használó Balla Judit.

– A szakvizsgái után Judit kijön két évre Reykjavíkba, de tovább nem maradhat távol a szakmájától. Eleget csavarogtam én is, ideje hazavinni a tapasztalatokat – mondja Feri, akiről az Izlandon népszerű látóasszonyok egyike kijelentette, hogy „jó tündérek veszik körül!”

A róla megjelent cikk után egy lépcsőfordulóban összefutott Vigdis Finnbogadóttir asszonnyal, s a köztársaság elnöke megköszönte Ferencnek, amit népéért tett.

– Legszívesebben adtam volna két cuppanósat az arcára; szavai biztatást adtak a hátralévő izlandi évekre.

(1993)

„Egy görög nem érti a tökfőzeléket”

Létezhet-e olyan honvág, mely azért nem enged haza, nehogy itthonod is elveszítsd, s otthont se nyerj? Három görög asszonyok felelnek. Görögök, akik Magyarországon születtek, nevelkedtek és hazatelepültek.

– A haza álom volt, s egyszer csak itthon ébredtünk – mondja Mirka.

– Mit szolt volna a család, ha nem térek haza? – kérdi inkább magától, mint tőlem Szalonikiben Jannula.

– A mi honvágunk a szüleink honvágja volt, nem kézzelfogható – folytatja Clio az átriumos athéni udvaron. – A levegőben lebegtünk, körülvéve hősökkel.

Ide most egy hosszabb bevezető kívánczik, a fentebbi és az alább következő szavak és sorsok megértéséhez. Görögország sorsát is Jaltában írták, csak másik oldalra, mint a miénket. 1945-ben Magyarországon nem volt hatékony kommunista párt, mégis kellettünk a Szovjetuniónak. Görögországban kommunista hadsereg is létezett, mégsem kellett: nem tartozott a szovjet érdekszférába. Ez döntötte el a négy évig tartó polgárháború sorsát. 120 ezer görög, köztük 24 ezer gyerek menekült. Az emigránsok fele Jugoszláviába került, a többi Albániába, s onnan Európát megkerülve szinte szöktek Lengyelországba, ahonnan szétszórták őket a „szocialista” országokba. Az egyik vagonba került a család egyik fele, a másikba a többiek, aztán Varsóban, Prágában, majd Budapesten lecsatoltak egy-egy kocsit...

A Magyarországra befogadott 7500 (1953) görögből feltűnően sok volt a gyerek (3000) és a sebesült (minden hatodik felnőtt). A Korányiban álnéven gyógykezelték őket. Zárt közösségekben éltek. Budapesten, a Kőbányai út és a Hungária körút sarkán lévő dohánygyárban 2500-an szűkösködtek: 6-12 négyzetméteren egy család, közös konyha, egyenbútor, szén az ágy alatt; hatvan házaspár külön hálótermekben.

A Sztálinvárossal (ma Dunaújváros) együtt épült Beloianisz faluba 1500-an települtek, a görög emigránsok 93 százaléka paraszt volt.

Az első lakótelepen (József Attila), később a miskolci, a tatabányai és a pécsi lakótelepeken is voltak „görög házak”. Kezdetben nem dolgoztak, nekik nem jutott (paraszti) munka, nem tudták a nyelvet, különben is készültek Görögország felszabadítására.

A Görög Kommunista Párt (GKP), méltón a testvérpártokhoz, 1951-es plenáris ülésén elhatározta, hogy elkezdik Lenin és Sztálin műveinek fordítását és kiadását. A jelszó: „A fegyvert nem raktuk le, csupán lábhoz támasztottuk!” Pártiskolákat és kiképzőtáborokat létesítettek: nem aprózták nyelvtanfolyamokra az erőt.

És a gyerekek? – a „vihar gyermekei”, árvái, a mai 45-55 évesek?

Görögországban 52 ezren, a hét népi demokráciában 24 ezren nevelkedtek királyi, illetve „szocialista” gyermekotthonokban. Balatonalmádi, Balatonkenese, Dég, Fehérvárcsurgó stb. középületei nekik adtak otthont. 1948-ban azt jelentették Rákosinak, hogy 2300 gyereknek mindössze két görög tanítója van, s azok is milyenek: a gyerekek éhségstrájkot tartottak, hogy az egy faluból származók együtt maradjanak. Meglévő ruháikat eldobták, cipőiket szétvágták, hogy újat kaphassanak. 1950-ben a zamárdi pártüdülőben 16 görög gyermek halt meg, köztük hathónapos is. Az ok: hastífusz, skarlát, kanyaró és szamárköhögés. (A felnőttek között a trachoma terjedt.) 1952-től kezdve egyesítette a Vöröskereszt a szétszórt családokat; általában abba az országba települtek, ahol a család többsége volt. Néhány gyerek ekkor ismerte meg a szüleit; Magyarországon 1300-zal kevesebben maradtak. 1953 nyarán már

minden második görög (1600 fő) dolgozott. Ősszel érdeklődést keltett, hogy Magyarország 600 görög emigránst haza kíván engedni, köztük 200 gyereket.

A Népligetben megalakult az Olymposz focicsapat. Meccseiket nemzeti érzéstől fűtött botrányok kísérték, végül a magyar-görög kapcsolatok óvása érdekében feloszlatták a csapatot.

A szélsőbaloldali szellemben tartott és nevelt, magyarul alig tudó görögök többsége 1956-ról csak annyit tudott: „aki a Szovjetunió ellen fordul, az csak rossz lehet”. Néhányan megkapták: „Mit kerestek itt, miért nem mentek haza!?” Vagy nyolcvanan jelentkeztek közülük a karhatalomba.

(Ki gondolta volna, hogy majd otthon is megkapják: „ez a szedett-vedett társaság a helyiek elől veszi el a lakásokat, a munkahelyet!”) 1953-tól „a görögök által javasolt elvtársakat” felvették az MDP-be. 1968-ban kettészakadt a GKP is, és az MSZMP-ből hamarosan kizárták az idegeneket, saját párt szervezését pedig nem engedték.

Bár még a hatvanas években is szenzációszámba ment a vegyes házasság, a gyerekek nőttek – és születtek. „A párt” csak kivételes esetekben figyelt a fiatalok adottságaikra. Az egyetlen elv az volt, hogy a görög szocialista társadalomnak majd szakemberekre lesz szüksége. Egy osztály ács lett, egy másik lakatos... A görög emigránsok 4-6 osztályos végzettséggel érkeztek, s minden harmadik érettségivel távozott, de csak minden huszadik diplomával.

A katonai hatalomátvétel otthon, külföldön sokak számára a végleges emigrációt jelentette. Az ideiglenesség érzése bizonytalanságba csapott át, ami a hazatelepülőkben is megmaradt.

1981-ig a Szovjetunióból a görögök közel 60 százaléka tért haza, tőlünk a tizede sem. Végül vagy 3000-en maradtak. Bár Beloiannis polgármestere dicsérte az emigráns státust megszüntető 1981-es rendelkezést. A repatriáltak szerint ez kényszerítette őket, hogy három hónap alatt eldöntsék, hazatelepülnek-e.

Szidiropulosz Arhimédész ötödik gyereként született 1944-ben Görögországban, négyévesen került Budapestre. 1971-ben az egyetemi és főiskolai fesztiválon a verbunkversenyt megnyerte a magyarok előtt. Végzés után többek között a Külföldön Élő Görögök Minisztériumának támogatásával kutatta a hazatelepült emigránsok sorsát. Szociológiai kérdőívei ellen 1985-ben fellépett a GKP lapja, a Rizospasztisz („Gyanús kérdőív – ne válaszoljanak”). A nagyszerű könyv, az Ithaka partjai (A kisebbségi lét dimenziói) mégis elkészült, s Budapesten meg is jelent.

– Belém ivódott a görög kultúra; érzem és értem, nem megtanultam – mondja Archimédész. – De mellém szegődött egy más gyökerű és szellemű kultúra: a közép-európai gondolkodás. Magyarságtudatom nem a görögségem ellenében kristályosodott ki. Remélem, könyvem hozzájárul minden határon túli és inneni kisebbség sorsának megértéséhez. Arra int bennünket, hogy türelmesek legyünk másokkal. De arra is, hogy életünk nehézségeinek, tragédiáinak nem a kisebbségek az okozói; őket a csapások mindig is erőteljesebben sújtják.

Archimédész látszólag nem érte el Ithaka partjait, de nélküle kevésbé biztonságosan lehet hajózni arrafelé, s minden tengereken. Bár könyve a határok nélküli Európa polgárának mutatja, figyelmeztet is, hogy a kettős kötődés lehet hátrány: súlyos esetben hontalanság.

Tizenöt éve egyszer már írtam a repatriált magyar-görögökről, akik között akkor szorosabb volt a kapcsolat, a barátság összekötötte a hasonló sorsúakat. Az első hónapokban csak a rokonságra, a családra számíthattak, ha számíthattak, helyi kapcsolatuk szinte semmi nem volt.

Lili, a Magyarországon született athéniek „főnökasszonya” már nem hozta össze „a csapatot” velem beszélgetni, az összetámaszkodás addig kellett, amíg beilleszkedtek. A reális gondolkodású üzletasszony magyarul számol – 17 éve él itthon Athénban, 26 évet élt „ott” –, s

visszatérő görög vevői is „magyar nevén”, Lilinek szólítják, pedig Eftimiunak hívják. Ipiroszba valók. A partizánok az egész falut Albániába mentették, hurcolták. A szüleit 1954-ben Magyarországon kommandálták egymásnak. A nagymama 102 évesen Budapesten halt meg, Sztálinnal egy napon.

– Az a baj, hogy mi nem vagyunk magyarok, de görögök sem. A beilleszkedéshez nem elég a nyelvtudás és a munka, mélyebb dolgok is vannak ennél. Egy görög nem érti, miért szeretem a Sport csokit. „Nem érti” a tökfőzeléket, sem a zsíros kenyeret paprikával. Azt sem, hogy miért kell minden évben Magyarországra menni. Most, hogy veled beszélek, az utcán akcentussal fogok megszólalni, de reggelre elmúlik, kialszom.

Michálishz (1955, Budapest, kereskedő) Mihályként mutatkozik be. Amikor 1975-ben „lejött” próbálátogatásra, egy Szovjetunióból visszatelepült mérnök azt mondta neki: „Néha a jó reggeltet sem úgy értik, mint otthon.” A kézfogás itt nem szokás. Egy csehszlovák-görög barátjával kezét fognak, amikor találkoznak, a többiek csak nézik, miféle különleges kapcsolat ez.

Az is. Miféle zárvány az, hogy csehszlovák-görög, amikor Csehszlovákia már nem is létezik?

A „falusiak” (a Beloianiszból repatriáltak) közül többen őrzik születési helyként Sztálinvárost (ittthon vajon átiratható?), s Mihály, mintha hazatértekor lemaradt volna a nyelvről, a hetvenes évek magyar közéleti zsargonjában beszél. („Beutaztuk egész Európát, majd japán utat ejtettünk meg.”) – Görögországban előítéllettel viseltettek a szocialista országból hazatértekekkel szemben. Sok utánjárással tudtuk csak honosíttatni a diplomát. Kétkedve fogadták a munkámat. A nézeteinktől féltek. Hogy bekapcsolódunk valamilyen szervezőmunkába. Ki is maradtam a szakszervezetből: vigyáztam rá, hogy nézeteim baráti körben maradjanak, kerültem a konfliktushelyzeteket. A papának szakismerete miatt elnézték a politizálást. Szerencsére 1977-ben, félve, hogy sok „idegen” kerül a hadseregbe, a két év szolgálatot nevetséges összegért „vehették meg” a szocialista országokból visszatelepültek.

Eleni (1962, idegenvezető): – Nagy hibát követtem el, hogy a fiamat nem tanítottam meg magyarul. Nem tudtam, hogyan kell: egyes szavakat mondtam neki. Később említették, csak élni kellett volna vele.

Először azt mondja, előny a kettős kötődés: mind a két félből a jót megtanulva az ember talán toleránsabb is. Hátrány viszont, hogy mindkét helyről csak a jót szeretné, s ez megnehezíti a beilleszkedést. Mondja is, hogy Magyarországon a gyerek belenő a zeneiskolába, ötévesen a kottákat olvassa: – Itt a könyv is luxus, elmaradottabb a kultúra.

A magyarországi születés, az életkor az eltérő sorsokban is hasonlóságokat teremt. Az idősebbek, a visszatérők helyzete más, főképp ha ismert emberek; ha különös tudás birtokában vannak.

Sztergiosz Babanasszisz professzort a hétagú nemzeti szakértői tanácsba hívták haza, s ma a Görög Távközlési Vállalat elnöke: – Szerencsémnek tartom, hogy a világ egyik legszebb városába kerültem, hogy aztán itthon elősegíthettem a közép-európai, a magyar kapcsolatok bővítését. (Szerepe volt a tb-szerződésben, amiben az idősebb magyar-görögök hatmillió dollár értékű magyar áruszállítás fejében megkaphatták a két-háromszoros görög nyugdíjat.)

A professzor tizenkétszeres görög kardbajnok fia, Ziszisz épp Budapesten készült a vívóvilágbajnokságra.

– Az alma mater, szép emlékek és sok jó barát köt Magyarországhoz. Örülök, hogy Kornait, Berend T. Ivánt kiadtam görögül, hogy diákokat cserélünk.

Szamarasz Jannisz professzor, az Olympic Airways elnöke „röpköd” a magyar vendég körül. Sárga szegedi paprikát „gyárt” április elején, Amodent fogkrémet és Pitralon arcszeszt használ, bár már Pesten sem kapni.

– Szívet cseréljen, aki hazát cserél! Ön mintha cserélgetné a szívét!

– Gazdagodtam, hogy hosszabb ideig tartalmasan éltem két országban. Három gyermekem, nyolc unokám Magyarországon él. Akinek két hazája, annak két szíve is van. Itt a magyar szívemet tartalékolom. Honfitársam, Szamarakis írja: „A házak tetői sosem voltak ilyen közel, az emberi szívek ilyen távol egymástól.” A termelőerők mai fejlettsége mellett szükségszerű az összefogás, a szívek közelítése.

– Egy fiatal magyar-görögöt elrémisztett az itteni tempó. Annyira élnek, mintha ki lenne szabva az idejük, mintha itt lenne a világvége – jegyzem meg.

– Én is úgy élek, mintha halhatatlan lennék, de úgy harcolok, mintha a következő percben meghalnék.

Galatudisz Kosztász (1959, Sztálinváros) családja 1979-ben turistaként jött haza. A nagybácsik, nagynénik jó szívvel fogadták őket. Aztán Athénba hazatérve sem maradt senki munka nélkül. A húga fodrászüzletet nyitott. Víz- és gázszerelő bátyja buszvezető. Kosztász eredetileg tv- és rádiószerelő, de nem volt pénze „saját Gelkát” nyitni. Pillanatnyilag a magyar kereskedelmi tanácsos tolmácsa és sofőrje, ám hat évig zenész volt. Beloianiszban tanult meg buzukin játszani, nyolcadik osztályos korában saját zenekara volt.

Görögországban a legtöbbet a focisták, a zenészek, az ügyvédek és az orvosok keresnek (buzukival 1987-ben százezer drachmát, ötvenezer forintot naponta). Mégis otthagytá az éjszakázás miatt, s mert a taverna-tulajdonos nem nézte jó szemmel, hogy zenészének mennie kellett, ha édesapja este rosszul volt. (Veseátültetése végül majdnem egymillió drachmába került.) Kosztász szervezett táncegyüttest, majd focicsapatot csináltak orosz-, cseh-, és lengyel-görögökkel együtt. A szalonikiek magyar-görög csapatával évente négyszer vendégeskednek, játszanak. Költözésnél, túlmunkánál segítenek, kölcsön is adnak egymásnak: – Ezt az itteni görög nemigen teszi meg, mi így nevelődtünk.

– Itthon, otthon?

– Itt vagyok itthon. Megkülönböztetésben nem volt részem. Előny, hogy két hazám van. Az augusztus huszadiki beloianiszi görög napra haza szoktam menni. A karácsony otthon jobban tetszik, mint itthon. Magyarul a testvéreimmel beszélek.

Makrisz Agamemnon szobrász lányát, Cliót a művészi érzékenység is sújtja s emeli:

– Mindig honvágyam van: hazamegyek Budapestre, s hazajövök Athénba. A kettős kötődés nosztalgia és fájdalom. Előnye a több kultúra, a több nyelv; lelkileg gazdagabb az ember. Hátránya a gyökértelenség. Nehéz megválaszolni, hová tartozol. Hátrány az örök lehetőség a váltásra. A helyek beépülnek az emberbe. Budapesten úgy tudom folytatni az életet, mintha nem is mentem volna el. Ez skizofréniával jár, mély dolgokban nem előny.

Clióban a tér és az idő napórákban randevúzik, mozaikok után mostanában állandóan napórákat csinál.

– Érzelmileg görög-magyar vagyok, de a nyelvem egy 15 éves lány nyelve – ekkor kerültem Pestről Párizsba. Szeretnék írni mind a három nyelven: megértetni az egyik feletem, a másik feletem; az érzést, a helyzetet, a világot.

Apám temetésén megéreztem, sírja az én gyökerem. Nem akarok erősebb, nagyobb lenni nála, csak megtalálni a saját természetemet, helyemet.

– Kislányait nem tanította meg magyarul: szeretné is meg félti is tőle őket.

– Mirka (1954, könyvelő, Szaloniki) Népszabadságos-trikóm hátának dúdolta: „Elindultam szép hazámból...” Örül minden magyarnak, zavarja, hogy újságíró vagyok.

Orosztanári diplomájával nem számított diadalmenetre, de arra sem, hogy lépcsőházat fog súrolni. Talpraesettségének, s egy számítógépes miskolci szerelmének hála előbb adatbevivő, majd könyvelő lett a „lépcsőházukhoz tartozó” hajózási cégnél. Nagylányával és a nagyanyjával él.

– Reggel görög vagyok, este inkább magyar, most dél van! – Irodájuk és lakásuk is a tengerre néz, nem érdekli, hogy rámegegy a fél fizetése. – Az elmaradott gondolkodásmód nem illik a tengerhez – mondja váratlanul, majd kisvártatva hozzáteszi: – Este azt mondanám, ez is emigráció, s rosszabb a magyarországinál.

Sudárszép lánya már itt született, s az anyja vezetéknévét viseli. Mirka elmagyarázza, hogy a szülők keresztnéven vannak nyilvántartva, a gyermek viselheti az anyja nevét is, tovább viheti azt a családnévet.

– A lányodnak, Jannulának számítógépes volt az apja? – kérdem hirtelen.

– Nem, egy görög.

Iskolás szerelem, a hazatelepülés előtti héten találkoztak. Mirka akkor tudta meg, hogy terhes, amikor megmozdult a gyerek. Közben Jorgosz Pesten megnősült.

– Anyu máig nem bocsátotta meg, hogy szégyenbe hoztam. A falujába nem mehetek, elköltözött a nővéremhez. Ha a nagyfi rászól anyámra: „Visszadugnád az anyjába Jannulát!”, szóval, hogy belém a lányomat, akkor az anyám azt feleli: „Akkor nem látszana a baja!” De az unoka tizenhat éves, és látszik!

Paparigas (1960, ötvös). Felvisz a Lükabéttoszra, isszuk a sört, a lábunk alatt Athén, s kéri, hagyjam a jegyzetet. Villanyszerelő volt, mert Pesten „a párt” nem adott neki papírt, hogy ékszerésztanuló lehet. Szerettek volna, mint a magyar srácok utazni, de a rendőrségen, ahogy ő mondja: „egy fasiszta adta az útlevelet, ha adta”. Az áttelepülésnél a görögöknek nem járt vissza a lakásért a használatbavételi díj, a könyvtárukat a pesti antikváriumba kellett Pécsről felvinni, lepecsételtetni, s a vámosok jóindulatán múlt, hogy néhány cuccal többet hozhattak.

Legfeljebb nyolc hónapot nem dolgozik egy évben. Neki jó a hatéves kocsis is, meg a repatriáltaknak adott, jutányos építési kölcsönrel épített garzon, csak öt éves unokaöccsével horgászhaszon.

– Haragszol Magyarországra?

– Londonba is Budapesten át megyek. Másfél éve beadtam a magyar állampolgárságra a kérelmet. Egy ilyen se görög, se magyarnak nem válaszolnak. Jó lenne egy lakás Pesten. Hat hónapot élnék itt, hatot ott!

(1994)

Kék madár, vak tyúk

Ki mondta azt a marhaságot, hogy lerendszerváltották Szentessynét? – kérdi Imre, a helyi képviselő. Messze alattunk, túl a falun, kavicsos uszály lebeg a Duna vizén. Ma is meleg lesz! Imre mégsem békél: – És ki az a Szentessy Éva, hogy ennyi újságíró lohol miatta? Egy kis falusi iskolaigazgató miatt tülekedtek? Már ne haragudj, ki küldött téged is a nyakunkra!?

Távolban sikolt egy fűrész. Fájhat neki is, hogy belevágott a csöndbe. Nézem a tájat, és hozzám kóborol egy szó: tuszkulánium. Talán ilyen békés, kies vidéki lakot jelent. Békés csatatér! A hegy lábánál a kettészelt Almásneszmély nyújtózik hosszan: már újból Dunaalmás és Neszmély. A múlt az összevonás, a jelen a szétválás. A múlt: Bős-Nagymaros idáig elérő dűlása és a szlovák partról átúszó keletnémetek, a jelen pedig az iskolaépítő Szentessy Éva tapintatos – mások szerint unintelligens – kivezetése. Imre, hajdani iskolatársam észreveszi, hogy elméláztam, csöndben tölt.

– Mi a tuszkulánium? – kérdem meg hirtelen.

– Ciceró villája az ókori római Tusculumban – feleli, majd szinte skandálja: – Már a régi rómaiak is megtelepedtek e lankás tájon, s alatt a kénes fürdő kúrálta csúszukat! – Nevetünk. – Itt kőbánya volt, és megmaradt a ma is járható római kori út.

– Tökéletes almásneszmélyi lettél!

– Dunaalmási! – igazít helyre, s fölemeli a poharát. – A fürdő- és nyaralóhely feltámasztására!

– A Szentessy Éva-féle csodatévökre!

Imre nem koccint, leteszi a poharát: – Te meg vagy mérgezve!

– De a tudatom tiszta! Kivel akartok fürdőhelyet csinálni, ha Szentessyék nem kellene?

– Hány magyar falunak volt hatvan éve szállodája, kikötője? Almásnak volt, pedig egy fia Szentessy sem élt itt!

– Ők mindenütt ott vannak, csak más a nevük! Nézd meg az új megyei útikönyvet. A szép Dunaalmásod csupa múlt idő: strandja volt, fürdőszállója volt, kikötője volt, Budapest-Bécs főútja volt, Neszmélynek meg Makovecz-iskolája van, amit Szentessyné épített. Az volt, ez van!

– Nézd, Szentessy Éva megnyert valami pályázatot, amire a község kapott 7 vagy 9 millió forintot.

– Tévedés: Éva 13 milliót pályázott össze. Nem magának.

– Per Éva? És te akarsz elfogulatlanul írni?

– Én csak elfogult tudok lenni azzal, aki a hét szűk esztendőben tehetségével ötven évi fizetését szerezte meg annak a közösségnek, ahonnan mégiscsak lerendszerváltották! Iskola született ott, ahol a postakocsi-állomás istállójában is tanítottak!

– Mekkora feneket tudtok keríteni a semminek: neki jogában volt felmondani, az önkormányzatnak meg elfogadni.

– Lőrincz Kálmán vezérkari főnöknek is jogában állt lemondania, Göncz Árpádnak meg elutasítania, mert elégedett volt a munkájával! Felolvasok valamit: „A faluban a Szentessy-család azt az értékrendet képviselte, ami Magyarországon Európát jelenti.”

- Ki fogalmazott itt ilyen magasztal teljesen?
- Tatán mondta Szirtes László, a művelődési osztály nyugdíjas vezetője, Éva korábbi szakmai fölöttese.
- Attól, hogy a kukoricaföldön, a halottasházzal szemközt áll az az iskola, Neszmély még nem Európa. Attól, hogy 13 milliót pályázott össze, könnyebb volt belelovalnia a falut a 43 milliós építésbe. Kell igazgató, de milyen? Kell iskola, de milyen? Kicsit elsokallták. Visszajára fordult a szándék: közben már csak kilenc gyerek iratkozott az óvodába. Mindez persze már a neszmélyiek gondja, ha nem te kérdeznél, nem is beszélnék róla. No, isten, isten!
- Ez a kilenc gyerek meghökkentett. Ám a kilenc másnál hat. Almásfüzitő, Szőny vállalatának fogyókúrája ekképp is érződik. Az új iskola első osztályába eddig 16-an iratkoztak be. De kell-e 140 neszmélyi nebulónak 43 millióért Makoveczet adni?
- A délelőtti borivás csak nyalakodás. Imre annyira még nem vált lokálpatriótává, hogy borászkodna is ezen a különös északi hegyoldalon, ahol zamatosra érik a szőlő. Igazából nem is itt szeret a szőlő, hanem Neszmélyen. Az asztalon is Neszmélyi rizling díszeleg.
- Nézed a címkét? – kérdi. – Neszmélyi rizling, de alatta a térképen Kocsot jelölik. A melegesi részen a győri megyéspüspök a kocsi téesznek avat pincét. Dunaalmást és Neszmélyt 1977-ben felső döntésre egyesítették. Nevét, határát elvették, az embereket érzelmileg, érdekileg elszakították a falujuktól. Méltóságában tönkretették, lepusztították.
- Borzalmas pusztítás! – mondom álszent pofával, s végig vezetem a tekintetem a hegyoldal lakó- és üdülőházainak százain.
- Ezt az itteniek izzadták ki, nem a rendszer!
- És a hajóállomást, a Budapest-Bécs járat megállóját is a rendszer vette el? A strandotokat sem ti élnetetlenkedtéték el?
- Elapadt a forrás.
- Akkor mit ábrándoztok a fürdőről?
- Ahogy csökken a bányák vízkiemelése, visszajön a víz.
- De minek a fürdő, amikor senki sem használta, amíg volt!
- Iskolába se járunk, csak felépítettük.
- A végén büszke leszel rá!
- Nekem a 24 fokos víz hideg. Láthatod a strandot rendre előnti a Duna, azért is dőlt be a medence folyó felőli fala. Gazda sincs. A vízmű átadta a megyei művelődési háznak vagy kinek, az tovább valami kisszövetkezetnek Almásneszmély feje fölött...
- Ti mit tudtatok volna csinálni vele?
- Tízforintos jegyekkel semmit.
- Annyiért sem jártak – hűtöm az álmaid.
- A terasz szélén szinte egybegömbölyödve alszik a napon a kutya és a macska.
- Mivel járt itt a rendszerváltás, Imre?
- Minden végigmegy itt is, mint Budapesten, csak egy évvel később.
- A kommunistaellenesség is?

– Nem. Az a megjegyzés, hogy Szentessyné az MSZMP tatai pártbizottságának a tagja volt, buta magyarázkodás, amibe a cikkeitek hajtottak bele néhány embert. Itt működik az ország egyik legerősebb MSZMP alapszervezete, és bár az MDF megyei központja is itt van, lehet, hogy a munkáspártiak vannak többen. Megmutatkozott az első választáson is, hogy Balázst, a volt tanácselnököt választották meg a közös önkormányzat polgármesterének elsősorban a tradicionálisabb Neszmélyen. Aztán a testület a tiszteletdíjjal belekényszerítette, hogy munkát keressen. Leszavaztuk párszor, végül le kellett mondania. Ebben a rendszerváltás is benne van: legyen már valami változás! Mert a régi rendszerrel igaziból nem bukott senki, még kocsmái hőbörgés sem volt. Nincs egyetlen utcanév, amit le kellene szedni, egyetlen szobor, amit le lehetne dűteni.

– Egy szobrotok sincs?

– Egy van, egy Csokonai; Lillája itt élt és halt.

Két Szentessy Évát már ismerek. Júniusi Éva: – Felmondtam januárban – közli és kicsordul a szeméből a könny. Júliusi Éva (szanatóriumból jövet): – Nézze, Szentessy Laci (a grafikusművész férj) mivel várt haza! – Három grafika a Nő, a Kék madár Iskola és Páncélos Arctalanok történetéről. – Ezért szeretem, ezért választottam – mondja a júliusi Éva és mosolygunk mindhárman.

A júniusi Éva ideadta Iskolaigazgató voltam Neszmélyen című esettanulmányát, és ő átment sírni a szomszéd szobába, én meg olvastam.

„Rosszkedvű lettem, hogy ide helyeztek... nyolc osztály három épületben... 1979-ben megszereztem második diplomámat... Első osztályt tanítva tanultam meg a mesterséget igazán... Új iskolaépületet kell építeni, mert a kulturálatlan körülmények nem alkalmasak a magasabb igényű nevelésre... 1981-ben beiratkoztam a nevelésszociológiai specializációra... A Magyar Iparművészeti Főiskola Tanárképző Intézetének írtam esettanulmányt a kreativitás fejlesztéséről... A hátrányos helyzetű iskolák számára kiírt pályázaton 7 millió forintot nyertünk dolgozatommal. Az iskolaépítéshez kevés ugyan, de ahhoz elég, hogy döntéshelyzetbe hozza a faluvezetést... Elfogadom, hogy nem Makovecz-iskola, de csak ha a falu dönt... Egy évszázadban csak egyszer építenek iskolát, és ezt az egész falut érintő komoly dolognak tartottam...

1988-tól nem tanítjuk az orosz nyelvet, hanem 1-8 osztályban heti öt órában angolt vagy a németet, választás szerint... A régi hatalom már nem törődött az építkezéssel, az új hatalom az önkormányzással volt elfoglalva. Az első műszaki átadáson az önkormányzat mint építtető és tulajdonos nem képviseltette magát, elfelejtett eljönni... Személyes bántásként éltem meg mindenféle nemtörődömséget...

Betegállományba kerültem. Elküldtem a felmondásom... Kértek, vonjam vissza. Ragaszkodtam ahhoz, hogy levelem tartalmát az önkormányzat megismerje... Négy nap múlva rendkívüli ülésen elfogadták a felmondásom.”

1976-ban Szirtes László művelődésosztály-vezető írta alá Éva igazgatói kinevezését: – Szentessy Lacit ismertem meg először kiállító művészként, aztán Évát. Később velük töprengtem, hogyan élik meg sorsukat, életüket. Volt lehetőségük arra, hogy elmenjenek, de remélték, hogy meg lehet teremteni a maguk Párizsát ebben a Bakonyban, és Éva a tantestületet is magából valónak érezte, akiket nem hagyhat cserben.

A Szentessy-klánban mindenki tanít és László a főnök. Mióta egy film nyomán még Dani, a hatéves unoka is főnöknek szólítja, azt mondják, kevésbé robbanékony:

– Éva bízik az emberekben, és ezek rúgnak bele! Nem mondják meg szemtől szembe a dolgokat, csak falkában jár a pofájuk. Ötmillióba került volna az iskola berendezése, de Éva kispeszkulálta, ha az NSZK-ból veszi a rönkfát, ha azt ingyen leszállítják, és az építkezésen dolgozó asztalos felvágja, kétmillióból kihozható. Ennyit kapott a minisztériumtól, és az átutalás néhány napjára a tanács megelőlegezte a pénzt, ezért valaki másnak várnia kellett a pénzére, mert „Éva elköltötte”. Három hétig sumákkoltak, hogy sikkasztott-e! Még az asztalost is megkérdezték, hogy mit csináltat vele az igazgatónő, de őt nem. Éva akkor már hetek óta sírva ébredt, és azt sem mondták neki: elnézés. Nekünk sem szólt, hogy felmond. Feladta a labdát, és lecsapták. Jogszerűen jártak el: felmondott, elfogadták. A végső végzetűrán az önkormányzat már csak a meghunyászkodását várta volna. Kollégák jöttek, vonja vissza a felmondást. De ha össze is csuklott, makacs volt és konok.

A júniusi Éva még gyűjti az erőt, hogy visszajöjjön közénk. Lacival a képekről, munkáiról beszélünk. Egyetemre nem vették fel, mert „klerikális beállítottságúak a szülők”. Ezt onnan tudták, hogy az apja együtt ministrált a párttitkárral. A „főnök” 30 év óta szerepel kiállításokon, húsz éve jött tanítani, és utána végezte el a rajz-, földrajz szakot.

Közben a júniusi Éva, ha jól látom, két zsebkendővel behúzódik a sarokba, s amikor ránézek, csöndesen beszélni kezd:

– Nincs önvédelmi reflexem. Az emberi méltóságom ennyit bírt el. Ez nem érték, legfeljebb határérték, és úgy fordítják, hogy megsértődött. A korom is benne van, a 45-46 év. Érzékenyebben éltem meg sőt láttam is előre bizonyos dolgokat, és a környezetemet szerettem volna megóvni. Ha kaptunk egy kis jutalmat, képes voltam napokat számolgatni, hogy a tantestület tagjai és dolgozói hogyan járnak jobban. Alternatívákat csináltam az adórendszerre, és ez még örömet is okozott! A végén el is várták. Mindig meg akartam felelni azoknak a szerepeknek, amit vállaltam családayaként, pedagógusként, igazgatóként is. Végül a környezetem is elvárta ezt. Azt gondolták, nagyon erős vagyok, mindent elbírok. A barátokat is tudom pátyolgatni, az iskolát is képes vagyok felépíteni. Meggyőződése, ha Neszmély falu akar maradni, akkor megtartó erőre van szüksége: a lakás és az iskola elengedhetetlen – a munkahelynél is fontosabb. Ez csak megerősítette a vágyamat. Küldetéstudattal csináltam. Rajtam kívül nem hitte senki, hogy itt iskola lesz. Végig bírtam. Ez életmű – felnéz –, azonosultam vele. A rettenetes akarás, nekifeszülés miatt nem éreztem, ez az egész olyan mértékben haladja meg a falut, magasodik föléje, hogy talán meg sem érdemli, mert a másságot nem tudja tolerálni. Próbálom hát elidegeníteni, hogy bele ne dögöljek.

Júliusi Éva: – A szürkéké a világ. Akik fölött elmegy a történelem, semmi bajuk. Az nem érdekes, hogy Kun Sanyi, a zöltséges kitilt az iskolából, de az már igen, hogy 15 éves kemény barátság után Molnár Pista (a Kék madár Iskola mb. igazgatója) ezt szó nélkül hagyja és nem jön ide többet. Nem a pártosodás és a kikeresztelkedés zavar, hanem a csalódás az emberekben.

– Jobbágy István neszmélyi polgármester azt nyilatkozta: „Az igazgatónő a régi pártvonalat vitte. Az a nevelési stílus, amit ő képviselt, ma már idejét múlt.”

– A magam értékrendje szerint voltam és vagyok kommunista; a szó eredeti értelmében: közösségi ember. Sokszor kerültem egzisztenciális veszélybe, nehezen viselt el a párt. 1977-ben a két falu összevonása idején halál komolyan kijelenttem, hogy a neszmélyi párthelyiséget meg kell szüntetni és iskolát csinálni belőle, hisz padlásfeljáróban tanítottunk. Párttaggyűlésen megtámadtak, és folytatódott a vita a városi, majd a járási titkárral. Megfélemlítésül beküldtek kocsival Mokrihoz, a megyei titkárhoz. Megmondtam neki, hogy a Kádár titkársághoz és a kongresszushoz fellebbezek. Végül jöttek, hogy fizessen az iskola

2000 forint bérleti díjat havonta, közben az öregek ingyen kártyáztak, söröztek ott. Látva, hogy ilyen elmebajos vagyok, végül ez is iskola lett. Nekem mindenféle hatalommal bajom volt, az autonóm erkölcsi rendet egyik sem bírja.

Magamfajta idegen nem érti, miért épp a két összevont falu szétszedése volt a legsürgősebb teendő. Miért rendszerváltás, ha két ház közé kiteszik a táblát, hogy az egyik oldala Dunaalmás, a másik Neszmély? Igaz, a két szélső ház között autóval is tíz perc az út, de Buda és Pest jobban elválík egymástól, mint ez az 1977-ben sután összevont és most választásnyival okosabban szétvágott település. De, ha külön akarnak élni, ki szólhat ebbe bele?

Azt mondják, hogy az összevonás Dunaalmás és Neszmély nevét is elvette; az embereket érzelmileg is elszakították a falujuktól. De Almásneszmély mégsem Leninfalu! Csak a Duna veszett, nem is képletesen: a Dunaszausz fölforgatta. Nem inkább a szigeteket kellett volna visszaperelni a dülő építőktől? Ha meg a név fájt, kiírhatták volna szétválás nélkül is! Ami veszett, itt sem az összevonáskor veszett. Főként a hajóút leértékelése, a Budapest-Bécs országút hűtlensége miatt kopott meg a régi fény; felesleges bűnbakot keresni.

Dr. Ferenczy Miklós körorvos kiderítette: anno Mária Terézia partra szállt Rév-Almásra és bőrs csészán elhajtattott a kénes fürdőt megnézni. Aztán Lilla halálának évében (1855) a klosterneuburgi kanonokrend megvette a Zichyektől a határt. Papi üdülőt, szállodát építettek; már a múlt században szabályos kúrát kaptak itt a gyomor- és a bőrbetegek. De a bőrs cséza nem az egyesítés miatt tűnt tova. És mielőtt valaki rákérdezne a rendházra: ők már megüzenték Ausztriából, hogy nem kívánnak visszajönni.

– Az egyesítés szisztematizáció volt, ha nem is Ceausescu-módra – mondja Domján János üzemmérnök, vállalkozó, néhány hete Dunaalmás polgármestere. – Inkább Neszmélyre ment a pénz, mert a városiasabb Dunaalmásnak volt mindene, de a különbség az új iskola magas fenntartási költsége miatt állandósult volna. A hagyományok, a felfogásbeli különbségek miatt is válni kellett. Mivel minden település kap kétféle költségvetési támogatást, ennyivel több jut ide. De ha a szegénység ugyanaz is, így talán könnyebb megmozgatni az embereket.

– Az erőszakos egyesítés miatt pillanatnyilag a szétválás feszültséget old – állítja Jobbágy István, Neszmély polgármestere. – Nem a két falu állt szemben, hanem a két falu az intézkedéssel.

– Ha kétközpontú is ez a hosszú település, gazdaságilag nem lett volna előnyösebb egyben hagyni?

– Ésszerű lett volna, de más a hagyomány, eltérő a néplélek: Neszmély ősi, zártabb, Dunaalmás a század eleje óta fellazultabb.

Úgy tessék ezt a nagy különbözőséget elképzelni, mint egy ófalut meg az újfalut, mint az alvéget meg a felvéget. Igaz, hogy nem egyben születtek, a szép Almást csupán férjhez adták Neszmélyhez. Épp úgy, ahogy a fiatalok is keresztül-kasul házasodnak. Közös a vízrendszer, az orvos, a gyógyszertár, a tűzoltók, a csapadék-elvezetés, a szeméttároló; közös lesz a telefontársaság, a kábeltévé és talán a gázvezeték. Akkor egy szegényből kettőt ugyan miért csináltak?

– Le se tagadhatnám, hogy MDF-es vagyok – mutat mosolyogva ősei véres kardjára, a fokosra, mordályra, tenyérenyi kokárdára Tóth Kurucz János országgyűlési képviselő. – Két évvel ezelőtt elkészítette helyi programját az MDF, amely azzal kezdődött, hogy a község történelmi nevét vissza kell szerezni, a határörközség címtől meg kell szabadulni. A megtartó erőhöz tartozik az elbitangolt területek visszaszerzése is; már amit még lehet. A falvak határa messzi téveszké. Egynek a tanács átjárt szövege a hegy zártkerti részét, amit az kiárusított, és

most Dunaalmástól kérnek villanyt, vizet. Neszmély is más falu szolgája lett. Ahová az almásfűzítői vörösiszapot nyomják, annak a lerakónak a kisajátítási pénze is Kocsra került, a Dunaszaurszé ugyanígy. A juhodályt meg idehozták; nekünk bűdösít. Az igazságtalanságok helyrehozása mellett elhatároztuk az iskola befejezését is.

– Lefejezését? – kértem kajánkodva.

– Nem érdekel a dolog ilyen kinövése – zárja le az ügyet.

– Almás és Neszmély nem lobogtatta fennen a zászlót. A Fő utca nem Vörös Hadsereg út. A párttitkár és kovácsmester Kovács István volt az egyetlen, aki utcát kapott. Átkeresztelik?

– Nem nyilatkozhatok az MDF nevében. De ez a rengeteg természetes ésszel megáldott úr az ötvenes években valahogy úgy intézte, hogy ez a nép el tudta kerülni az ismert tragédiákat. Utána Molnár János iskolaigazgató lett a párttitkár, akinek a kilépését a pártból a SZER is bemondta.

Bár Thürmer Gyula tanácsadója, Fórizs János volt az egyetlen, aki igazolványt kért az újságírótól, ő is azt mondta: – Nekünk mindennap találkozni kell, nem folytathatjuk azt a rondaságot, ami az Országházban zajlik!

Tóth Kurucz János képviselő nem hisz a pártközi békében:

– Volt egy jó MHSZ-klub, s amikor az MSZMP nem tudott hová menni, ott akarta a zsúrait tartani. A puskapucoló olajszaga is húzta őket. Ez ellen már szoltam: itt láttam a határt.

Jelentem: a nyugdíjas ellenforradalmárokat megfékezte a hatalom!

Ott tartunk tehát, hogy az MDF eltervezte, hogy „a község történelmi nevét vissza kell szerezni”. De mivel itt egy pártnak sincs meghatározó a szerepe, nem pártprogrammal választották el az ágyaspárt, hanem a Kék madár Iskolával!

Január közepén Tóth Kurucz János (képviselő) apuka és Jakab Antal (kisszövetkezeti elnök) nagypapa közösen aláírt levélben hívta az almásiakat a kultúrházba, mert a Kék madár el akarja ragadni a dunaalmásiak iskoláját: riadó minden községért dobogó szívnek! Az valahogy senkinek sem jutott eszébe, hogy ha az iskolát a két falunak szánták volna, nem dugják el a temető tövébe és nem nyolc tantermesre építik. Mindegy, Dunaalmás talpra szökkent. E vád mellett hasonló logika szülte azt is, hogy Szentessyék gyűjtik az aláírást a válás mellett!

– Racionális okát nem látom a szétválásnak – mondta Szentessy Éva igazgatóként is. – Nem tartom helyesnek, hogy egy teljesen egybeépült falu, amely szerkezetileg és funkcionálisan is összetartozik, két nehezen működő községre váljon szét. Én nem leszek jobb neszmélyi polgár, mint almásneszmélyi. Ám ha az emberek többsége úgy érzi, hogy a szétválás érzelmi energiákat szabadít fel, szét kell válni. De félek a vagyoni marakodástól; néha nagyon kisszerűek az emberek.

Egy kis csoport nemcsak a szavazás kiírását érte el, hanem azt is, hogy végül leverjék a karókat a két község közé. Almáson a jogosultak 64, Neszmélyen csak 21 százaléka ment el szavazni, és mindkét helyen 90 százalék mondott igent a válásra. Meg is jegyzik: – A neszmélyiek büszkéek az önállóságra, közben a almásiak szavazták meg nekik!

– Nekik? Hát nem maguknak?

– Cseh János, a megyei rendőrség nyugdíjas osztályvezetője azt mondja: – Jakab összeugrasztotta a két falut, aztán megosztotta Dunaalmást.

Jakab Antal, a Vértes Kisszövetkezet elnöke: – Tisztátalan játék folyt a polgármester-választáskor. Cseh Jánosné – a férje húsz évig a barátom volt – szórólapon rontotta a

hitelünket, ezért följelentést tettünk az ügyészségen. Cseh János azt akarta, hogy a felesége főkönyvelő legyen nálam. Innen a harag.

Cseh Jánosné kisebb állást sem fogad el a községházán, mert nincs végzettsége: – Pettyes májú nő vagyok, a papírt Jakab háza körül osztogattam, a férjem meg másutt. Elismerem, hogy hordtam. Mást nem. Egyesek csak jótevőként ismerik Jakabot, a múltját nem.

A hatalomért az „idilli” falvakban is sok ellentét habzik elő. Ki mit ér, kapja, jönnek a röpcédulák is. A Jakab Antal mozgatta Dunaalmási Bizottság szórólapja: „A neszmélyi iskola, amit meggondolatlan vezetők építettek, az előljárási pénzből 3-4 millió forintot visz el. Kiárúsították községünk földterületét barátoknak, támogatóknak.” Továbbá: az önkormányzatnál „van-e szükség ennyi dolgozóra, akik munkaidő alatt ráérnek teázni, dumálni jó fizetésért. Számoltassuk el a volt vezetőket, a volt dolgozókat.”

Röplapra röplap válaszolt. Az „előrelátó, tisztességes, becsületes emberek csoportja” aláírású röpcsi Jakabot akarta megállítani: „Ne engedjük, hogy a rendkívül nagy jövedelemhez szokott elnök, főkönyvelő és más idegenek uralják a falut!!!!” – írták Csehék.

Cseh János – aki tudtommal, ahogy lenni szokott, maga is idegen, és aki nekem elismeri, nemcsak ők osztották, hanem ők írták is a szórólapot, nem sokat teketóriázik: – Kenyérkérdésről van szó az ő részéről is, a miénkről is.

De aki építene, miért rombol? Perükhöz mi köze az idegennek, akire állítólag telektulajdonosként, vendégként részben építenék a falu jövőjét, mi köze a Kék madár Iskolának, ami maga lehetne a jövő? Az elem került viták legalább fele tele van pletykákkal, rágalmakkal, pedig itt csak a szomszédba kellene átszólni: mondja már, tényleg ezt mondta vagy tette? Mi várható a közéletben kevésbé jártas, kisebb képzettségű emberektől, ha a tekintélyesek is csak vagdalkoznak? Cseh János (legalább elismerve, hogy nincs bizonyítéka), azt mondja, Jakab cége tönkrement, Jakab azt állítja: – Vb-döntést se találtunk az iskoláról, csak úgy „gyerünk, Makovecz!” épült, s a fenntartási költsége 6-8 millió, amikor az egész falu 24-25! – Mennyire lehetnek figyelemre méltók a vélemények, ha sokan a tényeket is így meghágják?

Dunaalmáson, Neszmélyen, ahelyett, hogy drukkolnának egyetlen komolyabb üzemük, a Vértes Kiszövetkezet elnökének, inkább ellenérzéssel viseltetnek iránta. Bár támogatta (és támogathatja még) az óvodát, az almási iskolát, a választás előtt Jakab-ellenes bizottság alakult, nehogy ő vagy az ő embere legyen a polgármester. Irigység is belejátszik a véleményekbe: sokallják a gazdagodását, különösen, hogy egyszer állítólag már amnesztiával úszott ki a szabad vizekre. Nem tetszik, hogy régen a rendőrségi meg az MSZMP kapcsolatok vitték, most meg az MDF-fel kokettál.

– Ávósnak, pufajkásnak, titkos ügynöknek, mindennek mondtak már – legyint az egykori hevesi téceszelnök, aki ‘64-ben kilépett a pártból és a megyéből is. – Az MDF csinálja az Ezer Tulipán bolthálózatot, kiadtam nekik az üres helyiségeinket, s közben ötezer pár cipőt is vettek tőlünk – sorolja, amit jónak lát, majd összefoglalja: – Üzletember vagyok!

Változó kapcsolati köre csak rugalmasságát és „a pénznek nincs szaga”- ideológiát igazolja. Vádolják azzal is, hogy használat után eldobja embereit. Nem tudom. De jó emberét, a megyei kapitányság hajdani anyagi osztályának vezetőjét, amikor a főkapitányi vizsgálat után (ő miatta?) elbocsátották, fölvette.

Jakab hegyoldali palotácskájában – talán gyermeki kéztől – megszólal egy zongora, s a lánya a tálcán vezeték nélküli telefont is szervíroz a gyümölcsléhez. De fontosság ide, ügyesség oda, polgármester-jelöltje nem futott be, állítólag azért, mert ő támogatta. Dr. Ferenczy

Miklós azt mondja jelöltjükről: – Rosszul találta magát. Piros trikóban jött a falugyűlésre, s nem azzal kellett volna kezdenie, hogy KISZ-titkár volt meg MSZMP-tag.

Jakab hozzáteszi: – Amikor bejelentette, hogy csak mellékállásban lesz polgármester, becsuktam a könyvem: hatszáz, hogy nem fut be!

Jakabnak (meg Szentessyék vejének) az volt a véleménye, hogy a szétválás után a képviselőket is újra kell választani. A törvény ezt nem írja elő, így mindenki önkormányzati képviselő lett, aki korábban hatszáz, vagy akár két szavazatot kapott is. A fáma szerint Sándy Károly pedagógus próbálta politikai sikra vinni a jelölést, amikor egy régi tanácstagra azt mondta: „Új arcok kellenek, rendes hívő emberek!” Később jók lettek a tanácstagok az MDF-be, az önkormányzatba, de még a parlamentbe is. Kiderült a nagy igazság itt is: mindenkinek csak a másik kommunistája bűdös. (Tévedések elkerüléséért Tóth Kurucz János országgyűlési képviselő elmondta: nem a régi rendszer kiszolgálójaként volt húsz éven át tanácstag, csupán az emberek bizalmát nem utasította vissza!)

Jobbágy István, a Malév nyugdíjas ügyviteli osztály vezetője, magyartanár és közgazdász, baptista vezető presbiter személyében ígéretes polgármestert talált magának Neszmély. A valószínűtlenül kék szemű férfi volt korábban a neszmélyi iskolaszék elnöke, és többen mondják, mintha barátságban, legalábbis közeli kapcsolatban lett volna Szentessyékkel: nőnapon, Éva napon ment hozzájuk a csukétával. Sőt, hívására az ateista Szentessyék ott voltak az irodalommal, zenével egybekötött baptista szertartáson, harangavatáson. Jobbágynek eddig csupán annyi kifogása volt, hogy miért nem Kazinczyról nevezték el a Kék madár Iskolát, most viszont kiderítette, hogy Szentessyné párttag volt, hogy nevelési stílusa idejét múlt, hogy ellenséges érzület él iránta a falu népében és a tantestületben is (amely száz százalékkal választotta őt igazgatónak 1990-ben.)

Jobbágy megvilágosodása talán nem is emberi gyarlóság. Azt azért szerettem volna megtudni: csak nem az új pártfelállás miatt kell hirtelen mást beszélni arról az emberről, akivel jó viszonyban volt? Miért most okoz neki gondot, hogy Éva párttag volt? Miért dolgozott társadalmi munkában a keze alá, ha ennyire kutyaütő?

– Nem nyilatkozom – mondta. – A Szentessyné-téma nem téma, nem főkérdés. Neki kellett volna együttműködnie a testülettel, nem a képviselő testületnek vele!

Vajon a várva várt német varroda- vagy kempingtulajdonostól is ilyen magatartást vár majd a polgármester? Vagy én is ilyen haragos lennék a helyében azután, hogy Szentessyné mindenféle bunkónak elmondta az önkormányzatot, ahogy a polgármester állította A Világban, ahol még nyilatkozott?

– A bunkó nem tartozik a szókincsembe – állította Éva –, de azt több ízben mondtam, hogy dilettánsok. – De hát mik lennének? És nem épp jó szándékú, tetterre kész dilettánsok kellenek, akik azért tisztelik a szakértelmet is?

– Részt vettem az önkormányzat első ülésein – folytatja Éva, és nem áttolja megemlíteni, hogy bizony a faluvezetés most sem igen működik, pedig már nem a kommunisták szervezik. Felidézi az egyik képviselő törvénytelen és bántó szavait is: „Mivel érdemi munkára kerül sor, legyen zárt az ülés!” Arra hivatkoznak, hogy nem működtem együtt az önkormányzattal, ami szerintük feltétel nélküli lojalitást jelent.

Tavaly az igazgatónő azt hitte, végre megkapja az iskola az önkormányzattól az önálló gazdálkodási jogot, hisz többen már három évvel korábban, tanácstagként is mellette szavaztak. Az első kérdésük az volt: mi a baja a gazdasági szervezettel? Haragszik valakire? Megnevezni is kár lenne már azt a pénzügyi szakembert, aki ahelyett, hogy megdicsérte volna őket, mert eszükbe jut, ami a másik iskolának nem, azokat állította példának. „Miért inkább

gazdálkodni akarnak és nem tanítani?” És ilyen mondatok után csodálkoznak, sőt megsértődnek, ha kioktatják őket, hogy összekeverik a fenntartási és a gazdálkodási jogot.

– Sem a régi, sem az új hatalom nem tud mit kezdeni az önálló gondolkodással: annak sem voltam megbízható, ennek sem, mert volt véleményem, s nem egyezett a hivatalossal – folytatja Szentessy Éva. – Nem tudom meghajítani a fejem semmilyen hatalom előtt, ha nem értek egyet vele. Nem rendszer-, csak hatalomváltás történt, ezért jobban félnek az elődeiknél. Legendák keringenek, mert nem értik, mi történt, hogy nem tudok másként élni.

Szentessy Éva úgy érzi, néhány MDF-es azért neheztel rá, mert nem állt közéjük. Az ilyen mélyáramlatokat nem tudtam kideríteni. Azt híresztelik (nem tudom, milyen pártállásúak), hogy gyengék a Kék madár eredményei, rossz az iskola. Az országban az általánost végzett gyerekek harminc százaléka esik ki a rostán alacsonyabb típusú iskolába, vagy bukik ki, Neszmélyen tíz százalék volt az az arány az utóbbi 15 évben. A felsőoktatásba jelentkezetteket mind felvették. A kitűnők kevesebb mint egy osztállyal estek vissza, a jók jók lettek. A közepesek estek a legtöbbet, főleg oroszból és a matematikából.

Ma a szétválási procedurák miatt sem dönthető el, mennyire zavarja az immár kettéhasadt önkormányzatok munkáját, hogy még Dunaalmáson is a polgárok kisebbik része választotta őket. Neszmélyen nem is volt meg az előírt 40 százalék, csak a kicsit agilisabb dunaalmásiak segítették a léc fölé őket, de a szétválás után nem választhattak újból képviselőket. Pedig támogatásul Szentessyék veje és társai összegyűjtöttek 340 aláírást, ami arányaiban jóval több, mint amennyi országosan egy népszavazáshoz kell. De minek ennyi izgatóság, miért nem tudnak egyesek szépen egyetérteni? Mit kell annyit variálni?

– Nem volna itt semmi baj, ha a nyugtalan Szentessyék nem lennének! – szögezi le a kisgazda képviselő.

– Az önálló személyiségek távolságtartással nézték végig a választásokat! – füstölög Laci. Épp az ő mozgósító erejük hiánya okozta az érdektelenséget. Rögeszméje, hogy a rendszerváltás nem új arcok kergetése, hanem azok kiválasztása, akik hajlandók a faluért dolgozni. – Nincs értelme beszállni a hajóba, mert nem megy! – folytatja szenvedélyesen, aztán hallom, hogy mégis beszállt a polgármesteri címért!

– Szentessy Laci jó művész, nem tudom, miért indította Éva a polgármester-választáson? – jegyzi meg egy tanárkolléga. – Jól járt, hogy csak 40 százalékot kapott. Miből élt volna meg? Meg a művészre nagyobb szükség van!

– „Dafke” jelölt voltam, hogy választás legyen, hogy legyen meg az 50 százalék, ne kelljen egy csomó pénzt kiadni egy új választásra. Nagy csapás lett volna, ha befutok, így meg polgármesterhez segítettük a falut.

– Minek indítottam? – kérdi derűs bosszúval a júliusi Éva. – Amikor meghallottam, hogy vállalta a jelölést, én is meglepődtem. Laci művészember, autonóm ember, iskolateremtő pedagógus!

A művészember csak legyint: – „Micsoda dolog, hogy egy férfiembernek a felesége a főnöke?” Akik ilyesmit kérdeznek, azok házassága nem egymásmellé rendelés, nem szövetség a szerelemre. Az emberek jó része a házasságot nem tudja hierarchia nélkül elképzelni.

– Ha ezt akartam volna, párttitkárhoz vagy tanácselnökhöz megyek férjhez – mondja Éva, és csöndben hozzáteszi, ha tudnám, hányszor vették meg ugyanazt a könyvet egymásnak!

Dunaalmáson nyolcan pályáztak, hárman indultak a polgármesteri címért, és Domján Jánost minden párt támogatta. Kértem Jakab Antalt, hogy megpróbálják-e őt is lemondadni. – Nem

szabad – feleli -, mert akkor a falu szétszakad. Az önállósággal így sem tud mit kezdeni; nincs olyan képviselő, aki költségvetést látott volna, igaz, költségvetés sincs.

– Mit hozott a rendszerváltás? – kérdem a polgármestertől is.

– Nagy a káosz, mint az egész országban. Sok ember úgy érzi, mindent szabad, úgy sem szólnak rá. Példát inkább nem mondanék, de látszik a rendőrség tekintélyvesztésén is. A rend nehezen jön össze „ki az erősebb?”-alapon. Nincs gazdasági háttér, nincs értékrend, hiányoznak a virilisek. Egy picit igaza minden pártnak van, de talán több a hiba. Az MDF erősen korlátozza az emberi szabadságot azzal, hogy nem adja vissza az önkormányzati vagyont, hogy ennyire centralizál a Vagyongyűnkörséggel, a Kárpótlási Hivatallal. A sor másik végén az MSZP-t meg a múltja húzza.

– És meddig lesz testvérközség Neszmély?

– Gazdaságilag nem szakadhatunk el, hisz elválni sem tudunk. Közös igazgatója volt például a két kultúrháznak, Neszmély fölmondta Szóda Sándor rájuk eső fél fizetését. Sorsáról majd a testület dönt. Legalább nem mondhatják, hogy haragszom, mert a vesztes jelöltet támogatta és nem engem. Tavaly semmi, most meg produkálja magát: ping-pong verseny, „Dunaalmási nyár”!

– És a válasz?

– Üres lap. Nagyvonalú volt az előosztzkodás a közös szerzeményekről. Az iskola 43 milliójából 10 millió a közös fejlesztési alap, az egyezkedő Jakabék mégsem kérték a felét. A vastagja most jön: a vagyonsztási vita. Remélem, odáig nem fajul a dolog, hogy csak útlevelemmel lehet átmenni a másik faluba.

– Öröletes baklövésnek tartanám, ha bárki összeugrasztaná a falvakat – mondja Tóth Kurucz János képviselő. S eszembe jut Éva kuvik jóslata, aki épp ettől óvta volna a válni akarókat.

Jó Vergiliusunk, Szirtes László, tatai figyelőhelyéről úgy látja: – Éva nem vette figyelembe, hogy az embereket nem lehet megváltani. Ennek a helyességéről is meg kell győzni őket. A környezetének állandó a kisebbségi érzése vele szemben: hogyan lehet neki mindig igaza? És minél többet tesz értük, annál nagyobb a kisebbségi érzés. A neszmélyi Szentessy-lak szellemi központ is. Sok alkotó, kezdeményező ember talál bennük beszélgető partnerre. A nagy külső forgalom sem biztos, hogy a javukra szolgált.

– Kollégái között hol helyezné el őt?

– Létezik az igazgatóknak egy olyan csoportja, amelyik nem csak az iskolát képviseli. Ők szüntelenül figyelik környezetüket, képesek változni; nem csak mint a vak tyúk mennek előre. Nekik a közoktatás és a közművelődés nem két dolog, hanem a művelődés formái, és képesek is egységük megteremtésére. Kevés ilyen van.

Maeterlinck óta a Kék madár a kiismerhetetlen sors szimbóluma is. A Makovecz-bombát önmaga alatt robbantotta föl a két falu, és szilánkjait sem igen érzi.

Fórizs János, nyugdíjas katonatiszt: – Az iskola a falu mohácsi vésze. Ilyen horribilis pénzből sokkal jobbat is építhettek volna. Szépnek szép, de ebben az időszakban ez kell?

Domján János dunaalmási polgármester: – A semmiből egyszerre túl nagyot vállaltak, még sincs étkezési lehetőség, tornaterem, gondnoki lakás, mégis 3,5 millióval többbe kerül az iskola fenntartása. Miből? Vagy a létszámot csökkentik, vagy egy fillér fejlesztési alapjuk sem marad. Éva kimerült. De miért engedték a téglá közé? A szülők támogatták, de nem volt társadalmi munka, pedig van olyan fuvaros, aki a tatai kocsik helyett ingyen szállította volna a téglát. Szentessyné a saját csapdájának is a foglya, és csapdába került a falu is.

Jobbágy István neszmeilyi polgármester: – Hagyni kell nyugvópontra jutni az ügyet. Jövő szeptemberre kiírjuk a pályázatot, addig a megbízott igazgató a munkáltató. A Zsolnay-program szerinti oktatást ki kell futtatni; ennyi tanerőt nem tudunk alkalmazni.

– Az iskolát közösségteremtőnek reméltem – mondja Éva -, de nem tudtam megmozdítani a falut. Pedig élő közösségek nélkül nem fog működni. Én ilyennek képzelem az összes iskolát, ők meg azt mondják: „Olyan szép, hogy kár iskolának!”

A KIOSZ tatai vállalkozási irodája mégis ráérezett valamire, és másnál 15 millióval olcsóbban emelte magasba a falakat, mert ez – nekik! – jó referencia. Vajon a Rózsadombon hogy szállna a Kék madár? Buta kérdés. Kell vagy sem, a kiterjesztett szárnyú madarat formázó épület már Neszmélynek röpül.

A Világ közelmúltbeli cikke bizonyítványosztás volt: akik lőttek egy-két követ a Kék madárra keservesen szembesültek véleményükkal. Például Sándy Károly tanár úr, aki saját szavai szerint 16 éven át gyáva volt, mert főiskolás korában be akarta szervezni a politikai rendőrség. De már bátor! Meg is figyelgette a Szentessy lakást, hogy ki jár hozzájuk. (Képviselő társai közül senki sem tiltakozott, hogy így azért mégsem kéne.) A Világ cikkét Éva is dühösen mutatta: – Nézze: a homlokzat előtt tartják a kukákat!

Éva elsíratta Molnár István megbízott igazgató barátságát. Pedig ő azt mondja: – Álmatlan éjszakákat okozott, ami itt zajlik január 21-e óta, bár nekem ebben nem volt döntésem.

– Jobbágy István polgármester szerint ön visszavehette volna akár helyettesének is Szentessynét!

– Április 16-án hívtak bennünket a képviselő testület elé azzal, hogy mindenki mondja el, milyen gondok, bajok vannak egymással. Bejelentettem, alkalmazni kívánom őt. Éva rettenetesen tudott vitatkozni, akkor meg két mondat után sírva fakadt. Mégis összezőrdült néhány képviselővel. Hazavittem autóval és azóta nem jött.

– Miközben biztatták, hogy pályázzon, s újból igazgató lesz, ön tényleg azt mondta, hogy takarítónőnek sem fogják alkalmazni? Idézem a szavait: „Ha valaki bead egy kétsoros pályázatot – még ha olyan kontraszelektált is, mint én –, te meg beadsz egy tökéletest, mint szoktál, akkor sem lehetsz itt igazgató!” Mondta neki?

– Rá akartam ébreszteni, milyen a hangulat, óvni akartam! – Ám ahogy Jobbágy, ő is hallgat a levélről, amiben a polgármester közölte: Évát legfeljebb rövid időre és szerződéssel alkalmazza (elkerülendő a munkajogi vitákat)! A megbízott igazgató kifakad: – És ami tüske bennem van? Igazgatói értekezleten húzódtak tőlem, mint a leprástól. Miért kapok én már április 17-én olyan telefonokat a megyéből, hogy miért nem veszem vissza? Talán ezért nem kérleltem tovább. Három hónapig sírtunk a nyakán Lacival, hogy maradjon! A feleségemet nem kérleltem ennyit. Ő mondott fel, mégis úgy néz ki, van egy ártatlan ember és egy csomó fekete bárány.

– Legalább megírja neki, hogy helye van az iskolában?

– Bizonyára. Hiányzik a melegsége, és a Laci barátsága, ha szilaj gyerektartásban nevelődtem is. De mit bánjunk meg? Ha én mondtam volna fel, akkor is jönnének az újságírók?

– Azt hiszem, minden szereplő elmondhatná magának, hogy nem egyformák az emberek. Az egyik egymilliót, a másik tízet, a tizedik meg egymilliárdot ér a közösségnek. Szentessy Éva az értékesebbek közé tartozik – felelem. Mintha röpülne velünk a tanári szoba, úgy terül el alattunk az iskola. Miközben gyönyörködöm, Molnár István folytatja:

– Nem fogok pályázni. Éva csinált egy olyan pedagógiai műhelyt, amelyben tíz évig el lehet ballagni. Ha valaha igazgató leszek, nem itt, bár neszmélyi vagyok, hanem ott, ahol saját magam tudom adni. Most az Éva vonalát kell követnem. A tisztesség ezt kívánja, és ha belegörbülök, akkor is megcsinálom. Éva kinőtte már nem ezt az iskolát, de még a megyét is. Olyan profi, akinek mennie kell, járni az országot, előadásokat tartani!

A júliusi Éva rezignált is: – Sok ember gyenge ahhoz, hogy ne feküdjön le a hatalomnak. – Elmélázik. – Az iskola nem az épület, hanem a szellemiség!

– Nem veszi észre, teszem hozzá már én, hogy kiment a ház az ablakon!

– Mit tanácsolna Évának, maradjon? – kérdem Vergiliusunkat, Szirtes Lászlót, a tatai művelődési osztály nyugdíjas vezetőjét.

– Ne! Nem hiszem, hogy Neszmély hivatalos vezetésével kapcsolatot tudna teremteni. Másrészt alapvető volt számára a viszony a tantestülettel. Hallunk tantestületi kiállásokról, mellette nem álltak ki, az érzelmi kötődés nem volt kölcsönös. Harmadrészt nagy az Éva, nagy a Szentessy Laci Neszmélynek. Az oktatás tartalmi fejlődése most összhangba kerülhetett volna az épülettel. Ez már nem valósul meg. Azt hiszem, Markó Iván esete rokon, ott is azonnal elfogadták a felmondást. Neszmélyen csak az épület marad. Éva minek maradna, amikor másutt nagyobb szükség van rá? Vezetési hiányosságaiából vonja le a következtetéseket és menjen. A közösséget és az új elitet azonban nem mentheti fel semmi, hogy ilyen értékes embereket elengednek.

– Rá kellett jönnöm, van, aki csak látszólag fogadott el, igazán nem akart velem jönni. Miért kívánna többet dolgozni, mint más iskolában? Neki a pedagóguspálya befejeződött a diplomázással. Nagy félelmem volt: úgy égek ki, hogy mégis itt tartanak. Nem így történt. Teljes egészében már nem tudtam mozgósítani őket, amiben a kölcsönösség is szerepet játszhatott, hogy eltolódott az érdeklődésem. Mondták, pályázzak. Ide? Valami vágy van bennem, amit még szeretnék megcsinálni, de világosan tudtomra adta az önkormányzat, hogy nem kellek nekik.

A Szentessy-tanítvány Pogorányi Irén, Éva-Laci (vagyis történelem-földrajz) szakos tanár a Kék madárban kezdi most a pályát. Mindig ebben az iskolában kívánt tanítani. Meg is egyeztek Évával, hogy angol vizsgát tesz, mert Neszmélyen akkor még angoltanásra volt szükség. Most már történelemtanár kell. Irénke rohant is Éva nénihez, ő csak vele akart tanítani, nem a helyén! Éva megnyugtatta, vállalja csak nyugodtan:

– Az értékrendet fogod te is itt képviselni.

Szentessy Éva: „Arra kértem Makovecz Imrét, hogy az ember méltóságát kifejező házat tervezzen, ahol nyíltan lehet egymás szemébe nézni, és egyenes gerinccel lehet járni. A ház nyújtson védelmet és biztonságot, legyen a nevelés és a tudás temploma.

Megcsináltuk ezt a madár formájú épületet, ami hierarchikus és szimmetrikus elrendezésű. Az utca felé nyúló két szárnya hívja és csalogatja az arra járókat. Nem lehet úgy elmenni mellette, hogy az ember meg ne álljon, ne akarjon bemenni. A szimmetriatengelybe átlátszó, üveges szerkezetek kerültek. Ezeket nem szabad elfüggönyözni, mert így csupaszon mondják: ha a szemedbe nézek, beléd látok. A kapuból keresztül látni az iskolán, le a Dunáig; a végtelenbe. A szimmetria tengely két részre osztja az épületet, az egyik szárnyban vannak a kicsik, a másikban a nagyok termei. A szimmetriára vigyázni kell, mert azt üzeni, hogy nem az életkor és nem a magasság az ember mértéke.

A madár teste fagótika, alatta az iskola minden polgára találkozik. Díszudvar ez, zsibongó és agóra, ahol a közösségi – a fontos – dolgok megtörténhetnek. A madár testéből lépcsősor

vezet a tanárba: az építész itt helyezte el a tudás élő hordozóit; alatta a könyvtár, a pincében a meleget adó kazánház.

Nekem az az épület az életem. Az aulában félig készen áll az életfa, amit valamikor valaki talán majd megcsinál.

Megterveztettük a belső építészetet, a berendezést is, ami azt sugallja, hogy elkerülhető a tömeg nyomasztó hatása: együtt lenni jó, emberként mindenki egyszeri és megismételhetetlen.

Megterveztettük a parkot, ami ugyancsak az emberi méltóságot fejezi ki a kicsik kertjével, a nagyok kertjével. Kis kuckókat is terveztünk, kis közösségeket befogadó tereket. Kutat kívántuk fűratni, hogy a gyerekek lássák, a víz a földből jön, nem a csapból. Madáritató is lesz, hogy a fákon békében éljenek a madarak. Kemencét terveztünk – szabadéri kézműves-műhelyt -, az egyik felében kenyeret lehet sütni, a másikban kerámiát égetni. A ház azt üzeni: az ember közösségre teremt, emberségét a közösség méri.”

(1991)

ÖKUMENIA

A tótkomlói tisztelendő

Először Koppány János néprajzi gyűjteménye miatt csöngettem be a tótkomlói paplakba vagy két évtizede. János, aki szereti magát kényelmesen érezni a beszédben is, hamar pertuba fogadott. És az ó-Népszabadság szegedi tudósítója – aki akkor voltam – Békéscsabára, Gyulára menet egyre-másra betért hozzájuk megcsodálni a még fészerben tartott gyűjtemény új szerzeményeit, meg jó szóra, sőt Erzsébet asszony süteményei végett is, mert ily esendő egy ateista lélek. Koppányéknál nem kellett bejelentkezni, itt nem volt protokoll sem – az osztályharc azért beszüremlett. (János örült, hogy evangélikusnak kereszteltek, hogy azért konfirmáltam is.)

A tótkomlói harangozás története néprajzi de politikai csemege is. Itt a harangozók örök is voltak: kéményenként hat liter búza volt a fizetségük. Négy ágy állt a toronyban, négyen váltották egymást és negyedóránként tutulással jelezték: ébren vannak, rendben minden, nincs tűz a láthatáron. A kései hazatámolygók fölkiáltottak nekik, hányadik a fújás, mennyi az idő, a vándorok meg menedéket találtak az épp üres harangozói ágyon. Néprajzi tanulmányai között ezt is megírta Koppány János, a történet másik részét viszont maga csinálta.

Talán azzal kezdődött, hogy 1953-ban, amikor még ki sem volt nevezve papnak, hívták a tanácsra, hogy harangozni kell, mert meghalt Sztálin. Sőt, a vasárnapi istentiszteletet is előbbre kell rakni és ki kell hirdetni, hogy a hívek vegyenek részt a generalisszimusz gyászünnepségén. Bár az elnök asszony le sem ültette, a tisztelendő úr azért elmagyarázta neki, hogy a harang kétszáz éves történetében ilyen még nem volt. A korábbi istentiszteletre odatódul mindenki, de ha kiderül, miért rúgták fel a hagyományt, egy lélek sem megy el a gyászünnepre. Inkább rövidebb énekeket választ, rövidebben prédikál, s ha kívánják, kihirdeti, amit kérnek, de nem ajánlja.

– Sztálin „tiszteletére” prédikáltál??

– Nem a tiszteletére. Csak nem húztam újat szántszándékkal. Sokan voltak érintettek az ünnepen; ma is így csinálnám. „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az istennek, ami az istené.”

1959-ben összeírták a hatezer lelkes községben, hogy kire számíthat az egyház, kire nem. És a presbitérium úgy határozott: aki nem fizet egyházi adót, annak nem harangoznak. Az első „néma” temetések előtt zengett az ég:

– A pártirodán verték az asztalt. Bár ez a gondnokokra tartozott, engem hívtak, mert Boldoczki János külügyminiszter rokonsága nem akarta elviselni, hogy közülük valaki temetésekor nem szól a harang. A titkár utasítani akart, mire azt találtam mondani: ha a taggyűlésen kihirdetik, mikor van istentisztelet, mi is harangozunk a párttagok temetésekor. A püspök igazoló jelentést kért. Egyházilag nem volt tiszta ez a dolog.

Rég jártam Koppányéknál. A karácsonyi üdvözletekből azért tudtam, hogy a nyugdíjba vonulással kiköltöztek a paplakból. Ahogy megállok előttük, János már ki is pattan a kapu elé. Ő taposná a hetvenkilencediket? A nyugdíjról csak az árulkodik, hogy vasárnap délelőtt itthon van. A házacskát a községtől kapta az egyedülálló alföldi szlovák néprajzi gyűjteményért cserébe. Mennyi cigánykodás folyt ezzel is! Életművét Komlóra kívánta

hagyni, de a több milliót érő „klerikális” gyűjtemény nem kellett. Koppány falumúzeumának a tervét a háziipari szövetkezet kiállításával próbálták degradálni, de a látogatók inkább az ő fészerébe jártak. Amikor a Néprajzi Múzeum kiállítást rendezett Budapesten a Koppány gyűjtött anyagból, a község vezetői közül senki nem volt ott a megnyitón. Hiába mutogattam helyettük egy gyönyörű színes bőrű lányt a közönség első sorában, Jánost ő sem vigasztalta. Amikor védetté nyilvánították a gyűjteményt szóba került az is, hogy elviszik Tótkomlósról. Ekkor kapott végre észbe a községi tanács: és fizetni is hajlandó volt azért, ami ingyen nem kellett. A házacska volt az ár, s bő évtizeddel az első felajánlás után értékének a töredékéért Komlósé lett a gyűjtemény. De ez valahogy ekképp ildomos egy szegény pap és szegény faluja között.

– Hát megbuktatok, kommunisták? – kérdi a hátam veregetve.

– Meg, hál’ istennek! – felelem.

A gyerekek még a paplaktól röptek ki. A parókia kutyái helyett Mitvisz áll helyt háromszor akkora szökellésekkel, mint saját maga. Most hogy már nemcsak a gyűjteményről írhatok, módszeresen kezdem faggatni Jánost. Így tudom meg például, hogy már civilben önként állt a hadifoglyok közé, hogy osztozzon azok sorsában, akiknek a lelkésze volt. A sötét tiszti barakkban mégis megkérdezte az első éjszaka, hogy van-e valakinek kifogása az imádság ellen:

– Nem volt. Akkor kértem, oltsák el a cigarettát, vegyék le a sapkát. Nem magunkért imádkoztam, hanem azokért, akik várnak ránk: az Isten adjon nekik ehhez erőt. Igét nem mondtam csak azt a néhány mondatot. – És csupán négy esztendő múltán, 1948 augusztusában nyitott rá pítvarosi házukban a mamára.

– Ő miért nem települt át Szlovákiába?

– Ezt kérdeztem én is az első este, hisz ő szlovák volt és agitálták meg fenyegették is, hogy addig menjen, amíg mindent vihet, nemcsak huszonöt kilót. Azt mondta a mama: az apád, a bátyád úgy haltak meg a fronton, hogy ez a hely, ez a ház volt az utolsó gondolatuk, ide vágytak haza; innen én csak akkor megyek el, ha elzavarnak! – És a ki a magyar vitához „hozzászólói” János és Erzsébet nyeli a könnyeit. Az engedelmeskedni meg parancsolni is tudó férfi lesz először úrrá az érzelmein: – Édesanyám hite és imádsága hordozott engem. A vöröskeresztes hadifogoly lapra huszonöt szót szabad volt írni, ő négyszázhatvanat írt, és azt nekem a barakkban az asztalra állva kellett felolvasnom.

Bár majd’ nyolc éven át tudósítottam e tájról, nem mernék vállalkozni a Viharsarokkal kapcsolatban sem holmi általánosításra. Azt nyugodt lélekkel állítom, hogy anno a Békés megyei pártmunkások általában balosabbak, képzetlenebbek voltak Csongrád megyei társaiknál. (Hogy ez miféle kapcsolatban lehet, ha lehet azzal, hogy most a radikális kigazdák fészkelnek itt, nem idevágó téma, de talán jellemző.)

Az egyik gumipapucsos tótkomlósi párttitkár „szellemisége” olyan hatást gyakorolt rám, hogy papbarátaim névtelenül megírt történeteinek is szereplője lett. János csak a tanácselnököt említi sérelmezői között, aki le sem ültette. Pedig volt más is.

Egyszer nagy riadalomban találtam Koppányékat. Ugyanis a „klerikális befolyás” elleni harc jegyében akkor született az a belső párthatározat, amelynek a célpontja a gyereket hittanra járató pedagógus volt. Az igazgatója felelősségre is vonta Erzsébet asszonyt. Hiába volt az egyik legjobb tanító, aki tudásán túl szívével és lelkével is a gyermekeket szolgálta, az igazgató közölte Erzsébettel, ha a fia konfirmál, felmond neki. A megoldást megint a „megalkuvó” János találta meg:

– Azt mondtam Erzsinek, közölje az igazgatóval, hogy ez a férje ügye; a gyerekek az ő, mármint, hogy az én gyerekeim is. Eljutott az ügy a járásig, de azt ők sem tudták cáfolni, hogy a gyerekek dolgába az apjuk is beleszólhat.

Kellemesebb história volt – idézi fel János –, amikor Lehotka Gábor adott nálunk hangversenyt. Tíz perccel a kezdés előtt jött a harangozó, hogy keressem már elő a templom hátsó ajtajának a kulcsát, mert több párttag is szeretne eljönni, de a párttitkár megtiltotta nekik. Én arra biztattam mindenkit, hallgassa csak meg a kollégáimat is, a párttitkár viszont a templom előtt járt le s fel kocsival, hogy lássa, ki jön el, ahelyett, hogy beült volna ő is, hisz egy kollégája, a Zeneművészeti Főiskola párttitkára orgonált! – Nevetünk. – A helytörténészt is előbb hallgatták meg Békéscsabán, mint Tótkomlóson. Végül előadás-sorozatot tarthatott a fiataloknak a falu történetéről, ahova odakíváncsiskodtak a járástól is, hogy vajon mit fog a pap mondani. Bár kivetnivalót nem hallottak, mégis letolták a KISZ-titkárt, amiért a papot hívta meg, ugyanakkor főtt a fejük, miért mennek el a fiatalok: de hisz alig tudtak és tudnak valamit arról, hol születtek!

– Mi történt Komlóson két év alatt?

– A csillagot állítólag lelopták az orosz emlékműről. Mondván, hogy ez „műemlék”, visszaraktak rá egy kisebbet, ahelyett, hogy az I. világháborús emlékmű harminc éve lefejezett dögkeselyűjét javították volna ki. A névváltozási bizottságba egyetlen kívülállóként én is bekerültem. Huszonhét utcanév megváltoztatását javasoltuk fokozatosan, ahogy pénz lesz rá, ebből hármat fogadott el az önkormányzat. Lenin utcából Fő utca lett, Marxra azt mondtam, korjellemzőként hagyják meg, helyette inkább marad Vági, Fürst, Sallai, Szántó, Schönherz, Zalka Máté, mert nemcsak pénz nincs, állítólag a lakók sem akarják. Azért a volt kommunista társaság gyerekei kivonultak keresztelkedni, az elmaradtakból tizenöten együtt vették fel az ágotai hitvallást.

– Hogy viseled a szenteskedést?

– Az Isten embereinek a múltban is baja volt a hamissággal, a képmutatással. A párt is tudta, sokan nem úgy kommunisták. Az egyház is tudja, de mit csináljon velük? Ki nem zárhatja őket.

(1991)

Iskola a határon túl

„A tehetetlen összetartozásnak időtlen időkre szóló köteléke bogozott össze bennünket; valami, ami kitermelődött, tejsav vagy gyanta, a sebekből, izomlázból, fájdalomból, törekvésekből, és lehetővé tette, hogy éljünk; valami, ami talán kevesebb a barátságnál és több a szerelemnél.”

(Ottlik Géza: Iskola a határon)

„A történet Kőszegen kezdődik, a katonai alreáliskolában. 1945 januárjában 56 személy- és teherkocsiból álló szerelvényen Németországba telepítették ki az iskolát minden ingó felszerelésével, járműveivel, tanári tisztikarával, és nem utolsósorban 120 növendékkel, 10-14 éves fiúkkal... Hogyan bolyongott ez a szerelvény a háborús Európában, hogyan lett egyre rövidebb... A fiúkat Balikó Zoltán evangélikus tábori főlelkész tartotta fegyelemben, egészségben, életben. Nyelvekre, hitre, erkölcsre tanította, s végül hazahozta őket. Itthon mindezt szégyellni, tagadni kellett; ötven éven át titokban találkozhattak a hajdani cögerek” – írta levelében a volt hadapródiskolás, Palásthy György filmrendező. Tornai István cöger (ma New York-i nőgyógyász) meneküléskori naplója: „Eger (Cheb). 1945. II. 5. Estefelé a németek elvitték a disznóinkat, teheneinket, lovainkat! Ilyen disznóságot! Csak úgy, se szó, se beszéd! Nahát!”

Egy budai étteremben gyülekeznek a többnyire már nyugdíjas volt hadgyerekek, kivételesen a szeretett Zoli bácsijuk érkezése előtt, hogy tudjunk róla beszélni.

– Hihetetlen pedagógiai érzékkel tudta lekötni a gyerekeket. Elfoglaltságot adott, hogy ne mérgezzen a tétlenség – kezdi a „szóvivő” Kazinczy László testnevelő tanár, mire áradni kezdenek az emlékek.

– Az esti áhítat textusát napi tetteinkre fordította. Más felekezetűnek bántó dolgot sohasem mondott, hihetetlen tapintattal őrzött meg bennünket.

– Gyalogoltunk 300 kilométert, hogy ne orosz fogságba kerüljünk.

– Ahogy az amerikaiak megjöttek, dörzsölten azonnal civilbe öltözött.

– Lelki nagyságának örökké volt tartaléka, pedig hetven gyerek között osztogatta magát.

– Méltó társa volt a felesége; összehasonlíthatatlan emberek, akik másfél éven át háttérbe szorították a saját életüket. Mennyi csellengő leventét láttunk a lágerekben; leléphettek volna ők is! – röpködnek a mondatok.

– Ahogy az amerikaiak elengedték – veszi vissza a szót Kazinczy –, a lovak gondozására azonnal „lóembereket” jelölt ki. Fuvarokat vállalt. A svábok kérték, kaszáljuk le a szénájukat. A legkisebbekből fűszedő brigád alakult, a nagyobbakból fakitermelő. A sérültek, a gyengébbek fémfésűvel gyűjtötték az áfonyát, a bogyós gyümölcsöket befőzéshez. A negyedéveseket családokhoz kommandálta.

Ágotha Tivadar egy pékségben dolgozott, most Belgiumban hitoktató, Várhelyi Etele a fűrészüzembe küldte, ő most sepsiszentgyörgyi nőgyógyász.

Gulyás György hajdani kocsis bólogat velem szemben. Arдай László, a Sporthivatal egyik vezetője is ehhez a csapathoz tartozik, vagy Czelnai Rudolf akadémikus.

S a halottak közül most csak egyet említsünk: a színész Nagy Attilát.

Palásthyból már ott, a határon túli iskolában kitört a rendező: „estjükön” a colos Tornai egy póni hátán – földig érő lábbal – deklamálta: „Edwárd király, angol király, vágtat (Arany Jánosnál: léptet) fakó lován...” Tornai naplója: „1945. II. 10. Ma nem loptunk. Eddigi lopott tárgyaim jegyzéke: 1 drb gyalogsági ásó, 2 drb cserkésznyakkendő, 1 drb sapkarózsa, 2 drb üveg lekvár, 1 drb tájoló, 5 drb szappan. Azt hiszem, már nem szerzek a lekváron kívül semmit.”

A mesebeli Balikó Zoltán Pécsen él. Szikár természetével nem úgy fest, mint aki rászorulna a pihenésre. Fél évszázadnyi papi szolgálat után mégis remélte: nyugdíjasként lassul a tempó. De megválasztották önkormányzati képviselőnek, ezért 77 évesen is a szociális bizottságban tevékenykedik. Pécsi polgár lett, pedig ősi nevük szerint is a nyugati gyepekre való: a balikók nyárral halásztak, egyenként fogták a halat a tudták a Fertőtől a Muráig.

– Mindig rejtetten, szürkén szolgáltam, egyenként fogtam a halacskákat Isten országa számára – fordítja át a régi mesterséget a maira.

Legalább egyszer mégis mintha hálót adott volna a kezébe a sors.

Napló: „Becsületszavunkat adjuk, hogy egymástól nem loptunk.”

– Csak az a titokzatos valaki, akit Istennek szoktunk nevezni, tudta végbevenni rajtam keresztül azt a csodát, hogy 1945 tavaszán, idegen földön, menekültsorban, a tisztikar többi tagjától megfosztva, 73 magyar cöger velem maradt, megmaradt, hazajött: nem lett nyomorult sorsú, kallódó ember – mondja Zoltán bácsi, akinek az édesapja is a cögerájban volt lelkésztanár. Az első lelkésztanár. Az ő öt gyereke közül a három fiú katonatiszt lett, bár Zoltán, a legkisebb csak lelkészként. Egyik bátyja mellette halt hősi halált a Donnán, ő emiatt került, kerülhetett a hátországba, majd „jutalomból” átdobták a nyugati frontra:

– A „győzelmes fináléhoz” kis létszámú egység tanulta a V-1 és V-2 rakéták kezelését Königsberg mellett – meséli. – 1944. október 15. után felszólítottak, hogy a bakáimmal együtt le kell tenni az esküt Szálasira, mert Horthy leszerrepelt. Mindennel torkig voltunk, s a katolikus pap kollégával megtagadtuk a parancsot. A hadbíróság közölte, mi vár ránk. De a németek azt tanácsolták: inkább Pesten dögöljünk meg. Hazafelé leléptek az öreink és a paptársam is. Budapesten a HM-ben egyedül jelentkeztem, a parancsnokom káromkodott, s elküldött Kőszegre. Így lettem 1944 decemberében az alreáliskola lelkésztanára.

Karácsony után felpakoltak, s a menekülő hadapródiskola szerelvénye Bécsen át a csehországi Egerbe, vagyis Chebbe tartott. A 10-14 éves cögerek előbb páncélvadásznak kívántak állni, majd szökni akartak.

Napló: „1945. II. 15. Az éjjel megint volt két riadó. Már kezdem unni.” Eger-Cheb: nációk, hadifoglyok, bombázások. Innen, úgyszólván mindenüket elveszítve, gyalogmenetben (nem gyalog!) vonultak tovább. Később a csoportot ketté kellett osztani. A kisebbek mentek Garmisch-Partenkirchenbe, Balikó tiszteletes csoportjában 73 gyerek maradt.

Napló: „1945. IV. 12. Délután az Ernőt a Zoltán bácsi elküldte egy pohár vízért, azzal jött vissza, hogy jönnek az amerikaiak. Zoltán b. leszaladt, mert ő tudott angolul és jelentkezett az amerikai pk-nál... nemsokára belépett egy trehány, petyhüdt amerikai, és azt mondta: OK! Mikor jobban szemügyre vettük őket, láttuk, hogy milyen puha banda, léhák, csak a felszerelésükkel nyerték meg a háborút... Reggel elválasztottak a tisztjeinktől és a Zoltán bácsit, mint papot hagyták itt velünk.”

– Mivel a cögerek egyenruhája veszedelmesen hasonlított a Hitlerjugendéra, az amerikaiak egy nap, egy éjszaka faggattak bennünket – emlékezik Zoli bácsi. – Végül közölték, én felelek a gyerekekért, s irány a nyugati láger. Iszonyú út, iszonyú tábor. Kiabáltam, hogy egy

„árvaház” gyerekeivel a metsző hidegben lehetetlen az ég alatt maradni. Irány a padlástér! Kis kitérő után sikerült hosszabb távra berendezkedni. A feleségem volt a konyhás; a semmiből éltünk.

Napló: „A kicsik enni sem bírtak, de bögték az éhségtől... Elvittek egy táborba, ami azelőtt orosz fogolytábor volt. Csupasz betonon aludtunk és a fejünkre csurgott a plafon résein át a víz!”

A fiúk így emlékeznek erre a „kitérőre”: – Zavartalanul éltünk, amíg egy hülye német nő rá nem lőtt az amerikaiakra. Ott voltunk mi, „SS-egyenruhás gyerekek”, fölszórtak a páncélosokra, irány a hadifogolytábor.

- Egy mocsár bekerítve – jegyzi meg Palásthy.
- Meneteltettek, s az amerikai híradó forgatta: íme a náci fenevadak!
- Konzerv tojásrántottát kaptunk.
- Amerikai napi csomagot: konzerv, csoki, cigi, óvszer. Volt nagy lufizás.

Egy százados, egy amerikás magyar textilgyáros szülőhelyéről, Miskolcra faggatta a kis Kazinczy Lacit, s végül örökbe akarta fogadni. Zoli bácsi azt mondta Lacinak, tegye, amit a legjobbnak tart. Két nap múlva László azt válaszolta: magyar gyerek vagyok.

– Zoli bácsi becsületes, bátor, makacs ember – mondja a naplóíró dr. Tornai – és végtelenül türelmes.

Napló: „Ellógtunk a kantinba... A főlelkész úr behívatott vacsora után és 6-6 fenekest kaptunk, elég erőseket.”

- Az életemmel feleltem a gyerekek életéért. Nekik tanulniuk kellett, felkerültünk hát Waldhauserből egy sítáborba, 1400 méter magasra. Berendezkedtünk a mindennapos foglalkozásokra. Odakerült a feleségem édesanyja, édesapja is. Anyósom segített a konyhán a feleségemnek. Az apósom csodás pedagógus volt, a Szilágyi Erzsébet lánygimnázium igazgatója. Több tárgyat átvállalt, én a nyelveket tanítottam.
- Saját gyerekekük volt már?

– Menekülő barátaink ránk hagyták az egyéves meg a pár hetes gyerekeket. A kicsik nálunk nevelődtek 1957 februárjáig, amikor anyósom megdöbrentő levele után Kádár János megküldte az útleveleket, így végül is Ausztráliában kötöttek ki. A később megszületett saját négy gyermekemmel együtt ekképp volt nekem hat gyermekem. Járnak is haza, hisz itt vannak itthon.

Napló: „Hej, Anyu, Anyu! Hogy vágyom utánad! Bár már nagyfiú vagyok és tudni kell megállni a lábamon, mégis milyen jó egy anyai csók!”

- Ezelőtt tábori lelkész volt, hogy tudott kamaszokkal bántani?
- Az erősebbeket beosztottam bajor parasztokhoz, mert nem volt segítségük. Ragyogó kaját kaptak, s megtanulták becsülni a munkát. Ki volt kötve: a szombat szabadnap. Hét végén volt a szellemi, lelki oktatás. Egyikőjük mondta a múltkor, hogy ma is tudja Az ember tragédiáját! Miért mondja ezt nekem, néztem rá, mert elfelejtettem, hogy vasárnap délután a Tragédiát hallották tőlem. A kort messze megelőzve reggel és este ökumenikus szellemben tartottam áhítatot. Nem egy növendék ment aztán teológiára. Hallatlan kultúraéhség volt, s rendkívül szigorú, önként vállalt fegyelem, olyan lelki kohézió, amit nem lehet kifejezni. Akkor én voltam az apjuk is. Minden. Éjszaka végigmentem a barakkok hálótermeiben. Aki álmában sírt, megsimogattam, homlokon csókoltam, meghallgattam kis panaszát. Mit csináljunk? –

kérdezték. Nem megyünk Nyugatra, de itt sem maradunk: hazamegyünk! – feleltem. De mi van itthon? Nem volt újság, rádió. Miből élünk? Földet művelünk! Nappal dolgozunk, este tanultok: emberek lesztek!

Szappannak, cérnának, zsávolynak, amit meg tudtunk menteni a kincstári állományból, jó ára volt. Sefteltem. Ezzel fizettem a borjúért, a bárányért, amit a hegyen éjszaka megöltem. Ezért főbelövés járt, de mit tudtam volna csinálni ennyi éhes gyerekekkel? Maradt tizenhét ló is. Egy-kettő elpusztult. Többet el kellett csereberélnem. Négyet meg kellett tartani, hogy tudjak közlekedni. Irdatlan távolságok voltak, takarmány semmi. Tíztagú fűszedő csoport volt, de gombászcsoport is. Rengeteg gombát ettünk, pörkölttől pástétomig minden formában.

– Nem féltek a gombától?

– Ha Isten valamit akar, azt előkészíti: magamfajtaát használ, aki köszegiként ismerte a gombákat. Volt fagyűjtő csoport, konyhások. Nem volt haláleset, egyetlen súlyos fertőző betegség sem. Az egyik gyerek ugyan elvágta a lábát baltával, de a feleségem összevarrta a sebet zsákvarró tűvel. Volt furunkulus, torokgyulladás, s volt rá kamillatea, rántott leves meg sűrű imádság. Meggyógyultak.

Az említett textilgyáros amerikai magyar századosnak köszönhető, hogy kiszabadultak, s eltűnhettek a világ szeme elől a sítáborban. Mivel a németek mindenüket elhordtak, újból fel kellett készülni a télre. Egyoldalúan táplálkoztak, az A-vitaminhiány miatt sebeik lassan gyógyultak. Feketevágás, üzérkedés nyíltan szóba sem kerülhetett, hisz az „állatállomány csökkentőire” statárium várt, így aztán a talpbőrért vett borjúra jobban emlékeznek, mint egy karácsonyra.

Fekete hintóval mentek érte, s az ülés alatti ládába rakták az összekötött lábú jószágot. Csak hát a lába kicsit hosszú volt. Két fiú fölé ült, s a meleg dacára, pokrócba bugyolálta saját lábát is. Ám az út mentén elbődült egy legelésző tehén, s a „fogoly” felelt neki!

– Vágd el a nyakát!

Könnyű ezt mondani, de nyiszálni rettenetes. Ráadásul Zoli bácsi azzal fogadta őket: hát az úton végig csöpögő vérrel mi lesz!? Éjszaka egy szekér homokkal, zseblámpánál tüntették el a nyomokat.

A későbbi bárányuk fölött Zoli bácsi sokat lamentált: milyen borzasztó, hogy neki kell megölnie, és épp egy bárányt!

Kezdek szállingózni a hírek, megjelent néhány szülő is. Úristen, haza lehet menni? Passauban volt a gyűjtőtábor. De mikor lesz szerelvény, s mikor lesz külön vagon a csoportnak? Végül tizenhat hónap múltán, 1946 áprilisában értek haza. Zoli bácsi nemcsak a növendékekkel tud elszámolni, hanem a kiadásokról is – számlával.

„Búcsúzóul” a még mindig megmaradt raktárkészletből minden gyerek három méter posztót kapott, három méter zsávolyt, egy cipőt, inget, gatyát, harisnyát, tisztítószeret, szegeket... Komáromban Balikó Zoltánt letartóztatták, három óra múlva bocsánatot kérve elengedték, s a két rábízott gyerekkel, utolsó hónapos feleségével, anyósáékkel meg egy hátizsákkal érkezett Pestre.

„Gyerekei” mintha életrevalóbbak lettek volna. Passauban vagonjukat „véletlenül” épp Horthy szalonkocsijára „cserélték”, amire a precíz németek rájöttek. Büntetésből egy nappal később indultak, akkor is Pullman-kocsiban, melyre már gondosan átrakták vagonjuk bárcáját. A kocsit a Déliben „eladták” a MÁV-nak: cserébe három irányba kiállítottak nekik egy-egy vagon érte. Utazni akar? – kérdezték a várakozókat. – Mije van?”

Napló: „Balikó főlelkész úr tartott istentiszteletet... ha ezt két évvel ezelőtt elmondja, biztos föbe lövik. A nép kizsákmányolásáról és az urak dolgairól beszélt.”

Balikó Zoltánt 1949 elején hívták meg a diósgyőri vasgyári gyülekezetbe, 1959 elején pedig Pécsre került. Ha nem a diósgyőri vasgyári munkások szeretett papja, még rosszabb lett volna a sorsa. 1956-ot már így is segéd munkásként dolgozta végig: a püspöki kar kizárta az egyházi szolgálatból.

– A dupla apostoli nevű református püspök, aki Péter is, meg János is, 1955 elején Miskolcra jött egy református kolléga esperesi beiktatására – meséli a „bűnét” Zoltán bácsi. – Mivel az esperes húsz évet töltött mohamedán missziókban, egy világhírű teológus mondását idézve – „a teológus ül, a pap áll, a misszionárius megy” – azt fejtegettem, hogy a legfontosabb misszió: a munkásnyomorban felkeresni a szenvedőket, akik a családjukkal egy mosókonyhában élnek. Náluk találkozzunk! Pohárköszöntőjében a püspök úr kiegészítette „a teológus ül, a pap áll, a misszionárius megy” mondást azzal, hogy a „reakció pedig beszél”. Így aztán én hamarosan a Varga kőművesbrigád tagja lettem, ahonnan csak 1956 őszén kerültem vissza a papi munkába.

– A „fiairól” mit tudott?

– Futottunk a sorsunk után. Én sem akartam zavarni őket, s ők sem mertek zavarni engem. Sok mindennek kellett történnie ahhoz, hogy a megmaradt társaság megható, minden áldozatra kész módon tartsa a kapcsolatot. Utaznak egymáshoz, találkozókat rendeznek. Őrzik a baráti kört, ahogy ők mondják, hogy amit kaptak, életre szólóan tudatosítsák. Azt hiszik, ez mást is érdekel.

(1994)

Donáthék szüntelen csodái

A Donáth família maga Közép-Európa. Egyszer fenn, egyszer lenn, egyszer kinn, egyszer benn. Donáth Ferenc (1913-1986) földosztó, Nagy Imre agrárgazdasági vádlója, majd perében vádlott-társa. 1951-ben 15, 1958-ban 12 évre ítélték, ezekből – ahogy az politikai perekben szokás – összesen 7 évet ült le. 1956 után a Nagy Imre-csoporttal együtt két évet családotól Romániában „töltöttek”. Donáth Ferenc Reform és forradalom című, még japánul is megjelent könyve a magyar agrártudomány egyik legjelesebb műve. A nyolcvanas években a demokratikus ellenzék doyenje. Felesége, Bozóky Éva, be- és kicsukott társa írásait legtöbbször a rádióból vagy a Nők Lapja fénykorából ismerik. Diplomás fiaik közül a középső, László evangélikus lelkész, az MSZP parlamenti képviselője. „Anyuska” már nyugdíjas korban elvégezte levelezőn a teológiát, s alkalmanként istentiszteletet tart a fia helyett Csillaghegyen, de máshol is, ahol szükség van rá.

Bár evangélikusnak kereszteltek, s konfirmáltam is, félszemmél a többieket lesem, nehogy kiderüljön, milyen járatlan vagyok egy istentiszteleten. A zsoltárt is csak dünnyögöm:

– *A Bárány hordja csendesen*

– *Földiek minden vétkét,*

– *Vállalja tisztán, büntelen*

– *Bűnösök bűnhődését.*

Éva megajándékoz: ma nekem prédikál. „Kezdetben volt az Ige!” – idézi, s azzal folytatja, hogy a szónak teremő ereje van, s isteni adomány, hogy az ember a szóval alkotni tud... Tegnap a Lukács uszodában szerencsére nem fogadtam el pogácsája nagyobbik felét, mert később elárulta, ez az ebédje: a sok rohangászás közepette csak erre futotta. Nem akartam szentté avatni a tiszteletes asszonyt, hisz tőle tudom, megsértette ő a tízparancsolatot is. 1949-ben egy fogadáson – amikor Rákosi felkelt, hogy egy népi együttes tagjaival lefényképezzék – ellopott két narancsot. Várandós volt a fiával, narancs nem volt sehol, ő pedig úgy érezte, az nagyon kell neki. Ezután Donáth Ferenc KV-titkár szabályosan csente az értekezletekről a narancsot: nem evett, de egyet-kettőt hazavitt

– Mindig vallásos volt?

– Nem egyforma szinten, de mindig.

Éva a megtestesült öküme. Katonatiszt édesapja buzgó és szigorú katolikus, viszont anyai nagyapja evangélikus lelkész Nagyenyeden, s őt evangélikusnak keresztelik. (A reverzális nélkül kötött házasság miatt az apját eltiltották a szentségektől, amit nagyon megszenvedett.) Éva hat esztendeig járt katolikus zárdába Egerben, egy évig Zalaegerszegen a Sacré-Coeur apácákhoz, aztán Pápán két és fél éven át a református kollégiumba. Mindegyik iskolát szereti, mindenütt vallásos nevelést kap, mindenütt egy kicsit más milyet, summázata: a katolikusok erőssége az érzélem, a reformátusoké a szabad gondolat.

– Az első két osztályt a Márvány utcai állami elemiben jártam, elviselhetetlen kelkáposzta szagban. Egerben minden folyosókanyarban állt egy kis oltár, s előtte rengeteg virág. Szerettem odajárni, mert virágillata volt az iskolának, rózsa- és liliomillata. Bementünk délután zongora- vagy gyorsírás órára, s tanárnőink, a kedves apácák várták, hogy jön egy gyerek, akit nevelni lehet. Az Angol kisasszonyok felvilágosultak voltak, megbeszéltük velük még az első szerelmeket is.

– Ezek után jött a Zrínyi Népikollégium és a pártiskola?

– Pártiskolára nem jártam. A Zrínyi viszont nagyon jó közösség volt, összetartó és egymásért minden áldozatra kész. A közösségi nevelést még hoztam az előző iskolákból, bár azokban nem

mentünk el vizsgázni egymás helyett. Itt igen. Jóború Magda ide hívta meg képviselőtársait, Kállait és Donáthot. Itt ismerkedtünk meg. Függetlenül attól, hogy háború után voltunk, hogy két hónapig csokoládén éltünk – már rá sem tudtunk nézni, de nem volt más –, a szerelem romantikáját semmi sem zavarta. Ormótlan hócipőmben nem akartam randevúra menni, így a téli hóban, fagyban magas sarkú körömcipőben sétáltam Ferivel az Andrássy úton.

– Feri bácsi hamarosan a Rákosi titkárság vezetője lett. Felesége hogyan gyakorolta ekkor a hitet, vagy materialistává vált?

– Bennem elevenen élt a hit. Persze az ember életének a központjában húszas éveinek az elején inkább a szerelem áll. Örül az életnek. A vallásosság az öregeknél és a gyerekeknél a legerősebb. Feri egy kicsit mindig úgy tekintett rám, mint Seherezádéra, aki érdekeseket tud mesélni. S az élet színességéhez tartozott, hogy én nem mindig úgy látom a dolgokat, mint ő. Nem várta el, hogy marxista, materialista legyek. A kommunista gondolkodáshoz engem is vonzott az őskeresztények vagyongegosztása. Akkor még nem tudtam, hogy a vagyonszétosztás hogyan öli ki a munkakedvet. Feri a haláláig hitt, ha nem is a teljes vagyonszétosztásban, de abban, hogy lesz egy emberibb társadalom, ahol nem lesznek éles osztályellentétek, ahol az emberek mégis képességeik javát viszik a közös munkába. Azt képzelte, hogy szocializmus megfér a demokráciával, amit soha nem hagytak kipróbálni. Annak ellenére bízott ebben, hogy jómódú családból származott. Ügyvéd édesapja házában Jászárokszálláson most öregek napközije van, rajta az emléktáblája.

Donáth Ferenc megszokta az illegalitásban, hogy semmiről nem beszél. Bozóky Éva megszokta katonatiszt apja mellett, hogy semmit sem kérdez. Így ők a férjével még a Rajk-perről sem váltottak szót.

1950 január végén vizsgálat indult Donáth ellen, s annak lezárásáig felfüggesztették, otthon maradt. Ennek Éva még örült is, pedig barátait akkor már letartóztatták. Sorra került Donáth is. Éva nyomban hívta Ferenc legjobb barátját – aki nem sokkal később kiirtotta az egész családját és végzett magával is –, de az elutasította. Az elitben a vakhit vagy a félelem legyőzte a barátságot, vagy tényleg tehetetlen volt.

– Eszembe jutott a kis korcs kutyánk. Kádáréktól kaptuk, kedveltük, de egy nap eltűnt. Mondta a sarki rendőr, hogy az ávosok vitték el. Adtam Kádárnak a kutyáról egy fényképet, hogy szerezze vissza, de a belügyminiszter még ezt a kiskutyát sem tudta kiszabadítani, azt mondta, inkább ad egy másikat.

Annak idején egy „bűnösnek” letartóztatták a feleséget is. Amikor Éváért jöttek, a házfelügyelőnére bízta a kisfiát. Előbb a pólyájába csúsztotta az órákat, s néhány ékszer. Ingóságaiából ennyi maradt. Pár nap múlva egy ávosnő jött a gyerekért is, de az asszony megfutamította a húsklopfolóval. Másnap fegyveresek „állították elő” az öthónapos Donáth Mátyást is.

– Kistarcsán voltam – mondja Éva –, végig a fogdában, az is lehet, hogy jóindulatból: talán nem akarták „Cilikét” kitenni valamelyik spicli feljelentésének, mert ha kimondja, ami a szíven, akkor úgy is fogdába kell csukni. Két és fél évből másfelet egyedül töltöttem a fűtetlen cellában. A későbbi papír szerint azért internáltak, mert trockista vagyok. A szabaduló szobában találkoztam egy kollégiumi társnőmmel. Ő mindent tudott a párttörténetből, rögtön azt kérdeztem hát: mi az a trockizmus? Azt felelte, ilyesmiről nem lehet itt beszélni: majd kinn kérdezz meg erről valakit, vagy olvassd Trockijt. Sürgősen el is loptam a közgazdasági egyetem könyvtárából egy zúzdába szánt francia nyelvű Trockij kötetet, de a két és fél éves börtönömet illetően nem lettem okosabb.

– Volt túlélési taktikája?

– Sokat tornáztam és verseket tanultam. Szerencsére sok könyvet kaptam, s ez segített megőrizni életkedvet és optimizmusomat. Volt egy kis sorozott ávos őr, és bár egyszerre csak egy

könyvet adhatott volna, ő mindig egész ruháskosárral hozott. Később cellatársat kaptam, Kádár titkárnőjét, aki zenetörténetre tanított az irodalomtörténetért cserébe. Amikor fűtyölte hozzá a zenét, ha nem a barátságos fiú örködött, már döngött is az ajtó: „Nem szanatóriumban vannak!” Eltalálta.

Évát 1953-ban kiengedték, s az első dolga volt a fiát megtalálni, akit a Pikler Emmi vezette Rákosi Mátyás Gyermekotthonban helyeztek el Tóth Péter néven. A gyereket nem akarták visszaadni. Nem tudták, mi a teendő; Éva volt az első anya – aki az előzetes számítások ellenére? – jelentkezett a gyerekéért. Végül Donáth Matyi belügyminiszter-helyettesi utasításra szabadult, s bár három éves volt, nem beszélt, súlyosan hospitalizálódott gyerek volt. Ezt a traumát sokára heverte ki.

– Dolgoztam, s a buszon csináltam az óravázlataimat arról, hogy mit fogok tanítani a gyerekeimnek. A pszichológusa eljött az iskolába megmagyarázni a pedagógusoknak, hogy ez a gyerek nem hülye, hanem diszgráfias és dislexiás. Akkor hallottak erről először. Mondták is, számár voltam, hogy nem jegyeztem, hogyan haladtam vele napról-napra.

– Ez óriási pedagógiai teljesítmény, ugye?

– A szakirodalomban sem ismeretes olyan eset, hogy ilyen tünetekkel induló gyermek felnőve egyetemet végez. Nekünk sikerült: ő kertészmérnök lett.

– Konrád György azt mondja: nem ismer Matyinál szeretetre méltóbb embert. Ha ez maradt vissza a traumájából, ez nem nagy baj!

– Matyi szemében a kézzel fogható dolgoknak van becsülete, van is benne egy kis értelmiség ellenesség. Mikor a manduláját kivették a Kútvolgyi úti kórházban, azt mondta a szomszéd szobában fekvő öreg Kodály néninek, hogy az ő apja favágó. „Hát mit mondjak, hogy tudományos kutató!”

– Amikor kiszabadult, a férje még börtönben volt. Megszerzi a reménytelenül betegnek látszó gyerekét, de nem dolgozhat. Nem félt, mi lesz magukkal?

– Nem voltam félős. Ez életérzés. Egyetlen kisgyerek voltam az egész családban, s úgy éreztem, engem mindenki szeret, nekem jó dolgom van. Később is úgy éreztem, hogy az Isten tenyerén élek, engem Ő őriz, és véd. Gondolja el, még Sztálin is meghalt időben!

– Kedves Éva, maga most megélt történelmünk legrettenetesebb éveiről beszél!

– Mégis azt éreztem, hogy velünk mindig csodák történtek. Amikor 1953 őszén szabadultam és sehol nem tudtam elhelyezkedni, valaki hírül hozta, hogy az egykori pápai franciatanárom a fővárosi tanács oktatási osztályának a vezetője. Ő ideadta az iskolák névsorát, ahonnan szülési szabadságra ment valaki, csak arra kellett vigyázni, hogy három hónap elteltével ne hogy véglegesítsenek, mert akkor jön a káderezés, s minden kiderül. Így, amíg a férjem ki nem szabadult, s nem rehabilitálták, én taníthattam. Mindig éreztem – ez is csoda –, hogy egy barátokból, rokonokból, ismerősökből vagy ismeretlenekből álló élő sövény véd. Az iskolában, ahol először tanítottam, nem tudtak rólam semmit, de érezték, mi lehet mögöttem, mert ha adódott egy magántanítvány, rögtön nekem ajánlották. Mindig voltak ilyen csodák. Amikor visszajöttünk Romániából, akkor is mindenki segíteni akart rajtunk. Feri régi FM-es munkatársai mind a két kiszabadulásunkra küldtek egy láda csokoládét a gyerekeknek. Mindig éreztem, hogy véd az isteni hatalom, védenek az emberek.

– Most is van a világban ennyi szeretet?

– Kevesebb van, de azért most sem félek az elhagyatottságtól, pedig a mai világ mintha nem lenne annyi együttérzésre képes.

– Laci fiuk hogy lett pap?

– A gyerekeket én vallásosan neveltem. Amikor 1958 végén hazajöttünk Romániából – Ferkó akkor két éves volt, Laci három és Matyi nyolc –, a gyerekekkel rögtön elmentünk a Bécsi kapu téri templomba, ahol engem kereszteltek. Csodálatos élmény volt: hazaértem! Attól kezdve a vasárnap délelőtti program mindig a Bécsi kapu téren kezdődött. Utána mentünk úszni, kirándulni vagy az Operába, délután pedig hittanórát tartottam nekik.

– Nem merte hittanra járatni őket?

– A gyerekeim mindig a sarkamban voltak, féltek elmozdulni mellőlem. A barátaikhoz sem mentek, ők jöttek hozzánk. Ifjúsági hittanra is csak akkor kezdtek járni, amikor nagyobbak lettek.

– Feri bácsi ateista maradt?

– Igen, de halála előtt mondogatta, hogy imádkozzunk érte.

– Nem bántotta, hogy Laci pap lett?

– Ellenkezőleg, örült neki, azért is, mert ez védte Lacit. Ő volt ugyanis az egyetlen gyerekünk, aki ha vendég volt, mindig ott nyüzsgött, aki hajlott a politizálásra. Nagy volt a veszélye, hogy valamilyen ellenzéki csoportba keveredik, így viszont az egyház fegyelme féken tartotta. A férjem eljött a mi ordinációkra, s láthatólag büszke volt rám, hogy nem is ifjú fejjel kitűnően végeztem a teológiát, de Lacira is, ő is kitűnő volt.

– Ezzel az Istenbe akart kapaszkodni vagy a nyugdíjazhatatlan értelmes cselekvésbe?

– Mi protestánsok azt mondjuk: a hit kegyelem. „Mindig keresnélek Téged, ha Te már előbb meg nem találtál volna engem” – mondja Szent Ágoston.

– Nem bántó, ha azt mondom, hogy a szószéken is újságíró?

– A prédikáció és a publicisztika testvérek. Bornemissza, Pázmány prédikációit ugyanolyan élvezettel lehet ma is olvasni, mint Ady cikkeit.

1954-es kiszabadulása, rehabilitálása után Donáth Ferenc nem engedte vissza Évát a sajtóba, mert amilyen naiv és jóhiszemű, biztos, hogy belezuhan valami kalamajkába, de még hátra van „a hosszú kések éjszakája”, s ez alatt legyen csak valami nyugalmas helyen. Ez a hely a közgazdasági egyetem könyvtára volt, amit Éva nem kedvelt, amit a börtönnel együtt emleget.

Legtöbbször a Nők Lapja fénykorából ismerik, ahol sosem volt belső munkatárs. (Talán nem merték vállalni, hisz Donáthék azért fekete bárányok voltak.) Éva a Könyvtárosnál volt főállásban, ott vezette az irodalmi rovatot, a Nők Lapjánál pedig külső munkatársként a pedagógiai rovat tartozott hozzá majdnem harminc éven át, s rendszeresen dolgozott más lapoknak is. Az Élet és irodalom számára Illyés Gyula Magyarok című könyve után ő is sorra kérdezett egy sereg gyereket, hogy mit szeretne, mitől fél, mit álmodik. Kiderült az összevetésből, hogy a harmincas évek gyerekei a sárkánytól féltek meg a boszorkánytól, a hatvanas évek gyerekei az atomháborútól. A harmincas évek gyerekei arról álmodoztak, hogy király vagy színésznő lesz belőlük, a hatvanas évek gyerekei pedig arról, hogy szakmunkás. Reálisabbak lettek, a félelmeik pedig veszedelmesebbek. Olyan korrajz bontakozott ki ebből, amire ma is büszke. Vagy írt egy folytatásos riportot az Ormánság egykés falvainak kísérteties elnéptelenedéséről. Ez is a legkevesebbek közé tartozik.

A História néhány éve faksimilében közölt egy dokumentumot: Éva 1949-es írását a hírhedt paksi csőszházzal. Rákosi esztelen vádirata szerint a magyar és a jugoszláv belügyminiszter, Rajk és Rankovics itt szötte „gyilkos terveit”. Éva ezt az egyetlen írását szégyelli:

– Naiv voltam, nem tudtam elképzelni, hogy egy miniszterről kitalálják, hogy összeesküvő. Ha ebben a körben korábban valaki rossz fát tett a tűzre, azt el szokták tussolni, mint mondjuk a frankhamisítást, amiről gyermekkoromban hallottam.

- Tudja, hogy Rákosi 1962-ben azt mondta: hogyan hitte volna el, hogy Rajk bűnös, amikor Donáth felesége megírta, hogy Rajk és Rankovics a paksi csőszházban találkoztak?
- Akkor nagyot hazudott, mert amikor megjelent a riport, Rákosi elégedetlen volt, telefonált a főszerkesztőnek, hogy mindenfélét kitaláltunk – már minthogy mi, meg a paksiak, de még a fotós is – mivel például egy rogyant csőszház helyett csak egy szép vincellérházat találtunk.
- Micsoda kor!
- Mi ekkor házasodtunk. De szép volt a gyerekkorom, aztán az 1960 utáni évtizedek, amikor Feri kiszabadult.
- Rákosi börtöne után megkóstoltatták vele Kádár börtönét is. Ez szelídebb volt?
- Szelídebb lett, de az első beszélőn még nagyon rossz állapotban találtam Ferit a Gyűjtőben. Nem is csoda, összesen öt évet töltött már magánzárkában. Ám az én „párkáim” – a sorsom fonálát fonó baráti és ismerősi kör – közül valaki említette, hogy a kistarcsai orvos a Gyűjtő egyik orvosa, akit „nyilván” ismerek – mintha sétafikáltam volna Kistarcsán! – s kérem meg, hogy Ferit és Haraszi Sanyi bácsit vitesse kórházba. Kiderült, véletlenül valóban ismertem, s nála sikerült elérnem, hogy 1958 novembertől tavaszig mindketten kórházban lehessenek. Azt is kiverkedtem, hogy minden hónapban látogatóba mehessek, pedig a nagydőseket csak félévenként lehetett látogatni. Minden hónapban levelet írtam Korom Mihálynak, hogy az „első börtönülésszak” folytán hospitalizálódott gyerekemmel nagyon sok gondom van az iskolában, s ezeket szeretném megbeszélni a férjemmel. Mindig megkaptam az engedélyt. Egy operatív tiszt meg is jegyezte: érdekes, az én gyerekem is megbukik mindenből, a feleségem mégsem társalog velem róla. A váci börtön fordító irodájában már nagyon jó társaság volt együtt: Bibó, Kosáry, Göncz, Donáth, Széll Jenő, Mérei, Nagy Attila, Darvas Iván. Ezt már könnyebben el lehetett viselni.
- A nyolcvanas években sem izgult, hogy újból letartóztatják Feri bácsit?
- Nem, bár riogattam, hogy elviszik, de hiába, mert egyikőnk sem félt igazán.
- Elvégezte a teológiát, mégsem vállalt lelkészi állást!
- Azt már nem bírtam volna. Vállaltam, ahol szükség van rám, ott segíték. A budavári templomhoz tartozom, a húszas években ott kereszteltekből ketten-hárman ha vagyunk. De jöttek újak. A gyülekezet ma is népes. Havonta egyszer ott tartom a vasárnap délutáni istentiszteletet, Csillaghegyen szintén havonta tartok egy istentiszteletet és a csütörtöki felnőtt bibliaórát. Ez is elég munkát ad.
- Írogat?
- Harminc éve dolgozom az MTI Pressnek. Írok az Evangélikus életbe, a Credo című folyóiratba, olykor máshová is.
- Nem akármilyen életet éltek. Miért nem írt erről?
- Épp most tárgyalok egy kiadóval, mert írtam egy nagyon hosszú emlékiratot – 1867-ben kezdődik a könyv, amikor mindkét nagyanyám született –, s azt kéri, egészítsem ki a romániai visszatérésünk utáni időszakokkal is, mert én itt abbahagytam. De mint Móricz Zsigmond is mondta, csak azt lehet megírni, ami fáj, ami háborítatlan, azt nehezebb. A mi életünk 1960-tól kezdve nyugodt és boldog volt.

(1996)

Ökumenia

Közúti balesetben életét veszítette Hévízi Balázs és Hévízi Krisztina. Balázs katolikus pap volt, Krisztina pedig a lánya. Az újságok az utóbbiról udvariasan hallgattak.

A tisztelendő Hévízi Balázst az édesanyja hitben, tisztességben nevelte, papnak szánta, élete beteljesedése volt Balázs fia fölszentelése. Balázs a fölszentelését követő vasárnap eskette a húgát, Ildikót, aki a férjével a világ leghosszabb nászútjára Brazíliába indult, Parana államba szerződtek kacsafarmot csinálni.

Hévízi Balázs egy szegény bihari faluban kapott plébániát. Azért egy buszra való nép mindig összegyűlt az évente egyszer szervezett kirándulásra.

Előbb az országot járták, aztán Mariazellbe, majd Rómába (fogadta őket a Szentatya), sőt Lourdes-ba is elmerészkedtek. Balázs elment társas útra Moszkvába is, de ezeken a kirándulásokon elhallgatta a foglalkozását, ne figyeljék árgus szemekkel, ne viccelődjenek vele, ne próbálják mindenáron kísértésbe vinni. Judit, az idegenvezető tiszteletet parancsoló, vastag karikagyűrűt hordott, s csak a hazatérés után árulta el Balázsnak, nincs férje, nem is akar férjhez menni, de nem szereti, ha szabad prédának tekintik.

Balázst szerette a faluja. Szerette, mert béketeremtő ember volt, mert amikor pellengérre állították a hívőket a templomi esküvő, a keresztelő, a temetés, a hittanbeíratás miatt, ő külön egyezséget kötött a tanácselnökkel, az iskolaigazgatóval, de még a párttitkárral is. Ment az élet a maga útján. Csinnadratta nélkül hozzájuthatott minden szentséghez mindenki (a karácsonyi éjféli misén mindig megjelent a párttitkár is), de hallgattak róla, nem jelentették se jobbra, se balra. Szerette Balázst a falu sok jó tulajdonsága mellett azért is, mert tisztelte a családi életet, nem úgy, mint elődje, akinek két gyereke volt H. Vince rokkant bányász nevéen.

Balázs „rossz statisztikái” nem tetszettek egyházi előjáróinak. Hogy lehet egy ilyen agilis fiatalembernek három hittanra járója? – kérdezte az érsek. Majd amikor egyedül neki bevallotta, hogy nyolcvan tanulója van, mindenki egyházi temetést kap, az újszülötteket pár kivétellel megkereszteltetik, akkor megalkuvását véteknek mondta a főpap. Ezért, vagy másért, kapta a pofonokat a plébános úr: az egyház nem támogatta a templom újjáépítését, a parókiára a gázbekötést, s nem kapott dolláros kocsikiutalást. Egy volt évfolyamtársa megsúgta, szóba került, hogy statisztikai csalás miatt feladják az egyházügyi hivatalnak.

Azt hitte, 1975 a mélypont. A fejében megfordult az is, hogy kilép, mielőtt kirúgnák. Ráadásul a húga terhességét valami brazil vírus elvitte, a méhét kivették, a mama sírt, hogy neki már nem lesz unokája. Ekkor fogadta Judit azzal, hogy úgy maradt. Beszéltek Judit anyjával – aztán egy este összeadta őket a tanácselnök.

Judit nagy hassal már nem vállalt idegenvezetést, arra viszont lassú szoktatás után elszánták magukat, hogy a mise után egybekarolva sétálnak át a parókiára. Ahelyett, hogy a falu megbotránkozott volna, még jobban tisztelték papjukat; valaki holland példát említett – és tartották a közös titkot. Hévízi Balázs nagy titkát a személyi igazolvány is őrizte, mert abba be kellett írni, hogy családi állapota: nős. Félt hát minden olyan helyzettől, ahol igazolnia kellett magát. Félt az OTP-kölcsöntől, félt, hogy valaki belehajt, s a rendőr felveszi az adatait, félt, hogy valaki jelenti az egyháznak, vagy az egyházügyi hivatalnak, az ő nagy bűnét. A baleset persze megtörtént, ám a rendőr Balázs kérésére kihagyta a megfelelő, pontosabban meg nem felelő ténytet. De a kollégáknak elmondhatta, hogy van egy nős plébános, mert két év múlva, amikor öten egymásba csúsztak a ködben, s az ismeretlen rendőr csak belenézett a személyi igazolványba, s rögtön mondta:

– Áh, maga az? – s most már az az adat is kitöltetlen maradt, hogy „eltartott gyerekeinek száma”.

Félelmei dacára Hévízi Balázst mindig vitte a vezérhangya. Fölkereste például a szomszéd falu protestáns lelkészét, nem tartanának-e ökumenikus istentiszteletet először az egyik községben, egy hét múlva pedig a másikban. Mindkét helyen dugig volt a templom, az utcán is álltak. Az istentisztelet után a házigazda meghívta Balázst vasárnapi ebédre. A papné kényes ízlésű volt: francia hagymalevest és bélszínlángost tálalt. Gyerekük viszont nem volt.

Következő vasárnap Balázs falujában ismétlődött nem csak a közös mise, hanem a közös ebéd is. A plébános úr felesége, Judit asszony sem akart lemaradni: tápéi legénylevest és mexikói chilis borjút csinált. A vendégek zavartan viselkedtek, a nyolcéves Krisztina beszélt velük, s nem ők a gyerekekkel.

Három nap múlva Hévízi Balázst beidézte az érsek, mert a lekipásztor kolléga följelentette. El kellett válnia, de végül is a Szentatya úgy döntött, a megtévedt bárányt ne zárják ki a papi közösségből sem, s szóban azt üzenté: „Azért azzal a gyerekekkel törődni kell!”

Judit a „válás” után is a városi lakásában élt, s Balázs ugyanúgy hazajárt hetente kétszer-háromszor, mint annak előtte. Utolsó útján az egyetemi kollégiumba vitte a lányát, s egy szabálytalanul előző teherautó beléjük hajtott. Faluja utcát szeretne elnevezni soha elő nem léptetett plébánosáról.

(1995)

Más, aki vet, és más, aki arat

Schermann Rudolf burgenlandi magyar, s egy bécsi képes, katolikus havi magazin főszerkesztője. A kétnyelvű büki családból csak a török (mohamedán) édesanya rítt ki. A fia mégis katolikus pap lett, s nyugdíjas plébánosként lapja, a bécsi Kirche Intern valódi beleszólási jogot kér a híveknek a püspökválasztásba, bírálja a cölibátust, a pápát: kimondja, ami a hívő ember szívét nyomja – immár húszezer példányban. Schermann Rudolf tucatnyi könyvet írt. A Mitől beteg az egyház? a harmadik kiadásánál tart. Sokkoló nézetei vannak; minden ideológiát szellemi betegségnek tart. Szerinte, miután a náciizmus és a kommunizmus megbukott, az utolsó totalitárius közeg a saját küldetése útjában álló egyház. Schermann Rudolf mégsem lánglelkű apostol. Nem radikális, hanem toleráns, vonásai bennem Jézus arcára kopírozva maradnak meg.

A mama! A mama ül a széken, fehér sál a nyakában, fekete a kabátja és sírnak.

– Anyukád most elmegy – mondja a nagy –, és én leszek az anyukád.

A mamát ugyanis hazahívta a pogány férj mellől a családja Törökországba. A samsuni nagyapa hadzsi volt; háromszor zarándokolt Mekkába. Rudit, az unokáját láthatta újszülöttként, hisz 1932-ben ő ebben a dél-kaukázusi városkában látta meg Isten és Allah szép napját, mégis hazahívta a mamát négyéves gyereke mellől, s nem is engedte többé vissza. Allah egy pillanatra elfeledte, hogy az iszlám előtti világban a lányai voltak a közvetítői az emberekhez.

Eszteendőre rá a gyerek már misét játszott a nagymamától kapott miseruhában. Majd a különös 1956-os év júniusában a fiatal pap Bükön „a nagymamának tartotta” első szentmiséjét, és 1996-ban itt szeretné megtartani a negyvenéveset.

Négy hónappal első miséje után a plébános úr is leverte a vörös csillagot Szanyban. Aztán olyan gyorsan szaladt Bécsig, hogy a nagymamától sem tudott elbúcsúzni. A traiskirchener menekülttábor lekipásztora lett. S hová vezetett még ebben az évben az útja? Törökországba. De sehol sem akadt annak a vakító fehér sálnak a nyomára. Mi lett a mamával? Tiszta lapot nyitott? Férjhez ment másodszor, s ezért nem kereste soha édes gyaur gyermekét?

Édesanyám elvesztése traumát okozott, máig érzem a hatását. Mégsem tudom, jó lett volna-e, ha megtalálom. Szép lesz, ha majd odaát találkozunk.

De még mindig nem tudjuk, hogyan született Schermann Rudolf Samsunban, hogyan került az édesapja Bükből (Burgenlandból) Törökországba. A titok a betegség. Az elektromérnök apa gyenge tüdeje miatt vállalta, hogy a Kaukázus déli lejtőjét villamosítja. A jó levegő ellenére kórházba került, s a mama ebben a kórházban volt ápolónő.

Aztán Samsunból hazajöttek Burgenlandba.

Aztán a mamát hazahívta a hadzsi nagypapa. Aztán a nagymama már nem figyelmeztette Rudit:

– Apukád most elmegy, és te árva leszel! – Pedig ez történt. Tizenegy éves volt, amikor meghalt a papa. A gyerek szembesült a halállal. S mára már nincs benne halálfélelem, inkább lámpalázat érez.

A Schermann család hóbortos szabadságszerető: nekik még azt se mondják meg, mitől legyenek boldogok. Miközben a legényke semmi más, csak pap akart lenni, a nagyapa olyasmivel traktálta, hogy a papok azért találták ki a böjtöt, hogy legyen vevő a halaikra. De a

káplánjuknak nem voltak halai, viszont örökké inspirálta a gyereket. S ő túl a hatvanon azt vallja:

– Az egyház sok ház: a hívőkből áll. Mi, papok csak szolgálak vagyunk. Sok embert visszatart Jézus tanításától a történelmi egyház útban állása. Ez már nem zavar. Engem az egyháznak az az arculata nyugozott le, amelyet Assisi Szent Ferenc, Avilai Nagy Szent Teréz képviselt, vagy Páli Szent Vince, aki a gályarabok szabadságáért küzdött. A mai életből hiányzik a krisztusi nagyvonalúság. Ő leült a számáriai asszonnyal és nem kérdezte, hogy zsidó vagy számáriai, vagy miféle. Ez immunizált a történelmi egyház elfajulásai ellen. A magam helyén a jézusi, a szent ferenci egyházképet próbáltam közvetíteni.

– Rebelliségében nem volt szerepe a felemásságnak, annak, hogy az egyházjog szerint illegális gyermeknek számított?

– Krisztus sem került el Rómába, ő sem lett Monsignore! De félretéve a tréfát, ha talán gyalogos pszichológia is, de mindig úgy éreztem, hogy két világ találkozott bennem. A természetesebben és egyszerűbben vallásos mohamedán világ meg a szkeptikusabb európai. A miénk örök szkeptikus, újkori család. Az ajatolizmus rettenete ellen megvédett apám felvilágosult szemlélete. A természetes vallásosság jön a mohamedánizmusból, a másik oldal pedig nem engedi meg, hogy ez holmi leegyszerűsített fundamentalizmussá váljék, mindig kirakja a kérdőjeleket: tényleg így van?

Schermann Rudolf kitüntetéssel érettségizik, 1951-1952-ben a Központi Papi Szeminárium hallgatója, s a nyári szünet alatt beleszeretett egy büki elárúsító kislányba. Roppant vonzása volt rá a hivatásnak, de csodálatos dolog, isteni ajándék a szerelem, a szex. Ez is Jézustól származik! Otthagyta a szemináriumot. Valaki türelemre intette, s a Taksonyi Állami Gazdaságban állást szerzett neki. Máig sem tudja, hogyan ébredt rá, hogy a hivatásérzet az erősebb. Egy napig volt fenn nála „Klárka”, s búcsúzáskor megmondta neki, kit választott. Aztán a Taksonyból visszahozott cókókókkal betért az egyetemi templomba, bögött egy sort, térdre esett az oltár előtt, s kiszakadt belőle:

– Nem tudok tőled szabadulni!

Ez a kitérő a kritikus attitűdöt szabadította fel benne. Keresni kezdte, valójában mit akart Jézus.

Mindent így vizsgál; neki akar szolgálni.

– A mai napig lenyűgöz, amit tett, amit mondott. Visszataláltam, mert erős volt a vonzódásom a krisztusi világszemlélethez. Magamra vettem a cölibátust. Nem azért, mert akkor meg tudtam ítélni, hogy ennek milyen hordereje van, hanem azért, mert a hivatás motivációja erősebb volt bennem. Az elhagyott pesti szeminárium helyett a győribe küldték.

– Az eltévedt bárányt büntetéssel fogadták?

– Még egyszer mondom, más, amit az egyház tesz és más, amit tanít! Emiatt már nem is izgatom magam: az én utam Jézus után vezet. Egy kicsit radikálisan kifejezve, ha a pápa ma éjjel kiugrana az ablakon egy prostituálttal, az engem nem zavar, én Krisztusra tettem az életemet, nem az egyházra. Ellensége lettem a cölibátusnak, hogy ilyen konfliktusokba vezetik a fiatalembereket. Ezért írtam könyvet arról, hogy a történelmi fejlődés során hogyan alakult ki a nőtlenség. Jézus erről semmit nem mondott, ő az életre adott utasításokat.

– Mesélne a cölibátus ellen írott könyvéről?

– A legkonzervatívabb egyházvezetés is tudja, hogy az ősidőkben kétvágányú volt a dolog, ahogy azt a görögkatolikus egyház megőrizte. Az én egész munkásságom arra irányul, hogy

megmagyarázzuk az embereknek, Jézus szabadságot hozott nekünk. Ezt csorbította az egyház, amikor azt mondta, ha pap akarsz lenni, nőtlenül kell élned. Ez szabadságelvonás. Nem az a probléma, hogy egy pap egy nővel ágyba akar bújni. Az erotika, a szexualitás Isten ajándékai, a cölibátus magva a szabadságelvonás. Krisztus azt mondta, kövessetek, s ha az élet ügyes-bajos dolgai elvesznek tőlem, akkor mindent hagyjatok el. Ez minden keresztényre vonatkozott, nemcsak a papokra. Ebből az egyház csinált dogmát.

Az első keresztények, a zsidók, a görögök, a rómaiak hozták a kultúrájukból, amit hozhattak. A keresztény tanításban volt egy nőellenes, szexualitásellenes vonal is – ők ették az almát, ami a férfi torkán akadt. A gazdasági háttere pedig az egyházi vagyon egyben tartása volt. Az 1100-as évek tájékán rendelték el, hogy a katolikus papnak cölibátusban kell élnie. Ezt nem tartotta be mindenki. Majdnem büszke vagyok rá, hogy 1300 körül még színpompás esküvőket tartottak a magyar kanonokok. A nőtlenséget soha nem lehetett teljesen véghezvinni, mert ellenkezik az emberi beállítottsággal. Mi azt szeretnénk, ha a nős papok egyenrangúvá válnának a cölibált papokkal: aki akarja, így, aki akarja, úgy.

Ausztriában körülbelül hatszáz nős pap van, akik a barátaim. Természetesen a hivatásukat nem folytathatják. Ma, amikor paphiányban szenvedünk, miért nem engedjük ezeket a paptestvéreinket vissza? Nyugaton erről vitázhatunk. Van olyan mozgalom – Egyházközség nélküli papok a pap nélküli egyházközségekért –, hogy oda, ahol nincs pap, mondjuk nyáron hívjanak házaspapot, s hagyják őt misézni. Ezt sem szabad, de valahogy át kell törni a törvényi korlátot. Nálam misézett házaspap, s a hívők meg voltak elégedve.

Tudták, hogy érvényes, mert a papság egész életre szól. Nem örülök, hogy így alakult a helyzet. Mi nem akarunk törvényt szegni, de ha másképp nem megy, akkor az Isten törvényéért megszegjük az emberi törvényt. Mert a Jézus intenciójával ellentétes egyházi törvény eleve érvénytelen.

Schermann Rudolf huszonnyolc éven át volt két Bécs közeli község plébánosa. S az emberöltőnyi idő alatt látta, mennyire nem hisznek már a tökéletességben az emberek:

– Róma vagy a pápa abbeli törekvése, hogy a hibákat eltussolja, nehogy elveszítsük a tekintélyünket, hibás. Épp ezáltal veszítjük el. S csak azzal tartjuk meg, ha meakulpázni tudunk, nemcsak másoknak ajánlani, hogy meakulpázzanak. Megkönnyebbülés volt a számomra, hogy megmondhattam, hibáztam. Ez a fölszabadító a Krisztus evangéliumában! Mivel az emberek látták, hogy én csak egy hibákkal terhelt apró eszköz vagyok, ettől volt tekintélyem, ha volt. Ez olyan egyszerű, logikus, miért nem eszerint cselekszünk? Az emberek nagyon fogékonyak, ha nem áll az útjukban az egyház.

– Milyennek látja a magyar egyházat? Bár kívülről, mégis belülről mondhat véleményt, nem úgy, mint mi, ateisták, akik ebbe nemigen szólhatunk bele.

– Nincs mit szerénykedniük az ateistáknak. Nekik és az agnosztikusoknak köszönjük, hogy évszázadok után megtörték az egyház földi hatalmát, hogy gátat vetettek ennek az elfajulásnak. Önöknek köszönhetjük, hogy megszűnt a boszorkányégetés, amitől magunktól nem tudtunk volna megszabadulni. Szóval az ateisták és az agnosztikusok ne szégyenkezzenek, hanem örüljenek, hogy valamiképp a Jóisten szolgálatába vetődtek.

Kívülről én sem szívesen beszélek bele abba, amit itthon megszenvedtek. Sajnálatos, hogy egyházunk képtelen tabula rasát csinálni, megmondani, mi történt ebben a negyven évben, hol tévesztett utat. Mondhatta volna: „emberek vagyunk, kollaboránsok voltunk köztünk, árulók. A mérleg másik oldalán saját szenvedésünk is ott van, ott vannak a hitvallóink, a Bulányiak és sokan mások. Vannak pozitívumaink s negatívumaink”. De hallgat. Ha a magyar társadalmat a krisztusi kovással akarjuk átjárni, az nem folyhat erőszakos, misszionáriusi hevülettel. A

lengyel példa mutatja, hogy az emberek a kommunista diktatúra helyett nem akarnak egyházi diktatúrában élni.

Nyitott szellemben kell élni és cselekedni, s félelem nélkül. Ez lényeges, mert aki fél, az nem hisz a maga igazában. Nem kell mindenképp ezer iskola, ahol katolikusokat nevelnek. Az persze szép dolog, de mindez más modorban, a szolgálni vágyás, s nem az uralkodni akarás attitűdjével is képviselhető. Végre beszéljünk, vitatkozzunk! A vitáktól nem kell félni. Az Úristen ereje mögöttünk áll, s akkor úgyis győzünk. Tőlünk, külföldi magyaroktól ne várjanak sokat, egy kicsit talán figyeljenek a tapasztalatainkra, annak a luxusnak az eredményére, hogy mi gondolkodhattunk, amíg ők, a testvéreink szenvedtek. Szükségtelen a misszionáriusi hevület, a hivatali nyomásgyakorlás, hogy mindenképp ismét nagy egyház legyünk. Ne akarjunk uralkodni. Ez eltávolítja az embereket, míg a dialógus vonzza. Adjuk, amit adni tudunk: a keresztény világnézet erejét. Ennek van meggyőző ereje magától is. Nem erőltetni a dolgokat! A jövő záloga a tolerancia.

– Merre tart az egyház?

– Szerintem a kisközösségek felé. A nagy közösség általánosságokban mozog, nem meggyőző, elporosodik. A felebaráti szeretetet csak kisközösségben lehet gyakorolni, az olyasféle csoportokban tudom felebarátomat megismerni, a hibáit is vállalni, mint Bulányi atya „bokrai”. Ez a jövő útja. A kislebányiáknak is kisközösségekké kell válniuk, ahol nem a pap a „főmufti”. Vezetői tekintélye csak összetartja a közösséget. A magyar egyház nem olyan eleven, hogy el tudná viselni a Bulányi-féle kihívást. Miért nem vitázunk ezekről? Az Új Emberben nincs kritika, jámborul azt tanácsolja, hogy ne vitázzunk. Hát elalszunk! Eleven élet kell. S akinek más a véleménye, az nem ellenség! A szegény beteg ideológikusok máglyán, lágerben, gulággal stb. veszejtenék el a más véleményűeket.

Majd az emberek eldöntik, kinek van igaza. Ne tegyetek adminisztratív lépéseket, ne alkalmazzatok erőszakot! Égetni, kidobni, betiltani, ez nem keresztény cselekedet, ez a diktatúra előjoga! Vitázzunk és harcoljunk örökké, hogy senkit ne zárjanak be azért, mert mást gondol. Aki nincs meggyőződve a maga igazáról, annak kell mindig rendőr, különben nem győzne „az igazsága”.

Schermann Rudolf lelkipásztori, emberi alkotásának a csúcsa a búcsúztatása a plébániájától, amikor is egy albumba beleírta mindenki, mit is gondol, amikor elmegy a papjuk. Leírták emlékeiket, véleményüket Schermann Rudolfról, az emberről. Ilyesmit kevés pap kaphatott ajándékba.

– Sok tekintetben határozott vagyok, hisz állandóan magamat kellett védenem, mert az Úristenen kívül nem volt senki, aki az ügyemet képviselte volna. De nagyon el tudok lágyulni. Nem is szégyellem, hogy például ma délelőtt a Mátyás-templomban, amikor a mise végén a Himnuszt énekelték, eleredt a könnyem. Akkor is könnyeztem, amikor ezt az albumot kaptam. Egyszerű emberek olyasmit írtak, amiből látszott, megértettek. Egy papi életnek ez a legszebb ajándéka. Nem azért vagyunk a világon, hogy azt lessük, hogyan tapsolnak nekünk. A Szentírásból megőriztem, hogy más, aki vet, és más, aki arat. Ezért is hatott meg, hogy arathattam.

(1995)

ÚRKORI KÉZRÁTÉTEL

Az orvos halandóbb a betegénél

Radikális változás előtt áll a 40 ezernyi magyar orvos élete, munkája. Megalázó bérük kikezdte a presztízst, a hálapénz a kollegalitást. Múltban a biztonság is: nem tudni, hogy ezek hol fogják folytatni, vagy befejezni a pályát. Kórházakra készül a lakat: a munkát kereső orvos napi valóság. A mintegy hétezer körzeti orvos, bár nem készült rá, páriából főszereplő lesz. Az orvosi munkába is betört a piac.

– Szakmánk mechanizálódik – panaszkolta Sükösd László, az Uzsoki Kórház főorvosa. – A gyógyító munka öröme, a hivatástudat szépsége pontokká alakul, komputerizálódik. Egy-egy eset kódja semmit nem mond az orvosról, a betegről, de számítógéppel gyönyörűen analizálható.

S ez még csak nem is a válság átka, hanem a fejlődés áldása.

Magyarországon 320 orvos jut százezer lakosra, a „gazdagabbik Európában”, az EK-ban 250. Sok az orvos, mégis beteg az ország. A halandósági ráta szerint Magyarország az utolsó előtti Európában, a magyar férfiak harmada nem éri meg a nyugdíjat.

Írjuk az adatokat – 320 orvos százezer lakosra, meg 40 ezer magyar orvos –, meg azt is, hogy orvostársadalom, közben mindenki tudja, hogy egy lerobbant körzet orvosának és a nagytekintélyű orvosprofesszornak milyen távoli a sorsa. A prof. jobban szót ért a világhírű karmesterrel, a hivatás mégis összekapcsolja frontvonalbeli kollégájával: mindketten az egyik legzártabb szakmai közösség tagjai. Egy rivalizáló, jövedelmi és szakmai megkülönböztetések által is szabdalt közösségé. Még maga a WHO, a nemzetközi egészségügyi szervezet is megkülönböztet: a fogorvosokat, nem az orvosok között tartja számon. A gégész, az agysebész vagy a röntgenorvos hazai „rangsorát” is tudja mindenki, a cifra megszólításokban is rögzült hivatali hierarchiáról, vagy a munkahely szerintiről (klinika, kórház, szakrendelő, körzet) nem is beszélve. A 40 ezer nyilvántartott hazai orvos között szerepel mintegy 5000 nyugdíjas is. Közülük, akinek nincs legalább töredék állása, s nincs mit eladogatnia sem, közepes szakmunkási nyugdíjból él ha tud, értelmiségi életet. De bármekkora is a különbségek orvos és orvos között, egyaránt foglalkoztatja a nőgyógyászt és a praktizáló nyugdíjas üzemorvost, hogy mekkora lesz a megrázkódtatás, és mivel jár, ha a rájuk bízott több-kevesebb vagyon üzletileg kezd működni.

– Ugyanaz a helyzet a szakmában is, mint a társadalomban – mondja Bodó Miklós professzor, a Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem (a hajdani Orvostovábbképző Intézet) dékánja. – Biztató, hogy a német iskola mellett a demokratikusabb angol iskola is kezd hódítani, hogy egyre több fiatal kerül vezető pozícióba, hogy egyre inkább a tények beszélnek.

– A magyar egészségügy legsúlyosabb és legpusztítóbb válságát éli – véli dr. Lépes Péter helyettes államtitkár. – Ez a válság, amely lassan felemészti szakmai és etikai értékeit, nem ma, és nem a rendszerváltással kezdődött. – De bármikor kezdődött is, manapság több kórházban síri csendben fogadják a bejelentést, hogy ágyak, osztályok, főorvosi beosztások szűnnek meg. „Mintha kiveszett volna a kollegialitás. Ülünk, mint a birkák, mint aki örül, hogy nem őt érinti!” „Ja, kérem, az orvos megtanulta, hogy a »szófogadó gyerek« a kedves.”

– Csupa fehér köpeny, csupa ellentmondás.

– Októberre 150-200 orvosi állással és 11 ezer kórházi ágygal kellene – kellett volna? – kevesebbnek lennie.

Cseppfolyós minden – mondja dr. Fehér Miklós, az Orvoscámara alelnöke. – A Cámara felmérésére néhány megye már válaszolt: náluk a kórházi ágyak megszüntetése miatt nem lesz orvos-elbocsátás. A nyugdíjas korúakat, a mellékállásúakat küldik el, akik a kis fizetés után járó nyugdíjjal nyomorogni fognak.

1993-ban még 2400 üres orvosi állás volt, a tartós orvos-munkanélküliség így egyelőre valószínűtlen. De abban a kisvárosban, ahol megszűnik a szülőotthont, vagy egy-két kórházi osztály, a röghöz kötött orvos a legnagyobb bajban lesz (a település szellemi szegényedéséről nem beszélve). Mint másokat, az orvost is köti a lakás, a család egzisztenciája. Nagyobb városba csak akkor kerülhet, ha van megtakarított pénze, ha szakmailag elismert, ha a kórházi kollégák hajlandók és képesek befogadni, és ő is hajlandó beállni a hierarchikus rendbe. Ám ha éppen leépítés van a kiszemelt kórházban – és hol nincs? –, csak vállalkozó szakorvos lehet (amihez hitelre nem számíthat), vagy háziorvos.

Első pillanatban rejtélyesnek tűnik, hogy miközben nővér sincs, műszer sincs, gyógyszer sincs, épp orvusból van túlermelés. Sejtéseink persze vannak. Az viszont tény, hogy az „ingyenessé” tett gyógyítás kényszere, és a megalómánia miatt négy évtizeden át nem minőségben, hanem mennyiségben mérték az egészségügy teljesítményét, tehát az orvosok, illetve a kórházi ágyak számában. Az acél-, vagy papíripar teljesítményét meg tonnában – volt is papundekli, de a vécépapír hiányzott, s külföldre nem vihető stratégiai cikknek számított. Az ebbe a szemléletbe született orvos nemigen érezte a torzulást, csak mostanában kezdték az orra alá nyomni a nemzetközi statisztikákat, s mondogatni neki, hogy nem jó helyen dolgozik, nem ott van, ahol a beteg, hanem a nagy presztízsű helyeken, mondjuk a kórházakban, vagy a fővárosban, ahol a lakosság egyötödével az orvosok egyharmada él együtt. De miféle nagy presztízsű hely az, ahol omlik a vakolat, s nem tud délután műteni, mert nincs asszisztens?

A százezer lakosra jutó magyar orvosok száma

1905	28
1910	29
1921	56
1930	94
1940	106
1950	110
1960	157
1970	227
1980	288
1990	369
1992	396

Az utóbbi huszonöt évben Magyarországon 80 százalékkal nőtt a százezer lakosra jutó orvosok, harmadával pedig az ágyak száma. Ezért sem jut pénz a felújításra, emiatt is hiányoznak nélkülözhetetlen műszerek, ez az egyik forrása a megalázó fizetésnek. Meg a torz ideológia. Az ötvenes évek elején a szakszervezet (!) orvos vezetője nyíltan kimondta: egy orvosnak elég egy matrac és egy kecske, amit megfej, nem kell neki nagy fizetés.

Az „ötvenes évek” egyébként is az orvosszakma megalázásának az időszaka volt. Civilbe öltözött rendőrnő könnyek között beszélte rá a nőgyógyászt, szabadítsa meg a terhességtől, s az adott pillanatban nyílt az ajtó, s a „gyilkos”-orvos legalább két-három évet kapott. (Egyesek szerint ennek „utóhatása”, hogy a munkásörség orvosai között feltűnően magas volt a nőgyógyászok aránya; védelmet reméltek ettől a mundértól.) Az „angyalcsinálókhoz” hasonló módon buktatták le az ugyancsak tiltott hálapénz elfogadóit, a „népnyúzókat”. „Háziorvosokra” persze az akkori elitnek is szüksége volt. Őket általában gyalázatosabban fizették a többiekénél is, ám olyan kiváltságokban részesültek, mint az apparátus, s amikor 1950-ben államosították, azaz 2500 forintért felvásárolták a 8500 személyautó-állomány kilencven százalékát, több vezetőorvosnak (és művésznak) meghagyták a kocsiját. Bár Sztálin elvtárs „korai” elvesztése miatt nálunk már nem volt monstre orvos-per, gyötrelemben nem volt hiány. Sokakat érintett a tehetségtelen kádervezetők bornírtsága, akik nem egy jó hírű intézetet tettek tönkre.

1956 után lassan oldódott az orvosokra nehezedő nyomás. Sok tétovázás közepette ők lettek a Kádár-rendszer kivételezettjei (már aki), ők kapták az első kocsikat (meg az újságírók), szemet hunytak a mellékjövedelem-szerzés fölött, sőt az orvosok „gebinbe” vehették az egészségügyet, anélkül, hogy fizetniük kellett volna érte. (Ennek is köszönhető, hogy ilyen szépen szaporodtak a szaktudásnál könnyebben megszerezhető és áruba bocsátható ágyak.)

A „felső 6-8000” orvos mostanában kapja meg a fölmondást a szaktanácsadói állásból, ha pedig még aktív, akkor a válságkezelő reform átkaival küszködve méregeti, mit hoz a holnap. A jövőt összefoglaló hazai „fehér könyv” készülő második változatánál sokkalta drasztikusabb „hozzájuk” a világbanki háttértanulmány. Eszerint a következő 5-8 évben az a cél, hogy 25 orvos és 50 akut beteget ellátó ágy jusson tízezer főre, vagyis negyedével kevesebb orvos, és feleannyi ágy, mint amennyi van. „Az orvosok számának csökkentésének a kórházi személyzetet kell érintenie és a szakorvosokat, nem az alapellátásban dolgozókat.” Bár ezt a világbanki galoppot a hazai egészségpolitika egyelőre nem fogadja el, de talán a munkanélküliség árán is folytatja a reformot.

– Tudom, hogy a gazdasági gondok most szorítanak, nem öt év múlva – mondja Sükösd László főorvos. – Ennek ellenére a hosszabb átmenetre szavazok, mert a gyors változás pazarlás az anyaggal és az emberrel.

A reform a továbbra is inkább a recept- és beutaló-gyártó házi orvosok „kezeiben” van: nekik kellene a kórházba küldés helyett meggyógyítaniuk a beteget. De amelyik orvosnak kétezer betege (kártyája) van, annak ha lenne is EKG-ja, nincs ideje a mérésre, egy szemkezelést sem tud elvégezni, vizelet-, vagy székletvizsgálatról nem is beszélve. Az egy adminisztrátoros, kézilabor nélküli rendelők alkalmatlanok a nívós ellátásra. Nincs vetkőzőfülke, így aztán az orvos, aki a beteg panaszába belevág, az öltözést kénytelen végigvárni. A számítógép használatára sincs idő, s az orvos abban érdekelt, hogy a körzetét ne osszák meg, ne legyen több ideje egy páciensre, mert a kevesebb beteg, kevesebb pénz.

A kártyarendszer etikai problémákat is okoz. Ha az orvos nem teljesíti a beteg óhajait (gyógyszer, betegállomány), esetleg máshoz viszi a kártyáját. Kellemetlen feladat a páciens anyagi helyzetének „diagnosztizálása”, a legszegényebbek, a közgyógyellátottak kiválasztása. Aztán a „rászorultat” a gyereke BMV-vel elhozza a rendelésre, s ő ingyenes receptre fél zsáknyi „konvertibilis” gyógyszert (C-vitamin, csipkebogyó-tea, szódabikarbóna stb.) írat.

Bár a vállalkozó családi orvosok jövedelme nagyobb, 1992-ben csak négyszázan mertek fejest ugrani az ismeretlenbe. Nem tanulták a vállalkozást, s egy modern rendelő felszerelése egy orvos 5-6 évi jövedelme. Mára a hétezer házi orvos több, mint fele mégis vállalkozó. Nem egy közülük azért vágott bele, mert inkább a távoli biztosító igájába dugja a fejét, minthogy a

polgármesterrel huzakodjon. Bármilyen is volt az indító az ok, csődbe jutott orvos-vállalkozóról nem hallani. Ez is növeli az esélyét annak az elképzelésnek, hogy három-négy év alatt ezernyiével növekedjen a házi orvosok tábora. Állítólag ez ad munkalehetőséget a kórházakból kiszorulóknak, ám közben vagy háromezren végeznek is. A megállíthatatlanul és meggondolatlanul ömlő friss diplomások hada a nagy tapasztalatú, tevékeny nyugdíjasokat üti ki. Felmérhetetlen, hogy a mintegy négyezer nyugdíjba küldhető orvos menesztése milyen szakmai és szemléleti változással jár. Annyi tudható, hogy a kórházakban, klinikákon hosszabb lesz az éthordóval kedvezményes ebédre váró nyugdíjas orvosok sora; nő az amúgy is koldus intézmények szolidaritásból vállalt terhe.

Brian W. Jack, a családorvoslás társprofesszora az amerikai Brown Egyetemen. Nyolc hónapon át az ő irányításával egy merőben újfajta közösségi orvosi rendelőt létesítettek Budapesten, ahol a megelőzés az gyógyítással egyenrangú szerepet játszik.

– Ennyi orvos mellett csak úgy alakulhattak ki a rossz halandósági mutatók, hogy az elsődleges ellátást nyújtó magyar orvosok képzettsége nem megfelelő – véli Brian W. Jack. De következő szavai szerint talán inkább a szemlélettel van a baj: – Elhanyagolt a megelőzés, az egyén ösztönzése az egészséges életmódra. A magyarok nagyon hosszú időt töltenek kórházban. Az USA-ban már az orvosok majdnem harmada családi orvos (Magyarországon egyötöde), s a nemzeti egészségügyi program szerint húsz év múlva minden második orvos családi orvos lesz: nem marad betege a szakorvosnak. Magyarországon is tudják ezt, öt egyetem – elképesztő ez a szám! –, szóval öt egyetem mégis képezi a leendő munkanélküli orvosokat. Magyarországon általában rendkívül lassan mennek a dolgok.

– Algériában magyar és francia orvoscsoporthoz dolgozott egymás mellett. A betegek inkább a „képzetlen” magyar orvosokhoz jöttek – említi dr. Kolláth Julianna budai házi orvos –, s a franciákra azt mondták, biztos pénzért vették a diplomájukat.

Bár jelenleg már minden hetedik orvos fő- vagy mellékállású vállalkozó, a túlnyomó többség csak most ocsúdik. A fenyegetővé vált változások miatt sokan úgy érzik, elkezdődött az egészségügy szétverése; a diktátumoknak több a kára, mint a haszna, ami „természetes, hisz nem szakemberek készítették”. Ám az orvosi szaklapokban az utóbbi években több száz tanulmányban részletezték, próbálták vitatni a reform teendőit a biztosító, a tárca és az érdekvédelmi szervezetek szakemberei, de kevés kivételtől eltekintve visszhangtalanul, kevés kivételtől eltekintve a praktizáló orvosok nem mondtak véleményt, főképp nem cselekedtek.

A tanszékvezető P. professzor szűkebb szakmája egyik legjobbjaként is kikezdzhetetlen. Az klinikai munka zavartalansága érdekében mégsem fogad újságírókat, s jó ajánlónak köszönhető kivételezés után is névtelenséget kér. Sok társa akadt, mert kényes a téma, kényes a helyzete – leegyszerűsítve: a reform mellé főnöke, a reform ellenzői közé a minisztérium miatt nem állhat –, mit szólnak a kollégák stb.

– Aki ilyen súlyú ügyben véleményt vár tőlünk – mondja Z. főorvos –, annak fogalma sincs a kórházi viszonyokról. Ha nem az osztályvezető, nem az igazgató nézetét szajkózom, megnézhetem magam. Még zárt körben, szigorúan szakmai kérdésben sem fejtheti ki mindig és mindenütt egy beosztott orvos az álláspontját.

Ráadásul a húzódozás a nyilvános szerepléstől többek szerint szakmai sajátosság is. Ahogy P. mondta: „A gyógyítás intim dolog. Egy műtéthez hibátlan megvilágítás kell, de »reflektor« nem.” Számon tartják a szakmateremtő C. példáját, akinek a kollégák azért nem szavazták meg a tanszéket, mert az ismeretterjesztést a megelőzés részének tartja, mert szeret és tud szerepelni, mert amikor szavaztak, ő épp tévésztár is volt. Szása V. hirdeti, hogy „energiaátadással” megszabadít minden betegségtől, az orvostársadalom a közelmúltig

maximum ennyi reklámot fogadott el: „Dr. N. N. belgyógyász kandidátus szabadságát befejezve újra rendel.” S a szemfüles orvos egy évben tízszer volt szabadságon...

– Intimitás? – nevet cinikusan G. főorvos. – Maszlag! Egyszerűen a feketepiac nem tűri a nyilvánosságot!

Eltekintve attól, amitől nem lehet eltekinteni, az orvostársadalom is úgy van a reformmal, mint bárki más: teljes mértékben egyetért vele, ha a saját helyzetét, és előjogait nem érinti.

Márpedig a reformnak, ennek a neveletlen viharának alapvetően fel kellene forgatnia a megszokott („feketepiaci”) rendet és kapcsolatrendszerét; érintetlenül kevés praktizáló orvos munkahelye maradhat. Fel is forgatja, ha nem fullasztják be.

– Ha műtők és beesik a gégecső a mellkasba, nem hívhatok össze konzíliumot – mondja lakonikusan prof. P. – Nézze meg azt a telexet: a tizenkettedik konzultáció a budai gyermekkórház megszüntetése ügyében. Nem a megszüntetés mellett, vagy ellene kívánok szólni, csupán a közhelyre hívom fel a figyelmet, hogy az orvosok érdekérvényesítő ereje rendkívül erős, fennáll a reform megfojtásának, az egészségügy totális csődjének a veszélye.

Az egészségügyi reform orvosreform is: be kellene teljesítenie Lukács evangélista szavait: „Orvos, gyógyítsd meg magadat!” Ám a szükségintézkedéseket – bár hasonlókkal az egész világ bajlódik – aggasztóan kevés orvos látja át; a végrehajtáshoz nincs szakember. A politika – a minisztérium – nem is igazán próbálta megnyerni az átalakítás ügyének az egészségügyben dolgozókat, még a nagy hatalmú orvosokat sem. Átfogóan ez nem is sikerülhetett volna. De az „ellentábort” legalább megoszthatták volna! Azért is, mert az orvosok közvélemény-formáló ereje megnőtt, s az egészségügyi reform a koalíció jövőjébe kerülhet. De a mi témánk az egészségügy átalakítása, aminek egyelőre szinte minden lépése szembeszéllal küszködik, nincs egy szélfogó szövetségese sem. Vezető orvosok is inkább keresztbe tesznek, védekeznek, s érzelmi (anyagi?) „érveik” elé a volt betegeket tartják pajzsul. Az Orvoskamara a menedzserigazgatók kinevezése ellen tiltakozik, mert az a betegek kárára lenne... Egy kórházigazgató nyilatkozik: „köztudott”, hogy a kis kórházak a leggazdaságosabbak. A főváros orvosfőnöke pedig javasolja: ne zárjanak be kórházat, hanem mindenkitől csípjenek le egy kicsit. Holott épp az a baj, hogy túl sok a kicsi és a nagy intézmény; szakmailag, gazdaságilag sem optimális a méret. Ha ebből a fűnyíró egyenletesen levág, továbbra is együtt létezik majd a pénzhiány és a pazarlás.

Sok orvos úgy érzi, az ágyszámok nyírbálásával kezdődik a haddelhadd, pedig az egészségügy már az alapvető átalakulás közepén tart. Van önálló egészségbiztosítás, formálódik a háziorvosi ellátás, s a teljesítmény-finanszírozás...

A vélemény megvan erről is (ismét csak névtelenül): „Átvettük a német finanszírozási rendszert, mire ők megszüntették. Van is hibája. Egy hólyagműtét hagyományos módon, vagy lézerrel ugyanennyi pontot – pénzt – hoz az intézetnek, de minő különbség a betegnek!” „Egy halszálla kivétele egy-két pont, meg kell hát kérni a beteget, hogy vetközzön le (különösen ha csinos), s ez már általános kivizsgálás.” „Ha beleestünk, ne kapkodjunk, ne szüntessük meg: a pontvadászat is segíthet a minőség felé fordulásban.”

A kórház múlt századi; a hűbéri, katonai, bürokratikus szervezet is. A pártállam a hierarchia csúcsán álló, szakmai fölényükre és magánpraxisuk nem csekély jövedelmére támaszkodó iskolateremtő egyéniségeket a maga zsugorított figuráira cserélte. Több osztályvezető főorvos a szaktudás és politikai megbízhatóság (ma összeköttetés) bájos kevercse révén jutott kulcspozícióba. Az ilyen-olyan társaságok címzetes rangokat, címeket osztogatnak egymásnak, s az elfogultság ezekkel a címekkel szemben esetenként komikus formákat ölt. A

kiskirály egyetértése nélkül nem lehet dolgozni, keresni, szakmai cikket írni sem. Nem egy helyen szinte sportot űznek a kezdő orvosok csuklóztatásából, megalázásából.

A kiszolgáltatottság miatt mégis ritka a robbanás. A közös „második gazdaság”, a kórházi magánrendelés megalkuvóvá teszi őket. Féltik az üzletet: az ingyen „gebinbe” vett rendelőt, világítást, asszisztenciát, műszert, kötszert – amit eladnak a betegek. (Nem egy fogászati osztályon a maszekolás teszi ki a munkaidő zömét.) Megítéléstől függetlenül a magánrendelést mégsem tiltani, hanem legalizálni kellene, megfizettetni a szolgáltatásokat, hisz ez a kapcsolat a jövő. Hiányzik azonban a koncepció, amely meghatározná a magánegészségügy helyét a fejlesztésben, az irigység viszont működik. Ezért is alig-alig mernek kezdeményezni, félnek, ha kiderül, mi folyik, még inkább leépítik őket. Huszonkettes csapdája: nő a felesleges kórházi kapacitás, s az orvos pedig önvédelemből magánrendelőt, újabb gyógyító kapacitást teremt – az ország szórja a pénzt.

– Nobilitásokat kell foglalkoztatni, akkor jön a beteg – mondja Bodó professzor. – Specialitásokat nyújtani, amit kevés helyen művelnek. A legolcsóbb az egy nap alatt elkészített, megbízható diagnosztika; nem kell a beteget hosszan aszalni, mert ez elriasztja őket.

Kelemen Pál szájsebész, implantológus hasonlóan fogalmaz: – Specializálódni, az átlagnál mindig jobbat adni!

Az egészségügyi kiadások, az orvosok és az ágyak szám 1990 körül

	eü-i kiadás egy lakosra dollárban	orvosok száma tízezer lakosonként	kórházi ágyak száma tízezer lakosonként
USA	2600	24	48
Kanada	1800	24	67
Franciaország	1400	30	125
Svédország	1400	23	120
Svájc	1400	30	91
Norvégia	1300	23	142
Németország	1300	28	100
Ausztria	1200	27	107
Hollandia	1200	24	59
Finnország	1150	25	130
Belgium	1100	34	95
Japán	1100	26	...
Olaszország	1100	48	75
Dánia	1000	27	59
Anglia	900	16	63
Spanyolország	730	37	48
Portugália	530	27	42
Görögország	400	32	51
Magyarország	360	31	99
Törökország	200	9	23

Forrás: WHO, LAM.

(A WHO az orvosstatisztikában nem szerepelteti a fogorvosokat és az adminisztrációban dolgozó orvosokat.)

Bevezetőben már szó esett róla, hogy az orvosi kaszt további kasztokra oszlik. A hálapénz szempontjából legalább kettőre.

Becslések szerint a hálapénz – nyelvi telitalálat! – a GDP 0,6%-a. Más becslés szerint 15-30 milliárd forint (ebből 10%-os béremelésre futná). A nem mellékes „mellékes” (latinos finomkodással paraszolvencia, becézve: para) a körzeti orvosok esetében 20-60 ezer forint lehet havonta, kórházi, klinikai betegágy mellett 20 ezernél ritkán kevesebb, s egy jól menő sebész, nőgyógyász főorvos annyit kereshet, amennyit nem szégyell.

A hálapénz a biztosítási rendszer 1950-es államosítása után született, s virágzik a rendszerváltás után is. Bár az ötvenes években tiltották, a politika számára megnyugtató volt, hogy vaj van az orvostársaság fején is. A parázás akkor nyert elismerést, amikor a fizetéseket kezdték ahhoz szabni, hogy kinek mennyi lehet a mellékese. A személyi jövedelemadó rendszer bevezetése (1988) után a hálapénz kétszeresen titkossá vált. A háziorvosok alig vallanak be valamit, s ritka az az orvos, aki mellékese 10-20%-nál több után adózik. Ez a helyzet végleg felszámolta a kiskasszákat – azaz a hálapénzek újraelosztását, hogy abból az altatóorvos, vagy a műtősnő is kapjon. Már a munkatársak is kizsákmányolják egymást, s a hallgatag többsége tétlen megalkuvásba süllyedt. Elfogadja pénzt, elfogadja a fennálló hierarchiát.

Az orvosvezetők egy része pozíciójával visszaélve, senki által sem kontrolálva jut extra jövedelemhez, s minden aggályt félretéve előre elkéri az életmentő műtétért 60 ezer forintot. Vazallusaik szervilis pragmatizmussal halmozzák fel azokat a bevételeket, amelyeket egy normálisan működő gazdaságban soha nem realizálhatnának – írta a Valóságban Balázs Péter.

Kimutatták, hogy a beteg sajnálja az orvost az alacsony fizetés miatt, s többek között emiatt is fizet. Szégyenteli helyzet, ha az idős beteg kéri, hogy az olcsóbb gyógyszert írja fel, de a vizitért oda akarja adni a „szokásos” 3-500 forintot, s amikor a „doki bácsi” nem fogadja el, sír, majd egy ezrest ad fel neki postán. Aki még nem vált teljesen érzéketlenné, annak a hálapénz folyamatos meghasonlása; pedig nem is fogad el semmit a nyugdíjasoktól, s határozott fellépéssel kivédi a kezdeményezést is.

T. docens: „Két orvosi kaszt létezik: a megfizetett és a szolgáltató, aki »ingyen« viszi a vállán az egészségügyet, mint a laborvezető, vagy a patológus. Engem a páciens megfizet, de meggondolandó, hogy elmenjek-e szabadságra, mert előtte egy héttel már el kell utasítanom a betegeket, s utána egy-két hét alatt tudom visszacsalogatni őket. Így a hetvenezer forintos krétai nyaralás nekem kétszázezer forintban lenne. A feleségem körzeti orvos, ő meg fél, hogy miközben a tengerben úszkálunk, elcsábítják a betegeit. Hat éve nem voltunk szabadságon.” A zárt rendnek ezt a szorítását is fessegeti a magánrendelés.

A rendkívüli elbánásért az orvos is rendkívüli elbánást vár. A politikusok fiókja mindig tele volt elsüllyesztett feljelentésekkel, orvosok elleni panaszokkal. Az orvoselit és a hatalmi elit kapcsolatrendszere alig változott. „Elvtársak” ma is léteznek, ha nem is tartoznak egy párthoz, ha csekély is a lehetőség, hogy a kórháznak állami támogatással fizet. De „meghosszabbodhat” a főorvos kinevezése. A ki kinek az orvosa persze jogos rang; nálunk orákulummá is lehet, aki csak látta is a király aranyerét. Az újságíró dicsérő cikkel honorál, az adjunktusnő pedig olyan kocsit vesz, amelyikhez krónikus betege, az autószerelő foglalkozik.

Az orvosok többsége szeretne megélni a választott hivatásából, de para nélkül erre képtelen. Szabó Zoltán professzor az első szívátültetést 180 forintos órabérben végezte 1992-ben. Nyugat-Európában az orvosok jövedelme kb. az átlagjövedelem háromszorosa, Magyarországon negyedével magasabb annál (tavaly bruttó 40 ezer forint volt). Amerikában az orvosok az egy főre jutó nemzeti jövedelem (GDP) négy-hatszorosát keresik, nálunk ugyanannyit. Ma egy huszonéves bankfiú nyílt anyagi elismertsége többszöröse egy

orvosának. Ennek ellenére a sokkal jobban fizetett orvos-látogatónak (gyógyszerügynöknek) szegődőket úgy kezeli a szakma, mintha az illető butikosnak állt volna.

Az orvosok mindenekelőtt fizetésükkel elégedetlenek, s annak 2,8-szorosát tartanak reálisnak, megérdemeltnek (112 ezer forintot) – szerényebbek nyugati társaiknál. A különbséget az egyenetlen eloszlású hálapénz enyhíti, meg durvábbá is teszi, mivel a paraszolvencia 80 százalékat az orvosok 15-20 százaléka kapja.

A szegényedés csökkenti a hálapénzt (a fogorvosoknál fogja talán legelőbb megszüntetni). A magánrendelések pedig nyíltabbá teszik az orvosok versenyét. A kereseti viszonyok átrendeződése bomlasztani fogja a feudális hierarchiát is, de valószínű, hogy az orvosok egy-két évtizedre még be lesznek falazva az éhbér-bizonytalan hálapénz-rendszerbe. A mai torz jövedelemarányok helyébe másféle polarizáció lép: továbbra is lesznek gyengén eleresztett, közpénzből élő orvosok, s aranykezü sztárok, s Kisvárdán, Ózdon kevesebb lesz az orvosi jövedelem, mint Sopronban.

Egy amerikai felmérés úgy találta, hogy az USA-ban az orvosok tíz százaléka alkalmatlan az orvosi munkára. Ha feltételezzük, hogy Magyarországon feleannyien, akkor 1600 orvos jelent potenciális veszélyt a betegnek. E. főorvos: „Sok jó tanuló csak a presztízs miatt jelentkezik orvosnak, meg azért, mert nem kell hozzá különös adottság. Meglepően sok ötöd- és hatodévest nem érdekel a szakmája. Van, aki egyenesen fél a betegtől, az „emberfölötti” hatalomtól, amit a diplomával kap. Ők kerültek az igazgatásba, a szervezésbe, és jócskán csurogtak vissza alkalmatlan vezetőként az intézmények élére.” Z. professzor említette, neki volt egy vízfejű évfolyamtársa, s még az is végzett: „A kontraszelekció miatt nálunk több alkalmatlan orvos (újságíró stb.) lehet, mint Amerikában. De a gyógyításra vetemedő »vízfejűek« többségét a szakma perifériára, adminisztratív munkakörbe szorítja.”

Az orvosi kaszt mégis védi fekete bárányait, a tanári, vagy az újságírói szakmánál is kevésbé tudja kiszűrni alkalmatlanjait. A rendi összetartás inkább kiveti azt, aki megsérti a hierarchiát, mint azt, aki hibázik, netán bünt követ el. Néha nehéz eldönteni, meddig tart a kollegialitás, s mettől kezdve válik valaki tettestárssá. Így létezhet orvos, aki egy csontkováccsal együtt gyógyítja a nyirokcsomó rákot.

– Az orvostársadalom az elmúlt 150 év alatt olyan fokú szakmai autonómiát ért el, amellyel egyetlen más szakma sem rendelkezik – mondta Blasszauer Béla dr. – Sok esetben mitikus tisztelet övezi az orvost, miközben cselekedeteiért szinte minimális felelősséget kell viselnie. Ennek következtében a társadalmi kontroll lehetőségei minimálissá váltak.

– Megnézzük minden reggel, hogy kik haltak meg és hogyan – említi a patológus Bodó professzor. – Közép-Európa legnagyobb kórházában, a Szent Jánosban öt év alatt négy esetben indult jogi eljárás a patológián kiderülő mulasztás miatt. Persze jelzéseket is adunk, ha valami vitatható. Tapasztalatom szerint az orvosok jobban elfogadják a kritikát, mint húsz éve.

Nőiesedik az orvosszakma is, de még majdnem egy százalékkal többen vannak a férfi orvosok, mint a nők. A legtöbb nőorvos a hagyományos nőszerepnek megfelelően gyermekgyógyász (12%), s nem sokkal kevesebben belgyógyászok, illetve fogorvosok. Erősen elnőiesedett a gyermekgyógyászat, a bőrgyógyászat, az iskola-egészségügy, a laboratórium, a közegészségügy, a radiológia, a szemészet, a tüdőgyógyászat, ahol már túlnyomó többségben vannak. A szülészeknek és nőgyógyászoknak viszont mindössze a 7%-a nő. Női mellkassebész nincs, a kilenc érsebész hölgy mindegyike 1975 után szerezte a diplomáját. A Pécsen az idén végzett Gombos Zsófia említette, hogy a nőknek már az egyetemen elveszik a kedvét bizonyos szakoktól.

A férfi orvosok közül is belgyógyász a legtöbb (ez a legáltalánosabb), továbbá szülészek, illetve sebészek. Az ér- és az idegsebészek, a traumatológusok és urológusok kilenczede férfi – ezek a legpénzesebb szakterületek.

Az orvosi szakma presztízzsel, jövedelemmel aránytalan terhe miatt eltűnőben vannak az orvosdinasztiák, az apáról fiúra „öröklődő patientúra”. Fennmaradása ellen szólt a hiányzó magánrendelés mellett az elmúlt évtizedek egyetemi felvételi gyakorlata is.

A magyar orvos betegeinél is halandóbb. Hetilapjuk halálozási hírei szerint a férfi orvosoknak 65 év az átlagos halálozási életkora, a nőké nincs 57 év! (Ennek az öt éve közzétett döbbenetes orvoshalálozási adatnak a kétes megbízhatóságát senki sem vetette fel: nem törődnek vele.) Egyébként nem tudni, mi az oka, hogy az orvosnők korán halnak az USA-ban, Dél Afrikában vagy Dániában is.

Az angol kórházi lap úgy találta, hogy a korai orvoshalálozás oka az öngyilkosság, a májcirózis és a közúti baleset (ők az átlagnál többet vannak úton). Egy hazai felmérés szerint életükben stresszoldó és dopping szerepet tölt be a dohány (az orvosok több, mint harmada dohányzik), a kávé, az alkohol. Ezekkel az úgynevezett rizikófaktorokkal szemben nem szakemberként viselkednek. A saját betegségükkel nem törődnek, elbagatellizálják. Talán ezért is, mert félnek a segítségkérő magatartással járó radikális szerepváltástól: az orvosok (és a nővérek) nehéz betegek.

Hazai adat nincs, de több országban gyakran vetnek véget az életüknek a fiatal orvosok, s az orvosnők. A gyakoribb öngyilkosságban talán a betegséggel és a halállal való mély kapcsolat is szerepet játszik. Erősítheti a szorongást, hogy lépést kell tartani a gyorsan fejlődő orvostudománnyal, hogy a legmagasabb szakértelemmel kell teljesíteni a feladatot, hogy ők alig hibázhatnak.

– Este hosszú ideig jár az eszemben, hogy mi történt, még mit tehettem volna – mondja Kolláth Julianna, budai háziorvos. S kollégája, Kozári Ádám pesti háziorvos így folytatja: – Nem kell annyira azonosulni a beteggel az orvosnak, hogy vele haljon.

(1996)

Úrkori kézrátétel

Szabadság, szerelem – és bocsánat! –, tenisz kell nekem. Már három órája püföljük a labdát négyesben, pedig egy őszi légy le tudna döntení a lábamról; két szökkenés után alig kapok levegőt. Szerencsére Elemért is könnyebb legyőzni, mint megadásra készíteni, így szédélgésem ellenére nyerünk, de partnerem rám szól:

– Gyere be hozzám holnap a kórházba, megnézek.

A tudóm harmadára kiterjedő hörghurut csak nyavalyám egy részét magyarázza. Elemér gyógyszer is ír, és szemlátomást nem tetszik neki az állapotom. Nekem sem. Hason alszom, és a negyedik nap hajnalán nem tudom magam alá húzni a bal lábam. Nem hajlik. Álmodnám, hogy fel van fújva? Megtapogatom, és felpattanok. Hisz ez nem is az én lábam: kétszer akkora, mint a másik! Valami megcsípett volna? Ráállok, járkálok. Működik. Kezdem el a hajnali jógázást? Mégis inkább ágyban maradok, és nézegetem elcsereált végtagom, hátha történik valami. Fél hétkor aztán feltelefonálok Elemérnek. Beszámolómról csupán annyit mond:

– Ne kelj fel, megyek! – Öt perc múlva ítéletet hirdet:

– Valószínű, trombózis. Maradj fekvő, küldöm a mentőt! – Riadalmam félreérti: – Feltéve, hogy hozzám akarsz jönni. Nálam az osztályon csak nagy kórtermek vannak.

Kit érdekel a kórterem nagysága egy ilyen diagnózis után? Bár tisztában vagyok barátom orvosi és emberi kvalitásával, biztos, hogy ez egyszer felsül; a baráti óvatosság munkál benne. Trombózisom nekem!? Nemrég majd kidobtak az Érsebészeti Klinikáról, hogy ilyen erekkel minek küldtek oda. Mióta az eszem tudom, sportolok, biológiai korom messze nem ötvenhárom év.

Legszívesebben fel-alá járkálnék, vagy saját lábon mennék be a kórházba; nincs időm órákig a mentőkre várni! Amikor a lakásban eléjük indulok, felkapnak: gólya viszi a fiát. Röhej. Oly egészséges vagyok, hogy túléltem a mentőautóozást a Nysával. Igaz fekvő is görcsösen kapaszkodom, hogy javítsam a statisztikájukat.

Megalázó, hogy a betegszállító ölbe kap, és a tolokocsiról bevisz a kórtermi sarokágyba. Mit keresek én itt, hét beteg között? Rögtön kiderül a tévedés: itt a vizit, barátom, a tanár úr vezetésével. Először vizsgál köpenyesen, „hivatalból”. Érzem, belém lát az ujjával. Hamar rátalál a combtő duzzadt nyirokesomóira, a bal lágyékom tájékán valami hosszú, fájdalmas kötegre. Sztetoszkóppal is körbehallgat. És, hogy semmi elfogultság ne lehessen, átad a helyettesének. Tartok a katonás főorvosasszonytól. Később ugyan kiderül, hogy mosolyban sem szorul kölcsönre, de egyelőre komoran vizsgál. Aztán kezdenek röpködni a fejem fölött a szakkifejezések: érzem, most leszek beteg! A másodfokú ítélet súlyosabb az elsőnél: mozdulatlanság, felpolcolt, borogatott láb.

– Vécére sem mehetek? – jajdulok fel.

– Szó sem lehet róla! – kopog a válasz, hiába nézek kérlelőn Elemérre. Hát ő is ellenem van!?

Magamba zuhanok. Tizenharmadika, péntek, fél egy. Biztos, itt is mindenki lógna haza, mégis megindul köröttem és velem a szaladgálás. Féltucatnyi kémcsőbe csapolják a véretem; Géza, a betegszállítók minisztere megint ölbe kap, irány a röntgen. Bűnös lélek: a mellkasom szemben meg oldalról is lekapják. Mit vacakolnak a tudómmal, amikor a lábam dagadt, és szerintük a hasi vénámban van a trombózis? Később megtudom, hogy az embólia, az elszabadult vérrög okozta érelzáródás után nyomoznak. A folyosókon mindenki sajnálkozva

néz rám, hogy tolókosin közlekedek. Jó az együttérzés, de még mindig nem hiszem, hogy itt kell lennem. Szól a rádió: „Don't worry, be happy! Don't worry!” Minek is adódnék, se embóliám, se rákom, se méhen kívüli terhességem.

Az ágyamnál – milyen undok birtokviszony! – vár az ebéd. Kanalam sincs. Semmit sem hoztam magammal, hisz estére úgyis otthon leszek. Csak olvasnivaló van nálam. Mert a tanult embernek nincs párja: betű nélkül egy tapodtat sem tesz! Ennyi sütnivalóval pártot alapíthatnék, sőt jelölhetném magam akárminek. Vagy menjek inkább Keletre Attilaescu hundák fejedelem csontjait felkutatni? Ha csak háromszáz évre elengedik az adóm, indulhatok is. Lenne egy fiatal titkárnőm... mondom, hogy semmi bajom!

F. Károly az osztályos orvos. Kedvelem, hogy tizedik ősünket idézőn érintéssel pecsételi meg kapcsolatát a világgal. A beteg megnyugszik, talán gyógyul is az orvos kézrátételétől. Beszél, közben a keze a térdemen nyugszik, majd centit fog, és méretet vesz pöffeszkedő végtagomról.

– Máris rendelik a műlábat? – kérdem. Nevetünk.

– Még nem. Összemérem a kettőt. – Combban négy, a vádlinál három centivel kövérebb a bal lábam. Mondanám, hogy jóízűt beszélgettünk, de anamnézis (kórelőzmény) készül: kihallgatási jelentőségű minden szó. Amazóniai ájuláskomra lecsap. Nyáron, Brazíliában a belfertőzéssel együtt valami különös bőryavalya is elkapott. Mintha megégették volna a jobb combomat. A tenyérynél szabálytalan folt eleven húsnak látszott, de nem fájt. Kész krimi: kezdődhet a nyomozás trombózisom oka, „tettese” után!

Délután Eszter meghozza az evőeszközöket, a kisorádót fejhallgatóstul, szalvétát, sőt gyümölcsöt, paprikát, paradicsomot, vécépapírt, szappant, és a szerkesztőségéből az újságjaimat meg a megrökönyödött jókívánságokat. Kérdik: érdemes hús, alkohol, cigaretta nélkül, sportosan élni, ha mégis ide jutottam. Talán érdemes, hiszen ez az első komolyabbnak tűnő kórházi kirándulásom. Igen, egyre komolyodik az ügy. Tagadhatatlanul úgy fest, hogy a hétvégét még benn kell töltenem. Legalább a teniszipóló végét kívárta volna ez az átkozott vérkukac. Örjög az ősz, én meg fekszem!

Nem halasztható a belépő a kórtermi játékba: folyik a „betegségcsere, avagy kinek súlyosabb a baja”? A licit során a boly első felébe kerülök. Csak az nem biztos, hogy itt is nyerni kell. Kárhozzatom ismeretében többen ajánlkoznak, bármi kell, szóljak. Kérés nélkül is veszik az újságot, hordják a tányérjaimat, enyhítik kiszolgáltatottságomat. Köztük hogy tud meglátogatni Elemér? Az osztályvezető főorvos nem trécselhet másik hét betege mellett a barátjával! Félelmem elhessentik bravúros szlalomjai a kényelmetlen helyzetek között. Többnyire este hét után néz be hozzám barátnak szóló civilben. Ha fehér köpenyben jön, két-három másik beteggel is szót vált.

– Meddig tarthat ez? – rohanom le első este.

– A mélyvénás trombózis nem gyerekjáték. Lehet két-három hétig is benn kell maradnod. Utána három hónapig felülvizsgálat nélkül is jár a táppénz.

– Mindig erre vágytam!

Éjszakára altatót kérek, sőt hashajtót is, bár jobban idegenkedem az ágytáltól, mint Indiában a leprások simogatásától. Otthon egy szem altató letaglóz, itt csak lebegek a kórterem éjszakai hangjain. A kettecske horkol (és ha felébred rá, elnézést kér), az ötöske motyog, a nyolcaska sóhajtozik, és a négyesnek eszébe sem jut, hogy mindezt meg fogja írni.

Hajnali négykor hátba dőf a villany. az éjszakás nővér tetőtől talpig lemosdat az ágyban. Ahogy forgat, eszembe jut: mi az a tenisz. Ettől fogva minden reggel én költöm „Kossuthot”

– szorgosan hallgatom a rádióműsort nyitó Rákóczi-indulót. Ha szerencsém van, fejhallgatóra kötve még szundikálok egyet a nyolc előtti vérvételig, és a hasbőr alá adott Heparin injekcióig. Talán ez a legfontosabb gyógyszerem, és a legkacifántosabb is (maroknyi tablettamelléklettel). Elejét veszi az újabb trombózisnak, és a vér „hígításával” talán feloldja a vénát elzáró vérrögöt is. (Hígításnak mondom a véralvadás megnyújtását a húszperces veszélyhatárig. Ha ennél hosszabb lenne, sérülés esetén elvérezhetne a páciens, mert nem alvad meg a vére.)

Reggel, este vérvétel, és attól függően adnak több vagy kevesebb Heparint, hogy mennyi a véralvadási idő. A legjobb, ha 15-20 perc között van. Egyszer 30 perc, és mindenki ideges, engem kivéve. Legyen akár egy óra is, gyógyulni akarok! Személyes sérelemnek veszem, ha óvatosságból 15 perc alá engedik. Bátorítanám az orvost, ne sajnálja azt a rohadt injekciót, de mindennap más az ügyeletes, és két emelettel odébb van.

Szegény nővérek! Menekvésemben kibújik belőlem a vegyész. Szóvá teszem, hogy nem egyformán méri a véralvadást. Van, aki kézben tartva percenként fölfordítja a kémcsövet, amíg fönn nem marad a vérem. Van, aki leteszi a tartóba, és időnként – percenként? – meglötyögteti, hogy megalvadt-e már. A két eredmény azért sem lehet egyforma, mert tízfoknyival magasabb a hőmérséklet a kézben tartott kémcsőben! Reklamálásom után eligazítják a nővéreket. Molesztálásukért szégyenkezni kellene, de szabály, hogy a fogságból minden áron szabadulni kell!

Elemér szokás szerint a vasárnapjait is a kórházban, a szakkönyvek között tölti. Most épp a trópusi betegségek – betegségem? – után nyomoz. A Brazíliában beszerezhető fertőzések előszeretettel támadják meg a nyirokrendszert. Lehet, hogy miattuk lobbantak be az ágyéki mirigyek, és ezek szorításában „dugultam” el?

Hétfő az első komoly munkanap rajtam. A kezdet is rossz. Már a főnővér, Szilvia is morog harmadnapos szakállam miatt, és a többiek folytatják. Villanyborotvát ajánlanak, délután meg Eszter egyenesen borotválni akar. Majd a hullaházban! Nem értik, hogy a mozdulatlanság kalodájában csak így tudok lázadni a sors ellen? Ötödnapos koromban a tanár úr a nagyvizit nyilvánossága előtt teszi fel nagy udvariasan a kérdést:

– Árpád, mit tudnánk tenni a borotválkozásodért?

Most kéne üvölni: – az nem bánt senkit, hogy öt napja nem mosok fogat, hogy a fejbőröm viszket a korpától!?

Az sem számít, hogy tíz hashajtó után is ellenállok az istenverte ágytálnak, csak ez a rohadt szakáll szúrja mindenki szemét? Szúrja csak, legalább hamarabb hazazavartok! Persze, ha ilyen rohadtul festek, sosem szabadulok. Viselkedni kell:

– Szakállt növesztek, de majd megborotválkozom.

Buta civilként nem sokkal többre tartottam a has tapogatását, nyomogatását a vajákolásnál. Mivel Elemér kérésére specialisták sora jön az ágyamhoz konzultációra, nemcsak ők tudnak megfigyelni engem, hanem én is őket. „Látó ujj” van még a trópusi betegségek szakértőjének. Tapintással olyan bemutatót rendez belső szerveim elhelyezkedéséről, állapotáról, mintha fölnyitna. Egyszer egy kisebb gyakorlatú orvos is végigmatatja a hasam. Egy óra múlva a nagyviziten Elemér – mielőtt vizsgálni kezdene – szinte sértetten kérdi, ki nyúlt hozzám, „ki piszkált bele a szerkezetbe”. Fogalmam sincs, miből vette észre.

Az első hétfőn valóban belekukkantanak a hasamba egy olyan ultrahangos masinával, amivel a kismamáknak szokták megmondani, hogy lánya lesz vagy fia. Nálam nem erre kíváncsiak. Károly – aki egyébként röntgenorvos, és nemrég kezdte a klinikai gyógyító munkát –

körbenéz bennem, és hosszasan matat a májam vagy a tüdőm alsó része körül. Másnapra hívnak ide is egy szaktekintélyt, aki szintén a trombusommal ellentétes oldalamon időz. Orvosok jönnek, néznek, és sugdolóznak. Tegyük, amit akarnak, megadom magam.

Nem teljesen felpumpált lábam reményen fölüli gyorsasággal, öt reménytelen nap után leereszt (némi orvosi segédlettel). További esemény: két rémisztő ágytálazást követően engedélyt kapok a vécé meglátogatására. Gyorsan megfürdök, fejet, fogat mosok, és hálából kétoldalt lehúzom a szőrzetemet is, de a lázadó kecskeszakáll és a bajusz marad. Ünnepi pillanatok: Honolulu se jött volna jobban. Ahogy felüdülve visszatérek, gonoszul megkérdem Mariannt, milyen virágok vannak köpenyen átütő bugyiján. A lányom korú, fehér bőrű kislány talpig pirul, amitől – vén kecske! – még jobban érzem magam. Tudom, mit veszített a zárdák szétverésével az elesettek gondozása. Remélem, hogy a szeretetrendek gyorsan talpra állnak (talán még olyan korszerű kórházuk is lesz, mint ez lehetett, amikor vagy nyolcvan éve építették). Ámen. Most azért jó, hogy nem egy pienesztálon álló apáca sertepertél köröttem.

Közhely, hogy keveset keresnek a nővérek (is). Kapjanak minél nagyobb fizetést, de akik porciózzák, tudják, hogy az egyenbéremelés mit sem ér! Legyenek végre olyan főnökök, akik úgy mernek osztani, hogy valakinek semmit sem adnak, másnak pedig megkétszerezik a fizetését. (Ugyanez érvényes a pedagógusokra, az újságírókra, az egész kontraszelektált országra.) A hamis egyenlőség, a bérskálák esztelen összepréselése arra buzdít, hogy ne tanulj, hogy mellékmunkába mentsd az erődet. Minden csodálatom azoké a lányoké, asszonyoké hát, akik ennek ellenére odaadón gondolnak bennünket egészen a Nagy Zörgőig, amit a sárga ruhás ifjak rossz napokon háromszor is végighúznak a folyosón.

Itt a névsor első Andrea, aki vérvételkor fájdalmasan súgja: – Bocsánat, meg kell szúrjam! – és én sajnálom őt. Utolsó előtti nap majdnem bekerültünk vele a Guinness rekordok könyvébe; feltéve, ha nyilvántartják a beöntési csúcsot. A negyediknél aggódó kék szemébe mondom:

– Ha a párjának tizedannyi figyelem jut, mint nekünk, akkor is irigylésre méltó! – Ez az! Alanyi jogként kérjük rajtuk számon a törődést akkor is, ha otthon netán beteg a gyerek vagy havi ötezeréből nővérszálláson él! Ez az ötezer forint 100 DM, azaz egy éjszakai ügyelet az NSZK-ban, ahová csábítják őket. Honnan vegye – veszi – hát a betegeknek nyújtandó vigaszt? (És mi honnan vesszük?)

Erika, Mariann, Pötyi, Szilvia, Vera – nem is tudom minden áldott nevét. A vizes borogatás nem tartozhat nehéz feladatok közé, de még ez is képes mérni őket. Az egyik félóránként cseréli a lábamon a lepedőt, a másik kéri, csöngessem, ha cserélni kell. Az ismeretlenek közül az egyik ráhánynya a lábamra a borogatást, hogy nedves az egész ágy; a másik megjegyzi: – Ezért – azaz ilyen pitya dologért – nem szokás csöngetni! – Szégyelljem magam, hogy nekem pillanatnyilag ez a legfontosabb? Haldokoljak helyette? A csöngetés helyett pedig szívesen küldenék táviratot, de pillanatnyilag korlátozottak a lehetőségeim. Biztos akadnak, akik igazságtalannak tartják, hogy életbevágó teendők közül egy ilyen apróságot szedek elő. Nekik említem: egyetlen ápolónőre haragudtam. Szót sem váltottunk, nem is járt őt méternél közelebb hozzám, magamban mégis ávosőrmesternek neveztem, mert minden este tíz után bejött, felkapcsolta a lámpát, hogy körülnézzen. A beszűrődő fényben, ha végigsétál a kórtermen, nyugodtan ellenőrizhette volna, ki hozott be nőt, ki halt meg. De mivel mindkettőnek elhanyagolhatóan csekély a lehetősége, csupán a hatalmát gyakorolta rajtunk, invalidusokon.

Nem magamért haragudtam. Engem egyszer sem költött – ilyenkor hallgattam a Hírvilágot –, de láttam, hogy fénybrutalitásától hányan rándultak össze, fordultak nyögve a másik oldalukra, láttam korbácteekintetét, és diadalmas elvonulást is. Milyen jó fegyőr lenne belőle!

Nem a sokszorosan túlterhelt Elemért, hanem az egyik orvost kértem, figyelmeztessék már ezt a némbert. Nem lehet. Egyszer ugyanis többször csöngettek neki éjjel a betegek, mint amit elviselhetőnek tartott, ezért kikapcsolta az egész beteghívó rendszert. Végso figyelmeztetést kapott, így a villanygyújtogatás miatt már csak elbocsátani lehetne. Nővér viszont nincs se égen, se földön, különösen nincs éjszakás nővér, aki vigyázza az álmunkat is.

Imádkozzunk az apácákért.

Itt egy pillanatra abba kell hagyni a mesét a kedvesekről, odaadókról és a kedvetlenekekről, most csak az erősebb idegzetűek – gyomrúak? – kövessenek. Bevezető: a beteg belső kitakarítása. Étkezés nincs, hashajtó van, és beöntés, mint fentebb, amíg nem víztiszta az „eredmény”. Ám mindez kellemes előjáték a vastagbél-endoszkópia általam választott – majd kiderül, miképp „választott” – válfajához képest. E vizsgálat során egy tévé közvetítőkocsi egész apparátusát bevezetik a vizsgálandó üregbe, aztán onnan sugározzák a felvételeket. Esetemben a vastagbélbe került a reflektor, a kamera és a kábelek; igaz, operatőr, rendező és közvetítő pult nélkül. Valójában persze az említett berendezések egyetlen ujjnyi kábelbe vannak építve. Továbbá fájdalomcsillapító injekciót ajánlottak, amitől viszont egész délután kába lettem volna, ezért elutasítottam. (Megint a lökött értelmiségi mentalitás: inkább szétszedem a fájdalomtól a többmilliós berendezést, csak ötven oldallal többet olvashassak. Hova ez a béna rohanás?)

Figyelem, kezdődik az adás! – akarom mondani, jön a „stáb”! Kibírható ez, csak az az esztelen kábel ne akarna a kanyarokban is mindig egyenesen menni. A belem persze terelgeti, amitől sziszegni kell, és úgy szorítani a vastraverzet, hogy a képernyőnek kiguvadjon a szeme. Aztán az enyém is kiguvad, amikor észreveszem, hogy kívül a bőrömon – a hasfalon át! – egy égővörös pont mutatja a reflektor útját a belemnben. Az orvos-operatőr mellett egy másik optikán Elemér, a „rendező” is belém kukucskál, és örömmel konstatálják, hogy a tapintható köteg nem vastagbél-daganat.

Öszintén megkönnyebbülök, amikor a stáb le- illetve „kivonul”:

– Elnézést, hogy nem mindig voltam komilfó (comme il faut = illedelmes) – dobom piacra összes francia tudásom, hogy vegyék észre, most nem akárhol „forgattak”. Mire udvariasan megdicsérnek: csak a sportembereknek van ilyen önuralmuk. Rá is szolgáltam az elismerésre, hisz a berendezés egyben maradt. Ahogy ocsúdom, megkérem Elemért, mutassa már, mi járt bennem vagy nyolcvan centire.

– Ez a csodakábel megér vagy másfél milliót – mondja –, és nézd, milyen könnyen hajlik.

– Kézzeel igen, béllelel hajtogatva nem annyira.

Tolókocsi, ölbeliség. Kapaszkodnom kell még órák múlva is: a stáb annyi levegőt hagyott bennem, hogy félek, elszállok.

Beszéljünk még a nővérekről, akiknek kedves szava, parfümje, jókedve is gyógyhatású. És egyem a szívüket, esküsznek rá, hogy a nők nyugösebbek a férfi betegeknél, jobban szeretnek hát mellettünk lenni! A világ egy életen át mégis az ellenkezőjéről győzködött. Hát ez sem örök?

Jut eszembe, anyám, a grófnő mennyit verte a fejembe: ha valaki vizet kér, tányéron adjam neki a poharat. (A szerző korábbi önéletrajzaiban az anyja tanítónőként, egy sarki fűszeres lányaként szerepel – *P. Á.*) A nővéreknek tévedhetetlenül kell nap mint nap kiporciózniuk vagy harminc ember gyógyszerfejadagját. A délutános osztja, a délelőtti ellenőrzi, és ágyhoz hozza a világ legbutább gyógyszerdobozát. (A fene a gyártóját!)

Amikor hasfalom már szitává lövik az injekcióval, elhagyják a Heparint és tablettát kapok helyette. Adagját napi egyszeri vérvétellel és vizsgálattal állítják be. Ezt a tablettát már a legkiválóbb ápolónők is marokra fogva hozzák végig a folyosón az ágyamhoz. Szegény anyám a pohárral meg a tányérral! De ez még semmi, hiszen ők rendszeresen kezek mosnak. Némelyik incifinci viszont „segédápolónőket” állít maga mellé a beteg fiatalemberek közül, akik örömmel hordják helyette, vele még a kacsákat is; tehermentesítik a segédmunkákban. Az esti gyóntatásnál – Széklete volt? Mennyi a vizelet? Mit kér éjszakára? – a babarcú ápolónő mellett ott áll nem túl bizalomgerjesztő ifjú segédje, és amikor „rendelek” két hashajtót, bepattintja őket a fiú tenyerébe, ő pedig meztelen hozza az ágyamhoz. Pillantásom a körmére esik: garantált a hatás, ettől talán még hányni is fogok.

De uramisten, ha lehet, elsősorban a butáktól, a tehetségtelenektől ments meg minket! Mondom az aktuális példát. A feudális rendszer humánus gesztusa, hogy Elemér osztályára a csöndes pihenőt, a viziteket, vizsgálatokat kivéve mindig jöhet látogató, talán mert ez is javíthat a beteg állapotán. Meglep hát, hogy amikor az egyik trehányka a hivatalos látogatási idő előtt fél órával bezárja a folyosó ajtaját. Szentségelnek, dörömbölnék ám a rokonok, a hozzátartozók! Úgy kell neki, jöjjenek, amikor nincs látogatás, biztos tárva-nyitva lesz az ajtó. Ugyanez a hölgyecske kiküldi az egy szem idegent, amikor hozzálát egy üres ágy áthúzásához. Kérdelem tőle, miért nem maradhatott benn Géza bácsi felesége.

– Az az utasítás, ha a nővér dolgozik, csak a betegek lehetnek a kórteremben. – Nem akarok neki ötleteket adni, de amikor a lábam borogatja, nem küld ki senkit. (Pedig állandóan feltartott, duzzadt combom olyan ígéző, hogy amikor szabadlábom először gőzbe megyek, a langyos medencében két simogató férfiú elől úgy kell elmenekülnöm.)

A nagyvizitek ceremóniája is tükre a helyszín hierarchikus rendjének, az egészségügyben szemlátomást is dívó feudalizmusnak. (Másutt ezt ügyesebben lehet titkolni). A nagyvizit előtt néhány ápolónő sokkosan szaladgál, hogy a törülközőket rakjuk el az ágy fejről is. Buzgalmuk kicsit nevetséges, ha az ember hallja, hogy áramszünet esetén az intenzív osztályon leállnak az életben tartó gépek, és az orvosok stílszerűen gyertyafénynél őrzik, mentik vagy siratják a félhalott betegeket. (A kórház másik épületében valaki százezer forintért szereltetett fel egy óriás védőhálót, hogy a galambok ne piszkítsanak – közvetlenül – a párkányokra. Körülbelül ennyibe kerülne egy szünetmentes áramforrás is. Figyelem! Példám nem használható fel a pucér egészségügy további kopasztására!) Visszatérve a törülközőkhöz: valóban rend a lelke mindennek. Épp ezért inkább a jópofa, ám címzetes takarítónőnek kellene szólni, ne csak bedobja a felmosóröngyöt a kórterembe, hanem huzigálja is, hogy az ágyam alatt ne maradjon ott három napig a véres vatta. Persze, takarítónő nincs, marad hát a vatta – az idén még jut rá! –, mi pedig szófogadóan elrakjuk a törülközőnket.

Elemér inkább szakmai tekintélye, mint rangja folytán tartja vitathatatlanul kézben a vizit levezetését. Kollégát, de orvostanhallgatót vagy ápolónőt sem torkol le – vigyáz a tekintélyükre –, mégis vigyázzba rántón határozott. Csapata felvonulásának rendje nem olyan szigorú, mint a vadlibáké vagy holmi feudomoké. A tudás, a tekintély nem csorbul, ha maga elé engedi a nőt az ajtóban. De néhány fecske sem csinál nyarat; a hozzá hasonlók szemlátomást szenvednek a nyomorék rendszerben, ami arra készíti az orvost, hogy önképzés helyett vérnyomásmérésekre rendelje vissza a betegeit, mert kap egy százast.

Tisztelem az orvosi hivatást, de sosem kívántam meg. Túl érzelmes, meg hirtelen lennék hozzá. Ha rajtam múlna, néhány betegtársamat egyenesen elfenekelném. Az új egyeske sötét, mint a Hold túlfele. Cukorbeteg, kóma előtti állapotban hozza be a mentő. Kezdi a gyógyszerbeállítást, ezért vacsora után már nem ehet; reggel vérvétele lesz. Hajnali háromkor

csámcsogás ébreszt. Ha jól számolom négy zsömlét töm magába és a hozzávalót. Tudom, a falás vágya betegségével jár. És az önuralom hiánya minek a velejárója? Miért nincs benne annyi önzés, hogy legyőzze a netán háromnapos éhségérzetet?

Tévedek: betegesen önző.

Az új nyolcaska is ölben érkezik, akár én, de szemében könnyököl a halál. Rögtön bepisil. Katéttert kap, infúziót. Napokig éledezik, már fel is ül, csak a szeme cáfolja a látszatot. Hirtelen mélybe zuhan. Az EKG-görbéje szinte egyenes, a szíve épp csak rebben, a szeme csukva, és ötven-hatan futnak versenyt az életéért. A hűrként feszülő csöndet a cukorbeteg egyeske pattintja el. Rászól a tízféle kapkodó nővérre:

– Lefolyt az infúzió, vegye ki a karomból!

– Elnézést, most nem érek rá.

Talán öt perc múlva a nyolcaska körül tolongó csapat megnyeri az első résztávot, az orvosok kimennek, a nővér kiveszi a tűt egyeske karjából. Roppant egyedül maradunk. A folyosón épp akkor dörömböl végig a Nagy Zörgő. Lajos bácsi szokása szerint behajtja a kórteremajtót, hogy legalább ne lássuk, amint visszafelé tolják. Elég hallgatni is. Aztán fülsértő a csönd. Mégis lábujjhegyen indulhatna csak a szó. De egyeske felbőg a borjú:

– A k... anyjukat, annyian vannak, mint a nyű, és le se sz...k az embert, felőlök meg is dögölhetnek!

Fél óra múlva egy üveg befőtt felénél kapja az orvos:

– Uram, hogyan tudunk mi segíteni magán, ha eszi a cukrot?

– Ez nem édes, doktornő, meggybefőtt!

Fogalmam sincs, miként tudtam ilyesmit megfigyelni, mert néhány nap után konstatáltam magamon az ágybutaságot. azt, hogy minél magasabbra kerül az ember fenéke a fejéhez viszonyítva, annál nagyobb az esélye az elhülyülésre. Mióta fekszem, hamvába hálnak a gondolataim, ha egyáltalán vannak. Eszter hoz papírt, kismagnót, csak épp nincs mit megjegyezmem.

Ma kirándulunk, sőt kirundálunk, ahogy Nóra lányom mondta kiskorában. Károly visz a régi munkahelyére, egy másik kórházba CT vizsgálatra. (CT = computer tomográf, mondjuk számítógépes, röntgenes rétegvizsgálat). A doki előáll kis gyógy-Polskijával – így hívjuk, miután kiderül, milyen kényelmesen elfér benne a lábam –, és nekivágunk a nagy kalandnak. Kapkodom a fejem: milyen furcsa lett tíz nap alatt ez a vécén túli világ. Mindegy, még négy-öt nap és szabadulok!

Károly doki közelharcot vív hajdani kórháza portásával, hogy ne csak az udvarra engedjen be. hanem a mentők útvonalára is. „No pasaran!” – hajtogatná a cerberus, ha tudna spanyolul. De magyarul sem tud – gondolkodni. Butasága mankója: „nekem azt mondták”... Csakhogy itt már annyi mindent mondtak, és annyi mindennek az ellenkezőjét. Szerencsétlen képtelen felfogni, hogy civil kocsis is szállíthat beteget, mentőautó meg focistákat. Vegyem ki a hasamból a vérrögöm és mutassam fel neki? Végül áttörünk, mint a falangisták; megmenekülök háromszáz méter legyaloglásától. Nem is lennék rá képes, csak a szám jár, hogy kutya bajom. A fölém tornyosuló tíz lépcsőfok kijózanít, különösen lefelé aljas egy találmány.

Dokim régi osztályán protekciósoz vagyunk. A kora reggeli órán valami öltözőféleléből egy csábos kar kinyújt egy nekem előkészített kancsót és poharat. A liternyi ánizsos vizet – kontrasztanyag – egy órán át kell szűrőszűrőn. Megy ez, bár néha félrenyelek, olyan gyönyörű hölgyek vonulnak előttem. Képtelenség hogy ez mind orvos vagy asszisztens;

valahol filmet forgatnak! De gyanús, hogy szinte mindegyik „színész” Károly nyakába borul. Puszi jobbról-balról, és a szokásos csevely közben én nyugodtan szemlélődhetek. A csivitelő hölgyeknek rohanniuk kellene a beteghez, géphez, vetik hát le a kabátot vagy gombolgatják a köpenyt; hisz a doki kolléga, én meg csak egy szűrőcső csomagot vagyok. Bumm! – beüt a bomba. A pohár megáll a levegőben, az ánizs a fejembe száll. Hát ilyen nő nemcsak a nyugati lapokban létezik? Mit néztek? A száját, a bokáját, a mellét, vagy a nyakát? Fantasztikus. Pedig bő köpenye lehet, hogy negyedik hónap körüli pocakot rejt. Angyali pillanatok; istenem, istenem! Amint a közeli ajtó mögött eltűnik, megkérem Károlyt, erősítse meg, hogy ez a látomás, ez a Madonna létezik. Mi az, hogy létezik! – látom az arcán. A részletezés elmarad, mert a dokit ismét elcsábítják dumálni. Kérdi, elmehet-e. Lehet, hogy gyógyításom (és fuvarozásom) mellett a szórakoztatásomat is feladatának érzi? Menjen csak, én meg veszek majd egy újságot, mert – én ágybuta! – betű nélkül jöttem. A doki persze nem enged mászkálni, sőt a pénzem sem fogadja el; ő vesz nekem maroknyi olvasnivalót.

– Nem igazi orvos! – mondanák rá faluhelyt. Mert miféle szakember az: amelyik nem nyugati kocsival jár, és nem megsarcolja, hanem segíti a „rászorulót”?

Gyakorlott trombózis-tulajdonosok tudják, hogy üldögélés, olvasgatás, várakozás közben sem lóghat a láb, mert „szédül” a rossz vérkeringés miatt. Felrakom hát a padra: készülök a rosszlány életre, amikor ágyon kívül csak nyakba tett lábbal létezhetek. (Akkor, persze, még nem sejtettem, hogy ez meddig tart, hogy ez a szöveg is ebben a pozícióban íródik, sőt hét év múltán is ekképp csiszolódik). Egyelőre az szomorít, hogy fokozatosan lezüllik a folyosó: jönnek a hozzám hasonló nehézléptű, nyúzott, besavanyodott betegek. Mire sorra kerülök már feszül a lábam a cipőben. Hülye fejfel a legszűkebbet hozattam be – nem tanultam még ki a betegségem.

Nálunk a CT még úrkori berendezésnek számít, bár teljesítőképességének már a határára ért. Amit a beteg lát, az egy óriási elektronizált ananászszület. Üregébe keskeny, mozgatható „ágydeszka” viszi be a beteget a vizsgálandó testrészig. Ha az agyról csinálják a réteges felvételt, akkor csak a fejét veszi körül a körröntgen glóriája, ha a hasról, akkor azt öleli körbe az „ananász”, akár a Szaturnuszt a gyűrűje. Ebben a gyűrűben mozog a beteg körül 200 foknyi úton oda-vissza a felvételszeleteket készítő röntgencső. Indulásakor rám szólnak, ne lélegezzek. Az ánizsos lötyty a belsősegeimet rajzolja ki, az erek vizsgálatához maga Károly nyom a vénámba fél liternyi valamit; melege lesz tőle a nyelvemnek.

Talán zúg, talán kattog is valami, de az is lehet, hogy csöndben „szeletelnek”, már nem emlékszem. Amikor végzünk, még a nadrágom sem tudom valami csábosan felöltetni, a cipőm meg, ajaj, spanyolcsizmává változott. Az ajtón kívül Károly egy szelet csokis nápolyit nyom a kezembe, aztán egy almát, mondván, hogy én aznap még nem ettem. Ez a doki feltalálta az antihálapénzt! Lehet, hogy nem a fiatalsága, hanem emiatt van csak kis Polskija? No, ha már felkínálja a kezét, elkérem a karját is:

– Nem lehetne megnézni búcsúzóul újból azt a látomást?

Károly veszi a lapot, bekopogtat egy szigorúan tilos ajtón, aminek keretében aztán feltűnik ő. A doki elárulja, hogy betegek kívánja látni, mire rám mosolyog.

– Ez fél gyógyulás – mondom neki. – Köszönöm.

– Nincs mit – feleli, és hogy ne nagyon fájjon, lassan csukja be az ajtót.

Mennyi élmény egy nap, és mennyiről nem tudok! Elemér Eszternek azonnal, de nekem csak hetek múlva mondja, hogy úgy tűnik, megvan a trombózis oka: valami oda nem illő folt a májamon. Hogy jóindulatú vagy rosszindulatú, azt csak újabb vizsgálatok derítik ki. Ha

rosszindulatú, akkor a hasfalon át beszúrnak egy vékony tűt, és ultrahangkészülék képernyőjén követve mintát vesznek a szövettani vizsgálathoz; ezután derül csak ki, mi a teendő.

Bár a májam egyetlen jogos tulajdonosa én vagyok, erről az „élményről” egyelőre lemaradok, hál’ istennek. Kelet-Európában – és jaj, mennyire ott vagyunk! – az a szokás, hogy a súlyos, többnyire daganatos betegséget általában nem azzal közlik, akire tartozik, akinek erre elsősorban joga van, hanem legközelebbi hozzátartozójával. Ez tovább terheli az amúgy sem igen jó állapotú beteg családi kapcsolatát; elvész beavatottsága, és együttműködése a gyógyításban. Azt hiszem, ennek a szemléletnek a fő támasza az egészségügy hagyományos szemlélete, a betegjogok tisztázatlansága. Amint a polgár szembekerül ezzel a világgal, szinte eltörlik a személyiségét. Születési adat lesz belőle, személyi szám, vagy egyszerűen csak négyeske. Ebben a rendben könnyű elfeledni, hogy a daganathoz egy beteg is tartozik (és hozzá tartozik sokunk halottja, Kulka Frigyes professzor is, aki ezt annyiszor emlegette).

Az orvosok túlnyomó többsége nem tartja szükségesnek, hogy bemutakozzon a betegének, pedig a legegyszerűbb kapcsolatnak, vizsgálatnak is ezzel kellene kezdődnie. (Szembetűnő ebben a világban, hogy például a 22 esztendő Mariann minden új betegnek kezét nyújt, és mondja a nevét. Ez épp olyan talányos, mint az, hogy korosztálya jó részével ellentétben mekkora odaadással nővérkedik.) Persze nem arról beszélek, hogy az orvosok neveletlenek, hanem arról, hogy akárcsak mindnyájan, ők is kultúrkörük gyerekei. Kötődésük talán azért is erősebb ehhez a világhoz, mert masszív a hierarchikus rend, s ha ebben a rangokra kényes világban adjunktus úr helyett valaki például Kiss doktornak szólítaná az nagy sérelemnek számítana.

H. Zoltán „ultrahangos varázsló” is azon kivételek közé tartozik, aki főorvos létére kijön a váróba, bemutatkozik és elnézést kér, hogy előttem elvégez még egy sürgős vizsgálatot. Ez nem Elemér barátjának, nem is az újságírónak szól; másokkal is így bánt. Hogy ez itthoni (orvosi) iskolájának vagy inkább amerikai továbbképzéseinek, tanulmányútjainak köszönhető-e, nem tudom. De azt igen, hogy a fehérköpenyesek jobbára arctalan táborában ő számomra azonnal hiteles személyiséggé vált. Nekik jobban hiszek, kellemesebb velük a kellemetlen is.

H. Zoltán szerint is joga van megtudnia a betegnek a vizsgálat végeredményét. Érve súlyos. Az USA-ban például egyes daganatos betegségek kezelésében lényegesen jobbak az eredmények, mint nálunk, mert ott az orvos ismerteti a betegével a különféle kezelések (sugarazás, gyógyszer, műtét) eredményeit, és természetes, hogy ezek alapján ő az orvosa által is legkedvezőbbnek tartott gyógymódot választja. Nemcsak aláveti magát annak, hanem gyógyulni is akar. Ott a túlélésen, nálunk inkább a halálon van a hangsúly. Emiatt is szoronganak oly sokan oktanul is mondjuk a ráktól, mert bár nem az a bajuk, de tudják „azt” úgyis eltitkolnák. E szorongás miatt talán más betegségek gyógyítása is hátrányt szenvedhet.

Attól fogva, hogy folt „esett” a májamon, Eszter, ha lehet, még több puha pihét hord körém. Színészkedik, hazudik mindenki körülöttem, ahogy én is hazudok édesanyámnak leveleimben, hogy haj, de jól vagyok, és pusztán úri kedvtelésből heverészek benn a kórházban. Ő mégis ágyának esik miattam.

Károlyt két aprócska lánya várja szabadságra, de halogatja, mert szeretne a bajom végére járni. Lehet, hogy jobb a betegének, mint a gyermekének lenni? A gyógy-Polskival még elszáguldunk H. Zoltánhoz, aki természetesen többnyire a májamon járhatja az ultrahangmasina vizsgálófejét, de én ártatlanul azt hiszem, a tüdőlebens gyanús, hiszen hosszú ideje nehezemre esik igazán mélyet lélegezni. Különben is, ha annyira keresik az okot, nézzenek csak szét mindenfelé. Az sem kelti fel a gyanakvásom, hogy a vizsgálat végén kiküldenek. Amikor Károly előkerül, lezseren adja tovább, hogy egy pasasnak ugyanazon a

helyen volt elzáródva a vénája, mint nekem, csak ő Albániában járt, nem Brazíliában. És egyszer csak eltűnt a trombusa. Az orvosok azóta is vizsgálják, de fogalmuk sincs, mi okozta a baját. Tény: hótt egészséges.

Szép mese, különösen ha az ember nem tudja a másik felét, hogy a háta mögött a gyanús folt – kimondom: a májdaganat – további vizsgálatáról egyezkedtek. A végső szót majd Elemér mondja ki. Elképzelni sem tudom, mit tennék, ha ő lenne így rám bízva? Mit érez, mit tehet az orvos, akinek a barátja, a testvére, az anyja súlyos beteg?

András barátom is tudja, hogy rossz májú lettem. Tanácsolja hát, hogy szedjek Béres-cseppet. Gyanútlanul hallgatom. Édesanyámmal ellentétben, nekem eszembe sem jut soha, hogy rákbeteg lehetek. Elhiszem hát Andrásnak, hogy a regenerálódás miatt ajánlja, hiszen sérvműtete után, kezdő hipochonderként ő maga is szedi. Én nem tehetem nehezen összeillesztett gyógyszeradagjaim miatt sem. Erősködik, és valahogy kicsúszik a száján: ne bízzak annyira az orvosokban. Mire – talán a megfoghatatlan érzelmátviteltől hajtva – kijelentem:

– Biztos vagyok benne, Elemér épp úgy megtesz értem mindent, akár a testvéreiért! – Azt már nem mondom, hogy ennél aligha van több. Pedig tudom, mert nyolcesztendő is ismeretségünk alatt egyszer öt ólomsúlyú mondatot ejtett családi tragédiájukról, a gyerekként rájuk szakadt árvaságról. Ő az a fajta, aki inkább egyedül cipeli a terheket, pedig az állandó teniszpartnerek már majdnem olyanok, mint a házastársak. (Említette is, egy idegenről néhány néma teniszparti után is jellemzést tudna írni.)

Kiállásom Elemér mellett akkora hullámokat vethet az éterben, hogy az ország másik feléből elindulnak a mindent megérző Édes recegő sorai: „Köszönd meg a nevemben Elemérnek, amit érted tesz. Az Isten áldja meg!” Átadom az üzenetet, és ő – talán (anyám) érzelmeitől tartva – sorolni kezdi a rám váró vizsgálatokat. A következő – azaz a negyedik! – hétre három izotópos mérésre jegyeztetett elő a „filmforgató” folyosóra, Madonna közelébe. A következő keddre – ötödik hét! – pedig sikerült megszerveznie egy MR (mágneses rezonanciás) vizsgálatot.

– Nem azért tartotok ti engem itt, mert nem tudtok eltiltani a cigarettától, sem az italtól, de még zsírtól vagy hústól sem? – kérdem ígéretére, a két-három heti kórházalásra utalva. Érti, mégis azt feleli: – Egy mágneses rezonanciás vizsgálat 30 ezer forint, és általában heteket kell rá várni.

Bárgyú gyanútlanágomat mutatja, hogy válasza kizárólag bizalmam erősíti iránta – ha lehet –, és eszembe sem jut, hogy komoly ok kellhet ahhoz, hogy az SZTK elverjen rám ennyi pénzt. Rendben, végigcsinálom! (Mintha tehetnék mást!) A lábam nem ilyen engedékeny; fellázad, hogy becsaptam és nem vittem haza! Eddig pöffeszkedett ugyan, de nem fájt. Szombaton, vasárnap alul is bedagad, éjjel kedvem lenne átrakni a csempét a falon, hogy nyugodtan kaparhassam a vakolatot. Hétfő délelőtt jön Eszter, hogy a végre szabadságát töltő Károly helyett majd ő fuvaroz, de visszaesésem miatt Elemér lefűjja az első izotópos vizsgálatot! A főorvos asszony még szigorúbb: javasolja, ne járassak „Honoluluba” sem. Inkább röpködni fogok, csak ne jöjjön megint az ágytál! Iszonyodásom láttán Elemér engedélyezi a negyvenméteres utat naponta egyszer.

Délben jut csak eszembe, hogy Károly meg a vár a „színésznők” között. Hiába van szabadságon, nem tudtuk lebeszélni, hogy odajöjjön. Üzenetek az ágyból, telefonáljanak gyorsan ne várjon hiába. De mindenki csak legyintget – úgy se megy oda, meg majd ő telefonál. Telefonál is, sőt kiabál, miért nem engedték, hogy ő vigyen, akkor sem esett volna bajom az úton! Nagyobb a zűr, Károly, az ágyban esett velem a baj, és ezzel még a te

szabadságod is elrontottam! Elemér úgy tervezi, hogy két nap múlva elmegyünk a második vizsgálatra, de a lábam nem javul: elmarad minden kirándulás a héten.

Idegesít, hogy csak fájok, és semmi nem történik, hogy potyára vagyok a kórházban. De mit panaszkodom, amikor én a rádióval meg az olvasással lefoglalom magam? Sőt, gyógyítom! Mindig mosolyogva olvastam, hogy a komolyzenétől jobban tejelnek a tehenek. Aztán a sosem hallgatott nagyzenekari művek meg klasszikusok, nekem, a zeneidegen botfűlűnek is csökkentik a fájdalmamat. Fejet kell hajtanom a számomra ismeretlen csoda előtt, és még inkább sajnálom, hogy a zene kimaradt az életemből.

És a lelki meg a szellemi szegények mit mondanának? Annak milyen itt feküdni, aki semmit sem tud magával kezdeni? Márpedig – ha cserélődnek is a betegek – nyolcból legkevesebb négy szinte élő növény: csak az életfunkciói működnek. Van, aki bejön úgy a kórházba két hétre, hogy nem is hozza, és a látogatójával sem hozatja be a szemüvegét. Reggel – naponta egyszer – néhányan mosnak fogat, este senki. Nem tudom mennyire általánosítható mindez. Magyarán: ilyen-e az ország fele, vagy ez csupán ennek a budai kórháznak a vonzási körzetének a láttelepe, s akkor a többi jobb vagy rosszabb? Félek, hogy inkább az utóbbi a valós. Pedig kimutatták már több országban is, hogy a halmozottan hátrányos helyzet az egészséget is kikezdi. A szegények – és közülük, akiknek lelki és szellemi igényeik sincsenek –, rosszabb egészségűek, mint a gazdagok. Ők később mennek orvoshoz, ha egyáltalán mennek, és nem a mentő szedi össze őket valahol. Intelligenciaszintjük miatt is rosszabb az ellátásuk. Van trombózisos beteg, akinek a legfontosabb gyógyszert nem írhatják fel, mert féltő, hogy összekeveri más tablettával és úgy eltolja a véralvadását, hogy még veszélyesebb helyzetbe kerül. Inkább egy kevésbé hatásos szerrel bocsátják haza, ezért lassabban gyógyul, netán újból trombózist kap a kisebb védettség miatt.

Bár jómagam ateista vagyok, az adott körülmények között örülnöm kell, amikor a hétvégeken feltűnnek a kórtermekben az istentiszteletre hívogatók. Ez is kapaszkodó lehet a lélek, a szellem föltisztulásához. Hogy fogat mosni ki tanítja meg őket, fogalmam sincs. Talán már senki, mert olyan korúak. Az sem biztos, hogy ki kellene használni a kórházi heteket a betegek épülésére. De, hogy lehetne, az zihér. Például úgy, hogy az ápolónők valami csoda folytán megszorodnának, és zöldkeresztes nővérré is vedlenének. Továbbá úgy, hogy alapítványok könyvtárakat tartanának fenn a szegényházaknak is nevezhető kórházakban. Talán úgy is, hogy egy odaadó teremtes újságvásárló szövetkezeteket szervezne a betegekből (ami a rossz kórtermekben félig-meddig amúgy is alakulhat).

Talán azért, hogy mégse legyek potyára a kórházban, Elemér előír egy vese- és egy tüdőrontgént a házban. Régóta tolókocsival közlekedek. A bal bokám lezseren a jobb térdemen nyugszik: feszítek, akár egy gróf, vagy mint egy három centi hosszú, egy centiméter átmérőjű trombus igazolt tulajdonosa.

Műszakkezdéskor ketten fekszünk pizsamában a szokatlanul nagy teremben a röntgenasztalon. Bevonul a harmincas „ki vagyok én” doktor, és mint valami hűbérúr megáll középen. Miért nem szólnak a harsonák? – ráncolja a homlokát. Odalép hozzám, és mintha boncolásra, nem vizsgálatra várnék, egyetlen szó nélkül fölhúzza a pizsamám ujját, hogy megnézzé, milyen a vénám.

– Jó reggelt! – szólal meg a „hulla”, azaz én, ami gyomron vágja. Motyog valamit, majd visszazökkenve az iménti pózba, megkérdi, honnan jöttem. Válaszolok. Bejön az osztályvezető, valamit halkan beszélnek. – Itt van Pünkösti Árpád? – kérdi a főorvos. Jelentkezem (Elemér kérte, hogy kivételesen egymás után csinálják meg a két felvételt, ne küldjenek közben vissza.) A főorvos elmegy, a doktorka felveszi a papíromat és búbagyan odabúgja:

– És melyik lapnál tetszik dolgozni?

Tetszik érteni? A másik beteget persze le se... Nyüzsikém, hogy jóvá tegye bunkóságát, talál bennem egy borsónyi vesekövet. Jó ember.

Elérkezik az utolsó „kirándulás” napja, a nagy dorbézolásé, amikor majdnem hatvanezer forintot költenek bajaim felkutatására. A helyszín az „ürbázis”, a hazai egészségügy egyetlen MRI-gépének impozáns budai épülete. Annak idején Kulka prof. beszélt, a tőle megszokott impulzív módon az elektrodiagnosztikai központ építéséről. (Ismét leírva Frédi nevét ezredjére is belém hasít: úristen, higgyük, hogy kiszakadt a világból, és az mégis forog tovább? Valamilyik állítás hamis!) Hogy miért épp ez a klinika kapott néhány millió dollárt a gépekre, annak magyaros oka van. Röviden: Lázár Györgynek itt kezelték az érrendszerét. Ennek a klinikának az orvosai győzték meg a magas rangú beteget a csodavizsgáló szükségéről – amiben természetesen igazuk volt! –, és a miniszterelnök juttatta nekik hálából a dollárokat, persze nem az apai örökségből. L. Gy. hibája csak akkor lenne kisebb, ha a szétfolyó milliárdos kölcsönökből legalább öt ilyen központ árát szakította volna ki. Az legalább meglenne.

Sajnálom, hogy épp a volt miniszterelnök került az utamba, mert azt azért sejtheti minden érdeklődő polgár, hogy a megvalósult szocializmus „emberközpontúságától” sújtott egészségügyben ekképp öltött testet szinte minden valamirevaló terv. A különbség az iparhoz, mezőgazdasághoz képest annyi csupán, hogy nekik nemcsak kijárókra, hanem beteg kijárókra volt szükségük. Nem az épült hát, ami kellett, hanem amihez „jegyzett” beteg volt, továbbá nem ott épült, ahol arra a leginkább szükség lett volna, hanem ahová az említett drága beteg jutott. Innen nézve jobb volt a szocializmus kezdeti szakasza, mert akkor nagyjaink között még inkább akadt nagycsaládos népi káder: közülük többfelé jutott beteg. És bár az első titkár neje kiürítette a nőgyógyászat folyosóját és környékét, hogy ne lássák, hogy odajár – pedig nő volt az illető –, az igazán ügyes orvosok legalább egy műszer erejéig megpumpolták a legfaksznisabb protekciósukat is: az istencsapásból így lett istenáldás.

Erre a kirándulásra botot kapok, a fáslikat is föl kell tekernem – nehogy elhagyjam a vérrögömet –, és Eszter a sofőr. Ötödik hete élek a fehér világban, zúg a fülem és káprázik a szemem a téli szürkét öltött utcáktól is. Bár voltam már ebben a házban ultrahangvizsgálaton, mégis újból elámulok a Nyugaton is kirívóan modernnek mondható környezettől. Megadták a módját: nemhiába tartják ezt a helyet úgy számon, mint a magyar egészségügy legnagyobb – miniszterelnöki – paraszolvenciáját (= hálapénz). Bármilyen elegáns is a környezet, nekem az asztalon kell tartanom a lábam. Jobb helyen most figyelmeztetnének. Ez is az, de itt véd a betegség, és jelvénye, az ártatlan bot.

CT-vel kezdjük. Megiszom az ánizsom, és indulhatok is, nem kell várni: ez a gép korszerűbb az előzőnél. A Saturnus-gyűrűből mikrofonom át beszélhetnék is az üvegfallal elválasztott szobában dolgozó orvossal, asszisztenssel, és piros lámpácska figyelmeztet a röntgencső futásának kezdetére, hogy ne lélegezzek, nehogy elmozduljak felvétel közben. Egyik „igazítóm” elszólja magát, hogy először a májam vizsgálják. Elmosolyodok, hogy negatív lelettemmel növelhetem májspecialista barátom, Elemér kutatási eseteinek a számát; annyira gyanútlan vagyok, hogy azt hittem, bevett a kontrollcsoportba.

Mielőtt elkezdődne a vizsgálat, gyorsan kihúznak a gyűrűből és bocsánatkérések közepette áttessékelnek egy kis szobácskába, mert a mentő hozott egy balesetes ifjút, látható fejsérülése (agysérülése?) vizsgálatára. Az óriás glória vajon hová emelte? És miért nem közli az autókлуб vagy a biztosító, hogy hol van az ország 15 CT-berendezése, hogy komolyabb baleseteket csak azok közelében kövessünk el mi, tudatlan közlekedők? Mert ez a távolság életmentő lehet.

Megérkezik Elemér is. Legalább egy órát konzultálnak az eddigi eredményekről, meg – gondolom – a nagyvizsgálat célpontjáról. Mielőtt elmegy, kimenőt kapok tőle este hétig. Micsoda nap! Akár egy úrbázison, megjelenik egy özléptű, különös köpenyű lány és megkér, kövessem. Az egyetlen emeletet is liften tesszük meg, majd egy kis szobácskánál fölszólít: tegyem le a nadrágom és az órámat: ne legyen nálam, rajtam semmi fémtárgy. (És a fogtöméseim? Az amalgám nem érdekes, nem mágnesezhető, a fémkorona viszont igen, melegedését mégsem érzem, a szívritmus-szabályozó viszont kizárná a vizsgálatot, mert a mágneses tér megbolondítja.)

Az „ágydeszka” itt is hozzám szabottan keskeny, de a mágneses rezonanciát (együttrezgést?) keltő berendezés nem gyűrű alakú, hanem hatalmas cső, amiben behúzás után csaknem egy órát fogok eltölteni. Egy szép pokróccal leterítenek, a kezembe adnak egy csőre kötött gumilabdát, hogy szorítsam meg, ha valami baj lenne – de szólhatok is, mert hallják –, továbbá elalhatok, ha tudok, mert a mérések alatt vonatdübörgést fogok hallani. Engem a hang inkább golyószóróra emlékeztet, vagy mintha a körülvevő kettősfalú (?) vasköpenyben acélgolyót röpítenének köröttem.

Behúznak tehát a csőbe és nekem rögtön az jut eszembe, hogy ebbe egy másfél mázsás ember beleszorulna. Ahogy ilyenkor lenni szokott, hamarosan viszketni kezd az orrom. Emiatt ciki lenne elmozdulni, vészlabdát nyomni, szólni. (Egy orrvakarás – egy perc – egy ezres!) Fintorgok inkább. Aztán a „lövések” közti hosszú szünetek, és a levegőt befúvó ventilátor monoton zúgása megteszi a magáét: arra ébredek, hogy rúgtam egyet, ami lehet, hogy néhány felvételt elrontott, mert közben épp „röpült köröttem a golyó”.

Kihúznak, az özléptű lány föl kísér, és nem emlékszem, láttam-e orvost vagy sem. Ez egyben azt is jelenti, hogy a legmagasabb szintű diagnosztika végzői a fizetésükből kell, hogy megéljenek. Ennek fejében dolgozhatnak három műszakban, és szombaton meg vasárnap is. A fene megette ezt a mindenkit megalázó hálapénzrendszert! Az a gyanúm, hogy még az országformáló politikusok sem igen tudják, hogy ez az egészségügy egyik atombombája.

Itt van például ez a csodamasina, amit hosszú időn át adtak is, nem is, mert a hozzá kapcsolt számítógép túl „okos”: tilalmi (COCOM) listán van. Ez a technika forradalmasítja a diagnosztikát (a betegség meghatározást). Oly „ügyes”, hogy megtalálja azt a nyavalyánkat is, amire semmi „szükség”. Nem vicc: a legfejlettebb eljárások veszélye, hogy kimutatnak egy rakás olyan rendellenességet, amelynek nincs jelentősége. Orvos legyen a talpán, aki el tudja dönteni, hogy melyik érdemel gondozást, melyik nem! (Már csak azért sem fognak bennünket soha gépek gyógyítani.)

Érzékelteti az MRI jelentőségét, hogy szemben a magyarországi eggyel, a velünk azonos lélekszámú Los Angelesben pillanatnyilag 50 ilyen berendezés diagnosztizál, és 1992-re várhatóan háromszor ennyi működik majd belőlük. Nálunk gondolom, hogy akkor is még ez az egy – a szegény ember kézzel fogható gyógyít. De ez csak az egyik ág, ami bennünket húz. A másik a hálapénzes értékrend, az említett egészségügyi atombomba. Amerikában a magánbiztosítók révén elsőrangú kérdés a gyógyítás gazdaságossága. Az előbbi példa is mutatja, nem vízzel főznek. Ebben a piaci rendben a legjobban fizetett orvos a szívsebész, utána következik a (női hiúság által kitartott) plasztikasebész, majd a (biztosítók által nagyra becsült) radiológus. Nálunk a röntgenorvos, ultrahangos stb. szakértők a kórboncnokokkal együtt az utolsók a jövedelmi rangsorban. Ha valami jó tündér adna Magyarországnak is ötven MR-berendezést, a radiológusok ellentétes kiválogatódása (kontraszelekciója) miatt lehet, hogy olyan „szakembert” kellene melléltetni, aki lövegeket rendelne a csőbe. Pedig, ha valami, akkor a gyors és pontos diagnózis megtérül! Tudják ezt a biztosítók is, ezért fizetik kiemelten őket. Ha ott „hányódik” az én kórházamban is egy ilyen berendezés, legkevesebb

két héttel hamarabb tudták volna a trombózisom okát, ennyivel hamarabb hazamehettem volna. Nálunk ilyesmire nem jut pénz, fillérjeinkből inkább kórházakat építünk, ahol hetekig folyik a betegek kivizsgálása, ahová csak kivizsgálásra befektetnek ezerszámra ambulánsan is diagnosztizálható betegeket. Teszik ezt azért is, mert a hagyományos – és az MR révén is majd feledésbe merülő – betegség-megállapítás különféle tortúrákkal, hogy ne mondjam: kínzásokkal jár; nem elég csupán egy órácskára befeküdni a csőbe. (Ha valaki utánaszámolna, valószínű kiderülne, hogy az egészségügy legdrágább fekhelye a legolcsóbb, legalábbis a leghatékonyabb.)

Félre a kárpálódást, induljunk végre – öt ét után – haza! Egy pillanat: H. Zoltán ultrahanggal még belém kukkant, és kérdésemre elárulja, hogy a vérrögöm változatlanul elzárja a hasi eret. Olyannyira elzárja, hogy a dopplervizsgálat során én is hallom, bal oldalon nem surrog, zúg dörömböl a vénában a vérem, mint a másik felemen.

Hölgyek, urak, köszönöm! A számítógépnek és szakorvosainak kétnapi emésztésre elég adatot hagytam: mehetünk haza ebédelni.

De furcsa a lakásunk! Ötheti silótakarmány után itt a halászlé, a stiriai metélt az „úrutazás” folytatásának tűnik. Bebicegek a szobámba, és a könyvespolc színorgiájától megsédülök. A kórházból nem tudtam igazán olvasnivalót kérni, pedig legalább tíz könyv kínálja magát egyetlen rekeszben is. Kihúzkod kettőt és ledőlök a heverőre. Bántóan tarka az ágynemű, a párna, az egész világ. Hiába áhítottam annyira a pillanatot, egy idő után csak kimondom a köröttem röpködő Eszternek:

– Vigyél „haza”!

– Vissza a kórházba!? – kérdi, és látom, alig tudja visszatartani a könnyeit.

Ott se jó ám. Másnap, szerdán Elemér utal rá, hogy hét végére – netántán hét végén! – hazamehetek. Azon múlik minden, hogy csütörtökön „mit mond rám a számítógép”.

Az eredményekért ő megy fel személyesen, és reméli, hogy délután már nekem is be-számolhat. Kifordításom teljessé tételére pénteken azért még megcsinálnak egy vastagbél-röntgent benn a házban, amit azonban „te már játsz ki könnyedséggel fogsz abszolválni”. Lehet, hogy két nap a kórházi világ? Ülök az ágyon és simogatom a talpam. Eddig az hittem, a bőrkeményedés élettelen. Most látom, elhalhat jobban is. Talpamról fehér por pereg; vastagon lekaparható az egykori keményedés. Öt hétig nem használtam. Hogy megpuhultunk, hogy porlunk!

Csütörtök délután nemcsak Elemér kerül elő, hanem bejön Károly is a szabadságról: részt akar venni az eredményhirdetésen. Elemér, mintha viccet kezdene mesélni: – Van egy jó hírem, meg egy rossz. – A jó hír, hogy találtak egy oda nem illő foltot a májamon, ami végül is jóindulatú daganatnak bizonyult Érthetőbben: egy négyszer két centiméteres érgomolyag van a májlebenyemben, amit többnyire hormonkezeléstől, antibébi tablettától lehet kapni; mondhatni női betegség. Rendszerint veszélytelen, békésen kitart, amíg az ember él, esetleg el is tűnhet. Hogy ez születéstől fogva van-e, vagy hogyan született, kideríthetetlen. Elképzelhető, hogy az éjszakai nyugalomban ebben keletkezett a vérrög, és fennakadt, ahol fennakadt. Ha ez a gomolyag tovább nőne – ami ritkán fordul elő –, el kell távolítani, nehogy kirepedjen. (Az eltávolítás olyan elegáns kifejezés a májműtetre, hogy az az érzésem, akár fel is mondhatnék a daganatomnak.)

Ez tehát a jó hír. Ha tudtam volna, hogy rákgyanús vagyok, örülnék neki, így viszont – Károly fülig érő mosolya ellenére – belém sajdul, milyen lesz a rossz hír? Ezt tulajdonképpen tudom is: trombózisom nem rés, hanem erős bástya, és valószínű az is marad. De a természet bölcs. A fokozatos terhelés hatására az aprócska kerülő erek megvastagodnak és legkésőbb fél

esztendő alatt átveszik a zsákutca „forgalmát” az efféle betegek többségénél. Ha mégsem tudnék majd teniszezni – amit eddig sem tudtam –, ezt is „eltávolítják”.

A hírek elsősorban engem távolítanak el magamtól. Miután egyedül maradok, másfélóra múlva azon kapom magam, hogy csak tartom, tartom a rádióműsort, de egy betű nem sok, annyit sem olvastam belőle, ami a fejjel lefelé tartott lapból egyébként is nehéz lett volna.

Társasházunkban is tudja mindenki, hogy Elemér rendszerint reggel fél nyolckor indul el a kórházba, és csak este fél nyolckor jön onnan haza. Hét végén becsönget, és hiába látom, hogy éppoly nyúzott, mint én, belévágom a kérdést:

– Ha rákom lett volna, azt is megmondod?

– Hű, de nehezet kérdeztél! – szakad ki belőle. – Annyi minden lehetett az a májodon talált folt, hogy nem ijesztgethettelek vele. És ha nem jóindulatúnak bizonyult volna, addig, amíg abból szövetmintát nem veszünk, és azt meg nem vizsgálják, alig tudunk valamit. Aztán ismerni kell a betegség dinamikáját. Van olyan májrákos betegem, akiről négy éve tudjuk, mi baja, és él. Számít az is, milyen a beteg intelligenciája, esetleg az anyagi helyzete: minden lépést adaptálni kell az emberhez. Az orvostudományt a sok kétely teszi nehezzé és széppé is. A kételyekkel azonban általában nem szabad a beteget terhelni.

Itt vagyok tehát két aknával a hasamban. Ha mindkettő „robbanna”, kapok a sebészekről két nadrágzsebet a hasamra, pedig én igazán a farzsebet kedvelem... Azért ronda dolog volt a testemtől, hogy hadüzenet nélkül rám támadt, ha időközben békét is kötöttünk. A régi szobámban most ketten éldegélünk: ő meg én. Hazalátogatva azt hittem, a környezet riaszt. A fenét! Az önálló élet kezdett átkos porhüvely zavart. Azóta megszoktam, s úgy gondolom, egy darabig még kerülgetjük egymást.

(1990)

Mire számíthatok, doktor úr?

Este hatkor volt Stockholm mellett a baleset. Fél nyolckor Koppenhága értesítette Budapestet, hogy éjjelre repülőt küldenek a transzplantációra váró betegért, az orvosokért. Ötévi reménykedés után másnap, 1994. március 8-án reggel nyolckor elkezdődhetett Koppenhágában a műtét. Az 54 éves magyar nőbeteg tízórás műtét során megkapta a balesetben elhunyt 46 éves svéd nő máját – tizenkét kilós sajátja helyett – és veséjét.

Csányi Györgyné. Klára asszony százötven centi boldogság:

– Kicsi vagyok, és elpusztíthatatlan, akár Magyarország – neveti világgá már az ORFI II. belosztályán. – Annyira furcsa, ami történt, hogy el sem tudom hinni.

Annak idején különös gyomorpanaszokkal keveredett kórházba a higanymozgású, soha nem betegeskedő Klára. Azt hitték, májrákja van. Ezért került a májspecialista Nemesánszky Elemér docenshez, aki azóta osztályvezető főorvos, egyetemi tanár lett.

– Csányi Györgyné tíz éve a betegem. Ekkor derült ki, hogy születésétől kezdve policisztás a mája és a veséje. – Klára eleinte csak annyit tudott, hogy a „vízhólyagokkal” teli májára, veséjére nincs gyógyszer. Jó esetben el lehet vele élni. De többé nem emelhet, nem dolgozhat, jött a rokkantnyugdíj.

– Azt hittem, leáll nélkülem a Hungarocoop. De csak a mi létünk fordult rettenetesen. Más szülő csak ad a gyerekeinek, a 3400 forintos nyugdíjjal én a két fiamat rövidítettem meg.

Ez a megrövidítés annyira sikerült, hogy Zsolt és Csaba is diplomás. Nem kész felnőttek, mondja Klára: nincs egzisztenciájuk. S ha ő elmegy, hogy fognak a lábukon megállni? Zsolt ösztöndíjat kapott a Sorbonne-ra. Néhány ismerős döbbenten kérdezte, miért engedte el!? De a bizonytalanra tartotta volna itt? Most évet halasztott: hazajött a régi-új mamához.

– Ez egy jóindulatú elváltozás, és nem szokott terjedni – mondja Nemesánszky tanár úr. – Az ő normálisnál háromszorta nagyobb mája tíz év alatt kétszeresére nőtt. Attól lehetett félni, hogy átszakad a hasfal. A veseműködés még problematikusabb volt. 1992-ben közöltem vele: a következő nyolc évet már nem tudom garantálni, egyetlen megoldás a transzplantáció.

Máj- és veseátültetés, aminek magyar honpolgár még nem volt részese.

A ritka és költséges műtétek egyik nagy kérdése mindenhol a beteg kiválasztása. Miért éppen ő kap új szívet, mája, vesét? Ott még nehezebb a felelet, ahol nem is végeznek ilyen műtétet. Magyarországon évente 5000-6000 májbeteg hal meg. Többségüknél nem megoldás a transzplantáció. Egyelőre millió lakosonként évente átlag 12 májátültetést végeznek, ahol végeznek. A hazai „ráta” tehát 120 lenne. Állítólag a tb- és egyéb támogatással, vagy saját pénzből talán tíz magyar beteget főképp gyerek kap évente külföldön máját. Ennek az összes költsége három-négyszer annyi, amennyi támogatást a száznál több veseátültetésre jut. Melyiket „szeressem”? A szegénység egyik jellemzője, hogy bizonyos betegségeket „túlgyógyítanak” mások rovására. (Nálunk egyes orvosi körök ide sorolják az AIDS-t, mások rákos betegségek bizonyos fajtáit.) Ám a transzplantációra nem kerülő májbetegek „gyógyíttatása” is közel annyiba kerülhet, amennyibe az átültetés. Ha azt is tudjuk, hogy Európában eddig 13 ezer májátültetést végeztek, hajlamosak vagyunk azt mondani: nem létezhet igazságos kiválasztás.

Ha nehéz is a kiválasztás, az nem mentség arra, ha alkoholbeteg kap lehetőséget, hogy „eligya” a második máját is (valamennyiünk tizenvalahány milliójával együtt). Ha lehetne tudni, mennyi pénz van például májtranszplantációra évente, ha lenne istenek tanácsa, s

tényleg istenek válogatnának, akkor is lennének megválaszolhatatlan kérdések. Például: kapjon-e új májat egy hároméves gyerek, akinek a halála tíz év múlva még nagyobb veszteség.

Többnyire belgyógyász ajánlja a átültetést. Európában a túlélés egy év után 80, öt év múltán 60-70 százalék.

– Miért éppen ő? – kérdeztek Klárára Nemesánszky professzortól.

– Nyolc éven át előttem romlott az állapota. Hogy vállaljam a kettős transzplantáció szervezését, ahhoz ilyen beteg is kellett, akiből sugárzott az optimizmus. Amikor két felnőtt fiát megkérdeztem, azt mondták, bármi az ő véleményük, anyu úgyis azt csinálja, amit én mondok. Belevágtam a műtét szervezésbe, mert ebből közvetett módon a szakma, minden beteg, a társadalom is profitál.

A döntésnél mérlegelni kellett, meddig élne Klára transzplantáció nélkül. Etikátlan korán kérni az átültetést az ő, meg a többi várakozó miatt is. Az ő esetében nyolc évvel ezelőtt is indokolt lett volna a transzplantáció. Jakab professzor felajánlotta, hogy kiviszi Klárát Koppenhágába Kirkegaard professzorhoz. Náluk látott Klára, nagy megnyugvására, egy 12 éves, újmájás kislányt biciklizni.

– Akkora volt a májam, hogy illedelmesen ülni sem tudtam tőle. Hogy ültessenek társaságban egy ilyen embert? Nem szívesen mentem én sem. Megszokták, hogy beteg vagyok.

Természetesen, hogy a kollégák, a barátok elmaradtak. Ám azt szégyelli, hogy akinek a leginkább kellett volna a nem is tisztába rakandó beteg mellett kitartania, az otthagya – őket. Kéri, a válási hercehurcáról, a bíróság elé citálásról ne faggassam.

Nemesánszky tanár úr a legjobb kollégákkal konzultált, s ő egyre gyakrabban kérdeztette: – Mire számíthatok, tanár úr? Lehet, hogy sírni fogok. Nem számít. Fel kell készülnöm arra, ami jön.

Klára is tudja, hogy Jakab Ferenc professzor, akinek a családja Koppenhágában él – akiknek vendége is volt –, jár közbe, hogy vállalják a műtétet.

– Volt hová menni, de honnan lesz meg a pénz? Mondták, ez a nehezebb. Nem láttam bele, de éreztem, hogy a tanár úrnak legalább olyan küzdelem volt összeszedni a 14 milliót a műtetre, mint átültetni azt a májat.

– Szóltak Koppenhágából, ha lemondok az optimális donorról, hamarabb sorra kerülhet a beteg, mondja Nemesánszky dr. – Inkább vártunk.

Dr Jakab Ferenc, a Szent János kórház sebészprofesszora, a májátültetés „partizánja”, aki Pittsburghben Thomas Starzl professzornál volt ösztöndíjas.

– Nehezebb a májátültetés, mint a szívtranszplantáció?

– Igen. Májátültetésre hátrányos helyzetű, sok esetben végstádiumban lévő betegek kerülnek. A műtét döntően érsebészeti munka, többnyire szakadékos, kitágult, vékony falú vénákkal kell dolgozni. Viszont az „új élet” minősége oly jó, hogy a májátültetett betegek 85 százaléka visszatér eredeti munkájához.

– Mégis felvetődik a gazdag országokban is, hogy szabad-e egy betegre 100-200 ezer dollárt költeni!

– Az eszmei át nem eresztő réteg (baráti körben néhány kőagyú) valóban szokta feszegetni a kérdést, mert nem veszik észre, hogy túl egy-egy életen a transzplantáció közvetlenül vagy közvetve 15-20 gyógyító ágazat fejlődésével jár. Például a gyermek- és a felnőtt hepatológia

az aneszteziológia (a feladat 8-10 órás altatás!), a radiológiai, a laboratóriumi vizsgálati módszerek, a sebészet, az érsebészet, az intenzív terápia, a mikrobiológia, a virológia, a gyógyszergyártás, a műszergyártás, stb. Például a transzplantált betegeket meg kell védeni a nyálkahártyák gyakori gombás fertőzésétől. Vagyis ezek a valóban nem olcsó műtétek fantasztikusan fejlesztik a gyógyítás több ágát, gyakorlati tudományunk egészét. Hihetetlenül fejlődnek az orvosok, a nővérek, mindenki, aki ilyen program résztvevője. Ez a munka kihatott az én technikai készségemre, sebészi mivoltomra, egész szemléletemre is.

– A transzplantáció csapatmunka, egy májátültetésen vagy huszonöt diplomás dolgozik. ilyen „magányos farkas”, mint ön, lehet, hogy esetleg csak külföldön fog májátültetésekben részt venni, mint Klára esetében is?

– Bármilyen nagy gyakorlatot kíván is ez a feladat, ilyen magas szintű technikát csak egy helyre koncentrálni szabad alkalmazni. Nálunk erre a célra hozták létre a transzplantációs klinikát. Egy ilyen központban legalább 30-50 transzplantációt kell végezni évente a gyakorlat fenntartása, a hatékonyság, és a kihasználtság érdekében. Csak ismételni tudom, hogy ez a különleges orvosi tevékenység, a közvetlen hasznán túl, új fogalomrendszerével, gyakorlatával hallatlan megtermékenyítő hatású. Ha soha nem fogok májátültetést végezni, akkor is örülök, hogy eddig részt vehettem benne, óriási többletet adott.

Az egyetlen kis kórteremben vagy három méterre ülök a betegtől. Óvják a fertőzéstől; minden gyógyszer terheli a májat.

Az idegölő várakozásról kérdelem.

– Mondta a tanár úr, hogy megvárják az utolsó pillanatot – említi. Az ő szájából valahogy másképp hangzik „az utolsó pillanat”. S még egy mondat: – Más dolog, amikor az ember nem megy be a városba szétnézni, mint amikor nem mehet. – Klárának olyan gondjai voltak, hogy vegyen-e télre krumplit, s mennyit, csináljon-e tavaszi nagytakarítást? Teltek a hónapok, nehezen mozgott. Minden telefoncsörgésnél, pláne ha férfi szólt bele, azt hitte: na, most!

– A nyakamon volt a kard. A bőrönd ott állt az orrom előtt, csak épp a ruhákat cseréltem nyárirra. Csaba fiamék július 31-re tüzték ki az esküvőt: legalább addig ne vigyenek! Jött az ősz. Befőzzek? Már az ismerősök is kérdezték, te még itthon vagy? Testben igen. A gyerekeim miatt akartam életben maradni. Nélkülem senkijük nem lenne. Nemesánszky és Jakab doktorokban annyi lelkesedés volt, hogy nem okozhattam nekik csalódást, bizodalomukat nyugalmat adott, nem féltem.

Aztán november 19-én közölte Jakab professzor, hogy legyenek kész, sürgős listára tesznek, bármelyik pillanatban lehet máj és vese, és akkor azonnal kell indulni. Fodrászhoz sem mehetek? – kérdeztem. Nem, mert lehet, hogy a burával együtt visznek el!

A Malév gépe reggel meg délután megy. Koppenhágába. Előtte öt-hat órával sehová nem mozdultam. Félttem, hogy éjszaka jön a hívás, hogy nem láthatom a gyerekeimet. Hétfőn este fél nyolckor arra gondoltam, mivel kedd reggel nincs járat, mégis elosonok a fodrászhoz, Háromnegyed nyolckor megszólalt a telefon, s a tanár úr csendes, nyugodt hangján közölte, tíz órára legyenek Jakab professzor lakásán, repülőt küldenek értünk, éjfélkor indulunk. A gyerekeim? „Arra sajnós nincs idő”. Rettenetes lett volna, ha akármelyiket nem láthatom, de elért mindkettő. Valami okosat kellett volna nekik mondani, hátha nem jövök vissza, ám erre nem futotta.

Csodás, négyszemélyes gép röpítette őket Koppenhágába, ahol már sinen járt az idő. Klárának beültettek egy kanült, vért vettek (az alapadatait ellenőrizték), lezuhanyoztatták. Jött a kulcsszerepben lévő altatóorvos – a tanár úr tolmácsolt –, s elmondta a tízórás műtét lefolyását, hogy ne ijedjen meg, ha felébredve nem fog tudni beszélni, mert lélegeztetőgépen

lesz. Szavaiból Klára szinte semmire sem emlékszik. Nyolckor – Jakab professzor asszisztálásával – elkezdődött a műtét. Minden eshetőségre számítva a legkritkább vércsoportú vérből. (AB) 50 palack állt tartalékban, de mivel a hasüregből a vért elszívták, két palackra ha szükség volt.

A beteg májkivétele, a csatlakozási pontok kiképzése miatt három órába tellett. A kiemeléskor a műtős odatartotta a nem steril tálat, az orvos, hogy hozzá ne érjen, beleejtette a májat, és az súlya miatt kiverte a műtős kezéből a tálat is, az egész leesett.

A kivétellel egy időben egy másik orvoscsoporthoz a beültetendő májon készítette elő a „csatlakozásokat”. Amikor betették az ő májat a helyére, olyan volt az eredeti után, mint egy kisgyermekmáj. Aztán az újabb orvoscsoporthoz beültette a vesét. Ilyen hosszú műtétnél a biztonságosabb az egészséges vesét harmadikként, mint segédmotort rákötni az egyik vesevezetékre, és nem átültetni.

– Másodszor férfiak hoztak a világra. Lélegeztetőgépen eszméltem, sírva, ahogy az újjászületéshez illik. Az első mondat talán a tanár úr szava volt: „Klárka, most szabad sírnia, egészségesnek van nyilvánítva”. Szegény tanár úr, előző éjszaka sem aludt, ekkor is ott volt! Önző módon aggódok érte. Megköszönni nem lehet, amit lett. Később Jakab professzor mondta, gyönyörűen vagyok varrva. De a varrógépet miért hagyták a hason? Még mindig idegen vagyok magamnak. Elmondhatatlan, milyen rossz volt a tartásom: többet cipeltem, mint egy várandós. Sokáig meg sem mertem fogni az új hasamat.

Hogy nem volt kibírhatatlan, az talán a technikának is köszönhető. Mesélték, volt olyan állapot, amikor nem volt májam. Fel sem fogom. Hol lehetett közben a lelkem? – kérdi Klára, és a kezével mutatja, talán ott lebegett fölötte. A lelke most is ott lebeg a feje fölött. Legszívesebben sorra járna mindenkit, aki csak egy tollvonással is hozzájárult a gyógyulásához.

– A máj olyan, mint egy gyár, olyan lényegi, nem lehet pótolni, kikapkodni. Hozzá képest a szív egyszerű, nem alakít át semmit – kezd „biologizálni”.

– El sem tudtam képzelni, mi lesz. Nyomasztott, hogy valakinek meg kell halnia, hogy tovább éljek. Mit fogok érezni? Valami amnézia folytán az az ember, a régi hasammal, mintha nem is én lettem volna.

A műtét után négy hetet hermetikus „zárdában” töltött.

– Mintha árnyak lettek volna, úgy suhantak köröttem az emberek. Felesleges mozdulatuk az ápolónőknek sem volt. Látszott, tudják, melyik pillanatban mit kell csinálni.

– És milyen volt Koppenhága? – kérdelem Klárát, mintha városnézésen járt volna. Tizenkettedik emeleti szobájából sokat nézte a mólót, a hajókat. Mindig szerette volna látni az ég alján felkelni a napot, nem felhőkből. Egyszer tiszta volt az idő, s reggel félhét körül végignézhette, mint fürdi ki magát a tengerből.

A koppenhágai esőt is hazahozta.

Húsvét másnapján vitték le először az udvarra, a szabad levegőre sétálni. Esett az eső. Ahogy a filmekből „tanultuk”, behunyta a szemét és cseppjeinek odatartotta az arcát.

Neki ennyi volt Koppenhága. Mégis, amikor jött haza, megsiratta.

Perner Ferenc professzorhoz, a SOTE Transzplantációs és Sebészeti Klinikájának igazgatójához, és a veseátültetéseket akkortájt kezdő csapatához két évtizedes ismeretség fűz. Lelkesedésük semmit sem csökkent a kilencszázadik veseátültetés után, és a májátültetések

elkezdése előtt sem. Vagy egy évtizedre már próbálkoztak májtranszplantációval, de a programjuk akkor még megbukott. (Megbuktatták.)

– Kivesszük a vesét az elhunytakból, a májat meg eltemetjük. Disznóság! Mennyi embert lehetne megmenteni; arról nem beszélve, hogy az egész transzplantológia húzóágazat.

Jönnek az ismerős orvosok. Kérdelem, hogy nem kellene legalább a „kézben lévő” májakat odaadni a szomszéd országoknak, akikkel az együttműködést úgyis ki kell építeni. (Lásd Eurótransplant: stockholmi máj Koppenhágában – magyar betegnek.)

Egymás szavába vágunk: nincs pénz a drága konzerváló oldatra. Hozzák az oldatot, akkor esetleg megkapják! De előbb be kell kapcsolódni az elektronikus gyorspostahálózatba, ami a riasztáshoz elengedhetetlen.

No és a sajtó! Reszketnek az együttműködéstől, mert ha valaki meglátja az első külföldre tartó vesét, májat stb. biztos akad, aki bedobja: hullarablók, üzletelnek a magyar donorok szerveivel. Mutatják, épp most ítélték börtönbüntetésre a Spiegel két újságíróját a gyógyítómunka efféle lejáratása miatt.

– Évek óta szorgalmasan készülünk, és ma már adottak azok az igen magas technikai feltételek is, ami nélkül nem lehet sikert elérni. Nekünk ez lesz az utolsó dobásunk: a máj- és a tüdőátültetés. A májat az idén kezdjük, rákos betegekkel, ahol a kockázat a legnagyobb, ahol talpon tudunk maradni, ha az első betegeinket elveszítjük.

– Hallom, kórházigazgatók figyelmeztetik a sebészeket, hogy ne vállaljanak ennyi nagy műtétet, mert tönkremennek. A transzplantáció bírja a pontrendszer ellenérdekeltségét?

– Azt külön kezelik. Persze Nyugaton egy transzplantációért annyit kap a professzor, amennyi hármunk évi fizetése!

– Az intenzív osztályra nincs külön pontszám – szól közbe Járay docens –, a pluszt nem fizeti a biztosító. A SOTE-n – ahol oktatás is folyik – 34 ezer forintot kapunk egy pontért, másutt majd kétszer ennyit. Behoznak egy kilyukadt gyomrú beteget. Két helyen volt már előttünk egy-egy napot, s ezért a kórház megkapta az ötven-ötvenezer forintos pontocskáját, de mivel „komplikált” az eset, küldik nekünk. Mi megoperáljuk, kap érte a egyetem 34 ezret, és nálunk hal meg. Ez betegellenes!

– Az ambulanciás körömlevétel fizet a legjobban – jegyzi meg Tóth adjunktus. – Amputálni érdekesebb, mint a lábat megmenteni, az érszűkületet megműteni!

Sírnunk? Nevessünk?

A professzor kikísér:

– Óvatosan fogalmazz, mi csak azt akarjuk, hogy hagyjanak bennünket dolgozni!

Mintha Klára még most sem fogta volna fel, mi történt. Nem is lehet.

– Tudja, kinek a szerveit kapta?

– Nem.

– Egy 46 éves svéd nőjét.

– Svéd?... Nem azért sírok. Dolgozott a kórházban egy svéd nő, Hanna. Húsvét szombatján hozott nekem három aranyesőágot és két lila krókusz.

(1994)

Koch mester pálcikái

A tbc magyarországi „sikergörbéje” szerint a század elején 400, a II. világháború után 100, ma kevesebb, mint 1 gümős halál esik százezer lakosra. A hatvanas évek vége óta nálunk sem népbetegség a tuberkulózis; balesetben, rákban, szívbetegségben sokszor ennyien halnak meg. A szakma pánikkeltéssel vádolta azt a professzort, aki hat évvel ezelőtt figyelmeztetett: egyre több az elhanyagolt, gyógyíthatatlan állapotban kórházba kerülő tüdőbeteg. Ma már köztudott, hogy a világ korán temette a tbc-t.

Mielőtt belemerülnénk a témába, fussunk át egy néhány soros tbc abc-t. A tuberkulózis leggyakrabban a tüdőt támadja meg. Sokkal ritkább a húgyivarszervi, a nyirokcsomó, a csontizületi vagy az agyhártya tbc. Bakteriológiailag igazolt a tbc, ha sikerült kimutatni a köpetben mikroszkóppal, tenyésztéssel, vagy a most nálunk is bevezetésre kerülő genetikai vizsgálattal a fertőzést okozó *Micobaktériumot*. Ha a tuberkulózis fertőzésen átesettek (a BCG oltottak) bőrébe speciálisan kezelt baktérium-kivonatot fecskendeznek, akkor ott többnyire bőrpír keletkezik: az illető tuberkulin pozitív. BCG-oltás: élő, legyengített baktériummal mesterségesen létrehozott fertőzés, bizonyos védeltséget ad.

Nem minden tbc-s fertőző. Az aktív, azaz a kezelésre szoruló betegek gyógyítás esetén nem veszélyeztetik a környezetüket. Talán már indulhatunk is.

Nem újkori ez a nyavalya: „gümőkórosak” a múmiák, s valószínű, hogy Brueghel, Bosch nyomorékjait is csont- vagy bőr-tbc miatt csonkolták. Hippokratész (i. e. 400 körül) az egyik legnehezebben gyógyítható betegségként írta le a tüdővést. Bár az angol királyi ház számos tagja halt meg gümőkórban (Horthy Paulette is), a tbc a tömegek betegsége. Az újkori városé, az iparosodásé, a tömegszállásoké. Fertőző szegénység.

– A tbc és a nyomor apokaliptikus társak – mondja róluk Hutás Imre, a SOTE professzora, aki könyvet is szentelt a *mai* tuberkulózisnak.

A tbc elválaszthatatlan a múlt századi Európától is, ahol a sápadt arc, az aszott test a divat. Kafka tüdejében a seb csak szimbólum; „a törékeny test még szárnyalóbbá teheti a szellemet”. A kaméliás hölgy (Traviata), a Varázshegy e szellem szülöttei is. Ám a diszkrétan a zsebkendőbe szívárgó vér színpadi tünet. (Tbc-ben „szárnyalt” többek között Chopin, Csehov, Dosztojevszkij, Gorkij, Maupassant, Petőfi, Jókai, Kosztolányi, Derkovits.)

1882-ben a német Robert Koch bejelenti: a gümőkórosok tüdejében létezik egy (az ő festési eljárásával) barnaszínű pálcika, s ez okozza a szarvasmarhák úgynevezett gyöngykórját is. A hír bejárta a világsajtót. Ettől kezdve fertőző gümőkóros az, akinek a köpetében a Koch-baktérium kimutatható (a XV. században: akinek a köpete melegvízben lesüllyed). Ma úgy tartják, a betegség kizárólag a fertőző váladékcseppek belégzése útján terjed, közös használati tárgy, vagy kézfogás útján nem.

De akadnak rejtélyes esetek. Dél-Ázsiából három átszállással Amerikába repül egy tbc-s asszony. Amikor kiderült a betegsége, megvizsgálták a három gép utasait és személyzetét, több száz embert, s a közvetlen környezetben ülők – a második-harmadik sorig – tuberkulin pozitívvá (fertőzötté/védetté) váltak. Egy Tennessee-i kocsmá sarkában sokat üldögélt egy hajléktalan. Kitudódva, hogy gümőkóros, a törzsvendégek között 15 aktív tbc-st találtak, s mindannyian e „sarokból” fertőződtek. Templomi gyülekezetből, matrózok kajútjából is ismert hasonló eset. Az orvosok véleménye megoszlik afelől, szabad-e ilyesmivel rémisztgetni az olvasókat.

S még egy „rejtély”: Bécsben, Berlinben, Frankfurtban a századfordulón zsidók gümős halálózása egyharmada a nem zsidókénak. Viszont a legvadabb tbc járvány a rezervátumok indiánjainak 14 százalékát pusztította el. A legmagasabb hazai adat: 4%. Inkább indián és nem magyar betegség tehát a tbc. Az elnevezés amúgy is tévedés: az országon áthaladó keresztes hadak lázas járványát hívták morbus hungaricusnak.

– Diszkriminálnak Koch mester hajdan barna, ma vörös pálcikái? – kérdem Hutás professzortól.

– A zsidóság évszázados gettólétben szerzett védettséget; az életben maradottaknak fokozott az ellenállása. De a haláltáborok embertelen körülményei feltépték ezt a védettséget is: sok súlyos tbc-s került haza. Az USA-ban kimutatták, hogy azonos szociális, higiénés feltételek mellett a színes bőrűek megbetegedési aránya kétszerese a fehérbőrűekének. A néger, vagy az eszkimók nem fertőződ(het)tek át. Vagyis a tbc iránti fogékonyság genetikailag is meghatározott.

A tbc Európában a városiasodással együtt tart Nyugatról Keletre. Magyarországon a századfordulón tetőzött a halálzási görbe, 25 évvel később, mint Nyugat-Európában, s a hátrány máig megmaradt. A halálokok között a tbc 1910-ben még az első helyen állt, 1930-ban a harmadik, 1960-ban a hatodik. Ma nem tartozik a „nagyok” közé.

A gümőkór szociális betegség. A halálzási görbe például az 1905-ös aszály és inség, s a világháborúk hatására megugrik. Régen főként csecsemők, gyermekek, 20-30 év körüli fiatalok pusztultak el, ma az idősebb férfiak (kétszer-négyszer annyian, mint a nők).

Száz éve jelent meg Korányi Frigyes cikke a Budapesti Hírlapban a tüdővész elleni küzdelemről. 1901-ben Budakeszin megnyílt az első tbc-szanatórium. 1940-ben megszületett a lex tuberkulózis, de a háború miatt csak 1953-ban kezdődött a betegség felszámolása: díjtalan BCG oltás, ernyőkép- és vándorröntgen szolgálat, gondozóintézeti hálózat, hét háromszáz ágyas szanatórium – szinte erőn fölül. Ám a fordulat elsősorban a hatásos tbc-gyógyszereknek köszönhető. Megszületett a legendás Streptomycin, s főképp az Isonicid (INH). A hírhedt PAS napi dózisa 30 abnormálisan nagy tableta volt (ma infúzióban használják). A Streptomycinről kiderült, hogy károsíthatja az egyensúly és a hallás központját, ezért zenészeknek és pilótáknak nem javallt. A sztár patikaszer az olcsó és kevés mellékhatású Isonicid. E gyógyszerek előtt a kavernás betegek háromnegyede öt éven belül meghalt. 1963-ban már Magyarországon is több volt a gyógyult, mint az új beteg. Sikertörténet.

Általánossá vált a vélemény, hogy a járványos betegségek már nem jelentenek fenyegetést. Az elmúlt 15-20 évben nem is jelent meg új, hatékony tüdőgyógyszer. 1982-ben a Tbc-elleni Nemzetközi Unió már a betegség felszámolásáról beszél. Ám a temetés elmarad: egyre több a friss tbc-s. A század búcsúzó évtizedében Bulgáriában majdnem kétszeresére nő az új betegek száma, Svájcban ötödével, Dániában – és nálunk is – hatodával több az új gümős beteg. Több a beteg Írországon, Olaszországban, Hollandiában, Norvégiában, Spanyolországban, Svájcban. Nagyjából azonos maradt a számuk Ausztriában, Angliában, Svédországban. A Szovjetunió évtizedeken át nem jelentett tbc-adatokat, megbízható adatok nincsenek Oroszország és az utódállamok felől. A fejlődő országokban járványszerűen pusztít a betegség, de Szerbiában is. A malária mellett ma ez a legtöbb áldozatot követelő fertőző betegség. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 1996 márciusi jelentése szerint az új, gyógyszerellenálló törzsekkel támadó tbc több ember életét fenyegeti, mint az AIDS. (Londoni bejelentés: „Senki, még a királynő sincs biztonságban.”) A századforduló körüli mélyponton 2,1 millió ember halt meg gümőkórban, 1995-ben 3 millió. Napjainkban évi 8-9 millió megbetegedéssel lehet számolni. Az új betegek és az elhunytak 95 százaléka fejlődő

országokba való, majdnem fele délkelet-ázsiai. Afrika kétharmadáról nincsenek is adatok (az éhen haltak között mennyi a tüdőbeteg?). Kelet Európában az új megbetegedések száma közel 50 (nálunk 43) százezer lakosonként, Nyugat-Európában 23 (Portugáliában 49). Mindent összevetve egy angol szaklap egyenesen új tuberkulózisról írt.

Kísértetjárás Európában

Az új tbc-s betegek száma 100 ezer főre 1993*-94-ben

Málta 1	Görögország 2*	Monaco 4
Örményország 5*	Izland 6*	Izrael 6
Albánia 7	Norvégia 8	Svédország 8*
Olaszország 9	Dánia 10	Finnország 11*
Anglia 11	Luxemburg 11	Hollandia 12
Svájc 13	Bosznia-Hercegovina 13*	Oroszország 14
Azerbajdzsán 14*	Ausztria 15	Franciaország 16*
Németország 17*	Csehország 18*	Spanyolország 24*
Szlovénia 25	Észtország 30	Szlovákia 33
Belorusszia 37*	Bulgária 38*	Ukrajna 38*
Magyarország 41	Horvátország 43	Lettország 44
Lengyelország 44*	Törökország 44*	Portugália 49*
Moldávia 51	Litvánia 54	Kazahsztán 58
Kirgízia 60	Románia 89*	

(Forrás: WHO Health for All 2000)

Új vagy régi? Ha nincs is szükség a tuberkulózisról szóló hisztérikus címlap-történetekre, a közöny is bántó, sőt káros. Egy hazai orvos azzal int mérsékletre, hogy évente 650-en halnak meg tbc-ben, s négyszer ennyien bronchitisben és tizenegyszer ennyien hörgő- és tüdőrákban. A WHO azért veri félre a harangot, mert a tbc fertőző. Halmozódhat. Az utóbbi időben egyre több klasszikus tbc-gyógyszerekkel szemben rezisztens (ellenállóképes) törzs tűnt fel, ugyanis a félbehagyott kezeléseket a bacilus gyógyszerellenálló formában éli túl. Egy WHO szakértő írja: „Ha a több gyógyszernek ellenálló baktériumtörzsek kerülnek túlsúlyba, akkor sehová sem rejtőzködhetünk el, csak imádkozhatunk, s szanatóriumba küldhetjük a betegeket, mint a múlt században. Tízből nyolcan a tüdőgümőkórt kapják el, de ez bárhol támadhat: a gerincben és az agyban is, ami örüllté tesz.” A WHO hivatalnokai azért sem rettennek vissza a szélsőséges megfogalmazásoktól, mert félnek, hogy a világ lekési a cselekvést. A következő évtizedben a fejlődő országokban várhatóan 300 millióan kapják el a tbc-t, s meggyógyításuk nélkül mindegyikőjük 10-15 embert fertőzhet meg.

Egymásba érnek a bajok. A leromlott immunrendszer miatt az AIDS-betegek fertőzési kockázata száz-kétszázszorosa az egészségesekének. Az AIDS és a tbc: halálos kettős, ördögi duó. (New York-i adat: 39 AIDS-es tbc-s beteg közül egy év múlva egyetlen egy sem élt.) A kettős fertőzöttek tbc-je többnyire gyógyszereknek ellenálló, gyógyíthatatlan tuberkulózis. Afrikában az AIDS-eseknek a fele gümőkórral is fertőzött, Európában és Észak-Amerikában a tizede. A HIV-pozitív gyermekek BCG-oltása gyászos eredményű.

Mi történik itt, csak nem a korábbi siker bosszulja meg magát? A nyolcvanas években már csupán néhány megszállott orvos cikkezett a tbc-ről. Az előregedett, el is kényelmesedett szakorvosokat is meglepte, hogy a „lefutott” betegség újra reflektorfénybe került. Miféle változásra éledt fel például ez a betegség egyforma erővel Dániában és Magyarországon? Nyilván, hogy ebben a gazdasági és szociális feszültségek éleződése mellett más tényezők is szerepet játszhattak.

Nálunk városnyi ember szenved tüdőbajban. Húszezer nyilvántartott, 12 ezer aktív, 3 ezer fertőző tbc-s beteg él közöttünk (1970-ben még 12 ezer fertőző). Az „új” tbc Magyarországon azt jelenti, hogy a kilencvenes években megállt az új beteg számának 45 éve tartó csökkenése: az időszámítás elindult visszafelé. S vajon miért emelkedett a gümőkórosok között 80 százalékról 94-re a járványtani szempontból veszélyesebb tüdőgümőkórosok aránya? (Utána a vese-tbc a leggyakoribb.)

Szegény embert a tbc is húzza. A városi munkásság (és a művészvilág?) hajdani betegsége ma inkább olyan elkülönülő csoportokat (szubkultúrákat) érint, mint az alkoholisták, a hajléktalanok, a kábítószeresek, a munkanélküliek. Az USA-ban a hajléktalanok között a tbc-gyakoriság tíz-ötvenszeres, New Yorkban a hajléktalanok egyötöde ellenálló baktériumtörzzsel fertőzött. S az „új” tbc gyorsabb is.

– Vezérigazgató betegem, rózsadombi betegem nem volt – mondja a Korányiból nyugdíjba vonult dr. Tamás Ágnes.

A tbc-térkép szerint a fertőzés a legmagasabb Borsod, Hajdú, Szabolcs, Pest megyében és Budapesten. A pesti oldalon kétszer annyi az új megbetegedés, mint Budán. A Koch-bacilus a sík VII., VIII. és IX. kerületet kedveli, s nem az I., II., XII. kerületeket.

Ferencváros tbc fertőzöttsége hasonló a szabolcsihoz. Szakemberek tudni vélik, azóta derül ki, hogy ilyen rossz a szabolcsi helyzet, mióta egy agilis főorvos került oda. Vajon miért nem kutatják, hogy mitől hasonló a két eltérő? (Véletlenül derült ki, hogy a Déli pályaudvaron vagy bárhol összeszedett hajléktalant automatikusan a VIII. Vajdahunyad utca 3 sz. alatti szállásra „könyvelik”, mert címet kell írni a nyilvántartásba. Számukról nincs adat.) De vajon egy szociális betegséggel elég csupán betegséggként foglalkozni?

– Annyira „tudományosak” vagyunk! – mondja keserű mosollyal Salamon Éva dr. a Korányi főorvosa. S hozzáteszi: – A szakmát nem érdeklik a szociális kérdések.

A betegség terjedésének okai között előkelő helyen említik az idegenforgalmat, a bevándorlást; azt a veszélyt, amit a tranzit ország lét jelent, hogy keleti és déli szomszédainknál jóval kedvezőtlenebb a helyzet. Lehet ebben némi túlzás, hisz általában nem az említett szubkultúrák, például nem a hajléktalanok veszik a nyakukba a világot. Nálunk a Mene-kültügyi Hivatal 30-60 tbc-st jelent évente (a határállomásokon szűrik a megfigyelteteket). Ha még kétszer-háromszor ennyi gümős beteg érkezik netán vízummal is – mint az a csecsen, aki a Korányiban kötött ki –, arányuk az új betegek között legfeljebb 2-3 százalék.

Fontosabb, hogy a társadalom „elfelejtette” a gümőkórt. Nem tart tőle, nem jár szűrésre. (Tavaly 4,2 millióan vették részt a kötelező szűrővizsgálaton, húsz éve három millióval többen.) Elfelejtették a tbc-t az orvosok is. Az egyik nagy kórházban egy súlyos beteg orvos az elmeosztályra került, s depressziója miatt csont és bőr lett, meghalt. Ekkor derült ki, hogy tbc-je volt, emiatt fogyott. Manapság több betegről csak a boncoláskor tudódik ki, hogy tbc-je volt, vagy csak súlyosabb állapotban ismerik fel, mi a baja. Némelyik kaverna akkora, amelyet ötven éve nem lehetett látni.

A fiatal orvosok nem is igen találkozhattak tbc-sel. Pedig a gyors felismerés fél gyógyulás, a kései fél pusztulás. Megint nem tartozik a különleges esetek közé a gümőkóros halál. A

gyógyíthatónak hitt tbc-be olyan országokban is belehalhatnak néhány nap alatt, ahol minden adott a betegség felismerésére és gyógyítására.

Az elhunytak többsége hatvan éven felüli, ám arányuk csökken. Egy évtizede minden nyolcadik gümős halott tartozott a 35-49 éves korosztályba, most minden ötödik. Nem is csupán azért, mert a munkanélküliség őket sújtja legvigasztalanabban. A férfiak háromszor esendőbbek is, mint a nők.

Helyes kezeléssel persze meggyógyul a fertőzöttek többsége, bár az új betegek egytizedében már legalább egy tbc-gyógyszerrel szemben rezisztens baktérium mutatható ki. A sikeres gyógyítás érdekében a rendkívül életképes bacilust egyszerre három-négy gyógyszer bevetésével szorítják sarokba, mert egy gyógyszer elől még képes rezisztenciába menekülni, akár a félbehagyott kezelés esetén. A kínzó tünetek néhány hetes gyógyszererezéssel megszűnnek, s a beteg abbahagyja a tabletták szedését, mert az értelmesebbje sem hiszi el, hogy súlyos beteg, mégis kiengedik. Az eredmény a rezisztencia.

Kulcskérdés a megelőzés, a korai felkutatás és a gyors gyógyítás. A védettséget legyengített tbc baktériumokkal, BCG-oltással lehet elérni. A világon leggyakrabban alkalmazott oltóanyagból 1921 óta több, mint 3 milliárd adagot adtak be. A védőhatás állítólag 80 százalék tíz-tizenkét éven át. A BCG-nek tulajdonítják, hogy nálunk alig fordul elő gyermekkori tbc.

Ezt a védőoltást a világ csaknem valamennyi országában alkalmazták (évi százmillió oltás) –, de az USA-ban sosem vezették be. Svédországban 1975-ben felhagytak az oltásokkal és semmi sem történt, ám Dániában és Csehországban ezután több lett a tbc-s. Indiában úgy találták, hogy a BCG-zettek között több tuberkulózis beteg, mint a nem oltottak között. Ez pánikot okozott, aztán kiderült, hogy talán nem egészen így van. Egy másik nagyszabású vizsgálat teljesen hatástalannak találta a BCG-t. Egy harmadik szerint a védettség független a beoltottak életkorától, tehát nemcsak újszülötteket érdemes oltani. A kétkedők szerint nem sikerült bizonyítani, hogy az újraoltásnak bárminemű értelme lenne.

Magyarországon is felvetődött, hogy kísérleti jelleggel abbahagyják az oltást olyan helyeken, ahol kevés a friss megbetegedés, hogy csak a veszélyeztetett populációban lesz kötelező az oltás, s a 11 éves korban adott újraoltás – amit másutt nem alkalmaznak – elhagyható. Másik vélemény: főleg az exponált környezetben élő fiatalokat újra kellene oltani. Vizsgálat nem történt, azt sem tudni, mibe kerül az oltás. A tuberkulózis új nemzeti programja – a betegség terjedése miatt – fenntartja az oltást, sőt 11 és 17 éves korban újraolt. A WHO szerint, ahol a gümős megbetegedések száma 0,1% alatt van (nálunk 0,04%), ott a BCG-zést fel kell adni, mert lassanként több a komplikációja, mint a gümős megbetegedéseké. Nem tűnik dicséretesnek a konzervatív ragaszkodás az oltáshoz minden érdemi vizsgálódás nélkül.

A szűrésre a világszervezet az egyszerű, olcsó és gyors eljárásokat ajánlja (köpetszűrés, tuberkulinszűrés), s ellenzi a tömeges, kötelező szűrővizsgálatokat, különösen ha az költséges és sugárterheléssel jár. A volt szocialista országok nem fogadták el az ajánlást. Kezdetben – 1957-59-ben – azért nőtt a tüdőbetegek száma, mert pénzbüntetés vagy rendőri elővezetés terhe mellett bevezették a kötelező szűrést; a röntgenautó olyan településekre is eljutott, ahol még soha nem volt ilyen vizsgálat. 1965-ben tízezer felvétel még 15 beteget emelt ki, 1982-ben már csak négyet, 1995-ben egyet, de száz új beteg közül 42-re még mindig szűrővel találnak rá (a többség maga jelentkezik). A fejlett országoknak nincs pénze erre a röntgen-felvételre. Menteni a menthetetlen (?), nálunk kiterjesztették a szűrést más betegségekre is (magas vérnyomás, cukorbetegség, emlőrák), s ma a szűrések majdnem harmada ilyen komplex vizsgálat. Egy utóvizsgálat kiderítette, hogy 110 esetből 23-ban nem ismerték fel az

aktív tbc-t. (Levendel László már 1983-ban felhívta a figyelmet a szűrővizsgálatok leolvasásának lazaságára.)

A WHO szakemberei nem a centralizált, hanem a célzott és hatékony betegkutatás hívei. Mindenekelőtt a fertőző tbc-s környezetét kell szűrni, továbbá az öregotthonok és a nincstelenek szálláshelyein vagy a börtönökben élőket. A hatékonyabb szűrés szervezése persze nehezebb. Nálunk is felvetődött, hogy 20-30 év alatt nincs értelme az ernyőszűrésnek, ám a negyven éven felüli, dohányos férfiak körében továbbra is indokolt. Vagy: csak Kelet-Magyarországon, Budapest belső kerületeiben s agglomerációs övezetében kellene fenntartani az éves szűrés, másutt két-három évenként kerülne rá sor. Van, aki célszerűbbnek tartaná, ha a csaláadorvos a rizikófaktorok fennállása esetén szűrőállomásra irányítaná betegét. A szakmai viták során elvétve érveltek a hatékonysággal, a költségekkel pedig soha. Ha az általános megszigorítás keretében leépítenék a rendszert, a szakma tiltakozna, hisz a tuberkulózis új nemzeti programja is hitet tesz mellette, bár a nemzetközi szervezetekben a vezető tüdőgyógyászaink rendre megkapják, hogy maradiak. A Korányi idejének jelentése elismeri: nincs összefüggés a szűrések és a felfedezett betegek száma között, s a volt NDK-ban az egyesülés után ki is kapcsolták ezeket a gépeket. Nálunk folytatódik a megszokott tüdőszűrés: csak a veszélyeztetettek eldobják a behívót, épp ők nem mennek el.

A tüdőbetegek és gondozásuk Magyarországon

	1938	1950	1960	1970	1980	1990	1992	1995
<i>tüdőszűrések száma (ezer):</i>	269	2560	6448	7366	6480	4828	4720	4223
<i>száz új betegből szűréssel kiv.:</i>	63	54	46	45	42			
<i>nyilvántartott tbc-s (ezer):</i>	137	82	25	20	19	19		
<i>ebből aktív (ezer):</i>	39	16	11	11	11			
<i>új tbc-s beteg (ezer):</i>	28	10	5,4	3,6	4	4,3		
<i>ebből férfi (ezer):</i>	6,3	3,6	2,5	2,7	3			
<i>nem tbc-s tüdőbeteg (ezer):</i>	32	115	178	196	236			

Forrás: KSH

Tavaly a Soros Alapítvány egészségügyi rendszerfejlesztési programja keretében 3000 hajléktalan szűrését támogatta. Az alapítvány öt fővárosi tüdőgondozót vont be a munkába, koordinálásukat a Magyar Máltai Szeretet Szolgálat végzi.

A háromezer kikérdezett hajléktalan bő kétharmada elment tüdőszűrésre, s az igazolással 1900-an jelentkeztek a megígért 5-600 forint értékű ajándécsomagért. A várakozást felülmúlva „csupán” 6 százalékot emeltek ki további vizsgálatra – az átlag kevesebb, mint kétszeresét. (Lehet, hogy a leginkább veszélyeztetetteket, a legelesettebbeket, a legérdektelenebbeket nem érték el?) Ötvenen kerültek kórházba, ketten meghaltak. Négy feltehetően fertőző beteget keresnek. 53 nem fertőző, kórházba nem utalható, de erősen veszélyeztetett.

lyezettett hajléktalannal nem tudnak mit csinálni. Gond az a 30 százalék is, amelyik nem ment el a szűrésre, mert nem érzi magát betegnek, vagy mert nem érdekli az egészségi állapota. A modellkísérlet tüdőszűrő-busszal folytatják, ezzel nyomban a helyszínen szűrnek. Tapasztalataik alapján sürgetik, legyen egy rendelő a hajléktalanok teljes kivizsgálására, továbbá kellene a fővárosban egy tbc-s hajléktalanokat ápoló otthon is. A krónikus fertőzőbetegek elkülönítésére és ápolására szolgáló betegotthon a nemzeti programban is szerepel. Tüdőszanatóriumnak már nincsenek. Normális körülmények között ez a betegség otthon kezelhető, nincs is szükség rájuk azoknál, akiknek van otthonuk.

Budapesten a Vas utcai kórházban egy új osztályt akartak telepíteni 40 hajléktalan tbc-s ápolására. A „józsefvárosiak körében valóságos pánik tört ki”. A néhány száz résztvevős tüntetés petíciója szerint: a tbc-s hajléktalanok utókezelésére a szennyezett levegőjű józsefvárosi kórház semmiképpen sem ideális.

– Ez abszurd, hiszen a VIII. kerületben van a legtöbb tbc-s, a fertőző betegek többsége is innen származik – mondja Hutás professzor. – Aztán panaszkodtak a tv-ben, hogy a kórház nem tudja fizetni a dolgozóit, hogy üresen állnak az ágyak. Felszámolják a kórházi osztályokat, a tbc-s betegeknek még sincs helyük, pedig a biztosító elég szép summát fizet értük. New Yorkban tavaly annak köszönhetően csökkent először az új betegek száma, hogy vannak otthonaik, ahol a betegeknek egy nővér rendszeresen beadja a gyógyszert.

Legalább a józan ész működhetne, ha már az együttérzés csődöt mond.

– Megtakarítást jelent-e, ha a társadalom pereme ellehetetlenül, talajává válik a bűnözésnek, terjeszti a betegséget? – fogalmaz dr. Samu István a Krízis Szolgálat, azaz a hajléktalanok főorvosa. – Vagy hulljon csak a férge, legyen új Tajgetosz?

Iványi Tibor dr., a Dankó utcai hajléktalan kórház vezetője egyenesen azt állítja: – Könnyebb egy hatvanéves férfit a szülészetten elhelyezni, mint egy hajléktalan tbc-st kórházba juttatni. 22 aktív tbc-sünket 340 napon át, vagyis átlagosan 15 nap alatt tudtunk csak tüdőosztályra juttatni.

A Soros-programban a Korányi 35, a tüdőklinika 15 ágygal vett részt. A tbc-sek ápolásának hossza náluk tavaly 43 napra csökkent, és súlyosabb esetekben is csak 52 nap.

– Maximális térítés 53 napig jár, utána egy picit kevesebb. Tbc-sekre más szabályozás kellene – fűz megjegyzést a fenti adatokhoz dr. Kozma Dezső főorvos, a Korányi főigazgató helyettese. – A krónikus osztályon, Salamon doktornőnél három hónapig maradhat a beteg.

„A kezelés eredménytelenségének többnyire a beteg az oka... A többségük alkoholista, a társadalom perifériáján lévő egyén, aki nem törődik a saját egészségével” – írja le egy orvos. Utolsó cikkében Levendel László professzor így vélekedett erről: „A krónikus betegségek és a tuberkulózis klinikumában jelentkező sikertelenségek, terápiás kudarcok okai túlnyomórészt az orvos pszichológiai, pszichoszomatikus ismereteinek hiányára, elégtelenségére vezethetők vissza.”

– A levendeli gondolatot a tüdőgyógyászok nem tették magukévá – ismeri el Kozma Dezső.

– Az alkoholista tbc-s nagyon kellemetlen, nehezen kezelhető, nehezen vezethető beteg – egészíti ki a képet Salamon Éva, Levendel László utóda. – Ha megfelelően fordulok felé, akkor lehet vele valamit kezdeni. De nekünk 24 ágyra három pszichiáterünk is van.

Amikor bejön a jó idő mégis megszökik legalább egy-két beteg. Bár a fertőző beteg is szabad ember, van olyan megye, ahol rendőrökkel vitetik vissza. Máshol a kapitány azt mondja, ő nem teszi ki fertőzésnek a rendőreit. Régen elvették a beteg ruháját: gatyafogságra ítélték. Ez nem valami kelet-európai túlkapás. A hatvanas években Franciaországban még volt fegyveres

őrrel őrzött tbc-kórház, de ismételt szökés esetén Amerikában is elrendelheti a bíró a kényszergyógykezelést. Fertőző beteget ma sem lehet kiengedni, ám elsősorban jó szóval, apró kedvezményekkel, támogatással próbálják kórházban tartani őket – ha próbálják. „Nem állíthatunk minden Koch-bacilus mellé rendőrt!” Mindenkinél joga van fertőzést kapni. És adni?

– Előfordult, hogy a rendőr jelezte, indul a fertőző beteggel, de nem volt helyünk, kértük, hozza később – mondja Iványi Tibor. – Aztán addig nem engedjük el a rendőrt, amíg a beteg le nem vetkőzik gatyára. S nem pizsamát adunk rá, hanem hálóinget, az jobb.

A frontvonalban dolgozó szerint a hajléktalan szállásra nem kellene felvenni, akinek nincs orvosi igazolása; szociális segílyt, ingyen ebédet is csak szűrés igazolása után kellene adni. De a létminimum alatt élők közgyógyellátását is ehhez kellene kötni.

Ne essünk azért abba a hibába, mintha minden friss tbc-s alkoholista és hajléktalan lenne. Ennek ellenére nagyobb társadalmi érzékenységre van szükség. Az igen változatos területi adatok azt sejtetik, hogy az ellátás (orvosok száma, rendelési idő stb.) nem igazodik a tennivalóhoz. Alternatív lehetőséggel a tüdőgyógyász szakma sem foglalkozik.

Jelszó lehetne: ha beteg a tüdő, kezeld a zsebet! Persze a szegénység gyógyításánál egyszerűbb a tüneti kezelést választani.

(1996)

Úri és női gyógyvízuszoda

TÖBBSZÁZADOS FENNÁLLÁS UTÁN
VÉGLEGESEN FELÉPÍTETETT 1893-94-BEN:
A SZT. LUKÁCSFÜRDŐ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG ÁLTAL

(Emléktáblaszöveg)

Ide nem elég jegyet venni. Aki a bejáratnál – a kabinsoron! – akar vetkőzni, arról tudják most van itt először. Ha bizonygatni kezdi egy üres kabinról, hogy üres, faragatlan is. Mert e kabinoknak gazdájuk van. Nem bérlőjük, hanem szokásjog szerinti gazdájuk. Anno Ortutay Gyula vagy Pesta László titkárnője telefonált, hogy fél óra múlva legyen szabad a hármás, a hetes... Egytől hétig a „született arisztokratáké”, héttől tizenhatig a „sima” főuraké. Ha be kívánsz kerülni közéjük, légy nagy ember, de legalább ismert, ám az idevaló ajánló sem árt. E nélkül legjobb, ha szerényen leülsz – „Ráérek!” –, s ha akad egy *neked üres* kabin akkor jó a legmagasabb borralalót bevetni a feledékenység ellen. Ha már ismernek, kérheted, ne tegyenek a tizenhármásba, és évek múlva választhatsz.

A tekintélyhez tartozik a fachbérlet, hogy itt tartod a strandholmid. Akkor elegánsan betérhetsz bármikor és nem kell állandóan műanyag szatyrot lóbálnod. Tíz éve könnyebb volt lakást kapni, mint a Lukácsban fachhoz jutni. Bacsó Péter nem tudta megszerezni az édesanyja, Palotai Boris fachját sem:

– A halálakor tízen ugrottak rá! – pedig a kápolnából is ruhomegőrző lett. Optimista hír: most rögtön be lehet lépni a fachkasztba.

Kaszt? Szekta? Vagy a Lukács névhez illőbb frakció? Uszodafrakció. (Nem strand, hanem valami sportos, valami felsőbbrendű dolog: uszoda, sőt gyógyvízuszoda, ahol ezért szabad a dohányzás.) Ezernyi úr és úrhölgy mínusz húsz fokban is úszik a nyitott medencékben. Hősök! – néha mégis titkolt mosolyt kapnak.

Megbízható Lukács-körök szerint az igazi szektista számára a medence csupán alibi; a társasági élethez képest az úszás másodrendű; bolsevista trükk, mint az illegális találkozó a Vöröskő-sziklánál. De illetlen a hasonlat, mivel maga Csurka István is Lukács-hívő volt, amíg az ország ügyei a fejére nem szakadtak.

Most aztán várhatom a levelet. „Te komcsi barom! Már a Lukács uszodát is kisajátítanátok? Hogy lehet egy szentet összekeverni egy bolsi filozófussal? Megver az Isten benneteket!” Az ötlet sem eredeti. Z. mondta, ha már a Lukácsról írok, javasolhatnám a névváltozást. Mellesleg a fürdők védőszentje balkézről került a cégtáblára. Hajdan Lukerbad, Kulasbad, egyszerűbben: „lyukas” fürdő, majd Lukácsfürdő volt a név, s a Szt. előre megfontolt szándékkal került elébe. Egyet száz ellen, hogy az evangélista görög orvos és festő (!) jó érezné magát az esztéta társaságában.

– Ide figyelje: Lukács – mondogatnák egymásnak a platánok alatt sétálva –, mit szól hozzá, hogy megszűnt a nyugdíjaskedvezmény?

„Tükörtisza ásványvizét a Józsefhegyi forrásokból odavezetett két hatalmas, éjjel-nappal, télen-nyáron zuhogó vízesés szolgáltatja.” (A fürdő századfordulós leírása.)

Judit az egyetlen, akinek eszébe jut a vízesés, mert a gyerekkort, az egri strandot idézte. Nekem Brassó-Codlea dögönyözőjét. A tükörtisza vízben ott legutóbb arra kellett ügyelni, nehogy belépj egy széttört sörösüveg darabjaiba.

Kérdem Róbert Lacit, mikor jön le.

– Négykor találkozunk a zsidósoron! – s az elnevezés nekem is új, pedig több, mint tíz éve tartozom a Lukács csak igazoltan hiányzó kemény magjához. Róbert kolléga, a harmincas évek balokányi (Pécs) gyermek mellúszó-versenyeinek örökös második helyezettje gyakran megcsalta a Lukácsot, így elfogulatlanul szólhat róla:

– Tíz évre átpártoltam a Széchenyibe. A Lukács-nacionalisták döbbenten kérdezték: „Hogy lehet ilyen szar helyre járni?” Útba esett, ott voltak szép lányok is, és itt még vízbe se jutottam, Ipper Pali elkapott a bejárat melletti padnál: „Hallottad este a Szabad Európát?” Aztán jött Boldizsár Iván napi vicce, a tusolóban meg kezdődött előről a dumaparti.

„A víz hőfoka állandóan 24 fok és miután a források folyton nagy tömegben szolgáltatják a vizet, hőmérséklete nem ingadozik.” (1961-ben lebontották az úri és a női gyógyvízuszodát elválasztó kabinsort, s azóta a „férfi medencében 22, a „nőiben” 26 fokos a víz).

– És a bűnös fiú visszatért e rettenetbe?

– Ha nincs kedvem újságot olvasni, itt félóra alatt megtudok mindent. A szerkesztőségben nem mondanak úgy véleményt a munkádról, mint itt. Másutt kinek szólhatnék, hogy nem tud egy jó könyvelőt, itt ajánlottak is. Sehol sem létezik ez a jó ízű kibeszélés.

– Visszajöttél ezért, amiért elmentél? – mondom, de Laci nem hall.

– Látod azt a szép zöld sapkás nőt?

– Bensőségesen ismerem. A régi fürdőruhája két éven át a legjobb helyen csúszott félre, s úszószemüvegben...

– Bolond a csaj! Egyik nap kiöltözik, mint egy hercegnő, a másikon toprongy, és három órát úszik, de gyönyörű a melle!

Nevetés közben mindketten arra gondolunk: a vén gazembernek savanyú a szőlő. És e szép lányon kívül akad itt még sok „bolond” vagy különc. Például a hosszútáv-zuhanyzó ügyvéd. Magánügy, hogy pirosra vereti magát, hogy a kamasz fiával együtt egy-két órára lefoglal két zuhanyt. Csak ne füttyölne közben ha taktust tizenkétezerszer!

– Laci, a napozóban sem láttál szép hölgyeket?

– Oda csak a buzi napimádók járnak, komoly lukácsos nem!

Na, én meg ott fenn szoktam az újságaimat olvasni, jót szunyókálni! Jössz még te az én napozómba, gondolom, s lazán előadom: – A belső liften kettő után, közvetlen a napozóra jönnek a fiatal ápolónők. Ha látnák a betegek, amint leveszik a köpenyt!

– Kettő után? – fordul hozzám, s én bólintok, mintha a zsömle árát kérdezné. – A „Kettesben”, Szilágyi Jancsi műsorában elmondtam, hogy az agit-prop meg a tájhiv (ifjabbaknak: az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya és a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala) eljárhatna a Lukácsba tájékozódni. A zuhany alatt akkor is kapnának hideget, meleget, ha nem tudnak úszni. Várkonyi (a tájhiv elnöke) elkapott, hogy részegen nyilatkoztam. Szilágyi kirúgásában a Lukács-zuhany is benne volt.

„A víztartó 460 négyzetméter felülettel bír: egy része sekély, azok számára, kik nem tudnak úszni, másik része viszont oly mély, hogy csakis a szabadúszók vehetik igénybe.”

A Lukácsban felnőtt úrhölgyek is tanulnak szabadúszni. Urak nem. Berinda Vilmos volt az utolsó, aki „pecaboton” lógó vendégeket tanított úszni. Közben sztentori hangon kiabálta: – Eeegy-kető! Eeegy-kető! – amiből a süketek is tudhatták, hogy a lábtempóval sietni kell.

Uszodába a történelem is jár. A kitelepítésből hazatért dr. Fehér Ottó kabinos szinte irodalmi kávéházzá változtatta a kabinsort. Sakkozott, bridzsezett a vendégekkel. Hasonló csodákat

Kovács úrról mesélnek, aki sakktáblákat írt, sakktáblákat faragott. Vajon az arisztokrata kabinosokat a párttitkár kabinosok követik?

Anno az ásványvízüzemen („műszakon”), mosodán át vezetett az út a kabinossághoz. Minden fontos poszt egy család. Végh, Fehér stb. – kezében volt, ők vették fel a többieket. A vendég kiszolgálási díjat fizetett, a *csomót* – azaz a borraivalót – nem egyelően osztották. Akivel baj volt, egy-két hétre elküldték sétálni, s ezalatt nem keresett. A jó kabinos fejből tudja, ki hová vetkőzött. A jó kabinos szégyelli, hogy köztük keveredhet Lajcsi, aki azt mondta, amikor kértem, hogy nyissa ki a kettes kabin: – A sok bonyolult számtól megfájdul a fejem!

Ráadásul a jó kabinos viccgyűjtő és -osztó. Sajnos a viccben sem tört ránk a bőség. Sőt! Az utóbbi két év legjobbját József anekdotája volt:

– Nézzük a bekötött szemű csajt a reklámban. Tapogatja a szilánizált törülköző halmot, s közben felsóhajt: „Ilyen puhát, még nem éreztem!” Sóhajt ám az én feleségem is: „Mert nem ismered a Józsefet!”

„Az úri osztályban a masszazst az intézeti orvos végzi, a női osztályban a Szt. Lukács-gyógyfürdőben állandóan alkalmazásban lévő svéd masszázsonő, ki kiképzését Svédországban nyerte.”

Föl nem sorolható, ki mindenki tartozott, tartozik a Lukács törzsközönségébe Örkény Istvántól, Ránki Györgytől, Vas Istvántól kezdve Kállai Ferencig. Kodály Zoltán évtizedekig vezényelt diszkrétan a kabinban.

– Tiszteletem, Tanár úr! – köszöntötte őt mezítlábas bokáját összecsapva Mátyai és Bárdy művész úr, ám vonulás közben a maestro fehér haját szórakozottan lobogtatta a szél. – Könnyű neki, ő a Bartók-Kodály!

Hajnali hatkor beszélgetett Greguss Zoltán, aki még haza sem ment, s rászólt Kodályra:

– Hubaykám, kilóg a töke! – amiben nem a tény voltsértő, hanem hogy Kodály nem kedvelte Hubay Jenőt.

Bacsó Péter filmjeiben is szerepeltette az „örökölt” uszodát. A Banánhéjkeringőben itt hangzott el a vádemelés: „Hallottam, beszélt rólad a Szabad Európa!” Péter „bűntudatos törzsgárdista”. Napokig le sem jön, hisz megfázik, ha vizes gatyában traccsol. Aztán ránéz a pocakjára és egy héten át napról napra több hosszt úszik. Gyerekei itt kölkösödtek, de most épp nem járnak „a gusztustalan öregek, a vízi-múmiák” közé.

„Terebélyes fák árnyékában, a főváros hölgyközönségének színe-java kedvtelve használja, nagyban élénkítve a különben is változatos fürdői életet.”

Ha egy kiöltözött hölgy társaságban egy úr szemére veti, hogy nem ismeri meg, hirtelen megvilágosodásból nem illik azzal védekezni: – Bocsánat, felöltözve még nem láttam!

Kiss László csoportvezető mondja:

– Nem drága a belépő, és a közös napozón az ember szép dolgokat láthat, alig többért, mint egy korsó sör ára!

Ám itt sem az vetkőzik (nagy ritkán meztelenre), akit az ember szeretne. Nyugi! Néhány éve még kérelmeket írtak a tanácsnak, a rendőrségnek a toplessért! Bár engedélyt sosem kaptak, itt a rendszerváltás szemmel látható (de sajnos nem kézzel fogható).

– Gyula bácsi a Lukács doyenje? – kérdem a könyvkiadás hófehér hajú doktorát.

– Nem. Hetvenkilenc évvel ezelőtt tanultam itt úszni, de voltak kihagyásaim, munkaszolgálat, egyéb.

– Látom, minden nap fölmege a napozóba, többször körbejár!

– Minden érdekel, ami szép: a zene, a kép, a tánc...

...a hölgyek!

– Sajnos ezt az érdeklődésemet nem sikerült elveszíteni.

– Hisz nőtlen! Nem mutatna be egy idősebb lukácsos hölgynek?

– Idősnek? Inkább önre hagyom!

„A napfürdő használata különösen az anyagcsere bántalmainál ajánlatos; ide tartoznak az elhújasodás, sápkór, cukros hujár, köszvény, továbbá régi izzadmányok, szívbajokból eredő vizenyő, hypochondria, bőrbántalmak, bujakór, skrofulózis és aranyér.”

A nőügyek nagy szakértője. Kolozsvári Grandpierre Emil – komoly helyzetben csak Emici – a fürdősapkáját lóbálva rótt a napozóteraszt, s a fránya sapka mindig jó időben – s micsoda helyekre! – pottyant. Bocsánat! Úszott már, kiskegyed? Melyik medencét kedveli?

A fürdősapka jól szolgálta a magyar irodalom és a Lukács uszoda hírnevét. Ám egyszer a gumisapkák is megöregednek. Emici ugyan délcegen rótt a napozóágy hosszakat, s le is esett a sapka, ám amikor lehajolt érte belelőtte nyilát a hexensussz. Egy idő után a legcsábítóbb póz is kényelmetlenné tud válni, különösen, ha közben egy búbajos kisbogár azt csacsogja: – Mi történt, bácsi? Segíthetek? – KGE barátai hiába tanácsolták, cserélje ki a sapkát, Emici többé nem mászott föl a napozóba.

„Az egyes vízgyógyászati kezelések napjában többször alkalmazandók és mivel mindannyi procedúra egy-egy újabb gyógyító ingert képvisel, ezek nem következhetnek sűrű egymásutánban, a szervezetnek néhány pihenő órát kell nyújtani, melyek az újabb hatékony ingerek felvételre képesítik. Ezen körülmény magával hozza, hogy korlátozás nélkül egész napon át rendelkezésre álljanak a vízgyógyászati hatányok.”

1956 elején B. szerkesztő úr kijelentette: aki nyilvánosan elküldi Rákosit a ... annak ő ki... És L., a tanár, Angyalföldön R. M. szemébe mondta, hogy az emberek nem bíznak benne. Mivel L. is a Lukácsba járt, akadt aki bemutatta B.-nek, hogy nosza. Lássuk! A zuhanyzóban gyülekeztek, és B. azzal fordult barátjához: Kezdd te, mégiscsak te vagy a Sztálin-díjas!

A hatalom rosszabb szabadúszó az idejárom vak fiatalembernél. Egyszer Lőrincz miniszterhelyettes „engedélyezte” a sofőrjének, hogy sapka nélkül ússzon, de a felügyelő kiküldte, mire L. megfenyegette, hogy kirúgatja. Ám a Lukácsban ez régen sem ment. A „nagypofájú” színészek, írók, újságírók hada kivételes helyzetet teremtett. Amikor a női medence oldalát egy szép fa kivágásával akarták kiegyenesíteni, Boldizsár Iván megírta „Mentsük meg a Lukács platánját!” , s a medence fala megkerüli, azóta is körülöleli a fát. Itt a tekintély, elsősorban a tudás – „Professzor úr, parancsolj!” -, és az életkor.

A Lukácsban mindig tere volt a meztelen beszédnek, sőt az ellenzékiességnek is. Az ide merészkedő pártfunkcionárius ne húzgálja a száját a vad politikai viccnek sem. Ha nem tetszik, menjen a fejesek uszodájába, hallgassa az elvtársak szövegét. Az semmi, hogy Haraszi Miklós és Csurka három éve még „egymás levében” úsztak, netántán úsznak ma is, de ha haraszi helyett Rákosi főszervezője krallózik!? Igen; két akkori PB-tag is jár ide. Tisztázandó: nem veszélyeztetik-e a vízi demokráciát? Van-e joga egy komcsinak a szabad vízhez?

Hej, pártuszoda, pártuszoda!

Négy éve előre hozták este hétre a zárást. Mondják, bátor kiállítás volt a diktatúrával szemben. Mert korábban valami pártmufti kérte a nyolc órai zárást, s erre mondták a „fürdősök” már,

három éve: „Ezt nektek!” – és visszarakták hétre a zárórát. Kerestem a hőst. Helyette az áttérést találtam a negyvenórás munkahétre.

A Lukács ma is inkább ellenzéki – amivel nem szeretnék senkit se kínos helyzetbe hozni. Tudomásul kell venni, hogy dresszben a népnemzeti gerinc is épp olyan, mint a másik, viselőire mégis félhangosan megjegyzik: Már mindenkit beengednek? Vagy szólnak a polgártársnak a zuhanyajtóban: „Ne menj be, benn van M.!” Ez persze, hogy gyermeteg dolog, de ahhoz képest, hogy ez csak egy uszoda!

„A Szt. Lukács-gyógyfürdő az ország határán túl is messze terjedt, nagy hírért a Radium-iszapfürdőben elért gyógyásikereknek köszönheti. E fürdő sajátságos tulajdonságai folytán hazánk egyik nevezetessége.”

A falon az itt meggyógyult arab sejk, német kereskedő, budapesti bérháztulajdonos hálálkodó, század eleji márványtáblái. Az önmagába zárt Rákosi-években hagyták, hogy a guanó olvashatatlanságig belepje őket, és csak a hatvanas években tisztították le a soknyelvű táblákat.

Hajdan a mai ívócsarnok előtt jártak Bécsbe az autóbuszok. A túloldalon még látható a Török fürdő kupolája. 1965-ben nem a százötven éves megszállás miatt zárták be.

A főurak vissza nem hozható világához nemcsak az elkülönülés tartozott, hanem az arisztokratikus törődés is a szegényekkel. Az úri és női gőzfürdő mellett, a török kupola alatt volt a potom 14 fillérért látogatható férfi népgőzfürdő.

Ma ezt a Lukács-társadalom nem igen fogadná el az „idegenekre” sem. A kabinok „osztálytagozódása”, meg a „népszekrényekben”, sőt szekrénykében kifejezésre jutó különbség bevett, ám a zuhanyozóban, a meztelenség miatt is tűrhető a demokrácia. A rangosabbnak sem lágyabb a víz, ahogy a napozóban sem barnulnak hamarabb, s a Kárpótlási Hivatal mamelukja sem engedi maga elé az államtitkárt.

„Az uszodák ízlés és pompa dolgában versenyen kívül állanak.”

Állnak. Igazából az épület és a személyzet is együtt züllik a látogatókkal (tisztelet a kivételnek).

Törvényszerű lenne, hogy a kabinsoron valaki arra kéri a belgyógyász professzort, hogy receptet írjon neki? Törvényszerű, hogy égzengést okozva rugdalják öt percenként a nap után az ötkilós napozóágyakat, miközben mellettük épp elszunnyad valaki? Törvényszerű, hogy föltűntek a tisztálkodó hajléktalanok, hogy az egyre több vendégből dőlő piaszag kezd elnyomni a parfüm illatát? (Nem azt siratom) Törvényszerű, hogy már bőrbeteg – lábszárfehélyes, övsömörös – betegeket is beengednek? Törvényszerű, hogy a kabinos koszos fehér nadrágban, sőt félmeztelenül, vagy füstöt a képünkbe fújva nyitja a szekrényünket? Törvényszerű, hogy a nyomorgó Fürdőigazgatóság hetekig nem tud megjavíttatni egy villanyórát, hogy csempézés gyanánt hányadék munkát vesz át? Törvényszerű, hogy szinte minden „átalakítás” amputálás? (A düledező kabinokat rendre lebontják, a padlófűtést évtizedekkel ezelőtt fölszedték, s azóta télen sóban trappolunk vagy csúszkálunk egyik medencéből a másikba.) Igen, törvényszerű, hogy hamarosan a Lukács is olyan legyen, mint a többi (langyos uszoda Közép Európában).

Mégis! Mégis ott vagyunk minden nap, pedig az uszoda bejáratára kirakott úszótársak halotti értesítései egyre közelebb járnak hozzánk, s évente a medencéhez jön a halál is. Ám a mindig jelen lévő úszó nagymamák főznek, unokát nevelnek, receptet cserélnek lebegés közben, s összesúgnak: – Látod, Amál, a Torday Teri kislányát? Megszólalásig az anyja!

A Lukács ezerarcú, Más a közönség hajnalban (íróasztalosok), délben (színészek), délután (szerkesztők), este (magányosok). Ha a törzsközönség egy részére nem is csupán az úszás jellemző, a többség, húsz-negyven percet tempózik. Hatkor a munkába indulók állnak sorban. Közülük egy-két nyugdíjas hazamegy lefeküdni. A gyorsúszókat nem szeretik, a hátúszókat utálják, a pillangózókat elküldik a Sportba. A legkeményebbeknek súlyemelő terme van, néhányan futnak úszás előtt.

„Nincs megengedve öt éven felüli fiúkat a női osztályokba hozni.”

– A zuhanyzó csapóajtóját György mester (Konrád) mindig a zsanér oldalán próbálja „nyitni”. Közben beszélgetünk, s csak jön valaki, s felfedi az ajtó titkát.

– Mennyit csipkedtem a mestert, mert le-leállt pihenni: – Megmondom Jutkának, hogy lerakod a lábad! –, s ahogy múlik az idő, talán már nem is árulkodnék rá.

„Az úri gyógyuszkodában az emeletről leugrani tilos.”

Sugár Ottóra, a Honi Ipar szerkesztőjére nem vonatkozott a tilalom. Minden délben elkiáltott: „Vigyázz, te Lampi!”, s akkor az úszók leálltak, nehogy a nyakukba szökjön. Gyula bácsi kérdezte tőle, ki az a Lampi. „Csak úgy kitaláltam!” – mégis mindenki tudta, mit jelent.

(1992)

HÁROM FELVONÁS

KGY meglátogatja AGY-t

Hónapok át hordtam az üzenetet Konrád és Aczél között. „Üdvözlöm, jobbulást kívánok.” „Köszönöm, hívjon föl egyszer.” Csaltam is. Amikor a vég kezdetén – szombathelyi sugarázása, 21 kilós fogyása után – először láttam Aczél Györgyöt, azt hazudtam neki, KGY kérdezte, hogy van, és jobbulást kíván pedig épp külföldön Pen Clubbozott. Talán KGY mondta először, hogy meglátogatná, talán AGY, hogy látogassa meg. Hisz leginkább már csak az általa tiltottak járnak hozzá, nem a támogatottak és túrtek. (Azért jártam hozzá, hogy Rákosiról beszélgessünk. Tájékozottságát csak érdeklődése múlta felül. Rengeteget segített.)

Kedd, Szent István park, délután negyed négy. – Te hogy szólítod? – kérdi KGY. – Aczél elvtárs. Így maradtam. – Én akkor sem mondtam, hogy elvtárs, már nem kezdem el. Aczél úr! – mondja KGY, és kilépve a kocsiból, belefeledkezik a szomszédos bérház látványába. – Gyere csak! – mondja hirtelen. Vidám titkot várok a nagy sétálótól. Budapest, örök magiszterétől. KGY otthonosan belép a üvegezett ajtón és megáll az előtérben, a szürke és hófehér port buggyantó, egymásra dobott papírzsákok előtt. – Itt akartak kivégezni! – mondja mellmagasságba tartott tenyerével jelezve, hogy akkorka lehetett. Körülnézek: világos, ártatlan kapualj. Mire fölocsúdok, KGY már az utcán van. – 1956-ban? – kérdem, hiszen hátha ne kölyök magára utalt. – 1944-ben – feleli. Tízévesen kivégezni?

AGY kifényesítette a lelkét is a találkozóra legnagyobb tiltottjával. Legutóbb csak fölugrottam egy percre, s akkor pizsamában ült a nagypapa-fotelben. KGY-t felötözve, megfésülve, borotváltan, skótkockás plédbe burkolva várta. A fotelbe fektetett vastag sétatobtnak divatos lenne szimbolikus jelentést adni. Amíg járni tudott, a vendégnek járt a fotel. Elnézést kért, hogy nem áll föl; KGY után kezet fogok vele én is. – Kávét, whiskyt? – kérdi. KGY mindkettőt kér, s megérdeklődik, hogy ő – mármint Aczél úr, akit sehogy sem szólít meg – inkább whiskyt ivott-e vagy konyakot. Elfelejtettem figyelmeztetni, hogy hangosan beszéljen, így AGY azt feleli, hogy konyak is van. – Hangosabban – súgom, és KGY megismétli a kérdést, mire AGY-nek eszébe jut, hogy francia nagyiparos ismerőse elmesélte, hogyan kell armagnacot inni, hogyan kell előmelegíteni a poharat, hogy az illat... A gondolat ugrik egyet: – Ha a vejem felbontja az akkor kapott 1917-es armagnackot, azt fogja mondani, hm nem is volt rossz itala az öregnek. De nem ért hozzá!

– Hogy van? – kérdi KGY.

AGY ingatja a fejét, s az arcáról leolvasható: nem látni? – Egyezségem van az orvossal, hogy nem titkolja a helyzetet. Vasárnap nem hittem volna, hogy találkozunk. – Csörög a telefon.

– Fölvegyem? – kérdi KGY.

– Majd Sárika – int AGY, mert volt titkárnője napközben mellette van. – Szombathelyen magáról álmodtam – mondja.

– Szombathelyen!? – kérdi KGY, mintha a hely volna meglepő.

Három szörnyű hetet töltött ott kórházban. Mondja a kínzó csonttátétel orvosi nevét is, majd visszatér az álmához. – Gelléri Andor Endreként jelent meg, és azt tanácsolta, hogy délelőtt kell szeretkezni, mert a szerelemhez frissnek kell lenni, és jó előtte egy pohár pezsgőt inni.

– Igaza volt – feleli KGY.

– Gelléri, a munkásság írója ajánlotta ezt! – mondja AGY megjátszva, hogy megbotránkozott. AGY Napoleonnal koccint. KGY Johny Walkerral.

– Mit kellett volna másként csinálni? Hogyan lehetett volna csinálni? – kérdi hirtelen. Aczél György Konrád Györgytől.

– Ez volt a történelem menete – mondja KGY lakonikusan.

Örkényre terelődik a szó, akit AGY Párizsba küldött KGY után azzal a kéréssel, hogy egy időre maradjon nyugton, s ne is jöjjön haza. (Előtte azt szerették volna, ha nem csak Szelényi Iván, hanem KGY is Nyugatra települ.)

– Ismeri erről a levelezésünket Örkénnyel? – kérdi AGY. KGY a fejét ingatja. – Majd megmutatom – ígéri és idézi Örkény levelét, hogy a két barát (AGY és KGY) közül azzal véget vet a barátságnak, amelyik becsapja. – Kinek mertek volna így írni? – kérdi AGY. De KGY válasz helyett mentegetőzik: ő három hónap moratóriumot vállalt és azt be is tartotta: csak négy hónap múlva jelent meg tőle valami a Le Monde-ban.

Úristen, magyar cenzúra Párizsban!

KGY mesél Örkényről. Párizsban elmentek vacsorázni. Örkény francia halászlét rendelt, a nyakába kötötte a szalvétát – két tapsifüllel – és önfeledten evett. – Az írók közül társaságban Örkény tudott a legkiválóbban mesélni – mondja.

AGY bólint és folytatja a gyors értékelést: a hozzá közelálló Déryről mindig úgy érezte, hogy okosságát a Spiegelből vette. Dicséri Illyés esztét, bár bizonyos dolgokba – példaként a nemzetiségi ügyet említi – bele tudott gabalyodni.

– Könnyen föl lehetett volna számolni a szamizdatokat – mondja AGY. Főképp Biszkuék akartak lecsapni. Buta ember volt – intézi el a múlt idővel is. – Megkérdeztem Kádárt, gondolja, lett volna Rajk-per, ha annak idején csak egy húsz példányos szamizdat is van? És a következő PB-ülésen elkente a témát. – Korábban ennyi idő után már rágyújtott AGY. Egyetlenegy szippantott és elnyomta a Multifilter. – Két író esett teljes tilalom alá – mondja –, Konrád György és Eörsi István. (Pedig Eörsinek jelentek meg kötetei.)

– Miért? Szóltak? – kérdi KGY.

– Magánál Jalta miatt. Volt egy szőke szibirjak fiú a követségen és éjfélkor feljött a lakásomra elmondani, hogy Moszkvában örvöngnek, hogy kirobbantja a harmadik világháborút. És a szovjet vezetők javasolni fogják Kádárnak a leváltásomat. Eörsinél a verbális közléseit kifogásolták. – Pihen. – Sok emberük volt itt – mondja, s nem derül ki, hogy oroszok-e vagy magyarok. – Néhány író jobban félt a zsidóktól, mint az oroszoktól. Jártak Gáspárhoz, hogy miért nem váltanak le, egy nyári meghívásért vitték a szót a követségre.

– Erről hallottam – mondja KGY

AGY Csoóriról faggatná, de KGY nem akar kötélnek állni. Végül annyit mond, bizonyos jelekből kiszámítható volt a pálya. Aczél felidézi a közös „misztikus vacsorákat” Illyéséknél, és felpanaszolja, hogy hagyják a könyvek világát pusztulni – Koestler, Orwell, az antikommunista, írók kivételével az egész világirodalmat kiadtuk és most írók, költők hagyják a könyvkiadást semmibe veszni.

– Azok a kötetek megvannak a polcokon – vigasztalja KGY.

– Megteremtettük a színházi életet – olyat, amelyet –, az is megy tönkre – mondja tovább. – Sokan azt hitték, hogy itt mennyi tiltott mű kerül majd elő. És nincsenek sehol. – Az emberek nem szeretnek az íróasztalfióknak írni – mondja KGY, és a közbevetésre azt feleli, ő nem az íróasztalnak írt.

– Sok mindent mulasztottunk – tér vissza Nessus ingére AGY.

– Mire gondol? – kérdi KGY.

– Az olvasó népet nem sikerült megteremteni.

– Miért vállalta Kádár? Mitől félt? – kérdi KGY.

– Féltette az életét – ismeri el Aczél. – Rákosi még 1957 februárjában is úgy vélte, hogy tízezer ember likvidálása nélkül nem lehet az ellenforradalmat kiírtani. Kádár – az új kormány – első nyilatkozata annyiban tér el a Rákosiék tervezetétől, hogy ő akkor még Rákosiékat okolta, és nem Nagy Imrééket vagy a külső erőket. Joggal tarthatott, hogy kinyírják, ha visszajönnek. És Molotov azt akarta, hogy Rákosiék jöjjenek vissza. Ő is félt Rákosiéktól, mondja, többek között ezért is vállalta a rosszabbul fizető állást. Párizsba került barátai is tanácsolták – névről Heltai Györgyöt említi –, vállalja az építőipari tröszt helyett a kulturális miniszterhelyetteséget. S utal rá, hogy ottjártakor akár kint is maradhatott volna. Élete legmarkánsabb része a Rákosi-börtönben töltött idő volt. Ő másként élete át a katarzist, mint Szász Béla. Szabadulásuk után Kállai azonnal elfogadta Rákosi állásajánlatát, majd Nagy Imrééknél kuncsorgott, hogy vegyék be a kormányba. Épp jó kapcsolataik miatt küldte Kádár Kállait Snagovba Nagy Imréékkel tárgyalni, de fölényeskedett velük, mindent ígérgetett a saját szakállára.

– Nagy Imréék kivégzését Kádár miért vállalta? Nem lehetett kitérni? Nemet mondani? – kérdi KGY.

– Tizenegy alkalommal jártam Nagy Imre ügyében Kádárnál, mert külföldi útjaimon mindig rákérdeztek. Kádár ismételtette: ha aláírta volna, hogy elismeri a kormányt, csak ezt az egy szót!

– Miért volt ez olyan fontos? Hisz addigra már megszilárdult Kádár helyzete! – mondja KGY.

Nemhogy ekkor, de később is az volt a kérdés, hogy Kéthly Anna (Nagy Imre kormányának a tagja) vagy Horváth Imre lesz-e a magyar ENSZ-képviselő – mondja AGY. A kínaiakkal akkor szoros volt a kapcsolat, ők adták a legtöbb támogatást Magyarországnak, és az 1957 tavaszi ötpárti tárgyalás után megváltozott Kádár szóhasználatát, már nem Nagy Imre elvtárs és Rákosi-klikk. Ponomarev Romániából írt jelentése is segített beleszorítani a perbe. S azt mondja, Kállai ejtette ki a száján először, hogy bűnvádi eljárás is szóba jöhet.

Hirtelen megijedhet KGY, hogy kifárasztja a beteget, és felugrik. Búcsú közben kéri AGY, látogassa meg akkor is, ha jobban lesz. Az ajtó előtt a kisebbik lánya félénken, fáradtan megköszöni, hogy eljöttünk: rég volt ilyen jó állapotban a papa. KGY a szellemi frissességet dicséri. Lenn megkérdi: nem járunk egyet a Duna-parton? Eszébe jut, hogy egy volt PB-tag leszólitotta, és elmondta, Aczél nem akarta Párizsból hazaengedni, de ő felszólalt, hogy ezt nem tehetik. – Bolondság – mondom. Ha Aczél ezt akarja, megteszi.

– De akkor az illető miért mondta el épp most nekem? – kérdi Gyuri. Épp ez az: miért mondta?

Harmadnap, pénteken este hívom KGY-t: – Meghalt Aczél!

– Óh, istenem! Nem kellett volna olyan keményen kérdeznem.

(1991)

III/III

Megjött Paul, megjött Paul! – kiabáltunk a régi munkásór-üdülő parkolójában. Két naposra tervezett huszonöt éves találkozónknak ő a sztárja. Megfogadtuk, ha ő hazajön, az egész évfolyam eljön. Persze fogadalom nélkül is ott akart lenni mindenki, hisz Pault ötödéven láttuk utoljára. Persai járt nála Hollandiában és hat fürdőszobáról szövegelt, de Cila azt mondta, ez nem Paul lakása, hanem a cég vendégháza. – Saját repülővel jött Kölnből! – jegyezte meg csöndben Vali, Paul régi szerelme, egy arany-csuklóláncos üzletkötő felesége. Vali szemén még most, ötvenéves korában is látszott, hogy ő volt az évfolyam-szépe.

– Fóti itt van? – ugrott ki Paul a kocsiból. A fene a fejét, néztem hajdani évfolyamtársunkra, annyira kirítt totyakos csapatunkból. A burzsoá bája! De miért épp Fótit érdeкли? „Veret adni jobban ki mer, mint a kicsi Fóti Imer!?” – szavalták a társaim kórusban, meg felidéztek a Cila párnahuzatába rejtett pálpusztai papírját, hogy a fiú hatszor körülszaglászta az ágyat, hogy a cipőtalpát megvizsgálta, mégsem találta, mi olyan éktelenül bűdös.

Éjfél után mindenki Paulról beszélt, hogy benősült egy pigment cégbe, hogy Amszterdamból a saját gépén röpült Távol-Keletre, hogy ő a második ember, hogy két gyáruk van Európában, egy Indonéziában, mert Paul beleszeretett a Jáva körüli szigetekbe.

Paul 1962-ben került hozzánk, akkor épp Svájc-ból. Meghalt az apja is, és valami ösztöndíjat kapott, amivel a marhája Európa ezernyi szöglete helyett Szegedre jött. A becsmérés nem a városnak, nem is szülei hazájának szól, hanem azoknak a bajoknak, amit ez a választás a fejére hozott.

Fiat coupéval érkezett, amikor mindössze egy harmadévesnek volt Panni robogója. De sem a Fiat, sem a miénktől némiképp eltérő ösztöndíj nem képes megmagyarázni Paul népszerűségét. Más srófra járó agya, segítőszándéka, akcentusa tette igazán szeretetre méltóvá. Jocival gyorsan összebarátkoztak; a Fiatnak ő, később meg Vali volt leggyakoribb utasa. Negyedév kezdetén Paul el akarta vinni Jocit és Joci édesanyját Kalocsára valami családi esküvőre. A magyaros lagzi helyett a kecskeméti kórházban kötöttek ki. Pault két hétig ápolták, a „gyerekülésen” szorongó barátját szintén, a mamája viszont nem tért többé magához. Pault a kórházból egyenesen a börtönbe vitték. Első fokon két évet kapott, majd felmentették, mert sikerült bebizonyítania, hogy műszaki hiba miatt repült ki az útról és vágta ketté az akácfát.

Paul így is ült hét hónapot, Joci gyászolt, a barátság megszakadt. Paul hajnaltól napestig tanult, hogy a vizsgáit pótolja, ne veszítsen évet. Azt hiszem, a rendőrség is piszkálta. Csak Vali állt mellette. Mi sem voltunk hűtlenek – akkor huszonhat év után Paul nem jött volna közénk –, de a hülye szigorlatok kalodájából nehéz volt kiszökni, meg a börtön után ő is tartózkodóbb lett. A haláleset, a kettétört barátság, mondogattuk, és kidolgozott tételekkel segítettük. Épp a rektori vizsgaengedélyért indult, amikor jött az értesítés, hogy kiutasították Magyarországról. Összepakolt, és ahogy jött, eltűnt. Soha nem jelentkezett, de mindenkivel azt üzenete szívesen lát bennünket szállásra és egy teli jégszekrényre. Mindenkit. A húszéves találkozóra hiába hívtuk, nem kapta meg a beutazó vízumot.

Egy óra tájt fölmentem a szobába. Nem voltam álmos, de nem bírtam, nem akartam Paul és Vali táncát nézni. Úgy éreztem magam, mint ott a Maros torkolatnál, az ártéri erdő szélén. Arra futottam és megláttam őket. Táncuk közben emiatt szégyelltem el magam. Pedig össze sem ölelkeztek. Minden pár trécselt, jópofáskodott, ők csak nézték egymást, s lépdelték a zenére.

Fél óra sem telt el, feljött Paul is.

– Gyújtsd csak fel a villanyt! – szoltam rá, de inkább nyitva hagyta az előszobaajtót, és az ablak elé állt ködöt nézni. – Mi lett a coupéval? – kérdeztem.

– Ja, a Fiat coupé – mondta és leült a másik fotelba. – Mondd, Joci mi van? – vagyis, hogy Jocival, a hajdani baráttal mi van, akinek az édesanyja a Paul kocsijában veszítette az életét.

– Az olajosoknál dolgozik, neki is két gyereke van, eddig minden találkozón itt volt – hadartam.

– Ja – mondta Paul az öntöttüveg hamutartót pörgetve. – A Fiatot életfogytiglanra ítélték – majd rám pillantva hozzátette: – Őt nem utasítani ki, a roncsot eldugták előlem. – Pörgött a hamutartó. – A szerviz megmachinálta a kormányt, hogy csináljak baleset, akkor tudni zsarolni. Szegény Irénke mami!

– Zsarolni!? Nem értem!

Elmosolyodott. – Nem Irénke mamit akarni megölni! – mondta, s látszott rajta, valamit szeretne megértetni velem. – Összes rokonság nekem két magyar nagybácsi. Ők vörös köztársaság direkt... Direkt.

– Direktóriumi tagok?

– Ja. Nein kommunist, socialdemokratei. A rendőrség hitte, hogy én is. Akartak engem beszervezni. Nein, no, nem! Mondani nekik, hogy nein. És akkor baleset, és börtön, és megint nein. Mindig nem. Pedig ígérni, hogy kinyitni enyém börtön. Én ekkor is nein, és akkor kiutasít végleg.

– Ezért halt meg Joci anyja? Hát Joci emiatt nem jött most el!? Ő tudott arról, hogy be akartak szervezni?

– Irénke mami meghal, éjszaka Joci a kórházban elmondani, ő a téglá, őt állították rám. Besúgó.

Joci sejtette, miért hagytam ott az évfolyam-találkozót, miért kerestem fel a két nap közben. A megadott időben a lakása előtt várt, átszálltam mellé az olajosok Nivájába és elindultunk a „terepre”.

– Paullal beszéltél? – kérdezte. Bólintottam. – És most várod a szegény kis ügynök panaszait?

– Rosszallón néztem rá. – Nem az én formám – mentegetőzött. – Apám táblabíró volt. 1948-as bűne a rigorózus törvénytisztelet. 1950-ben kitelepítették a családot Dobozra. A felvételinél eltitkoltam. Ők tudták, és Paul érkezése előtt behívtak a céghez, hogy akarom-e folytatni az egyetemet. Akartam, de csak azt vállaltam, hogy az ismeretlen külföldi fiú kapcsolatairól jelentek. Barátság nélkül is ment volna. Ez volt a mi groteszk, sőt tragikus ráadásunk. A bűnt követte a bűnhődés. A zsarolással szervezett ügynökből gyakran lesz áldozat. Itt talán több áldozat is volt. Kérdezz!

– Elcsábíthatom a feleséged? – kérdeztem ebéd után Vali csuklóláncos férjétől.

– Ha hagyja! – mondta és göcögött.

A csontig szivárgó köd ellenére lementünk Valival a tópartra. Bevallottam, hogy a Marosnál akaratlanul megláttam őket, és azt is, hogy miről beszélt Paul az éjjel.

– A házasságunkat is említette?

– Össze akartatok házasodni?

– Azt nem láttad rajtunk? – kérdezte és fiúsan egymásra nevtünk. – Mentem volna utána, persze nem adtak útlevelet. Végül Burgasban sikerült találkozni. Isztambulért epekedtünk, itthon aztán kiderült, a jugoszláv átutazást behamisíttathattuk volna. A negyedik útlevélkérvény elutasításakor figyelmeztettek: ha állást akarok szakítsak ezzel a kémme! Bizonyítékot kértem. Röhögtek. Írtam a kérvényeket: Berlin, Varsó, Prága, Szófia, Bukarest. De nem húzhattam ki a lábam az országból csoporttal sem. A tizedik kérvénynél közölték, ne strapáljam magam, feljelentettek, nem kaphatok útlevelet. Üvöltöttem, hogy nem disszidálni akarok, hanem gyereket csinálni Paullal! A százados a száját sem merte elhúzni. Ki az a perverz állat, üvöltöttem tovább, aki más kínjának örül?

– Joci jelentett fel?

– Muszáj válaszolni? – kérdezte Vali.

– Muszáj történelmet élni? – simogattam meg önkénytelenül is az arcát. Ide illet volna egy hajókürt, de novemberben nincsenek hajók a vízen.

– Jocira gyanakodtam én is. Az ötéves találkozón, már mint Pekárné rákérdeztem. Megesküdött az anyja emlékére, hogy a baleset után kiszállhatott; a cég sem így gondolta a kocszi megbütykölését. Megkérdeztem Jocitól, hogy volt-e más besúgó is az évfolyamon. Azt felelte, nem hiszi és visszakérdezett, hogy nem a családom jelentett-e fel? A kérdésért még jobban gyűlöltem. Aztán szültem a gyerekeket, eltemettem apámat, kivették a méhemet. Tavaly, a halálos ágyán rákérdeztem anyura. „Tudod, kislányom – mondta –, a ház a ti neveteken volt, a Jánosén, és a tiéden. Ha te kint maradsz, elveszik a felét.”

A mi hajókürtünk most is néma volt.

– Mi múltott ezen a fél házon, Valika?

– Ki tudja – felelte.

13 flekk

Belgrád rakpart 25

Miért ugrott fel Barabásné a díványra?

Benda Gyulától hallottam, hogy 1956-ban az ő bérházukban, a budapesti Belgrád rakpart 25 szám alatt valóságos kis köztársaság alakult. A történet legérdekesebb mozzanata, hogy az egyik család szinte az egész bérház tudtával bujtatta „ávéhásukat”, azt a főhadnagyot, aki feleségével, két kislányával szintén a házban lakott. Amikor a nemzetőrök keresték Ungi Istvánt, a ház akkor is hallgatott. Aztán Ungi feleségének a falujából két teherautó élelmiszer érkezett a Belgrád rakpart 25-be. Csináltak a házban iskolát is. Gyula szülei – Benda Kálmán történész és matematika tanár felesége, Mária néni – adott órákat, leckéket a saját lakásukban a házbéli gyerekeknek (Gyula ekkor tanult meg tarokkozni).

A kapukat saját őrség vigyázta – fegyvertelenül. 1958-ban hazakerült a tököli internálótáborból Gyula keresztapja, s elmondta, hogy a házi ávosuk, Ungi István volt a parancsnok – elég kegyetlen ember. Mindezekről még a Benda családban sem esett húsz éven át szó. Ma pedig már alig néhány tanúja él a negyven évvel ezelőtti eseményeknek: a Duna-parti bérházból ki végleg, ki feltalálhatatlanul elköltözött. Az esendő emlékezet pedig nem egy történetet kiegészített, átgyúrt, legendává növesztett.

* * *

1900-ban, a még épülő Erzsébet-híd hóna alatt elkészült egy három emeletes, körfolyosós bérház is a Belgrád (akkor Ferenc József) rakpart 25 szám alatt. A múlt századi épület nyugodtan eltitkolhatná majd' száz esztendeje felét-harmadát. A kétszáz négyzetméter körüli lakások az úri közönség igényei szerint épültek, többnyire „jobb emberek” is laktak (orvosok, értelmiségiek), legalább annyira jók, hogy itt a század két világháborúja, két forradalma idején sem raktak tüzet egy lakás parkettáján sem.

A rakparti bejáratnál gyönyörű lift is volt, benne tükör, lehajtható ülőke, behúzható ajtó. Ma egy préseltfa büntetőfülke szalad fel a harmadikra, de egyszerre csak egy testesebb ember fér el benne. Egy évszázad alatt elaprózódtak a lakások is; a deklasszáldott családok előbb a gyerekeknek, rokonoknak választottak le egy-két szobát, aztán jöttek a kényszerszállások. Ma már nehéz megmondani, hogy eredetileg húsz vagy huszonöt lakás volt-e itt (most több „helyiséget” cégek bérelnek, s vannak kényszer konyhás, vagy fürdőszobás, netán előszoba nélküli lakások; kinek mi jutott).

1944-ben egy bomba vagy akna eltalálta a lépcsőházat, orosz lehetett, mert az úri frontot érte, ezért öt éven át mindenki csak a Molnár utca 5 szám alatti kijáratot használhatta, a hajdani cselédlépcsőt. 1950-ben kényszerítették a Duna partra néző, harmadik emeleti lakásban lakó háztulajdonos Denkéket a rakparti lépcsőház helyreállítására – aztán államosították a házat.

A szász származású, nagyszebeni Denk Arnold a Dohányjövődék igazgatója volt. Elbocsátása után műszaki rajzolóvá állt, de ezt is sokallhatták, így „szennysegigazgató” lett a Szabolcs utcai kórházban, végül éjjeliőr. A nagy vitalitású ember talán a haláláig, 82 éves koráig volt éjjeliőr és saját kezűleg főzte a késsel szelhető puliszkát, amit aztán a család hol juhtúróval, hol tejjel, hol pirított hagymával evett.

A történelem legharsányabb oktávja az 1944-52 közti nyolcas volt, ezek az évek írták át legerőteljesebben a lakónévsort. 1950 nyarán ennek ellenére több lakásban várták összehajlítva, hogy másnap hajnalban majd náluk csemetetnek, hogy őket fogják kitelepíteni. Benda Kálmán apja ezredes volt, Denkéktől most vették el a bérházat – de Magyarországon

kinek nem volt 1950-ben rettegnyivalója? (Bendáék 1948-ban 4000 forintért vették a rakparti lakást egy disszidáló kollégától. Bécsből táviratozott az illető: „Az egyetemi könyvtár 10-17 óráig van nyitva”; ez volt a jel, hogy költözhetnek.) Végül a kitelepítés „csak” megtizedelte a házat: két család jutott erre a sorsra. Egy arisztokrata família viszont elmenekült. Hová, s mi lett velük, azt talán akkor sem tudta senki.

Egy bérház története – főleg nehéz időkben és alulnézetben – házmestertörténet is. Ám Denkéket nem osztályharcos szempontok vezérelték, nem az esetleges jó pontok reményében ajánlották fel a házmesteri állást és lakást a háztartási alkalmazottjuknak, Marinak, amikor Ágoston István feleségül kérte. Marinak ez járt. S kölcsönösen jól jártak. Ágostonék mesterei voltak a háznak, példás rendet tartottak, ráadásul István bácsi aranykezű ember volt, mindenhez értett; a ház alig szorult külső mesterekre. Aztán a gyerekek! Denkéknék öt volt, Bendáéknál három, az első munkáscsaládnál, Barabáséknál ugyancsak három – szóval legalább kettő szinte minden lakásban. A háború után nem zárkóztak úgy, mint most. Naphosszat nyitva volt a konyhaajtó, zajlott az élet a körfolyosón. A gyerkőcök hancúroztak, s a házmesterné nem szólt rá a háztulajdonos általa is nevelt gyerekeire, így aztán nem szólt rá a többi rajcsúrozóra sem. Jó hangulat volt. A szülők nem féltették a gyerekeket, hogy leesnek a körfolyosóról, vagy úgy járnak, ahogy a hároméves Döme Zsolt – ma zeneszerző –, hogy a feje beszorult a vasrácsba (Denkék lánya, Magdolna szabadította ki). Magda már nem engedte ki a gyerekeit, az unokákról nem is beszélve.

De a legfontosabbat még nem mondtam az Ágoston házaspárról. „Azokban” az időkben minden hivatalos „szerv” a házmesternél érdeklődött a lakók felől, s Mariék mindenkiről csak jót mondtak. Bár „laktak itt már párttagok is”, senki senkit nem jelentett fel sem ő, sem más. Denkék kisebbik lánya, Márta esküvőjén még „Mari néni” szolgált fel. Aztán nyugdíjba mentek mindketten, s amikor „a fájós lábú Mari” egyedül maradt, szociális otthonba került és a nála idősebb háziasszonya, a Denk mama látogatta.

Utánuk állítólag az elnöki tanács elnökének, Dobi Istvánnak a házmestere bukott ide. Bajuszné az idősebb Benda nénit megállította, amikor vitte a szennyest a Patyolatba, hogy mutassa meg mi van a bőröndben. A férje pedig Döme Jenőnek, az akadémiát végzett, szövegvezető csellistának azt mondta: bűdös cigány. Ezt Ungi István áv. főhadnagy számon kérte, s előtte lekonyult a nagy Bajusz.

1956-ban azonban még Ágostonék lakták a házmesterlakást.

* * *

Polgár Péter fapuskával vonulgatott azokban a napokban, a Belgrád rakparti lakásban. Az apja valahol szerzett egy libát, de ki vágja le? Végül Földházi néni – az 1945 előtti viceházmester felesége (ők hordák le vasszánkón – nem liften! – a szemetet) – segített az új lakókon.

Denk Magda – maradjunk a Thuránszky néni helyett a lánykori nevénél – ekkor már 19 éves volt, s dolgozott, de a szerelem foglalkoztatta, nem a politika. Akkor vette észre, hogy valami történhetett, amikor leálltak a villamosok:

– Az ostromra jobban emlékszem, keverem is vele. Nem tudom, hogy ‘45-ben vagy ‘56-ban hiányzott az üveg az ablakokról, ami miatt a nők a fűtött szobában, a férfiak az ablaktalanban aludtak. Háború alatt a szüleim naplót vezettek, nekünk ez eszükbe sem jutott ‘56-ban. A húgom, Márta nyomban fölkapaszkodott egy rádióhoz tartó teherautóra. Szerencsére, a Kálvin téren lakó nagynénénk meglátta és leszedte. Telefonunk nem volt, s Márta aznap haza sem jöhetett. Arra emlékszem még, hogy esténként kanasztáztunk.

– Semmi dráma?

– A vásárcsarnok előtt feküdt egy fiatal lány és egy damaszt szalvétával volt letakarva a feje. Talán november 4-e után a nagymama már nagyon izgult a másik lányáért, az említett nagynénénkért, aki a Kálvin térenél lakott. A nagy ilyen erőszakos volt, hogy végül a mama elkísérte. A Kálvin téren orosz tankok között lépkedtek át a hullákon, egy orosz intett, menjenek csak nyugodtan. Hazafelé már a Vámház felé kerültek.

– A házban élt és állítólag bujkált egy ávéház főhadnagy. Nem féltek?

– Ungiek nem úgy éltek, hogy félni kelljen tőlük. Márta húgom jóban is volt a gyerekekkel.

Denkék ablakából kilátás nyílik a Gellért-hegyre, a Rudas fürdőre, az Erzsébet-hídra.

– Innen néztük, hogy a Szabadság szoborról ledöntötték az orosz katonát.

Körfolyosói Vergiliusom, Benda Gyula 1956-ban 13 éves volt, de húsz évvel később, azaz 1976-ban „átvette” történész édesapjával, hogy mi is zajlott 1956-ban körülöttük. Tudni kell, hogy Benda Kálmánt 1948-ban kirúgták a Történelemtudományi Intézetből. Állás nélkül maradt. Egy visegrádi kiránduláson a társaságukból egyedül őt igazoltatták, s a rendőr azt hitte, hogy az egyetemi magántanár az állás. De Benda Kálmán akkor talán épp könyvekkel vigéckedett, de az is lehet, hogy már az egyházi levéltárban dolgozott. A felesége három helyen tanított matematikát, így inkább a férj nevelte a három gyermeket:

– Azért lettek ilyen becsületesek és ügyetlenek – jegyzi meg Mária néni.

A házban pillanatok alatt kialakultak a hírcsatornák. Este 9-10 óra körül ért a Molnár utca 5-be a hír, hogy mi történt a rádiónál. (Érdekes, hogy a lakók többsége nem a puccos Belgrád rakpart 25-ként beszél magukról, nem ezt a címet használja, hanem a hátsó lépcső, iskolára nyíló kapujának számát a Molnár utca 25-öt, ami egyébként is praktikusabb: volt amilyen volt ez a század, a Vásárcsarnokba mégis többet kellett menni, mint a Dunának. De kanyarodjunk vissza 1956 október 23-a híreihez.) Másnap reggel arról sugdostak a házban, hogy október 23-án este Ungi Istvánt áv. főhadnagyot behívták. Benda Kálmán édesanyja azzal vigasztalta a közszeretnek örvendő Unginét, hogy ő is katonaasszony, tudja, mit jelent várni.

Ungi István a katonai elhárítás után ekkor a BM Államvédelmi Hatóság közlekedési elhárítási osztályán dolgozott, de már 1956 szeptemberében hathónapos belügyi pártiskolára vezényelték a Széchenyi hegyre. Az október 23-i előadás épp a társadalmi forradalmakról szólt. Utána társaival elindult haza. Kék parolinos, kék szegélyű sapkás ÁVH-s egyenruhájukban találkoztak a felvonuló egyetemistákkal, akik elkezdtek skandálni: „Magyar ruhát a magyar katonának!” és kokárdát tűztek a köpenyükre. Ungi nem értette, hisz nincs március 15!

Náluk lakott az öccse, az 1953-ban leszerelt híradós tiszt, János is, aki lélekszakadva rohant fel a bátyjához a Március 15-e térről: bratyesz, oszlasd fel őket, azt kiabálják, hogy vesszen Gerő!

Ungi főhadnagy köpenyt vett magára, s úgy emlékszik, hogy a légy zümmögését is meg lehetett hallani, amikor ÁVH-s egyenruhában megjelent a több száz (több ezer?) tüntető között a téren:

– Végig szaladt a hátamon a hideg. Amikor jöttem hazafele még nem volt ilyen a hangulat. Az öcskös odasúgta: vedd őket őrizetbe!

Ungi otthon civilbe öltözött, s az akkor még közlekedő 2-es villamossal bement szolgálati helyére, az ÁVH VII. főosztályára (közlekedési elhárítás), a Balassi Bálint utca 27-be. Bár

fegyvere nem volt, épületvédelembe osztották be. Október 24-én kezdték felszerelni őket; a főosztály Skoda páncélautója szállította a szomszédos BM-be és nekik is a fegyvereket.

Október 25-én Bendáék közeli ismerőse kenyeret hozott, s híreket, hogy az Astoriánál barátkoznak az emberek az oroszokkal. Népmesei elemeket is megőrzött az emlékezet: állítólag gyalogos fiatalok csoportja azt mondta a ház előtt, hogy a Parlamenthez mennek, majd néhány óra múlva ketten azzal jöttek visszafelé, hogy ennyien maradtak. Denkéék látták, hogy teherautók jöttek a Parlament felől. Nem tudni, sebesültek voltak rajtuk vagy halottak.

Az ismeretlen foglalkozású és a házból régen elköltözött Kelen József karszalagos nemzetőr volt az egyik hírforrás. Amikor hallották, hogy a Roosevelten téren bekerítettek és lemészároltak egy felkelőcsapatot, Kelen mama sírdogált, hogy biztos köztük volt a fia is.

* * *

Amikor Bibó bekerült a kormányba, akkor mondta apám, hogy na, most már megváltoznak a dolgok – említi Benda Gyula. – Egy-két napon át folyt is a tervezgetés. Az egyik nagyszabású cél az volt, hogy Sárospatakon újra létrehozzák az angol gimnáziumot és ott tanulhatok tovább. Apámnak nem volt kapcsolata a diáksággal, kívül maradt a felvonulásokon. Behívták viszont a Történettudományi Intézetbe és beválasztották a forradalmi bizottságba, s ő lett az igazgatóhelyettes.

Ám a 17.-18. század jeles történész kutatója a legmaradandóbb 1956-os tisztséget nem a szakmától, hanem Földházi Bélától, az 1945 előtti viceházmester fiától kapta. Október végén, ahogy a légkör változott az ifjú mozgópostás átadta Benda Kálmánnak a házbizalmi „állást”, s ezt Benda professzor – ellentétben a többi ekkortájt szerzett tisztséggel – évekig meg is őrizhette.

– Őt mindenki elfogadta. El tudott simítani dolgokat. – emlékezik a felesége. A megosztott házban feltehetően azért is alakulhatott ki a laza közösség, mert nem rendeztek politikai vitákat. Ungin és Barabáson kívül állítólag más párttag nem volt a bérházban, „legfeljebb a csepeli munkás Varga Imre, de az sem olyan párttag volt”, s ez a korábbi rendőr is közvetített, ha kellett.

Egy nap különös vendég érkezett Bendáékhoz. Jean Boussaguet újságíró is a Magyarországon bűjtatott francia hadifoglyok közé tartozott. 1956-ban azzal állított be hozzájuk egy rakás ruhaneművel, hogy magával viszi a tízéves keresztfiát, Gyula öccsét. A gyereket persze nem engedték.

– Október 29-én Dobi megszüntette az ÁVH-t – emlékezik a szolgálati helyén eltöltött időre Ungi. – Ekkor még úgy volt, hogy egységes belügyi igazolványt kapunk, s részt veszünk a rendfenntartásban. 30-án főosztálygyűlésen bejelentették, Münnich elvtárs nem engedi kiosztani az igazolványokat. Utána heten elmentünk egy kollégánk lakására, s másnap, október 31-én elindultam haza. A Széna téren a sárga félcipőm miatt egy fegyveres csoport igazoltatott. Levettem a cipőt, s benne volt, hogy HM, mert a katonai elhárítás kettős irányítás alatt állt. Azt mondtam, hogy a cipőt a bizományiban vettem.

Otthon Ungi végig gondolta, hogy kiben bízhat a házban. Mindenekelőtt Barabás Lázárban, aki a Ganz-Mávagban munkás, s valami szakszervezeti funkciója is volt. Bízott Benda Kálmán bácsiban is, akikhez sokszor telefonált; oda hívatta a feleségét vagy velük üzent neki. Aztán ott volt még Varga Imre, aki korábban rendőr szakaszvezető volt, de ekkor már gyárban dolgozott. A két munkásért üzent, de szerinte Varga nem mert hozzájuk felmenni, Barabás Lázár pedig megmondta, hogy ő fél. Megjelent viszont Ungiéknál Földházi, s lekapta a cselédszoba faláról a Lenin-képet és összetaposta.

Földházi Béla nyugdíjas mozgópostás a telefonban ezt kikéri magának:

– Engem kérem nem úgy neveltek, hanem mindenki tiszteletére!

– Inkább Lenin tiszteletére, vagy az Ungi tiszteletére? – birizgálja a szemtelenkedés a nyelvem, de mivel érzem, hogy szabadulni akar tőlem, gyorsan témát váltok: – Maga tényleg naiv festő és a szezonban a Várban szokott festegetni?

– Kérem, én egy fáradt, idős ember vagyok. Halálos beteg a testvérem, most is hozzámegyek, a Belgrád rakpart 25-be...

Néhány hét múlva keresem újból Földházi Bélát. A lányuk veszi fel a telefont, s kifaggat ki vagyok, mit akarok, aztán az édesanyja, Földváriné veszi át a kagylót, hogy a férje nincs és hetekig nem is lesz otthon. Aztán legalább egy órán át arról akar meggyőzni, hogy „olyan butaság” ez a Belgrád rakpart 25! Ott csupa kedves ember lakott, senki nem bántott senkit. Alig tudok közbeszólni, hogy nem az érdekel, ki kit bántott, hanem az, hogy mi történt, hogy éltek akkortájt, mire emlékeznek. Ő csak hajtja a magáét, kiegészítve azzal, hogy velük nem történt semmi, az égadta világon semmi.

– De hát a férje mégiscsak átadta a bizalmi „tisztelet” Benda professzornak!

– Hát ne adta volna át egy tanultabb embernek!?

– De Benda Kálmán 1955-ben, vagy 1950-ben is tanultabb volt! A férje miért épp 1956 október végén jött rá, hogy a tudást akár ekképpen is el kell ismerni?

Csend.

– Mi ébresztette rá épp ekkor a férjét?

– Hát Benda Kálmán egy tudós ember volt, vagy nem?

Mintha nem egy nyelven beszélnék, nem tudom megértetni, hogy nem bántani akarom őket, felelősségre sem kívánok vonni senkit, szenzációt sem várok tőlük, csak azt, hogy beszéljünk az életükről, a házról, 1956-ról, Denkékről, Bendáékról, Ungiékről...

– Ha földhöz is vágta az én férjem azt a Lenint, azért tette, hogy Ungiékat mentse! – csúszik ki az asszony száján. – De miért kell ilyen butasággal foglalkozni!?

Szóval Lenin el, a nemzetőrség Ungiékhöz fel:

– November 2-án megjelentek Ungiéknál a nemzetőrök – idézi fel Benda Gyula. – Apám, nagyapám később elmondták, ők tudták, hogy Ungi a házban van, de hallgattak. – Aztán még hozzáteszi: – Unginét nagyon szerették.

Apámék tragédiának tartották Mindszenty rádióbeszédét – vált témát Gyula. – Újraolvasva a beszédet, nem teljesen érthető az aggodalom attól, hogy a főpap visszaállítaná a nagybirtokot. A beszéd után a rádióban felhangzott Kodály: „Ne bánts d a magyart”. Másnap arra ébredtünk, hogy lövik Pestet.

– Barabásék nem értettek egyet a forradalommal – él Benda Kálmánné emlékében. – Legalábbis arra következtettünk abból, hogy az egyik gyerek látta: arra a hírre, hogy az országra támadtak az oroszok, Barabásné felugrott a díványra és tapsolt. Mi sírtunk emiatt, ők viszont örültek. Persze Barabásék félhettek, volt félni valójuk, hiszen ők bűjtették Ungit, az ávózt! – Mária néni elgondolkodik egy csöppet Barabásék sorsa fölött. – A férfi hamar meghalt, még a hatvanas években, aztán az asszony is ment utána. – Hogy mondjon valami jót is róluk, még hozzáteszi: – Barabás olyan korán meghalt, hogy nem tudott leérettségizni sem, pedig azt tervezte.

A ház az orosz támadás hírére november 4-én leköltözött a pincébe. Jött egy felkelő csoport, hogy a padláson tüzelőállás építenek ki. A forradalomparti férfiak konyhakésekkel fogtak, hogy azt azért nem! Életünket és vérünket, de a padlásunkat, a házat, a családot már nem!

November 5-én, a kapuőrség szervezése közben Döme Jenő elmondta, néhány nappal ezelőtt valaki pisztoly ajánlott neki, de nem fogadta el, pedig most öngyilkos lenne.

A lakók napokig ingáztak a pince és a lakás között. November 10-e körül egy teherautó élelmiszert kapott a ház. Mindenki úgy tudja, hogy Unginé falujából érkezett az élelem. Benda Kálmán bizalmi és társai pontrendszert dolgoztak ki, s az alapján lett szétmérve az ajándék. November végén, december elején jött a második teherautó élelmiszer, de ezért már valamit fizetni is kellett. A házban kialakult önkormányzatra egyedül Csarsch Margit néni panaszkodhatott volna (97 évesen most ő a ház legidősebb lakója), mert az egyik élelmiszerosztásra késve érkezett, így neki nem jutott semmi. A forradalom nem szereti a késlekedőt, így ő sírva távozott. Valaki a házból a Vöröskeresztnél dolgozott, s az is irányított ide valami élelmiszert. Szeretett volna többet is szerezni, de nem akarta, hogy részrehajlással vádolják.

* * *

Ülök a gázcsőre madzaggal felkötött hatalmas trófea alatt a Denk lakásban, s kérdelem Magdolnát, kaptak-e kárpótlást a bérházért. Igen, meg is vették a lakásukat belőle. Kérdelem azt is, hogy a papa, aki annyi mindent vesztett, mit csinált azokban a tavaszi reményű őszi napokban.

– Édesapám csillapította a kedélyeket. Azt mondta, nem olyan egyszerű megváltoztatni a világot.

Ezután már kötetlenül csevegünk. Magdolna senkit sem átkoz, sőt szégyenkezve megemlíti, ő bizony nosztalgiával hallgat egy korabeli mozgalmi dalt, mert a fiatalságára emlékezteti. Elmeséli még, hogy a papának, a Dohányjövődék igazgatójának a járandóságból mesés cigaretta- és szivargyűjteménye volt, amíg a mama rájuk nem kapott. Amikor elfogytak, a mama hősiesen kijelentette: csak akkor gyűjt rá, ha kimennek az oroszok. Amikor 1956. október 29-én kínálgatták, azt felelte, még vár egy-két napot...

– S a mama már soha többé nem tudott rágyújtani?

– Dehogynem. 1989-ben az öcsém megjelent egy szalaggal átkötött csomagocskával. A fene sem tudja honnan, de szerzett egy doboz 5 éves terv cigarettát, s a mama abból és akkor rágyújtott.

De 1956-ban épp újból jöttek és nem mentek. Jöttek, végiggéppuskázták az első emeletet, utána tolmáccsal végigjárták a házakat fegyvereseket keresve. Maga az ennyivel megúsza a harcokat.

Decemberben Benda Kálmán és felesége megszervezte a ház gyermekeinek az „iskolát”. Rónai Lajos mérnök – rég elköltöztek, ő állítólag meg is halt – akkor tanította meg tarokkozni Gyulát. Az ő középiskolás fia és társai mesélték, hogy a Körtéren feltartóztattak egy sztrájktrő villamost. Még nem volt veszélyérzet az emberekben, főképp a fiatalokban, szabadon büszkélkedtek hőstetteikkel.

Földházi néni is lelkendezve újságolta, hogy itt vannak az ENSZ-katonák. Milyen egyenruhában? – kérdezték tőle. Magyar egyenruhában, de az ENSZ-et képviselik! A hírek egyre inkább rémhírbe fordultak. Nevekket sugdosták, hogy ez, meg az, azzal meg amazzal a hegyekbe vonult egy birkanyájjal – ellenállni. A régi új hatalom már befészkelődött feladott

állásaiba is, amikor Denk Márta kicsúzlizott egy ablakot a szomszéd ház tűzfalán, s az ott lakó öreg néni szörnyülködött, hogy még mindig lőnek.

Benda Gyula keresztapja 1958-ban szabadult a tököli internálótáborból, s akkor tudták meg, hogy ott Ungi a parancsnok. Félni kezdtek tőle, s amikor 1961-ben vidékre helyezték Ungit, azt mondták, a szégyenük vitte le Szegedre őket. Ennek ellentmondani látszik, hogy Ungi István ezután is visszajárt a nagy tiszteletnek örvendő Benda Kálmánhoz, ő pedig nem utasította ki a volt ávéhást a lakásából. Sőt, Ungi most, negyven év múlva is szívesen és előzetes kikötések nélkül látott vendégül szegedi lakásán.

* * *

Az ágról szakadt Ungi István 1945-ben, 18 évesen lépett be a kommunista pártba, majd rendőrnek állt. A volt belügyminiszter Rajk és társai halálra ítéelésének idején, 1949 szeptemberében Csongrád megyéből hat, az egész országból hatvan embert rendelték fel az ÁVH-hoz tartozó Andrássy út 62-be káderezésre. Köztük Ungi István tizedest is a belső karhatalomhoz osztották be. Olyan kiképzést kaptak, mint most a kommandósok.

1952-ben megszületett a második kislányuk is, és akkor a cég – ők inkább Hatóságnak nevezték – kiutaltatta Ungiéknak társbérletben Lorka vegyész-mérnökék Belgrád rakpart 25 alatti lakásának egy részét. Az egy szoba, cselédszobát nekik kellett leválasztaniuk; előszobájuk nem volt.

– Miután a cipőellenőrzésen át, 1956 október 31-én szerencsésen hazajutott, Barabásék bújtatták?

– Nem bújtatott engem senki. November elsején nagykabátban, kalapban, és mivel nem volt más, sárga cipőben elindultam Szekszárdra az anyósomékhöz. A sógorom a szekszárdi Tefunál volt sofőr. Ők hoztak a házba élelmiszert.

Unginé is pontosan emlékszik, hogy november 2-án keresték a géppisztolyos nemzetőrök Ungi Istvánt, de csak őt és a két kislányukat találták. A szekrényeket kiborogatták, de semmi bizonyítékát nem találták annak, hogy a szegényes bútorok között valóban egy eleven ÁVH főhadnagy és a családja él. Az asszonyt géppisztollyal kísérték át a másik szobába a személyi igazolványáért, hogy igazolja már, ki is ő tulajdonképpen. Amikor elmentek, Gy. Lali nagynője felment Unginéhez bocsánatot kérni, mert az ő 11 éves unokája hívta fel az utcáról a nemzetőröket, hogy itt lakik egy ávós!

Valóban ott lakott, de épp Szekszárdon volt. Amikor hazatért, 1956 novemberében a BM a vizsgálati osztályán lett fővizsgáló. 1959 tavaszán került a 25 ezres tököli internálótábor – ahogy ő mondja: közbiztonsági tábor – öt fős vizsgáló csoportjának élére (s nem táborparancsnoknak). A „táborba azokat vágták be, akik ellen nem volt bizonyíték”.

Azt állítja, hogy a forradalom – vagyis neki ellenforradalom – harmadik évfordulójára, 1959 októberében lázadás készült a tábor női részlegében. Épp a nőknél és Nagy Imréék mindenkit elnémító kivégzése után egy évvel? – hitetlenkedek magamban.

– Keményen léptem fel, mert ha nem különítem el időben a lázadást szervező Corvin-közi kurvát, abból szörnyű dolog lehetett volna.

– Ez utcalány volt? – kérdelem, mert ha a Corvin-köziekkel harcolt, biztos nem úszta volna meg internálással. Életben sem hagyták volna 1959-ig!

– Ő volt az, aki a Köztársaság téren kivágta az ÁVH-s szívét – tódítja az erősen foghíjas férfi, én pedig ráhagyom. – A szembesítések során ez a kurva megfenyegetett mindenkit, aki rávallott, még engem is, mire pofon vágtam.

– Ezért mondják kegyetlennek?

– Meg egy Pumás tisztet gumibottal pofán vágtam. Ez a fasiszta pilóta is közbiztonsági őrizetbe volt helyezve, mivel csoportjával a Vörös Csillag Traktorgyár tetején lévő tüzelőállásukból szitává lőttek egy terhes anyát, majd felravatalozták, hogy ilyen munkát végeznek a betolakodók. – Itt sem szólok közbe, hogy mindezt honnan tudja, s ilyen szadizmust hogyan úszott meg ez az illető is csupán internálással. Ungi folytatja a korabeli „fehér” könyvekbe illő mesét: – Agnoszkálás során kiderült, hogy a szovjeteknek más típusú a géppisztolyuk. A kihallgatása során ez a tiszt felkapott egy széket, s akkor jött a gumibot. Az egyik beosztottam feljelentett: hivatali hatalommal való visszaélés miatt a Ménesi úti honvédüdülőben lévő fogdában kellett egy hónapot töltenem.

Fogda az üdülőben!

Ungi István állítja, hogy 1961 áprilisában őt nem eldugták vidéken, neki nem kellett eljönnie Budapestről. A nyugdíjas katonai elhárító századostól megkérdem, nem kellemetlen-e, ha névvel írok róla, amire azt feleli: nem. Neki nincs szégyellnivalója. Ő annak idején sem bujkált.

Így aztán soha nem fogjuk megtudni, miért ugrott fel Barabásné 1956 november negyedikén a díványra.

Kádár János gyermekei

Még az érintetteknek is csöndes ünnep a Kádár János-díj átadása a Petőfi Múzeumban. Barátom rám szól: Kádár áldozatainak ki ad díjat? Legfeljebb mi. Az állam, felelem. A díjat – százezer forintot és egy fiókáját etető pelikánt ábrázoló plakettet – Vámos Tibor adja át hathat pedagógusnak és nevelőszülőnek állami gondozottaikért. Kádár-ösztöndíjat tizenkét állami gondozott egyetemista kap: havi 7000 forintban részesülnek tanulmányaik befejezéséig, ahogy azt Kádár Jánosné meghagyta.

Hallgat a gyerekkocsi, a görbebot, figyel Szentágothai professzor özvegye. Vámos akadémikus a tudós MDF-es képviselőről, Szentágothai Jánosról beszél, aki négy éven át volt a kuratórium elnöke az MTA képviselőjeként. Az utód azt mondja Szentágothairól, hogy nagyszerű érzéke volt az emberi dolgokhoz, s nehéz időkben vállalta a homlokegyenest ellenkező életpályáját és sok tekintetben ellentétes sorsú ember hagyatékának gondozását. Kádárral kapcsolatban egy ügy következetes szolgálatáról, a következetes szolgálat gyötrelméről beszél. A puritán történelmi alak vagyonának árverésével csak 18 millió forint került az alapítványba. Kádár és Szentágothai roppant különbözőségük ellenére valamiben „találkoztak”. Ennek eredményeként öt év alatt 27 pedagógus és nevelőszülő kapta meg a Kádár János-díjat, s 33 állami gondozott egyetemista részesült és részesül ösztöndíjban. Kádár „gyermekei”.

Kívülről mint egy panzió a külvárosi ház. Nemes Ferencné még nem jutott a díjra javaslatot tevő GYIVI-k eszébe, pedig a tanárnő a fővárositól és a Pest megyeitől is kapott gyerekeket, sőt Erdélyből is hozott hatot, így jelenleg tizenheten vannak. Mivégre? A szárnya alól kirepült 12 gyerek közül kettőnek nincs érettségije (az egyik a sajátja), s négyen szereztek diplomát. Gábort is most avatják mérnökké. Ő az egyetlen, aki öt éven át kapta a Kádár-ösztöndíjat. Rá várunk.

– Mi vitte rá, hogy harminc gyerek anyja legyen?

A tanárnő fölmutat az égre, s mondja, hogy a bencés világi rend tagja. Úgy volt, hogy 1982-ben ő lesz az országban az első hivatásos nevelőszülő, de az istenhit rossz ajánlólevél volt.

– Bocsánat: nem felelőtlenség rontani a családja helyzetét erdélyiekkel, „akikért” 7000 helyett legfeljebb 2000 forintot kap?

Mosolyog.

– A gyerekeknek is áldozatot kell vállalniuk egymásért. Amíg a polgárai nem tanulják meg az áldozatvállalást, addig az ország nem jut ötről a hatra.

A Kádár-díjosztás a születésnap, május 26-a hetében szokott lenni (ez most sem került szóba). 1990-ben Gábor még a Cserje utcai Kádár-villában kapta meg az ösztöndíjat, s az özvegy „körbevezette” őket a három szobán. Gábor annyit jegyzett meg Kádárról, hogy őt is nevelőszülők nevelték. Amikor kitudódott, hogy Gábor miféle ösztöndíjat kap, egy évfolyamtársa megjegyezte:

– Így csökkenti Kádár az adóját!

– Mindig a tanulásba menekültem – mondja magáról a fiú. – A nevelőszülőm belső tartást adott ehhez, s lakhelyet, ahová hazajöhetek. Számos kaput megnyitott előttem, ráébresztett, hogy nemcsak fizikailag, szellemileg is kell boldogulni.

Csalóka ez a monológyszerű szöveg, amit tíz kérdés húzott ki Gáborból.

– Sok bántás érte?

– Eleve úgy nézek ki, mint aki meg van bántva, nem volt szükség rá, hogy megbántsanak.

Puter Józsefné 1973-ban kezdett foglalkozni Győr-Pinnyéden beteg gyerekekkel. Négy sajátja közül három fogyatékos, rokkantnyugdíjas (32, 30 és 26 évesek).

– Sík professzornál császárral szültem a negyedik gyereket, s megmondta, ha az első hármat is így veszik el, akkor négy ép, egészséges fiam van. Azóta mi csak értelmi fogyatékosokat nevelünk, eddig tizenegyet, öt még nem repült ki. Egy nem is fog, annyira beteg. Nagykorú, de nem adjuk, örökre a gondjainkba vettük. Kezdet-kezetén volt, aki kicsúfolt bennünk’, nem azért, mert piszkosak voltunk, hanem ahogy kacsáznak, mert mozgássérült is volt közöttünk.

Sóhajt és mosolyog.

– Akkora öröm, hogy megkaptam ezt a díjat!

– Pedig Kádárral szemben...

– Mi a temetésire is feljöttünk; megvan az a kis fényképünk, amit osztogattak. A férjem munkásör volt. Mi mindig a Kádár-rendszer hívei voltunk, mert akkor segítették a szegény embert, de most... – Legyint, s visszakanyarodik a gyermekeihez. – Mivel betegek, reggel elkísérem őket az iskolába, a férjem meg hozza őket. Az egyiket éppen csak meg lehetett érteni, amikor hozzánk került. A másik meg egyáltalán nem beszélt. A harmadik meg csak a sarokban ült: se beszéd, se játék. Most olyan vidám!

– Honnan tudja, mit kell tenni?

– Nagyon szeressük őket – feleli nyelvtanilag nem helyesen, nem is tudományosan.

– Az alapoknál kell kezdeni – magyarázza a postás férj. – Hogy hogy fogja a kést, a villát. Vécére járni, mert a legsúlyosabb gyereket vállaljuk. Ha egy ilyen gyerek eljut addig, hogy betanított munkás lesz, az jó. Az egyik hegesztőtanuló, ennek már örülünk. A másik bicikliszerelő üzemben dolgozik, sok bakival, de már nem szakítja meg a csavarokat.

– Ha például Lacika később jön haza, izgulnak a nagyfiúk (a sajátjait hívja így), nem történt-e valami baja. – Mert ez a szeretet sokáig.

– Nem lenne könnyebb végre egészségeseket nevelni?

– Nekünk ilyen van, minket ez motivál – feleli a latin szóval a mama. – Nincs nagyobb öröm, mint amikor beszélni kezd, először mondja, apu, anyu. A hétéves az apja feje búbjára is felmegy. Amíg Zsolti volt a legkisebb, annak engedte meg, mint most Vikinek.

A szeretet a tudomány Kecskemét-Hetényegyházán is. Tószegi Sándorné tizennyolc éve mosónő a bölcsődében, s nagymama az édeslánya és már a nevelt fia után is, akit víz- és fűtőszerszereknek taníttatott.

– Másképp lehet szeretni a sajátot, a neveltet, de még az unokát is. – Mély lélegzetet vesz. – Rendkívül jó férjem volt. Sírtam, hogy meghalt és egyedül maradtunk. Sanyika azt mondta, anyuka, ne tessék sírni, én nagyon szeretem magát. Elsőéves ipari tanuló volt, amikor el akarta az anyukája vinni, és ezt mondta, nem möggy vele, mert ötöt ez az anya nevelte, ezt tekinti édesanyának. Engem.

Büszkén magyarázza: – A nevelt gyerek a világon mindennek örül, nagyobb szeretetet tud adni, másképp tudják az embert szeretni. Több mindent is tudtam neki adni, mint a sajátnak, aki a hatvanas években született, amikor nem volt narancs, banán.

A nagyfiú a harmadik születésnapja előtt került hozzánk, és öt éve kihoztam a kicsit. Jött a telefon, nem venném-e ki. Azt nekem meg kell beszélni a nagyfiúval, mert ez kettőnkre tartozik. A gyerekek imádják egymást, az unokáim is. A kicsi, a Norbi nem volt megkeresztelve. A nagyobbik lett a keresztszülő a feleségével. A feleség is állami gondozott volt, és örökbe fogadták, ilyet vett feleségül. Imádom őket.

A kisfiú másodikos. Ha reggeli műszakos vagyok, a szomszédasszonyom indítja az iskolába, ha délutános, akkor én. Jó esze van, csak testi fogyatékos. Július 16-án lesz öt éve, hogy Norbi nálam van. Ha a Jóisten segít, s jövőre nyugdíjba megyek, szeretnék még egy gyereket kérni. Csak kicsit és nagyra fölnöveszteni.

– Hogy vélekedik Kádárról?

– Biztosította a megélhetőséget. Amikor még élt a férjem, ha kevesebbet kerestünk is, haladtunk.

– A forradalmárok kivégzése? – kérdem, és Tószegi Sándorné nem érti, hogy nem értem, milyen messze esik Hetényegyházától a 301-es parcella.

1700-1700 forintot kerestünk a férjemmel a zománciparban. Vettünk egy romos házat és átépítettük. Volt értelme az életnek. Most mint mosónő tízszer annyiért dolgozom, és nagyon kell osztani, szorozni.

– S a férjével halt a szeretet is?

– Részben. Az én gyerekeim hálásak, segítőkészek. Tudják a névnapom, a születésnapom, anyák napját. Ne hozzon ajándékot, csak pár szál virágot! Gyönyörű olajsütőt kaptam Sanyikától. A saját gyerekem mindig tudott szeretni, a nevelt gyerekem csak azóta, mióta velem van. Neki nem természetes ez az érzés.

Dolgos Ilona több, mint harminc éve kezdett a szépséges Óriszentpéteren tanítani. Lőrinc László, a férj egy picit későn érkezett ahhoz, hogy közös gyerekük lehessen. Arra gondoltak, örökbe fogadnak egyet. Aztán tíz éve öt kisgyerek nevelését vállalták, s Ilona asszonynak fölajánlották, legyen hivatásos nevelőszülő. Sérült gyerekeik mellett elkel a pedagógusi tudás. Délután lépcsőzetesen tanul velük. Ha a sérült gyerek elfárad, folytatja a harmadik osztályos testvérével, aztán a negyedikessel, a hatodikossal.

Lőrinc László lányai öt- és hatévesek voltak, amikor váltak. Kérdem, pótolják-e lányai szeretetét ezek a gyerekek. A férfi szemét elfutják a könnyek.

– Rákérdeztem?

– Nem, jól megvannak ők – segíti ki szóval Ilona. – Tegnap volt a 24 éves Anna nálunk, kis gyereke van, unokánk. Testvéri a viszony a nevelt gyerekeinkkel, akiket szeretnénk révbe juttatni. István, a középső olyannak látszik, aki egyetemre is kerülhet. Rajtuk nem múlik – mondja, közben mindnyájan tudjuk, minden rajtuk múlik.

– A két iker lett most elsőáldozó. Tegnap együtt ment fel gyónni a család. Köszönet a plébános úrnak, hogy emberszámba veszi ezt a sérült gyereket. S amikor kijött a gyónásból, azt mondta: „Anyá, itt van a Jézuska a szívemben!” Tízéves, de három-négy évvel le van maradva.

– Mire költik a díjat?

– Építkeztünk, s épp százezerrel tartozom a kőművesnek. De azon gondolkozom, ha más módon tudom rendezni, ezt megtartom a gyerekeknek. Ez a legméltóbb cél, amit a Kádár-hagyaték támogathat. A gyerekeknek én ifjúsági takarékoszt rakok, hogy a jövőjük biztosított legyen. Biztosítást fizetünk. Az egyiknél másfél milliót kaphatnak, ha valami történik velünk.

Rajtunk csak keres az állam. Pedig kevesebb kisiklott élet lenne, ha több gyerek kerülne családba.

Baltavári Balázs, a Komádi Állami Nevelőotthon ugyancsak kitüntetett igazgatója szerint nevetséges, amit a nevelőszülőknek adnak: – Nálunk egy gyerek 280-300 ezer forintba kerül évente, ők jó ha nyolcvan-százezret kapnak egy gyerekért.

Csizmadia Izabella másodéves a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen. Főszak a szociálpolitika, szeptembertől el akarja kezdeni a jogot és párhuzamosan egy jogi és egy szociológiai diplomát akar szerezni. A társadalom peremére szorítottság gondjaival, a gyökeret vesztett és sehová sem tartozó emberek sorsával kíván foglalkozni. Mindezt a saját bőrén tapasztalta, bele tudja élni magát a helyzetükbe. Izabella rendhagyó abban a tekintetben is, hogy két évig volt nevelőszülőknél, mégis inkább az intézetet választotta.

– A nevelőszülőm nem értett meg. Erős személyiség volt, s én is korán rákényszerültem, hogy önálló legyek; két dudás nem fért egy csárdában. Nem támogatta a tanulásomat, nem szerette, hogy a könyveket bújom. Egy rakás gyerek volt kinn, rengeteg munka volt a családban. Sok mindentől eltiltott, ami fontos volt a számomra. Például a sporttól, ami segített levezetni a felesleges energiáimat, s túljutni azon a nehézségen... – Kapargálja az abroszt. – Végző soron nekem nincs hová hazamennem!

– Miért került állami gondozásba?

– Édesanyám tizenegy évvel ezelőtt meghalt, édesapám pedig súlyos beteg – mondja, s az arcán legördül az első könnycsepp.

– Hogy tudott így talpon maradni?

– Nagyon nehéz volt, de a nevelőknek, főleg az igazgatónőnek rengeteget köszönhetek. Ő észrevette, hogy szeretnék tanulni, és segített.

– Hagyjuk abba? – kérdem, de a zokogó lány csak egy papírzsebkendőt kér. Könnyítésül megkérdelem, mi jut eszébe Kádárról?

– Bűneivel együtt a történelem prominens egyéniségének tartom. Egyetlen állam sem tagadhatja meg a múltját, együtt kell vele élnie – feleli korát meghazudtoló komolysággal. – Kádár az adott történelmi körülmények közepette, egy álideológia jegyében is képes volt valami kényes egyensúlyt teremteni. Mi, magyarok még jól megúsztuk. Nem kerültünk olyan katasztrofális helyzetbe, mint a szomszédaink. Vegyük a jugoszlávokat, akiket a franciák, a nagyhatalmak kovácsoltak „nemzetté”, bár teljesen eltérő mentalitású etnikai kisebbségek élnek az országban.

– Nem fogják diszkriminálni a Kádár-ösztöndíj miatt?

– Nem, sőt büszke vagyok rá. Köszönöm. Óvónő szakközépiskolából kerültem egyetemre, s a nyelvtudásom nulla, van mit pótolni. Főképp nyelvtanulásra fogom a pénzt fordítani.

– Sok megkülönböztetést kellett elszenvednie?

– Csak egy hétköznapi példát: állok az otthon mellett a buszmegállóban és az emberek arról beszélnek, hogy az otthonban élő lányok milyen semmirekellők, s a nevelők sem különbek.

– A szünetet hol tölti?

– Amíg egyetemista vagyok, a Tatabányai Gyermekek- és Ifjúságvédő Intézet nevelőotthonában.

Csipet csapat egy huszonéves lány körül. Kicsi, kisebb, s egy hat és fél hónapos. Klára (nevezzük így) egy másfél éves kisfiúval kezdte, majd következett három lánytestvér, s

amikor egy hatgyermekes édesanya meghalt, mind a hatójukat elfogadta. Építkeznek, mert a nagyobb ház a feltétele a további gyermekek fogadásának. Tizenöt gyerekig nem is akar megállni, s eddig több mint negyven gyerek volt nála. Négy szakmája van, s ennyi gyerek mellett egyetemre jár, tanulja a dolgát: szociális munkás lesz.

– Csak azt írja, hogy itt voltunk! Hívtak a Vitray-műsorba is, minden újságíró elküldtem. Ide sem akartunk feljönni. Egy picit össze is zördültem a felügyelővel, hisz vannak, akik nálunk régebben, sokkal jobban csinálják ezt. Nincs szükségünk arra, hogy megrohamozzanak bennünket. A gyerekek sérültek, szeretnénk úgy végezni a dolgunkat, ahogy eddig.

Klára a katolikus karitás területi vezetője volt, és amíg kisbabát kap, addig gyeden marad. Szóval egész életében. Hisz kinek adnának szárnyszegett apróságokat, ha nem neki? Főként a cigányok segítése a hivatása, egy kivétellel kis csapata is cigány.

– Fenntartása van Kádárral szemben? – faggatom Klárát.

– Van.

– Hívó ember esetén ez könnyebben érthető.

– Barátaim, ismerőseim közül többet bebörtönöztek, van, aki utólag ebbe halt bele – mondja, s a szeme visszarebben az övéire és újból mosolyog.

(1995)

Három felvonás

Kiss Ferenc (1893-1978) és Nagy Adorján (1888-1956) érdekes művészek.

Kiss Ferenc 1919-ben került a Nemzeti Színházhoz. 1937-től a Színművészeti Akadémia igazgatója, 1939-től a zsidótörvényeket túlteljesítő Színművészeti és Film művészeti Kamara elnöke. 1941-ben lemond. A nyilas hatalomátvételtkor, a Nemzeti Színház igazgatója lesz – hét hétre. Bárdossy és Imrédy után – és még Szálasi előtt – ő a harmadik, népbíróság elé állított háborús bűnös. Nyolc évre ítélték. 1956-ban Győrben lépett fel újra.

Nagy Adorján is 1919-ben került a Nemzeti Színházhoz, akárcsak barátja, Kiss Ferenc. 1925-től kezdve tanított a Színművészeti Akadémián. Rendezett és elméleti munkákat is írt. (posztumusz műve: Színpad és beszéd). 1945-ben néppügyésként halált kért Kiss Ferencre.

1945

1945. november 26-án kezdődött, Kiss Ferenc pere. A korabeli lapok (Szabadság, Szabad Nép) az ítélet indoklása helyett inkább a vádiratot ismertették: „Mint a kamara elnöke a filmügyek miniszteri biztosa a törvényes rendelkezéseken túlmenően minden zsidónak vagy félzsidónak tekintendő magyar színész szereplését lehetetlenné tette... Kijelentette, hogy addig nem nyugszik, míg Jávor Pált és Horváth Árpádot le nem buktatja. Karády internálását előre bejelentette... csak egy célt ismert: előtérbe tolni saját személyét akkor is, ha ez mások halálát, sőt a magyar kultúra értékeinek pusztulását jelentette.” Bűnéül rótták fel a faji uszítás: például a rádióban felolvasta Erdélyi József Solymosi Eszter vére című versét. (Erdélyit 1947-ben egy évre ítélték.)

Kiss Ferenc: „Egyrészt bűnösnek, érzem maga, de cselekedeteim az akkori törvények szerint nem voltak törvényellenesek. De ha hibáztam is, csak a magyarságot szolgáltam.” A nyilas Miatyánkról azt vallotta: „Direkt azt a költeményt szavaltam el, amely szerint a magyarságnak nem szabad öntudatát elvesztenie.”

A tárgyalás összemosta a gyarlóságokat a bűnökkel:

„– Mit tett a kamara azon kívül, hogy megfestette a kormányzó és az önarcképét?

– Kérem, a saját képemet nem én, hanem Harsányi Zsolt adta ki megfestésre:” (A Színházstudományi Intézetben található fényképen, a színészkanclár saját portréja alatt feszít.)

Major Tamás tanúvallomásában elmondta, hogy Kiss Ferenc túlbuzgó volt a törvény által engedélyezett hat százalék zsidó sem maradhatott a színházakban. Pedig a húszas években még zsidó felesége volt, sőt az ő közbenjárására vették vissza a Nemzetibe. Major szerint Kiss Ferencnek azért kellett elhagynia még a kamara elnöki székét is, mert túlzottnak tartották az intézkedéseit. Miközben ilyen nagy magyar volt, a Bánk bánból hosszú jeleneteket hagyott ki, amikor Endre László fajvédő alispánhoz (később deportáló államtitkár) sietett vacsorára.

Básti Lajos tanúvallomásában arról beszélt, hogy félévi huzavona után származása miatt kidobták a színházból és Kiss Ferenc azt üzenté, ha perelni mer, munkatáborba viteti. (A tudósításokból az nem derül ki, mi adott volna lehetőséget a perre.)

Greguss Zoltánt zsidó felesége miatt tiltotta le Kiss Ferenc, mondván, ha szerepelni akar, váljon el. Az ügyész kérdésére, miként egyeztetette össze erkölcsi felfogásával, hogy egy házaspárt elszakítson. Kiss azt felelte: „Kérem én nem egyeztettem össze ezt erkölcsi felfogásommal. Én csak parancsot teljesítettem.”

Rátkai Márton kijelentette: „Kiss Ferenc működése alatt a magyar színészet elsorvadt. Hatalmi tébolyában és önimádatában olyan féktelenül hajtotta végre az önkényes rendelkezéseket, hogy senki sem tudta kiparírozni.” Makay Margit szerint Kiss Ferencnek a numerus nullus volt az álláspontja, vagyis egyetlen zsidót sem akart megtérni a színi pályán. A mintegy negyven tanú között Tolnay Klári is terhelő vallomást tett. Viszont haragosa, Jávor Pál hiányzott a sorból.

Kiss Ferenc volt igazgatója, Németh Antal elmondta, egy alkalommal Kiss a Bizáncban jeleneteket ugrott át és színészeket tolt félre a bejáratól, hogy ő léphessen először a színre. „Levelet is írtam neki, hogy a legmélyebb szégyenkezéssel veszem tudomásul, hogy nemzeti színházi tag ilyesképpen viselkedik” Megemlítette, hogy Kiss vidéki színházakra erőszakolta magát, s mint a szolnoki lapok megírták, fellépte után kevesebb pénz maradt a kasszában, mint amennyit a kamarai elnök az egyetlen fellépésért kapott.

A tárgyalás során a mentőtanúként beidézett színiakadémiai főtitkártól megkérdezte a vádlott, hogy mikor tanácsolt ő el zsidó növendékeket.

„Amikor jelentkeztek” – hangzott a válasz.

Karády Katalin elmondta, miután kiszabadult a Gestapó hathetes fogságából, a kamara elnöke többször megfenyegette, hogy internáltatja. Kiss kijelentette, hogy abban az időben már nem is volt semmiféle tisztsége. Karády szinte sikoltva válaszolt: „Maga nem volt senki? Maga? Tudja, ki volt maga? Maga volt a magyar film Hitlerre! Úgy féltünk magától, mint Hitlertől!”

A színházi szabó elmondta, Kiss Ferenc örült, amikor a németek megszállták Magyarországot. Az öltözőjében járt az az SS-tiszt is, aki Jávort letartóztatta.

Pethes Sándor felidézte, hogy 1944. november 16-án Kiss Ferenc azzal kezdte a társulati ülést: „Most jöttem a nemzetvezetőtől. A Nemzeti Színház társulata elhagyja Budapestet”.

Nagy Andorján politikai ügyész vádbeszédében azt mondta: „Kiss Ferenc, a színész 1940-ben megszűnt, és azóta Shylockja volt a magyar művészetnek és kultúrának, ezért a legsúlyosabb büntetést kérem”.

A vádlott az utolsó szó jogán azt mondta: „Ha tettem valaki ellen, bocsánatot kérek”.

A Népbíróság megállapította, hogy Kiss Ferenc tevékenysége „A nép egyes rétegeinek személyes szabadságát sértette, és egyesek vagyoni romlását idézte elő.” Beszédei, cikkei, szereplése „a fasiszta és demokráciaellenes hírverés szolgálata volt”. A besúgás vádja alól felmentették. Enyhítő körülménynek vették politikai iskolázatlanságát, de egyrendbeli háború s háromrendbeli népellenes büntetett miatt így a nyolcévi kényszermunkára ítélték, amelyet később börtönre enyhített. (Akkor háború büntettnak számított például a nyilaspárti tagság.)

1954

„Tisztelt Vezetőség! Kedves Elvtársak!

Az »IRODALMI ÚJSÁG« február 10-i száma írásra kényszerít. Ez a szám közölte Erdélyi József négy versét, s ezzel rehabilitálta őt. A pártnak ezzel az intézkedésével egyetértek. De egyidejűleg felvetődött bennem Kiss Ferenc problémája.

Major Tamás állítása szerint Pártunk Vezetőségének kívánsága volt annak idején, hogy Kiss Ferenc tárgyalásán én töltssem be a politikai ügyész szerepét. Nem szívesen tettem, mert Kiss Ferenc barátom volt a múltban. Teljesítettem a kívánságot, és mert később meggyűlöltem volt emberi, politikai magatartását a fasiszmus alatt és megvetésre méltónak ítéletem viselkedését a Törvényszék előtt: halált kértem fejére.

A Törvényszék nyolc esztendőre ítélte. Büntetését kitöltötte és jelenleg, hallomásból tudom, egy székesfehérvári üzem kultúrgárdájában dolgozik.

Büntethetjük-e tovább is? Kétségtelen, hogy nem. Megérdemli-e, hogy rehabilitáljuk? Mint színész: feltétlenül. Fél évszázada figyelem színészetünket és a legnagyobb színészek között látom a helyét. Ezt megmondtam a Törvényszék előtt, és mondom ma is. Hogy mint ember megérdemli-e a rehabilitációt, azt nem tudom. A tárgyalás óta nem láttam. Ez az, amit a Pártnak kell eldöntenie, valamint kérésem teljesítésének akusztikáját és perspektíváját is. Kérem, kedves Elvtársaim, foglalkozzanak a kérdéssel.

Csak még egyet: eddig még senkivel sem beszéltem erről, de ha a Párt úgy kívánja, akkor beszélni, írni fogok. Nem tenném szívesen: a múltban meggyőződésemet követtem és az expiálásnak (kiengesztelés, vezeklés – P. Á.) még a látszatát is szeretném elkerülni.

Elvtársi üdvözléssel és tisztelettel:

– Budapest, 1954. február 14.

– Nagy Adorján

– A Nemzeti Színház ny. tagja, főiskolai tanár (Cím: Bp. VII., Madách I. út 7. V. e. Telefon 42-345.)”

Az Országos Levéltárban őrzött levél harmadnap Rákosi asztalán volt, s ő. ráírta: „Horváth e. Kérem a véleményét. 54. II. 17. Rákosi.” Horváth Márton az MDP KV kulturális osztályának vezetője ezt válaszolta:

„Feljegyzés

– Kiss Ferenc nyolc évi börtönbüntetése letöltése után jelenleg Székesfehérvárott a vágóhídon dolgozik. Egyesek szerint a börtönben tanult, képezte magát.

Kiss Ferenc kétségtelenül egyike volt a legjelentősebb színészeinknek, a helyét Rátkay, Somlay, Csontos után lehet megjelölni. Amennyiben a börtönben eltöltött évek alatt és azutáni munkájában politikailag komoly javulást mutatott (erről megbízható információkat kell beszerezni) – szó lehetne arról, hogy egy későbbi időpontban – esetleg az új évad kezdetétől – valamelyik kis vidéki színháznál elhelyezzük. Számolni kell azonban azzal, hogy ez a színészek egy részénél – a múltban baloldali magatartást tanúsított színészek és a zsidó származásúaknál nagy visszatetszést keltene. Jelenlegi magatartásáról érdeklődni fogunk.

– Budapest, 1954. március 1.

– Horváth M.”

1993.

Gábor Miklós tanú:

– Kiss Ferenc igazgatóm volt a színiakadémián, Nagy Adorján, Dóri bácsi pedig az egyik legmodernebb és legjobb tanárunk, akitől nagyon sokat lehetett tanulni. Akadémista koromban Kiss Feri már a „szent tehén” időszakban volt. Például a Lúdas Matyi-ban nem vállalta el Döbrögi szerepét, mert a Színész-kamara elnöke nem engedhette meg magának, hogy nyilvánosan megverjék.

– Kosztolányi is kitűnő színésznek tartotta – vettem közbe – ,egy alakításáról mégis azt írta: „miért állítja meg szüntelenül a cselekmény menetét, miért facsarja a nemes érzelmességet ... érzélgősséggé?”

– Késői filmjei komoly realista színészként őrizték meg. A háború előtte valóban egy kicsit pátoszos volt, de nagy tehetségű ember. Fura dolog, akadémista koromban nem vettük őt egészen komolyan. Olyan komolyan, mint például Nagy Adorjánt, holott ő gyöngébb színész volt. De értelmes ember és nagyon sokat lehetett tőle tanulni. Kiss képes volt hozzánk vágni az osztálykönyvet. Ha féltünk is hogy eltalál, a háta mögött kinevettük. Szállóige volt

köztünk, hogy azt mondta: „Minden szerep mááás!” Utánoztuk: „Minden szerep mááás!” Halálra röhögtük magunkat, bár van benne valami, amire nem is árt egy fiatal színész figyelmét felhívni.

A rehabilitálás után Győrben kezdett. Gáti Gyuri (Pipi) osztálytársam volt az igazgató. Ez a zsidógyerek szerződtette le a nyilas kamara volt elnökét, és nagyon jó véleménnyel volt róla. Említette, hogy 1956-ban egyike volt a legbölcsebb embereknek, aki békességet akart teremteni a társulatban.

– Nem épp azért kezdetett Győrben, mert zsidó volt az igazgató?

– Gáti Pipi kérte, hogy szerződtethesse és engedték.

– Mi volt Kiss Ferenc tárgyalásán?

– A törvény szerint én nem számítottam zsidónak. Ennek ellenére, amikor a Nemzeti Színház leszerződöttetett ösztöndíjasnak, egy hónap múlva felmondtak, mert kiderült, hogy félzsidó vagyok. Jó, ez a Nemzeti, itt szigorúbban veszik a törvényt. (Volt, aki azt mondta, majd jön olyan törvény is, ami szerint te is zsidónak fogsz számítani). Leszerződtem a Madáchba. Két kisebb szerep után közölték, a Színészkamara nem engedélyezi, hogy fellépjek, mert ott van már Várkonyi Zoli; két félzsidó egy társulatban? A törvény szerint nem lehetett volna tiltani, mégis megtették. Püskösti Andor igazgató fel is ajánlotta, mivel a szerződésemet jogilag nem lehetett felbontani, érjem be fél fizetéssel. Ez volt, amit tanúként elmondtam. magyaráz, hogy a Színészkamara nem tartotta be a törvényeket.

Most sokszor olvas arról az ember, hogy a zsidóüldözés csak a német megszállás után kezdődött. Hát ez jóval előtte volt Amikor a németek bejöttek, akkor én már régen magyar tűzér voltam, mert annak megfeleltam. A történetek miatt én nem rajongtam Feriért. Később eljött megnézni a Hamletet, ott ült az első sorban. Ekkor nagyon szerény volt

– A börtön átformálta?

– Hangsúlyozta is, hogy ő nem ugyanaz az ember.

– Ekkor komolyan vették?

– Akkor is komolyan vettem már, amikor kiderült, hogy csak katonának vagyok jó, színészek nem. Közelről ő felfuvalkodott, rossz modorú tanár volt. Nem beszélve arról, amikor az Akadémián összehasonlították őt elődjével, Ódry Árpáddal... Igazgatóként sem vette komolyan senki.

– Nagy Adorján vajon miért vállalta el a vádló szerepet?

– Tudtommal meggyőződéses antifasiszta volt. Többet nem tudok, mert végzés után egy évvel elmentem katonának. Ennyit éreztem. Az kétségtelen, hogy Ferit gyűlölték.

– Fel is vonult ellene a színésztársadalom. Az sem véletlen, hogy felkavarodott a múlt, amikor Andrásfalvy Bertalan „egy menetben” megkoszorúzta Kiss Ferenc és Jávor sírját.

– Megáll az ész! Hány éves Andrásfalvy? Szegény Jávor hatot fordult a sírjában. Ha valaki gyűlölte Kiss Ferit, az Jávor volt. Attól lehetett félni, hogy felpofozza valahol. Tudtommal Kiss Feri általános utálatnak örvendett a szakmában – még a jobboldal részéről is. Ha valami odavitte, az a felfuvalkodottsága, hogy ott belőle isten lehetett. A hiúságánál foghatták meg. Szeretném azért hangsúlyozni Gáti Pipi véleményét is Kiss Feri életének a második korszakáról.

Bánki Zsuzsa tanú:

– Kiss Ferenc méltóságos úr akart lenni. Kormányfőtanácsos. Egyszerű származású gyerek volt, s megőrült azért, hogy fölfelé, fölfelé!

– Mi volt a tárgyaláson?

– A Színiakadémia elvégzése után nem vettek fel a Színészkarába, így nem játszhattam. A szüleimnek ez nagyon fájt. Egy fiatal fel sem veszi, mert azt hiszi, hogy mennyi szép dolog lesz még az életében.

Szegény anyámmal szaladgáltunk a Kultuszminisztériumban emeletről emeletre. Mindenki együtt érzett velünk, de széttárta a karját, hogy nem tehet semmit. Egyikőjük a következő rendszerben hasonlóan járt, és én megpróbáltam segíteni rajta, de páros lábbal rúgtak ki.

– A szülei megélték lányuk sikerét?

– Csak édesapám. Anyámat szerette Wallenberg, rengeteg embernek küldött vele mentesítő papírokat. A szüleim is benn voltak egy védett házban, onnan vitték el őket 1944 szilveszterén a Duna-partra. Apámat egy fiatalemberrel kötötték össze, ők fel tudtak kapaszkodni egy jégtáblára...

– Halált kért volna Kiss Ferencre?

– Az ember csak azokban a véres időkben haragudott, de ölni akkor is talán csak önvédelemből tudott volna, bár felőle meg is halhattam volna. A hatvanas években valami november hetedik ünnepségem Kiss Ferenc Csehov Hattyúdalának részletét adta elő egy idős kollégával a Kistextben, nagyon jól. Addig nem találkoztunk. Ott meglátott, az arcára vigyor ült, és azt mondta széttárt karokkal: „Zsuzsókám!”

– És, maga a keblére borult?

– Hagytam, hogy a keblére öleljen. Ripacs volt. Az órán Arany János epigonokat tanított, s az utolsó sornál a szeméhez nyúlt, majd felmutatta: „Itt a könny!” Ripacs és jó színész. Teljesen kicserélték. De nem tudom meddig állta volna meg a helyét, mert nem volt elég okos.

– Nem kellett volna mégis kitérni az ölelés elől?

– „Zsuzsókám!” Mit lehet ilyenkor ennek a nem is tudom kinek mondani? Hagytam, hogy megöleljen, mert az ember jellemtelen. Legalábbis megalkuvó. Talán nem is csupán azért, mert olyan korban élt, amikor muszáj volt megalkudni. Karády a csillárt szakította le: üvöltött, mint egy tigris. És mi a különbség? Semmi. Hazahozták egy ládában. Gyönyörű fejével, hangjával, tehetségével talán egy Marlene Dietrich lehetett volna, csak hát magyarnak született, ami nem egy nagy üzlet.

Tolnay Klári tanú:

– Annyi gyűlölet, indulat kavarog, minek előszedni ezt a történetet? Kérem, hagyjon csak a színházzal foglalkozni. Nem kellene szitkok, levelek. Kérem...

Nagy Adorján ügyészkedéséről tudott a családja, de a fenti levelet nekik sem említette. Kiss sem tudta, hogy Nagynak szerepe volt a rehabilitálásában is. Úgy halt meg, hogy mindent Pécsi Sándornak köszönhet, aki 1953-ban egy szakszervezeti gyűlésen megkérdezte, Kiss-sel mi van?

(1993)

ELSŐ-UTOLSÓ SZERELEM

Barackvirág, merre vagy?

Negyvenkét éves mérnök, gyáros, volt élsportoló, szakedző – nevezzük Rulek Józsefnek. Nem iszik, nem dohányzik, munkaideje január 1-jétől december 31-ig tart. Helytálló típus, mondja róla az egyik barátja. Életre szóló barátságai vannak. Életstratégiája.

Húszévesen jutalmat kapott a honvédségnél és egy hatszemélyes asztalt vett belőle. Asztalt a leendő családnak. Asztalt a királyi álmhoz.

Magában ugyanis csak királyi álomnak hívta leendő családját. Hat évig járt egy lánnyal, hétig egy másikkal. Aztán harminchét éves korában elvette Klárát, a három hete megismert tanárnőt.

Klára szlovák—magyar házasságból született.

Az orvos papa Algériában vállalt munkát. Ott Klára francia nyelvű iskolába járt. Később a magyarul sem tudó tizenéves gyerek Pestre került gimnáziumba; állítólag a csehszlovák törvények szerint középiskolába már csak szocialista országban lehetett járni. Legalábbis Rulek Józsefnek ezzel magyarázták, hogy miért került Klára a hatvanéves, piacozó nagyszülőkhöz Budapestre.

A kamasz Klára nyelve a szépség volt. Negyedik gimnazista korában az Anna-bál királynője lett. Meghódítandó objektum.

– Ledér lett?

– Nem tudom - feleli Rulek –, nekem sosem volt ezzel a műfajjal dolgom. Utólag hallottam egy osztálytársától, hogy a gimiben Klára arról ábrándozott, hogy férjhez megy egy pénzes, külföldi palihoz. Nem tudom, miért épp neki nem sikerült. Huszonhat éves volt, amikor megismertem. Talán megfordult a fejében, hogy vagy most megy férjhez, vagy soha. Talán tényleg szerelmes lett. Izgulhatott is, nehogy találkozzunk valakivel, s kiderüljön, ki is ő. Egy biztos: abszolút ápoltság volt és nett. Szép nő, és csak nyomult, nyomult, mint a távirat. A harmadik héten rám kérdezett, és én kimondtam. Reggel megérdeklődte: tudom-e, mit mondtam, és én megismételtem: igen, éljünk együtt!

Akkor a bejelentés után még három hónapot kellett várni az esküvőig. No, nem! Benőtt már a fejem lágya. Elrúgtattunk a tanácsra a mentesítésért. Klára ment a csigalépcsőn fűzőld ruhában... és egyszer csak – kinesztézis vagy mi miatt, nem tudom – kezdtem a bőrömon érezni, hogy valami nincs rendben. Biztos, hogy Klára az, akit kerestem? Belém vájt a kétség és a nászéjszakán szinte rettegtem, hogy hozzám ér.

– Klára jól tudott hallgatni. Kicsiszolódott ebben a műfajban.

– De hátha bennem van a hiba? – gyötrődött Rulek József. – Soha nem éltem senkivel: nekem idegen a királyi álom! És a hatszemélyes asztal? Képtelenség.

Egy Európa-bajnok nem ismer lehetetlent. Majd ő megoldja! Örök megoldásul mindenki a gyereket találja ki. Rulek abban bízott, hogy az így nyert kilenc hónapban történik valami, hogy szeretettel tud Klarához közeledni. Tehát közös megegyezéssel, tervszerűen megszületett Rulek Bea.

De Bea nem tudta kihúzni az apját a vissza-visszatérő kétségekből. Rulek kiskamaszok edzőjeként elszörnyedve látta, hogy fordultak ki magukból szuper kiskölykök a szüleik válása után, hogy váltak olyan zűrössé, hogy azt már alig lehetett elviselni. Az ő kicsi lánya nem juthat erre a sorsra!

Aztán leszakadt a polc. Már másfél éves volt Bea, amikor váratlanul leszakadt a könyvespolc. Rulek szedte le a könyveket, és a kezébe kerültek a naplók. Először nem is értette. Az első oldalon volt egy kockás statisztikai lap a szeretőkről: kivel, hogyan, hányszor, és osztályzat is, hogy milyen volt. Szerepeltek a nyilvántartásban csoportos bulik, kollektív „foglalkozások” is. Nyolc év mocska.

Nézem a perverz könyvelést, és nem merem megkérdezni, hogyan szembesült azzal, hogy a felesége nimfomán, talán enyhén debil is.

– Klára hányt, amikor az orra elé raktam, aztán elkezdtem firtatni, hogy kivel élek együtt. Normális ember a házasság előtt csinálja ezt, én utána fogtam hozzá. Hiába van négy diplomám, előtte az sem érdekelt, hogy a konyháról annyit tud, melyik a bejárat és a kijárat.

Miért engem? Miért épp velem!? – jajongott Rulek, mintha elvesztette volna az összes diplomáját. – Azt is szeretem, ahogy sebességet váltasz – felelte a nő, és nem akart válni. Rulek képtelen volt együtt élni a sorszámozott férfihaddal; szégyellte a királyi álmom romjait. Mindent befelé, semmit kifelé! Tervezte: ha húszéves lesz a lánya, neki adja bajnoki serlegeit: ez volt, apád ifjúsága. Ez meg az anyádé! – adja majd oda neki a naplókat is. Ez ugyan egy kicsit teátrális, de különben hogy magyarázza meg a lányának, hogy miért nem élhettek együtt az anyjával?

Ha új életet kezdesz, mondta Klárának, ketten együtt fogjuk elégetni a naplókat, még mielőtt odaadnám a gyereknek a serlegeket. Az apa belement, hogy a kislány az anyjánál maradjon, hisz Bea másfél éves létére is szopott még. Kérte, ne dolgozzon Klára, a gyerek hároméves koráig eltartja mindkettőjüket, vesz a gyereknek egy lakást, de csak akkor, ha Klára oda nem visz férfiakat, s ő bármikor láthatja Beát. Még annyit: ha meg Klára el akar menni, bármikor ráhagyhatja a kicsit, s minden péntektől vasárnap estig nála a gyerek.

– Megegyezéssel elváltak.

– Volt olyan hét, hogy Rulek háromszor is ebéddel nyitott rájuk. Klára a szabad hétvégéi ellenére sem bírta tovább egy fél évnél. Ennyi ideig működött az egyezés.

– A bíróság a gyerekelhelyezési per zárultáig az apánál helyezte el Beát. Akkortájt találkozott Klára a menekülő Szalmával, egy „165 centis undorító pasassal”.

Mitől undorító?

A félreértések elkerülése végett, én a gyerekünk miatt szerettem volna, ha Klára révbe jut, ha másodszor is férjhez megy. Ami Szalma Gábort illeti, beszélhetnék a külsejéről, arról, hogyan tette tönkre a cégét, és vele együtt két-háromszáz embert, hogyan lépett meg a tőlük és a bankoktól kicsalt százmilliókkal. Legyen annyi elég, hogy életében Szalma először találkozott Klarához fogható csajjal. Ő volt élete legjobb nője, bele is esett, mint ló a gödörbe.

Egy gyönyörű nőt mi visz egy süllyedő bárkára?

Klára életének hármas rendezőelve van: férfi, pénz, gyerek. Minél több van ebből a háromból, annál nagyobb a komfort. Szalma merülőben is tele volt pénzzel, már csak a gyerek hiányzott.

Rulek tudta, hogy Szalma menekül a hitelezőitől, számított rá, hogy Klára külföldre szökök a gyerekekkel. Az asszony Bea útlevelének kiállításához bemutatta a váláskor született bírósági végzést, hogy a gyereket nála helyezték el, emiatt nem kérték az apa beleegyezését. Az

előrelátó Rulek kérte is a gyerekelhelyezési perben, hogy egyszerre soha ne legyen együtt a gyerek és az útlevel; az egyik legyen az egyik szülőnél, a másik a másiknál. Bíróság előtt meg is állapodtak, hogy Klára letétbe helyezi a kislány útlevelét az ügyvédnél. De nyomban váltott egy másikat, azzal, hogy elveszett az első.

Az apa bírósághoz fordult a második útlevel miatt, bár tudta, hogyha megszerzi, akkor hamarosan a harmadikért csatázhat. A bíró előtt Klára azt mondta, hogy a közértben ellopták a táskáját útlevelestül, mindenestül. Hét végén ennek ellenére elutazott az apjához, Szlovákiába. Rulek felhívta, s Klára vette fel a telefont. Kirohantak Szlovákiába, és a bíróságnak bizonyítékként dátumot író fényképezőgéppel lesből lefényképezték az asszonyt a tátralomnici tábla mellett. Erre Klára azt mondta a bírónak, hogy a saját útlevelét visszaküldték neki egy borítékban. Viszont a rendőrség közölte a bírósággal, hogy az útleveleket Klára nem említette az ellopott igazolványok között. Rulek akkor kibérelt egy barackvirágban úszó házat Leányfalun, és oda bujdosolt el a kislányával.

– Nem volt nő a gyerek mellett? Segítség?

– Anya típusú apa vagyok. Még az édesanyámnak sem szóltam, annyira féltettem a gyereket. Minden harmadnap táviratoztam Klárának, hogy a gyerek egészséges, együtt vagyunk, s egy-egy közbülső nap bemutattam különböző kerületi kapitányságokon, hogy a gyerekek semmi baja, nem szöktem meg vele, ha az anyja leadja az útlevelet, én adom a gyereket.

Hat hét után el kellett menniük a tárgyalásra.

A bírónő felszólította Rulek Józsefet, hogy a gyereket adja oda láthatásra az anyjának, egyszersmind megeskette az anyát, hogy nincs a gyerekek második útlevele. Klára kijelentette azt is: esze ágában sincs külföldre menni.

Utólag kiderült, hogy az asszony ekkor már be volt oltva sárgaláz ellen.

– Bár a gyerek hetek óta nem látta az anyját, sírt, hogy ne vigyem vissza. Én, hülye állat, hogy mutassam a jó szándékot, 1993 húsvétján mégis odaadtam. Ez volt az utolsó találkozásunk, azóta nem láttam a lányom, s talán nem is fogom többé.

Rulek magamra hagy, és két hatalmas dobozzal tér vissza. Az egyikből kislánya lepedőnyi színes arcképeivel rakja tele a „királyi asztalt”. Nézegetem az öles fényképeket. Vajon azért nem kicsattanóan szép ennek a két szülőnek a gyermeke, mert nem örömben fogant?

Rulek és három barátja ott ült Klára lakása előtt éjjel is egy kocsiban. Az asszony kihívta a rendőröket, hogy a volt férje „zaklatja a környéket”. A járőr kötekedett, de nem talált okot rá, hogy elküldje őket, ennek ellenére elmentek. A férfi belefáradt az egy éve tartó útlevel-hercehurcába, a hónapok óta tartó bujkálásba, leskelődésbe. Azon a reggelen feloszlott az „őrző—védő csapat”, mert ha most nem is lophatja külföldre a gyereket az anyja, ellopja a következő héten vagy azután; a végtelenségig nem silbakolhatnak.

És a szép szőke asszony másnap délután Dél-Amerikába szökött a kislánnyal.

Ha fél órával később próbálják elhagyni az országot, a hároméves Beát már nem léptethették volna ki, mert le volt tiltva az útlevele. Az apa megszerezte Szalma egyik munkatársától Klára ottani címét, de a latin-amerikai ország bécsi nagykövetségén addig nem adták meg Rulek Józsefnek a vízumot, amíg be nem mutatta, miért akar utazni, vagyis amíg nem adta át az időközben neki ítélt gyermek kiadatási kérelmét.

Klára nem Szalma Gáborral szökött külföldre. Ugyanis a férfit az utolsó pillanatban őrizetbe vette a rendőrség. A börtönben a volt élettársa, Ibi látogatta. Közben Dél-Amerikában Klára két kézzel szórta Szalma sikkasztott, majd kisírbolt pénzét.

A férfi kiküldte a fiát, hogy tiltassa le a számláját, de mivel abban az országban a 18 éves ifjú még nem számít nagykorúnak, semmit nem tudott intézni, azon kívül, hogy minden pozitívában magáévá tette Klárát.

Szalma bedühödött. A börtönből súlyos betegségére hivatkozva szabadult, s mivel az első útlevelét elvették, ő is a másodikkal szökött Dél-Amerikába – és vitte magával a visszafogadott Ibit is. Aztán a dzsungelfaluban éjszaka alsónadrágban ingázott két egymás melletti faház között.

Amint Rulek József megérkezett a dél-amerikai fővárosba – mert a kislánya miatt odautazott ő is –, olyan ügyvédet fogadott, aki másnap bejuttatta a miniszterhez. Ő ellenjegyezte a magyar kiadatási kérelmet: hozhatja végre a gyereket! Egy bíró, az ügyvéd és egy rendőr kíséretében vonult ki a harminc kilométerre lévő őserdei faluba.

– Csak a rendőr ment Klára faházához, engem nem engedtek oda. Klárának volt egy kis úrméretű pisztolya, amihez ott nem kell engedély. Visszarántotta a kislányt a faházba, és azt kiabálta, végez magával és Beával is, ha nem hagyjuk békén.

Rulek este visszament a faluba, de a faházban már csak egy kis cipőt talált. Elhozta ezt is, meg a fényképeket is a falról. Amíg a repülőjegye nem szólította haza, járta a környékbeli moteleket, hoteleket. Odaúton előre szállodát foglalt magának és a kislányának három napra Rióban – de a visszaúton egyedül már nem volt kíváncsi a Cukorsüveg-hegyre, a Botafogo öböl fövenyére sem.

Utóbb Szalma Gábort és Ibit az Interpol megtalálta Dél-Afrikában, de Klárát és a gyereket nem. Ők már nincsenek velük.

– Mielőtt elindultam, elkértem az ügyvédtől, s elvittem magammal a kislány első útlevelét. Nézze, itt a pecsét, beléptettem őt is, mintha együtt érkeztünk volna oda. Nem kellett volna ügyvéd, miniszter, legális út. El kellett volna felejtetni: lesben állni, megfogni a gyereket, és hozni!

– Miért nem akarja, hogy a most született kisfiáról írjak?

– Nem akarom Klárát visszaengedni az életembe, az életünkbe, együtt emlegetni a fiammal vagy az édesanyjával. Ennyi.

– Gyűlöli Klárát?

– Mert ügyes volt, mert be tudott keríteni? Az én saram, hogy Bea ilyen házasságba született, hogy balek módra, és nem komoly felnőttként viselkedtem. Minél több időt tölt a kislányom a hazájától, az apjától távol, minél inkább belenő abba, amit az anyjától kaphat, annál nagyobb a bűnöm. Félek tőle, hogy egyszer jön a hír, Klarával baj történt, menjek a gyerekért. Legyen boldog Klára, mi pedig a kislánnyal tudjuk pótolni, amit nem éltünk együtt.

Ránk esteledett. Rulek József villanyt gyűjt, aztán kinyitja a másik nagy dobozt, s az újszülött Norbert fényképeit gondosan Bea képei mellé rakja. Bea, Norbert. Norbert, Bea.

(1995)

Első-utolsó szerelem

Katkics Ilona tv-rendező Rákosi Mátyás titkárságán volt gyors- és gépíró, amíg főiskolára nem ment Moszkvába. 1986 októberében felkerestem, hogy Rákosiról beszéljünk.

– Róla én csak jót tudok mondani. Amikor 1948-ban elmentem a Szovjetunióba tanulni, az ország még szerette őt.

De most nem Rákosiról, hanem Katkics Ilonáról van szó, akinek állítólag maradandóan beleszóltam az életébe ezzel a beszélgetéssel.

Ica gyerekkora: műhelylakás, cipőhalom, egyszobás ház Pestimrén. Kereskedelmit végzett, tudott könyvelni, gyors- és gépírni. 1945-ben a kivetettek ösztöne vitte a kommunista pártba. Bekerült a budapesti pártbizottságra, onnan emelték ki 1947 őszén a Rákosi-titkárságra.

– A beszédeit nekünk diktálta. Okos volt, jól rögtönzött, és fantasztikus volt a memóriája. Előfordult, hogy az íróasztalnál feltérdelt a székre, és visszaolvasta a gyorsírást, mert azt is tudta. Ha lekéstem az utolsó villamost, a frász kitört, mert három kilométert kellett a sötétben gyalogolni. Egy ülés végén Rákosi megkérdezte, mivel megyek haza, és megnyugtatóan, hogy elvisz. Őt kitették a Szabó József utcában, engem pedig hazavitt a barát.

Amikor Ica végre készülhetett a főiskolára, Rákosi megkérdezte, hogy minek megy. Nyelvésznek, de filmrendező szeretne lenni. Az „Öreg” szólt egyik helyettesének, Révai Józsefnek, hogy intézkedjen. Icát tekintélyes patrónusai ellenére fiúnak hitték, velük rakták egy szobába.

– Más emléke nincs Rákosiról?

– Legfeljebb közvetett. A pártórség parancsnokhelyettese, még a pofázós garnitúra egyik tagja, Miljánovits Pál volt a vőlegényem. Úgy volt, hogy ő is jön ki a Szovjetunióba tanulni, hogy együtt leszünk. De délszláv származása miatt a párt ellensége lett. Dupla borítékban írtam Rákosinak, kívül a titkárnőjének, Simon Jolánnak címezve, mégsem kapta meg. Moszkvába bezzeg megérkezett Pali levele, hogy nem akar fekete pont lenni az életemben. Megnősül, és ne is érdeklődjek utána. Protekcióval már a Sinatelepi Állami Gazdaságban volt. Felhívtam, hogy ne tegye azt a másik asszonyt is boldogtalanná. Azt felelte: holnap lesz az esküvőm. Az interközpont előtt elindultam keresztben a Gorkij utcán, hogy üssön el valami.

Ica végül Háncs Ernőnek, a Hadtörténeti Intézet későbbi igazgatóhelyettes ezredesének lett a felesége. Harmincon túl szült, vizsgafilmje forgatása miatt időnek előtte. Amikor 1956-ban itthon elkezdődtek a lövöldözések, ő Moszkvában diplomázott, a hét hónapos Péter meg Pestimrén rugdalózott. Ica bekerült a Magyar Televízió induló nyolcas fogatába. A férje a kiszámíthatatlan rendezői elfoglaltság miatt is szerette volna, ha hátat fordít a tévének. Végül elváltak.

A szétszakadt szerelem története nem hagyott nyugodni. Végül úgy gondoltam, ha nem sikerül elég anyagot összegyűjteni Rákosiról, akkor ez a „hisztóri” lesz a könyvem kerete. Mert bármennyire fölívelt a sorsuk – az egyikőjük érdemes művész, Miljánovits Pál pedig a parlamenti kormányórság parancsnoka lett –, a hajdani szerelmesek a kommunista álmokkal együtt vergődtek. Pali, a „régí rend kegyeltje” szegényes lakásába nem is mert meghívni.

Kanyarodjunk a történet elejére. Pali géplakatos volt, és csak az MKP javaslatára állt már 1945 első napján a polgárőrök közé Szegeden, s kapott is nyomban egy teljes öltözet

karszalagot. Képzésre nem volt szükség, a háború neveltjei voltak. Aztán öccsével, Györggyel együtt átkerült a pártórségbe.

– Az őrbunda egész télen kinn volt a kapu előtt, csak az őr változott benne két óránként. Fáztunk, mert alig ettünk. Reggel, délben, este bab-, borsó-, lencseleves vagy -főzelék, ritkán krumpli- vagy gombaleves. A családos emberek nemigen bírták a kemény beosztást. Az idősebbeket kiemelték, én 1948-ban lettem parancsnokhelyettes.

– Rákosiról mi volt a véleményük?

– Ács Pista, Görög Pista – azok a partizánok, akik kezdettől fogva vele voltak, s később is vele maradtak –, elmondták, hogy 46 karácsonyán kopogott a magasföldszinten az öröknél: „Nyissák ki, itt a kis Jézus!” – és a karjára volt rakva egypár csomag Kazbek, orosz katonai cigaretta, a másik kezében egy üveg pálinka: így ült le az őrség körébe, még koccintott velük meg érdeklődött a család felől. 1948-ban pedig már nem fogadta a köszönésünket. Még csak nem is biccentett, amit azzal magyaráztunk, hogy a sok gond miatt talán nem is hallotta. Nem akartuk észrevenni a változást.

De hol a szerelem? Az, hogy Icától hallottam felőle, jó ajánlólevél Miljánovits Pálnál. De úgy ítélte, hogy történetükhöz meg kell ismernem a légkört is.

– Rákosinak – csak neki – az első perctől kezdve volt kísérője, de csupán egy személy, és természetesen a gépkocsivezető is beavatott ember volt. De az ő biztonságára nemcsak a testőrei és a lakásán lévő hat őr vigyázott, hanem a meglátogatott üzemek, intézmények kommunista rendezőgárdája és a rendőrség is. Az R-gárda létszáma 1948-ban már közel húszezer. A hidegháború szelére a magyar pártvezetés is elfogadja a sztálini tételt az osztályharc éleződéséről, s Farkas Mihály kijelenti, hogy miközben az ellenség aknamunkája fokozódik, a pártórség kisiparos módszerekkel dolgozik, az R-gárda pedig amatőrök gyűjtőhelye. Erős hadsereg kell és erős karhatalom! Minden PB-tag és Rákosiné is személyi biztosítást kap, mert nem ismétlődhet meg a Togliatti elleni merényletkísérlet. 1949-ben az érintett vezetőket Zuglóból biztonsági okokból is felköltöztetik a Szabadsághegy, a Rózsadomb jól védhető családi házaiba. A pártórséget 1949. március 10-én átveszi az államvédelem 10-es osztálya, új nevük: párt- és kormányórség. Az R-gárdát elsorvasztják, a legaktívabb tagokat tisztiiskolára küldik. A Rákosi pártközponti irodájával szemben lévő lakóházból kiköltöztetik a lakókat, és az épületbe a párt- és kormányórség kerül. A Rákosi által használt autó karosszériájára páncélborítást, szobája ablakaira golyóálló üveget raknak. Lóránt úti villája környékét kisajátítják, ide költözik a személyzet, majd a rá vigyázó őrszázad is.

Főtestőrét, Boda Györgyöt előléptetik: őrnagy lesz és alosztályvezető. A kísérőkről, sofőrökről, testőrökről több oldalas listát kapok – sorsuk külön könyv témája lehetne. (A BM Kormányórség 1956 decemberében alakult, s a három nevű egy szervezetben megfordultak már vagy tízezren.) A kezdeti 70 fős szervezet az ötvenes években több mint tízszeresére duzzad, elszabadul a biztonsági őrület.

Boda Györgyből két év múlva ezredes lesz. G. Lajos hadnagy, a Rákosi-villa gondnoka Boda szerint kevés tervkölcönt jegyzett. Boda – aki jobb módú sarjadék volt, s felesége is egy gazdag nagyfuvaros lánya – nem tudta elképzelni, hogy van ember, akinek nincs bútora: G. Lajoséknak nem volt, ezért kevés békekölcsönt jegyzett. Talán ez vett el G. Lajos életéből majdnem három évet. Ő volt az első, akit közülünk internáltak. 1950 karácsonyán Rákosi még kezét fogott vele, s biztatta, siessen haza. És karácsony este telefonon hívta a 10-es osztály vezetője, Moravetz, és azon az éjszakán letartóztatták. 900 napot töltött internálótáborban, ahol szétrúgták az egyik fülét. Nem vigasztalja, hogy Bodát '56-ban fegyveresek keresték, s ahogy mentek felfelé érte a lépcsőházban, ő leugrott az ötödikről és szörnyethalt.

Miljánovits Pál tele van példával arra, hogy ők maguk, a testőrség is félt:

1949 januárjában elkerültem három hónapos pártiskolára, s ezalatt megválasztottak párttitkárnak, s mivel az ÁVO átvett bennünket, kineveztek főhadnagynak. Nemsoká elbocsátották Krémert, a parancsnokunkat, a mai napig sem tudom, miért. Egyszer találkoztam csak vele, és ő sem tudta. Sok nagyszerű ember egyszerűen csak eltűnt, és soha nem derült ki, mi lett vele. Például Breier Jánosra azt fogták rá, hogy 1925-ben ott volt, amikor Rákosit letartóztatták, sőt segített is őt lefogni. Breier őrnagy mellett a politikai tisztje Sallai Tivadar, Ézsi őrnagy, a második század parancsnoka is egyszerűen csak eltűnt. Ézsivel soha többet nem találkoztam, Breierrel 1957-ben akadtam össze a Korvin Kórházban. János, te élsz? – kérdeztem a rogyant, mankós alaktól. Látod, így összetörtek – felelte. Akkor tudtam meg, mivel vádolták. Van értelme folytatni ezt a rémregényt? '49-ben rövid ideig parancsnok volt Bizony Károly százados is, de mire körülnéztünk, eltűnt, és nem tudtuk azt sem, hogy elvezényelték vagy felakasztották. Egy nap nem jött be, és harmadnap megjelent az új parancsnok.

– Magukkal őriztették, és tartóztatták le a vezetőket, még Péter Gábort is. Erre sokan mentek rá?

– Kádár letartóztatásakor Orosz Péter volt mellette és Rózsa Gyula sofőr. Amikor Jamrich Miska feltartóztatta a kocsit, Orosz kiugrott, de Kádár rászólt: Péter, üljön vissza! Aztán nyomorékká verték, mert állandóan azt üvöltözte, ha mondtak valamit Kádárra: Nem igaz, piszkok, hazudtok! Később a Szovjetunióban rakták össze. Aztán részegen karambolozott, így halt meg. Bár Jamrich Miska parancsot hajtott végre, azt mondták, menjen odébb, mert a neve sem szimpatikus. Fenyvesi lett és külügyi futár.

– Rákosi testőrei is olyan odaadóak voltak, mint Orosz Péter?

– Rákosi, Révai, sőt talán más is egyszerre lőtt egy özre. Ahogy felbukott, Hegyi Pali felkiáltott: Rákosi elvtárs lőtte le! Mindenki nevetett. Miután Rákosit leváltották, Hegyi a Szovjetunióban is meglátogatta őt.

Március 19-e kétszer szólt bele a Miljánovits család életébe. 1944-ben a német bevonuláskor a papának illegalitásba kellett mennie. 1950-ben a legidősebb fiú, Pali reggel még államvédelmis főhadnagyként ment el hazulról, este pedig úgy tért haza, mint egy hadifogoly: egyenruhában, de váll-lap nélkül. A papa csak annyit mondott: fiam, ha a te kezedből kiütötték a fegyvert, akkor itt valami nincs rendben!

– Úgy kezdődött, hogy telefonáltak, menjek be az Andrássy út 60.-ba. (Itt volt az ÁVO, később ÁVH központja – P. Á.) Másfél órát ültettek, végül bekopogtam egy tolóablakon, hogy valamilyen ügyben meg akarnak hallgatni, mi lesz már. Egy kis türelmet! – mondták, majd a fegyelmi osztály egyik előadója, Ikladi Lali közölte, írjam alá, hogy lemondok. Őt becsültem is, a háború alatt a Köröndön felrobbantott egy löveget a németekkel együtt. Szóval miért mondjak le?

Mert ön a Rajk-banda tagja, a párt ellensége!

Itt valami tévedés van!

Nyugodjon bele, itt föllebbezés nincs, innen addig nem megy el, amíg ezt alá nem írja, és le nem adja az igazolványát, mert a mai naptól kezdve nem tagja az Államvédelmi Hatóságnak: ki van rúgva! – Vád volt az is, hogy kiálltam az „ellenség” mellett. Az ellenség Krémer, a pártőrség parancsnoka volt, aki kirúgása után nem kapott állást, és én szoltam a káderosztályon Csendes Károlynak, hogy a kenyeret csak nem kellene elvenni tőle. Ezt is tudták!

Aláírtam, és leadtam az igazolványomat. A személyes holmim is bennmaradt az irodámban, be sem mehettam a pártközpontba. És én még olcsón úsztam meg!

Amikor '56 után találkoztunk, rekonstruáltuk, mi történt. Nem volt harag – hogy te, csúnya, kirúgtál –, tudtam, hogy kapott egy feladatot, amit végrehajtott. Moravetz – az ÁVH tízes osztályának a vezetője utasította őt egy négytagú bizottság jóváhagyásával, hogy engem rúgjon ki. Hiába volt Ikladinak partizánmúltja, hiába nem kínzott senkit, a '62-es párthatározat után leszerelték, a vízművektől ment nyugdíjba.

– Ha maga kap parancsot Ikladi elbocsátására, vagy Rajk, vagy Kádár letartóztatására, megteszi?

– Sajnos én egész életemben fölülbíráltam a parancsokat, ezért van kisiklott életút mögöttem. Talán a hülye szláv vérem is hajtott, hogy annyi konfliktusba kerültem. Nekem senki sem volt tekintély, csak azért, mert a hierarchia csúcsán állt. Ikladira nem haragudtam. A kisemberre nem lehet haragudni, mert az nem visszabeszélős. A főosztályvezetőnek vagy a miniszterhelyettesnek nem bocsátottam meg, Rákosinak sem.

– Váll-lap nélkül mihez kezdett?

– Egy-két hónapig nem tértem magamhoz. Otthon is azt mondtam, egyetértek a leszereléssel, hisz elfogadtam a sztálini tételt az osztályharc éleződéséről. Ha valakire a gyanú árnyéka vetődik, úgy kell elbánni vele, ahogy velem tették, nehogy egy szem ellenség is belül maradjon! Egyetértettem a döntéssel, pedig semmi valós bűn, vétség vagy mulasztás nem terhelt, ezért aztán jókora krízist éltem át. A Rajk-per, de a saját ügyem sem ingatott meg abban, hogy rendben mennek a dolgok. (Rajk kivégzésére én is elmehettem volna mint a pártőrség párttitkára. A bennfenteseknek, mondhatni, jutalomként járt a belépés, de nem kértem belőle.)

– Nem kapálózott az elbocsátás ellen?

– Írtam Péter Gábornak, Rákosinak, a KEB-nek; de senki sem reagált, pedig csupán kivizsgálást kértem. Három hónap után beláttam, hogy nincs ennek az égvilágon semmi értelme. Géplakatos vagyok, motorszerelő, dolgozni kell!

– Barátai elfordultak öntől?

– Mindenki tudta, hogy ártatlan vagyok, de nem voltak abban a helyzetben, hogy segítsenek. Katkics Ili már Moszkvában tanult, a többi ismerősöm pedig egyszerű ember volt, aki nem tudott mit csinálni.

– Hogy került Sinatelepre?

– Mentem mindenfelé, de nem kaptam állást. Egyszerűen nem tudtam elhelyezkedni. Szóltam egy ismerősnek, hogy elmennék traktorosnak is. Aztán együtt mentem le az öreg igazgatóval, Borhi Dezsővel az Ercsi melletti telepre, s ott nevelési előadó lettem. Nagyjából három évet töltöttem lenn.

– Amikor a bátyámat kirúgták az ÁVH-tól, megszakította a kapcsolatot a menyasszonyával, Katkics Ili-vel, mert azt mondta, nem teheti tönkre az ő életét is – mondja a középső Miljánovits fiú, Gyuri. – Hiába mondtuk, hogy semmi értelme ennek, azt felelte, ez olyan politikai döntés volt, amit ő nem testálhat át másra. Ettől kezdve elvált az ő együtt futó életük. A bátyám gyakorlatilag mindenki-vel megszakította a kapcsolatát, visszavonultan élt a Sinatelepi Állami Gazdaságban. Amikor másfél hónap múlva Ili minden engedély nélkül hazajött Moszkvából, Pali már Sinatelepen dolgozott, így én mondtam el neki, miért szakított vele Pali.

– Mondjon valamit a szerelméről! – kértem Palit.

– Az volt a legnagyobb tragédia, hogy ezekben a sorsdöntő hónapokban távol volt. Levélben nem lehetett megírni, mi történt.

– Meddig udvarolt neki?

– Nem lehet ezt időre mérni. Amikor megismertem a Tisza Kálmán téri székházban, 1947-ben, annyira természetes volt minden, hogy úgy éreztem, mintha mindig vele lettem volna. Azt hiszem, nem is udvaroltam neki, magától értetődően együvé tartozunk, nyilvánvaló volt, hogy összeházasodunk, ha végez. Miután kikiáltottak ellenségnek, nem tehettem tönkre a karrierjét, nem akaszthattam egy ilyen koloncot a nyakába.

– Hogy szakított?

– Szörmentén megírtam, hogy hol dolgozom, mire ő felhívott, és akkor mondtam meg neki, hogy szakítsunk, mert nem akarom az életét tönkretenni. Megmondtam azt is, hogy választok egy kis kertészlányt és megnősülök. Ez volt 1951 tavaszán, és utána csak 1956-ban találkoztunk véletlenül az utcán.

– Nem bánta meg a szakítást?

– Nem volt sikeres az életem, ezért helyes, hogy Icától elváltam, nem tehettem mást. A mi generációnk egész életét meghatározta a politika. A szavak és a cselekedetek eltérése máig őrzi Rákosi emlékét, az ő követői ma is itt vannak köztünk – mondta Pali 1986 októberében. – Másrészt mi nem is szakítottunk, hisz én Ilit most is úgy szeretem, mint akkor. Lehet, hogy nevetségesnek tűnik, mégis így van. Két emlékem van tőle, egy 48-as igazolványkép meg egy levéltárca Leningrádból. A feleségem, a gyerekeim tisztelik Ilit, és ők szólnak: apu, Katkics Ili filmje megy, gyere! Ili tagja a családnak. Ezért sem tudom én azt mondani, hogy megbántam vagy sem, hisz a szívemben Ili a mai napig itt van – mondta Pali. És én úgy éreztem, nem foszthatom meg Ilonát e különös vallomás örömétől, s odaadtam neki beszélgetésünk leírt szövegét, amivel új útjára indult a történet.

Beszélgetésünk után Miljánovits Pál lett a „biztonsági szakértő”, ha valamire nem emlékezett, tudta, kitől kérdezhetjük. 1988-89-ben mind több panasz került ritka telefonálásainkba: felesége állapota egyre súlyosabb lett, őt pedig a reumatikus ideggyulladás mellett szorongatni kezdte a szíve is. 1990-ben meghalt a felesége, és hangjából úgy vettem ki, 65 éve ellenére feladta Pali is. Nyár végén kerestem újból, és a menyee vette fel a telefont. Aztán a fia megnyugtató: csak lakást cseréltek, és említi majd a papának, hogy kerestem. Szinte azonnal hívott is Pali, pedig ha nincs telefonja... Ám abban a lakásban volt telefon, ahonnan hívott. Szemérmesen elárulta, ezután Icánál kereshetem. Negyven évvel azután, hogy Miljánovits Pált neve, származása miatt kirúgták a párttörstől, hogy bélyege miatt szakított menyasszonyával, Katkics Ilonával, összeköltöztek.

És belegyöngyözött a telefonba Ica hangja is: hogy mennyit emlegetnek, hogy ők nekem köszönhetik egymást. Ugyan már! Ők őrizték meg az álmot, annak én legfeljebb a postása voltam. És a hírvívő megírhatja-e történetüket? Pali bizonytalankodott:

1952-ben a sinatlepi igazgatót felhelyezték Pestre, és hozott magával. Bekerültem a minisztériumba, szakérettségit tettem, jártam a főiskolára, és 1956-ban megint ellenség lettem. A miniszter titkárnője szaladt hozzám, hogy a nemzetörök arról tárgyalnak a miniszterrel, hogy mint volt ávóst elvisznek. Leléptem, és ezzel a gépészi pályám is véget ért. Az ávónál rajkista voltam, a minisztériumban ávós lettem, és most újból ávósoznak. Hát muszáj nekem mindig ellenségnek lennem?

Ica 1986-ban megemlítette, hogy azért lett 1945-ben párttag, mert megmentették az életét.

- Hogy érti ezt? – kérdeztem rá öt évvel később, hisz újra kezdődött a történet.
 - Szegények voltunk, édesanyámék nyolcan voltak és zsidók voltak. Amikor 1944-ben hat fegyveres nyilas jelent meg érte, „félvérként” vele mentem a Mosonyi utcai toloncházba. Már tudtam, hiába vagyok bármilyen jó tanuló, tanítónő nem lehetek, mert nem vagyok árja. Útban a Mosonyiba bekéredzkedtem a plébánoshoz áldásért. A kezét sem nyújtotta értem. Ekkor én már könyvelő voltam, és a cégvezetőnk osztálytársa volt a Mosonyi parancsnoka, ő engedett ki bennünket. Bujkáltunk; engem egy nyilas család rejtegetett.
 - Ezért lett a „felszabadulás” magának tényleg felszabadulás?
 - Igen. A történelem együtt lélegzik, együtt nő az emberrel. Nem lehet levetni, mint a kabátot. Nem vagyok hajlandó megtagadni a negyvenvalahány évet. Tudom, minek akartam szentelni az életem, és a filmjeimből bárki megtudhatja. Öntörvényem szerint voltam párttag; szembe tudok nézni ezzel a négy évtizeddel és magammal. Mit szégyelljek? Minden gonoszsága ellenére ez a rendszer adta a rendezői és a tanári diplomám. A közösségi életem tagadjam meg? Amikor egymás kezét kellene megfogni, nem lett volna szabad a legnagyobb igazságtételben bízva sem elindítani a gyűlöletet, a tömeghisztériát! – Ica tanácstalanul néz rám. – Megvisel a helyzet. Például szeretném aláírni a Demokratikus Chartát, de nem tudom, nem rossz-e nekik, ha én aláírom? – Döbbenten nézek rá, hát normális, hogy a Bice-bóca, a Monte-Carlo-i és a müncheni fesztivál díjnyertes, legemberibb filmjének alkotója ilyen gondolatokat forgat a fejében?
 - A tisztesség ártana? – kérdelem, s hazulról elküldöm nekik a Charta címét. – Mikor kezdődött, hogy kezdődött az ismeretségük? – térek vissza az igazán fontos témára.
 - Figyeltem, amint ment át az udvaron! – mondja Ica nevetve.
 - A hölgy volt a kezdeményező?
 - Mellette mentem be a kapun! – mentegetőzik Ica.
 - Egymásra csodálkoztunk, s nem számított, hogy ő vagy én – mondja Pali és összenevetnek, mint két huszonéves, pedig ennél már a gyerekeik jóval idősebbek. Ili, mintha a fejembe látna:
 - Mondogatom: vénségedre nem szégyelled magad, Ilona!? Nem tagadom, jól esik, ha átölel. Gyerekeink gyanakvással, talán bizonyos féltékenységgel is figyeltek bennünket. Aztán ki így, ki úgy fogadott el minket. Fésűs Éva kollégám verset írt hozzánk. Ritka kivétellel mindenki velünk örül, örül nekünk.
 - A társadalom választott el bennünket – döndülnek Pali szavai. – Nagyon okos volt a feleségem. Mintha érezte volna, hogy ő fog elmenni előbb, ismeretlenül szerette Icát, és a szeretetére nevelte a gyerekeinket is.
 - Nagy kerítő maga, Árpád! – óvja magát is az ellágyulástól a nevetéssel Ica. Aztán komolyan folytatja: – Ha nem mutatja meg, mit mondott Pali magának rólam, soha nem hívom fel, hogy kondoleáljak a felesége halálakor!
 - Rákosi elválasztotta, és Rákosi összekötötte magukat!
 - Nem kell kibújni a felelősség alól! – int le Ica.
 - Ha nem kezdek róla írni, sosem találkozunk! – mondom.
 - Mi sem! – felelik ők.
- Ha a Rákosi-könyv elevenítette is föl történetüket, ő lehetett volna hálásabb is Miljánovits iránt, hisz Pali megmentette az életét:

1947 nyarán levezenyelték engem meg Ács Pistát a villából Balatonaligára, a pihenő Rákosi őrzésére. Rapacki lengyel külügyminiszter is meglátogatta őt, s mi ketten láttuk el az őrzést. Ketten! Pedig vigyázni kellett a házat a víz felől és az út felől is éjjel-nappal. Nem tudom, mikor aludtunk, mert éjszaka váltás nélkül fenn kellett lenni mindkettőnknek. Talán 72 órája voltunk már talpon, amikor Ács Pista jött a tó felől, én meg vele szemben, és arra ébredtünk, hogy nekimentünk egymásnak! Nem elég, hogy éjjel mindketten fenn voltunk, nappal őrizni kellett a házat, sőt ha az öreg bement a vízbe, egyikünknek ladikkal kellett a nyomában menni, a testőre, Boda meg úszott vele. Ez volt a biztosítás.

Az öreg jó úszó volt. Néha annyira beúszott, hogy a partról már nem is lehetett látni bennünket. Egyszer görcsöt kapott, és alig bírtuk behúzni a csónakba. Addig úszott nyugodtan, látszott a kopasz feje, aztán lebukott a víz alá. Nem kiabált segítségért, csak eltűnt. Nem tudom, minél fogva ragadtam meg, de Bodával együtt behúztuk a csónakba. Köpködött, hányt a vizet, én meg szidtam, mert nagyon ideges voltam. Nem lehet ilyen felelőtlen! Látod – mondtam Bodának –, mi lett volna az országgal – nem vele, meg velünk, hanem az országgal! –, ha egy ilyen vezetőt elvesztünk! Addig nem szólt egy szót sem, meg sem köszönte. – Jól van már, abbahagyhatja – mondta végül. Sokszor eszembe jutott, mi lett volna, ha nem húzzuk ki. Vajon Rajk megúszta volna?

– Pali, ha megmentette az életét, miért rúgták ki mégis a pártórségtől?

– Egy délszláv ellenséget mellette hagyni!? – kérdi.

– Soha többé nem találkozott Rákosival?

– De. Egy évre rá, hogy letépték a váll-lapom Sinatelepre látogatott. Jamrich Miska, a kormányórság parancsnoka kísérte, és az egész látogatás alatt engem ölelgetett. Rákosi nem állt velem szóba.

– Próbálta és visszautasította?

– Nem próbáltam, de ott álltam előtte. Értelmes ember volt, és nagyon sok időt eltöltöttem a lakásán és a titkárságán. Simon Jolán is tudta, hogy Ilivel mi férj-feleségnek tekintjük egymást, amikor csak tehettem, felmentem Ilihez. Ha szabadnapos voltam segítettem áttenni egy központi vezetőségi anyagot, segítettem összeolvasni. Nemcsak úgy látott, hogy egy ember az őrségből, hanem én voltam az, aki sokat lábatlankodott a titkárságán. Ezek után eljött Sinatelepre, és keresztül nézett rajtam. Biztos, hogy megismert, de tudta, hogy ellenség vagyok, velem nem kell szóba állni.

– Nem hihette, hogy iskolára küldték?

– A követ ő indította el. Ha érdekelte volna a sorsom, akkor odalép és megkérdi, mi van velem. Mivel biztosan felismert, s egy szót sem szólt, tudhatta, mi történt. Többet nem találkoztam vele.

– Maguk kétéletűek: négy évtized után folytatják, ami abbamaradt. De folytatható-e az ember ifjú önmaga? Mennyi szemhunyas kell hozzá? Mennyi csalódással jár?

– Nem tudom – mondja Pali. – Ili nekem ugyanolyan szép és fiatal, mint amikor megismertem. Függetlenül attól, hogy feleségem volt, hogy gyerekeink születtek, szívemben ez a szál nem szakadt el. Nagyon szeretem őket is, és őt is – néz Icára. Csak „a hülye szláv szív” beszélne belőle? Ilona cáfolja:

– Az az igazság, hogy öreg lett ő is, öreg lettem én is. És ahogy figyelem, megindító, mennyi puhaság, melegség került ezáltal a kapcsolatunkba. Ilyen felszabadult még sosem voltam. Egyedül anyámmal voltam ehhez fogható kapcsolatban; rajta kívül mástól nem kaptam soha

ilyen elnéző szeretetet. Megindító. Egyikőnk sem világszép, mégis minden lélegzetével azon van, hogy nekem jó legyen: mindenét odaadja a gyerekeinek és nekem. Huszonhat évig éltem egyedül, megvolt a magam élete, amit féltettem is. Szinte érhetetlen a számomra, hogy abszolút semmi idegen nincs benne, hogy a köhögése sem zavar. Semmi. Pedig türelmetlen vagyok, „adj, uramisten, de mindjárt!”-alkat. Ő nem szól semmiért, csak túlságosan aggódik értem.

– Negyven év alatt sosem találkoztak?

– Dehogynem – mondja Pali. – 1955-ben a Körúton. A férjével volt, de Háncs udvariasan félreállt, és Ili megkérdezte: „Miért hagytál itt?” Mert, ha a férjed a párt ellensége lett volna, gáncsot vet az életednek, mondtam, amit a hülye kis agyammal annak idején kigondoltam.

– Ilyen magyarázatot el tud egy nő fogadni?

– Nem. Negyven év után is megkérdezte: „Miért hagytál itt?”

– Biztos, neki volt igaza – mondja Ica. – Jó barátaink voltak Dobosék. István Szakasits titkára volt, aki Recsket is megjárta. A feleségének, Lilinek, el kellett tőle válnia, hogy élni tudjon. És amikor István kiszabadult Recskről, újraraházasodtak.

– Maguk többször nem találkoztak?

– Néhányszor beszéltünk telefonon – mondja Pali. – Javasoltam, csináljon az életünkről filmet, de azt mondta, ő gyerekfilmeket rendez. Egyszer még találkoztam vele véletlenül Zuglóban, a hatvanas években. Aztán már csak a tévében láttam.

– Ili nem szerette volna felújítani a kapcsolatot? – kérdeztem Palitól még 1986-ban, és ő akkor azt felelte:

– Nem hiszem. Amikor találkoztunk, még a férjével élt. Nem is tudom, hogy miért váltak el. Ha már egyszer így elrontottam az életünket, nem tartottam ildomosnak érdeklődni. Elrontottam, mivel nem tudtam, hogy nem vagyok maradandóan ellenség, csak egy időre szól ez a kinevezés.

Miljánovits Pál végül mégis a BM-ből, ha úgy tetszik, első munkahelyéről, a párt- és kormányőrségtől került 1975-ben, ötvenévesen alezredesként nyugdíjba.

– Hogy tudott visszamenni azok közé, akik megvádolták, kirúgták?

– A régi pártőrség tagjai, függetlenül attól, hogy őket személy szerint milyen sérelmek érték, nem futottak el. Gazság, bűnök, jogi felelősség őket nem terhelték. Nem véletlenül találkoztunk '56 végén. Én novemberben jelentkeztem a Teve utcai rendőrkapitányágon az őrségbe, és Jamrich Miska, a parancsnok megölelt. Az a Jamrich, aki annak idején Moravetz helyetteseként természetesnek vette, hogy ki kell rúgni, ekkor is ölelgetett, akárcsak Sinatelepen. Ilyen volt az élet. Ugyanúgy ölelgettük egymást Ikladi Lalival is, aki elvette tőlem az igazolványomat, aki letépte a váll-lapom. Személyes bosszú nem volt köztünk; azt mondták, közöttük a helyem. Amikor átmentünk a Parlamentbe, ott 1957 végéig én lettem a parancsnok.

– A kor a felelős, hogy kinyírták, vagy megnevezhető valaki?

– Is-is. Moravetz László, az ÁVH osztályvezetője bűnös abban, hogy mi elszakadtunk egymástól Ilivel. Ez a nulla korábban angyal földi párttitkár volt, de korlátolt döntései miatt a budapesti pártbizottság leváltotta. Még állást sem adtak neki. Végül rendőr tizedes lett. Pontosan ismerem a sorsát, mert ő tett fekete listára, ő pecsételte meg a sorsomat. A Rajk-per százhuszonhatodik vádpontja volt, hogy egy ilyen politikailag felkészült elvtársat, egy illegális kommunistát Rajk László belügyminiszter csak próbarendőrnek vett fel, szemben

Péter Gáborral, aki átvette Moravetz elvtársat az Államvédelmi Hatósághoz és egyből kinevezte alezredesnek. Moravetz Rajk ellen! Moravetz egy év múlva ezredes, újabb egy év, és már vezérőrnagy. Osztályvezetőként hozzátartozott többek között a pártórség is. De oly tehetséges volt, hogy Péter Gábor javaslatára kinevezték Budapest rendőrfőkapitányának, ám 1951-ben, az április 4-i katonai felvonulás alatt a jugoszláv követség köré koncentrált a rendfenntartó erőket, s a nézők elsöpörték a kordont. A tömeg miatt a felvonuló páncélosok egymásba szaladtak, az emelvényen a szovjet elvtársak a fejüket vakarták, a nyugati katonai attasék mosolyogtak, Farkas Mihály dühöngött. Moravetzet azonnal lefokozták és elbocsátották. Az utóda Kopácsi Sándor lett, aki valamikor ugyancsak a pártórség tagja volt.

Ha én a kirúgásom idején találkoztam volna vele, talán meg is ölöm, de amikor 1955-ben megláttam mint borostás, mocskos senkit, már csupán kíváncsiságból mentem utána, hogy hová tart. A Lignimpexhez tért be, ott volt faátvevő. Akkor én, akit kinyírt, az Állami Gazdaságok Minisztériumában voltam a Gépesítési Igazgatóság helyettes vezetője. Aztán 1957-ben Farkas Mihály rezidenciájában rendezték be a kormányórség parancsnokságát. Oda mentünk át a Parlamentből, és a Lignimpex előtt ott állt ő. Szóltam Ács Pistának, nézd már, ez a Moravetz, mire jó hangosan annyit mondott: „Rohadjon meg!”

Keresztbe-kasul repkedünk felnőtt életük bő négy évtizedén, s az idő habzsolásában figyelmeztetni is elfelejtem Ilit, hogy valamiben tévedett. Elmondta, hogy amikor Moszkvából itthon járt, a pártközpont személyzeti osztályának vezetőhelyettesétől, Szalai Andrásztól kért engedélyt, hogy levelezhessen Palival. Szereted, Ilona? – kérdezte Szalai. Szeretem – idézi akkori önmagát. – Akkor levelezz! – adta meg Ica szerint Szalai az engedélyt. Csakhogy a pártapparátus kedvence, a víg kedélyű és szeretetteljes Szalai Andrást Pali kirúgása előtt öt hónappal kivégezték a Rajk-perben!

– És az újralálkozás hogy esett?

– Véletlenségből a halálozási rovatnál nyitottam ki a Népszabadságot, és ott olvastam Pali feleségének a nevét. Telefonáltam, hogy részvétet nyilvánítsak, de nem volt otthon, csak az öccsével beszéltem. Gyuri biztatott, hogy hívjam Palit, okvetlenül hívjam, de én inkább megírtam levélben, amit mondani akartam. Néhány nap múlva – sosem felejttem, hétfő volt: takarítás – szól a telefon: Pali. Feljöhet-e, kérdezte. Mondtam neki, négyre végzünk. Na, miért jöttél fel, te kis sutyerák? – kérdi most már ő, Palitól, úgy ahogy én sosem tudnám kérdezni. (Úristen, ismeri még a mai olvasó a pacák, hapsi jelentésű sutyerák szót?)

– Búcsúzni jöttem. Azt hittem, nem élem meg az év végét. – mondja Pali hozzám fordulva. – Ő hozott vissza a túlpárt széléről. Egy év után jobb az állapotom. Már Torgyánt is elviselem: bírom a gyűrődést.

– Pali, és a lánya, Panni egymás bizalmasai – avat a titokba Ica. – Épp egy éve, tavaly szilveszterkor Pali neki súgta meg, hogy idejön, és Panni elsírta magát. Ő már járt itt, és azt mondta nekem: „Visszakaptuk apukát, mióta te vagy!”

(1991)

A keresztet belül viselik

„Milyen világ ez, Istenem!

– Honunkat fel sem ismerem –

– Honmentő tolong talán száz is

– pufog megannyi kongó frázis”

(Sibelka Perleberg Artúr)

Mosolyos a neve: Sibelka Perleberg Artúr. A környezetének csak Sibi, a feleségének Ótyus vagy Szapucsek, mert szereti magát szapulni. A figyelmes újságolvasó legutóbb az FM-pör rehabilitáltjai között olvashatott róla, a tájékozott azt is tudja, hogy Tempefői álnéven ír, újságíró. De igazából titkos költő; a legnagyobb bíró előtt ennek fogja magát vallani. Ötven évi szolgálat után 1976-ban vonult nyugdíjba, mára betöltötte a 88 esztendőjét. Különös ismertetőjele: Lili, a felesége. A szálfatermetű Ótyushoz a huszonvalahány centivel alacsonyabb nipp épp úgy hozzátartozik, mint a karja. A kórházban hallottam, hogy Artúr bátyám elmaradhatatlan bolygója, Lili néni a látogatásra szigorúan tiltott csöndes pihenő alatt is Ótyus ágya mellett ült. Pontosabban: aludt a mellére borulva. Jelenléte ellen sem betegárs, sem orvos szót nem emelt. Lili néni porcelán mosolyán eltörnek a tilalmak. Rá tudta venni az agyonhajszolt ápolónőket, hogy tanuljanak angolul, s köszönömért már tartotta is nekik az órát. Kollégámat és engem meg arra akar rábírní, róla ne készüljön fénykép.

– Látom az öregasszonyokat a tévében! – mondja legyintve, és mint egy kamaszlány bujkál az objektív elől, pedig lelke akkor is széppé tenné, ha sosem lett volna szép.

Artúr bátyámnál a szó nem divatcikk. Amikor még gyanús volt öt évnyi börtöne, akkor a pörről beszélt, azt meg, hogy vöröskatona volt, csak most említi. Szeret a rövidebb sorba állni; ebben a tekintetben is régi módi tisztességes ember maradt. A „rapid gyorsaságú világ” fogva tartja a figyelmét:

– Előbb az érdeklődés hal meg, utána az ember! – Állapota jellemzéséhez annyit: nemrég jelent meg egy közös tanulmánya Czeizel Endrével, amihez Artúr bátyám a torzszülöttekről szóló XVII. századi latin könyv fordításával járult hozzá. Jelenleg egy magyar szerző német könyvét fordítja angolra. Munkájának „korrektora” hú társa, Lili néni.

Írói ambíciói felébresztésében szerepe volt Teleki Pálnak, aki tanítványát magával vitte finnországi útjára is. Az ő javaslatára kapott a gazdaságföldrajzi diploma megszerzése után amerikai ösztöndíjat, ő tanácsolta, hogy újságcikkek írásával egészítse ki zsebpénzét. Cikkeit – meglepetésére – rendre közölte a Magyarság, majd alapításától kezdve a Magyar Nemzet. Amikor hazajött, Telekinél doktorált.

– Szemléleted formálásában kiknek volt még szerepe?

– Rendkívül művelt nagyapám az első, ezért vettem fel a nevét, lettem Perleberg. Elvált anyámmal velük éltünk. Házában Dantéről, Shakespeare-ről, Goetheről több szó esett, mint a pénzről. Igaz, a jól szituált középosztálybeli családnak sosem voltak filléres gondjai. Legnagyobb veszteségem, hogy eltűntek dédapám első kiadású Petőfi, s nagyapám első kiadású Ady kötetei. Az ő fordításában Bécsben válogatás jelent meg Balassitól Adyig. Rendkívül liberális körben éltem, s ez életre szóló védőoltást jelentett minden szélsőség ellen. – Tanárai közül Klebelsberg Kunót, Fellner Frigyeszt, Czettler Jenőt, Kuncz Ödönt említi. Barátra egyre sem utal. Nekem nyitottnak tűnik, de zárkózottsága miatt nem volt igaz

férfibarátsága. Ad a társaságra: a börtönben is szívesebben volt magánzárkában, mint másokkal.

Ötvenhét esztendeje találkozott ez az emberpár, és már első, könyvekről szóló beszélgetésük után bevallották a szüleiknek: minden vad igényességük ellenére megvan az igazi! Ötvenkét esztendő – s a börtönt nem leszámítva! – 52 vers (és levél) többnyire Lili néni párnáján, s majdnem ennyi virágcsokor is mutatja, nem tévedtek. Érzékenységüket Ótyus humora, tehetsége, és Lili sosem tűnő bája óvja. Titokban örülnek készülő írásomnak, de Lili néni szerint ennek úgy kellene róluk szólani, hogy őt nem is említem, mert nem szeret szerepelni. Ha ez így megíródhatna, talán bekerülhetnék abba a füzetbe, amiben a vele megesett isteni csodákat gyűjtötte össze. Nem istenkáromlás mondatja velem, hogy az ő csodaváró lelke megkönnyíti az Isten dolgát is.

– Szerettem gyapotot szedni, földön dolgozni. Az Alföldet Petőfivel együtt ott Mezőberényben, a kitelepítésben ismertem meg. Téglagyárban is dolgoztam és beteg lettem. A férjemnek akkor járt le a büntetése. Ennek a lakásnak a cselédszobájában lett albérlő és a MÉH-nél rongyszedő. A háziak mondták, miért nem hozza fel az asszonykát, és lejött értem. Kitelepítettként nem hagyhattam volna el Mezőberényt, ha nem szól közbe Nagy Imre rendelete. Mentünk a művezetőhöz, hátha segít. Azzal fogadott, hogy áthelyezett, mert négy munkást kértek a pesti téglagyárba. Hát ez nem csoda!? Jó volt az Isten hozzám, ha már gyereket nem adott, gyerekkórházban kaptam állást, atrófiás (sorvadt) gyerekek mellett. A csecsemők is vissza tudják adni a szeretetet. Én nem mehettem tanfolyamra, de a főápolónő azt mondta, hogy életem végéig segédápolónő lehetek (angol-francia tanári diplomával! – P. Á.), és nagyon boldog voltam. Aztán visszahívtak tanítani, és most 81 éves koromban is van heti négy órám a TIT-ben meg itthon is fölkeres egy-két tanítvány. – És egy hitvesi vallomással is megajándékoz: – Ötvenkét év alatt sosem unatkoztam mellette. Mindig volt miről beszélni. Végig nevettem az életem.

– És férje börtöne?

– Hát nem csoda, hogy mindig épségben visszakaptam!? Vagy az, hogy pont a tizedik házassági évfordulónkon vihettem csomagot neki, és egy jó fegyőr segítségével még találkozhattunk is? A lelki harmónia a létező legnagyobb csoda; az élet kegyelme, hogy találkoztunk! Gyönyörű verseket írt a börtönben is zsebkendőkre. És az a két rabbi, akik hitközségét a férjem 1941-ben macesz-malomhoz segítette, épp az ő elítélésekor kértek föl nyelvórára. Ezek nem csodák!?

1946-48-ban szerdánként ülésezett a Gazdasági Főtanács. Szó esett itt a tűzoltók gombjától kezdve sok komoly gazdasági kérdésig mindenről. A cukorrépa árvitája során Gerő azt mondta, Sibelka Perleberg Artúrnak (nem gyanús egy ilyen név?), hogy reakciós álláspontot képvisel. A miniszter úr – felelte ő – nem ismerheti az álláspontot, amit képviseltem, amíg engedték, mert abban az időben az országtól távol élt, felelte. – Nem kell egy álláspont mellett leragadni – mondta ő –, hanem tovább kell haladni, mert az idő is halad. – Az álláspont azért álláspont és nem futáspont, hogy kitarson mellette az ember! – felelte Sibelka Perleberg Artúr, mire Gerő fel akart ugrani, de Rákosi visszatartotta.

Ezután Dobi figyelmeztette: ezekkel nem lehet okoskodni, Gerő őt is megfenyegette, hogy elviteti. SPA azzal vigasztalta, hogy nem muszáj az embernek bársonyszékben ülnie, s mindent eltűrnie, mire Dobi azt felelte: „Azt hiszed, én nem utálok jobban ezeket, mint te? Szegény ember voltam, ne irigyeljétek már tőlem ezt az állást!” Amikor a 14 főosztályvezetőből kilencet elvittek, Dobi azt mondta: ritkítják őket, ritkítják! – pedig a Földművelésügyi Minisztérium bűn nélküli volt, közülük csupán két-három ember lépett be a

nyilas pártba. Annyira exponálta Artúr bátyám is magát a nyilasok, az antiszemitizmus ellen, hogy utána az agrárérdekért szembe mert szállni még a Szovjetunió magyar képviselőivel is.

A Földművelésügyi Minisztériumot lefejező 1948-as „FM”-pörben Sibelka Perleberg Artúr volt a harmadrendű vádlott. Szünetben az egyik ügyvéd azt súgta neki, fölmentik, a másik pedig azt: ne ijedjen meg, ha halálra ítélik, kegyelmet fog kapni. Első fokon három, másodfokon öt év lett az ítélete. Akkor a „p. sz. ő.” – politikai szigorú őrizetes – olyan „magas” rang volt, „külön szoba” járt vele.

– Van a túlélésnek technikája, taktikája?

– Kívülről néztem a történeteket. Nem jó, ha az embert nímándok megkötozik, de e helyett a ponyva helyett nem vehettem le a polcra másikat. Az ávó fogságában történeteket találtam ki és másnap próbáltam felidézni. Amint engedték hímeztem, írtam egy kisregényt is. A főtámaszom természetesen az Istentudat volt. Ő sugallta, hogy akarjak megmaradni.

– Hitedet a szörnyűségek sem ingatták meg?

– Jónak és rossznak nem vagyok a tudója, mindent nem is tudok felfogni, de azt hiszem, a rossz nagy részt az emberi gonoszság következménye.

– A Sátánnak is van hatalma – segít Lili néni. – A rossz és a jó dualizmusban van, és a büntelen holtaknak biztos jó. Azt nem tudom, velünk miért olyan jó az Isten.

– Kívülről könnyebb volt a börtön? – kérdezem Lili nénitől.

– Írtunk a levegőben! – feleli kislányos boldogsággal. Nem értem. Aztán Artúr bátyám elmagyarázza, hogyan lehet újjal, nagy betűkkel üzenetet „rajzolni” a levegőbe. Cellája ablaka ki volt törve, és ezt Lili néni az utcáról hamar felfedezte. Jól látták egymást, különösen, amikor a Markó újjáépülő harmadik emeleti ablakából „távíratozott” a párja.

– Kőművesek voltak ott és kurvák; csodálatos emberek! Ha idegen jött, elbújtattak. Egyszer ótyus nem állt ki, és a nevének akarták szólítani. Csak azt ne, mondtam, mire kitaláltuk, az atyust kiabálhatják „egymásnak”. Hazajártam a Markóhoz. – Felpillantok a jegyzetből. – Mindig ott volt a haza, ahol ő volt. Egyszer úgy éreztem, elvesztem az Angliában szerzett self controllt (önkontrollt), de épp akkor jött az utcán Bibó István és megszorította a karom. Ez nem volt csoda? – Bizonyosságul felidéz egy korábbi történetet is: – 1945-ben Szakasits és Péter Gábor semmit mondása után elhatároztam felkeresem az összes hadifogolytábort, ahogy sok asszony csinálta hogy megtaláljam őt. Már a második helyen ráleltem. Ez nem csoda?

Lili néni életereje az Istent is csodára tudja készíteni. 1956. október 23-án kórházba utalták műtetre. Amikor kezdtek érkezni a sebesültek, Lili néni fityulát öltött, hisz itt most ápolónőre, és nem betegre van szükség. Később kiderült, sürgősen lett volna a műtét. Ez nem csoda? – kérdelem már én is, pedig még nincs vége. Mivel ő ekképp „továbbszolgált” 1956 októberében Artúr bátyám reggel elindult a Fehérvári útról és elgyalogolt ápolónőt látogatni a Városligethez, este vissza. Távolléte miatt a munkahelyén a Vas- és Edénybolt Vállalatnál nem őt választották a munkástanácsának elnökének, ennek köszönhetően megúszta az újabb börtönt, netán a kivégzést.

– Gazdasági szakemberként jöttél nyugdíjba?

– Az Élelmezésügyi Üzemi Intézetben voltam fordító, a külföldi lapok szemlélője, kiváló dolgozó. Szabadulásom után a MÉH-nél félrevont a főnök, és közölte: tudjuk, honnan jött, becsülje meg magát! Nem lehettek illúzióim. Nekem a fizikai munka nem volt sem degradáló, sem megerőltető. Érdekes volt kollegiális viszonyba kerülni az alja társadalommal. Igaz, a börtönben ebben az „aljban” nem csak rablógylkosok voltak, hanem Esterházy herceg is.

- Ha a Nagy Vallató sérelmeidről fog faggatni...
 - Trianonból nem tudok kigyógyulni.
 - És a börtön, a meghurcolás?
 - Regényes kiruccanás. Jelmondatom: sem panaszkodni, sem dicsekedni. Három sebe van az életemnek, három bestiális dolog: Trianon; a zsidók üldözése, irtása és a kitelepítés. Ezekhez képest nem érdekes, hogy tőlünk mit vettek el.
 - Utolsó könyved megjelenésekor említetted, hogy a Madonna részben börtönmeséidből épült.
 - Márianosztrán harmincan voltunk a barakkszobában, és amikor este ránk zárták az ajtót, kezdtek könyörögni: Sibi bácsi, mesélj, és akkor én kitaláltam két hétig tartó történeteket.
 - Meséltél, mint Homérosz?
 - Ő vak volt, nem látta a közönségét, mint én a történet születése pillanatában. Volt, aki felajánlotta a cukoradagját, ha hepiend lesz. Egy rablógyilkos cigánygyereknek addig kellett mondanom a Szeptember végén-t, amíg meg nem tanulta. Volt közöttünk egy irigy, rém kellemetlen fráter. Az volt életem jó cselekedete, hogy ezt az embert is megérintette a költészet. Amikor Az ember tragédiáját meséltem, odajött, hogy mit is mondott a virágáros kislány a londoni szín végén.
 - Élmény, tehetség volt, mi hiányzott hát az íráshoz?
 - Lusta voltam és gyáva.
 - Szapucsek! – mutat rá Lili néni.
 - Lusta voltam arra, hogy az írásra adjam a fejem.
 - Ezt mondja az, akinek 1942-ben három kötete jelent meg?
 - Két dolgot szerettem: utazni és írni. Az írás mulatságos passzió. Főtanácsosként sem szerettem a minisztériumot. Úgy jártam az állami hivatallal, mint aki gazdag nőt vesz feleségül, és kiderül, hogy nem gazdag. Dacból írtam. A Nem vagyok Columbus egy hónap alatt készült. Úti jegyzetek, kis színesek Ausztriából, Németországból, Amerikából, a Szentföldről. Inkább az ember érdekelt, kevésbé egy híres oszlop. Dr. Samuel Johnsonnal vallom: aki nem viszi magával India kincsét, az nem találja meg soha.
- Lili néni kivárta a szünetet, hogy tiltakozását elmondja: – Olyan szorgalmas, mint az édesanyja volt, most is dolgozik!
- Gyáva voltam kitenni magam egy újdondászra váró elutasításoknak – folytatja Artúr bátyám. – Az 1930-as népszámlálás idején vállaltam, hogy összeírom a hajléktalanokat, akiket épp esendőségük miatt éjféltájt kell felkeresni. Jelentésemet a főnököm elküldte és a Pesti Hírlap közölte. Be kellett mennem a szerkesztőségbe. Az ajtóban az altiszt megkérdezte: utalványért jött maga is? – pedig én úgy mentem oda, hogy Messiásként fogadnak.
- A Madonna vaskos kézírata húsz évig feküdt a szekrénytetején, s ha Lili néni nem adja oda Tardy Lajosnak, ma is ott hever. Vannak kézíratai, amelyeket csak a párja olvasott. Börtönportréit a „sem panaszkodni, sem dicsekedni”-elv miatt sem hajlandó megírni. Nevetve meséli, hogy a cellafalán olvasta a gyilkos Kóbor Rózsi írását: „Itt szenvedtem a hazámért!” Végül elsőhajítja magát:
- Irigylem a mai kollégákat: olvashatók lettek a lapok.
- Politizálással kezdtük, politizálással végezzük.

– Természetesen örülök a fordulatnak, hogy nálunk egyelőre nem az utcán és nem az üvöltözők szabják meg az eseményeket. A sok felhívásból csak azt hallom ki, hogy támogassuk ezt, támogassuk azt, de a kézzelfogható célok tervei hiányoznak. Távol vagyok ettől a tűzijátéktól, de nem azért, amit az egyik idős főúr mondott a Lánchíd előnyeit ecsetelő Széchényinek: „Minek erre a kis időre!?”

– Elmentek választani?

– Ez az, amit nem tudunk. Ha a zöldeknek lenne jelöltjük a körzetben, biztos mennénk. Nélkük kire szavazzunk?

– Nem gondoltál valamelyik keresztény pártra?

– Nem. A keresztény párt azt is jelenti: nem zsidó. A mi liberális családukban még kimondani is illetlenség volt ezt a szót, kirekeszteni pedig... – legyint egyet.

– A keresztet belül viseli az ember – szól közbe Lili néni.

– Vagy a vállán – teszi hozzá Artúr bátyám.

Hogy elszaladt az idő! Magamon látom, minél idősebb, annál rigolyásabb az ember. Kérdelem hát, meddig maradhatok?

– Elnézést, hogy ennyit fárasztottuk, fárasztottunk! – felelik. Kénytelen vagyok rákérdezni, mikor szoktak vacsorázni.

– Van, hogy éjfélkor: bohémek vagyunk – mondja csillogó szemmel Lili néni, amit én úgy értek: maradjunk még együtt.

(1990)

A kor szerelme

Strasserné – korábban ifj. Jándy Gézané – Potoczki Mária a legnyíltabb zárkózott ember, akit ismertem. E róla szóló írás megjelenése után hívták fel a figyelmem rá, hogy Mária megcsinálta a férje, Strasser szobrát, s azt a Strasserről elnevezett bécsi kerületben fel is állították, ám ő a szobrászkodást sem említette két találkozásunk, órákig tartó beszélgetésünk alkalmával, pedig többször megkérdeztem, mivel telnek a napjai. De nem a zárkózottsága miatt üldöztem őt hosszú időn át, hanem azért, mert 1950-ben tizenkét évre ítélték egy szerelem miatt. Hat évet töltött börtönben, s a testvérét és édesanyját is becsukták. Mária szabadulása után Ausztriában lelt otthonra és társra. „Végigevezte” a világot – szóval lenne miről mesélnie. De ő nem mesélős fajta. Ám a legkényesebb kérdésekre is zavartalanul felel. Általában egy-két mondattal, de válaszol. A Velencei-tavon 1996 szeptemberében rendezett nemzetközi veteránragettának ő ismert alakja. Négy hetven éven felüli hölgy van a világon, aki indul ezeken a versenyeken. Mária az egyik, és erre büszke.

Az ötvenes években úgy gombolyították az egybeérő politikai pereket, mint a fonalat a matringból. Ha egy szálát megfogtak, abból többnyire gombolyag lett. Az egyik kivétel a moszkovita Nógrádi Sándor, a néphadsereg politikai főcsoportfőnökének, „Mackó bácsi”-nak az ügye, aki épp a tábornok-per előkészítése idején „bukott le”. 1966-os könyvében azt írta, hogy kémgyanúba keveredett, amiért vakmerően odavágta Rákosinak: „De bizonyítani maguknak kell!” Pedig a hős, annak idején annyira meg volt rémülve, hogy cserbenhagyta a szeretőjét, sőt rúgott is rajta. Ugyanis az 1950-es kémügy egyszerű szerelmi história volt – amiből persze 1950-ben akár összeesküvést is fabrikálhattak volna. Ezzel Nógrádi is tisztában lehetett.

Kecskemétről jelentették, hogy hétvégeken a szállodában megjelenik egy idősebb tábornok egy csinos nővel és egy aktatáskával (hazulról állítólag azzal jött el, hogy a haditanács ülésére megy). Az ÁVH kiderítette, hogy az ifjú hölgy, azaz Jándyné apósa a régi hadseregben is szolgált, mindkettő potenciális ellenség. Rákosi patáliát csapott, és közölte a honvédelmi miniszter Farkas Mihállyal, hogy barátjával, Nógrádi tábornokkal számoltassa fel ezt a kapcsolatot. Nógrádi megígérte, hogy véget vet a szerelemnek, de folytatta. Végül Rákosi maga mondta meg Nógrádinak, hogy leváltják. Állítólag ekkor Farkas Mihály, Rákosit megkerülve elment Kiszeljovhoz, a szovjet nagykövethez, hogy Nógrádiért ő személyes garanciát vállal, ne csináljanak ebből ügyet, s ha szükséges, Kiszeljov Sztálinig is menjen el. Ezért vagy másért, Nógrádi megúsza annyival, hogy a kommunista éberség elhanyagolása miatt szigorú megrovást kapott a Titkárságtól.

De nem úszta meg a Jándy és a Potoczki família, mert a gépezet már elindult; példát kellett statuálni. Farkas Mihály, aki állítólag Nógrádit mentette, három nappal a tábornoki per fővádloftja, Sólyom László letartóztatása előtt, azaz 1950. május 17-én azt jelentette Rákosinak ifj. Jándy Gézanéről: „Véleményem szerint a nő imperialista hatalom ügynöke. Már világos, hogy Nógrádi fecsegett előtte, és ennek következtében kiadott katonai titkokat. Nőt még egy-két napig figyeltetni akarom, hogy megállapítsuk, mit csinál most, kihez jár, ki megy hozzá, és kivel miről beszélnek telefonon. Utána a nőt őrizetbe kell venni.”

A történet, ha akarták, szerelmi, ha akarták, Mata Hari-ügy. Farkas jelentése után egy héttel őrizetbe vették a katonatiszt férjétől különváltan élő Jándy Gézanét, s Péter Gábor két alkalommal még Nógrádi Sándorra vallatta. Letartóztatták Jándyné bátyját és az édesanyjukat (aki az internálásból három évvel később súlyos betegen szabadult). A tábornok-perben pedig – ülnök Nógrádi! –, elítélték az asszony apósát, aki ezredes volt, s külön perben elítélték a

férjét is. „Mackó bácsi” miatt Jándyné 12 évet kapott, s a hosszú légyottból hat év múlva szabadult; 1962-ben rehabilitálták.

Nógrádi, akit hős partizánként is lehetett tisztelni, nem lett miniszterhelyettes. Pedig bűnbánatként a tábornok-perben ő képviselte a Rákosi—Farkas vonalat, a halált. 1956 után rövid ideig kegyvesztett. Am annak ellenére, hogy ő is a moszkoviták közé tartozott, az egyik kritikusa lett Rákosinak s korábbi barátjának, Farkas Mihálynak. Ennek is szerepe lehetett abban, hogy 1960-ban ő lett a párt erkölcséért felelős központi ellenőrző bizottság elnöke, sőt abban az évben és 1962-ben Aczél György mellett ő a kényszeremigráns Rákosi egyik faggatója Krasznodárban.

A Rákosiról szóló könyvem részeként két éve már megírtam ezt a históriát, s azóta kutatok az asszony után, hogy tőle is halljam, mi történt. Mária periratán – stílszerűen – egy Nógrádi utcai cím van. Kerestem reggel, délben, este, hétköznap, ünnepnap, de soha senki nem felelt a csengetésre az elhagyott villában. Kerestem a lakcím-nyilvántartóban. Azt válaszolták, hogy Potoczki Mária nem szerepel a nyilvántartásukban.

Hogy még cifrább legyen az ügy, négy éve én írtam Mária bátyjáról, Kálmánról (Népszabadság, 1992. május 9.). Kálmán akkor repatriált Amerikából, s mint volt elítélt épp a hajdani kommunista veterán-otthonban talált panzióra, s annak a lakója most 87 éves korában is. Potoczki Kálmán nem beszélt a húgáról, s Mária Nógrádihoz fűződő szerelméről. Kálmánt egyébként azért ítélték el mert „a honvédség öltözetére vonatkozó adatokat szolgáltatott ki”. Én pedig akkor még Mária létezéséről sem tudtam, nemhogy a történetéről.

Kerestem tehát a hajdani ifjú Jándy Gézánt, született Potoczki Máriát. Megtudtam, hogy egy nyugdíjas kolléga felesége Potoczki-lány. Kiderült, csak névrokonok, de Lendvai Páltól, az Osztrák TV főintendánsától hallott Máriáról, aki talán Ausztriában él. Lendvainál végre a nyomára bukkantam, de ő nyomban le is hűtötte lelkesedésemet: Mária nagy tiszteletben álló asszony, nem valószínű hát, hogy ezt a történetet nyilvánosan vállalja.

– Akkor névtelenül mondja el az emlékeit, a korszerélem történetét – kértem a közvetítésre Lendvai Pált. S néhány nap múlva csöngött a telefonom:

– Strasserné. – Fogalmam sem volt, ki ő, hisz az új asszonynevét nem ismertem.

Végre a Velencei-tavi veteránragettán találkoztunk. A beszélgetés elején elejtette, hogy jó barátja Mészöly Tibor – Dani unokám dédapja. Persze – kapcsolódtak össze fejemben a szálak –, hisz Tibor hívta fel Mária bátyjára, Kálmánra a figyelmem. S mit kerestem ezt az asszonyt!

Mária Belegrádon, a Hernád-kanyarban lévő falucskában született. A családnak körülbelül ezer holdnyi földje volt, de az orvos papát jobban érdekelte a hivatása, de még a hamburgi Koch Intézetben kutatót maláriaszúnyogok is, mint a gazdálkodás. Így amikor a nagypapa halála miatt a nyakukba szakadt az 1919-ben kifosztott birtok, tíz éven át inkább a mama intézte az anyagi ügyeket. Ebben az időszakban született Mária. Még kislány volt, amikor sikerült bérlőt találniuk, így aztán a papa folytathatta az orvosi pályát, Miskolcon lett főorvos.

A tizennégy éves lány Miskolcra került a francia szerzetesek érdi iskolájába. Azt mondja, az internátus jó előiskola volt a börtönre. Ott tanulta meg, ha külsőleg fegyelmezi magát, akkor belül teljes szabadságban élhet. S ott tanulta meg a franciát, a németet és az angolt. Érettségi után a közgazdasági egyetemre iratkozott be, de a háború és a birtok megakadályozta, hogy végezzon is. Ugyanis elvitték a zsidó bérlőt, s aki a helyére került, minden mozdíthatót eladott. A bátyja, Kálmán a fronton volt, ezért neki kellett átvennie a néhány száz holdra zsugorodott gazdaságot. Férfias helytállást vártak az amúgy modern lánytól.

Az egyetemen Mária megismerkedett a falukutatókkal, s Markos Györggyel, meg több kommunistával. Lapszerkesztő bátyja révén még írt is a Zilahy szerkesztette Hídba. Nem véletlen tehát, hogy Miskolcon 1945-ben az elhagyott lakásokban maradt, meg a „gyűjtősnak” szánt könyveket összeszedte, s az sem véletlen, hogy az a félreeső szoba, ahová begyűjtötte őket, épp a kommunista párt területi bizottságának az épületében volt.

Mária 1945 áprilisában férjhez ment ifjú Jándy Gézához, aki tagja volt a Mokánnak (Magyarországi Kommunisták Antináci Kommitéja), majd katonatisztként műegyetemista lett, felkerültek Pestre.

De maradjunk még egy pillanatra Miskolcon! Egy alkalommal betért Mária kis „könyvtárába” a pb vezetője, a volt partizán Nógrádi Sándor, s kiderült róla, hogy művelt, hogy személyesen ismer olyan írókat – Rolland, Barbusse –, akiket Mária kedvelt. Amikor Nógrádi német felesége és kisfia Moszkvából megérkezett Budapestre, Nógrádi Máriát kérte meg, segítsen a pesti fogadásuknál. Aztán az ifjú házaspár Jándyék Pestre kerülésekor felajánlotta a talpra esett asszonynak, hogy menjen a pártközpontba dolgozni.

Mária úgy képzelte, hogy újságíró lesz, de a Szabad Népnél csak Markos György szobája emlékeztette valamennyire a Híd légkörére. Ott is hagyta a lapot, s elszegődött egy textilgyárba. Aztán 1947-től kezdve a szabadságharc századik évfordulóját előkészítő centenáris központban, majd a Minisztertanács sajtóosztályán dolgozott, s végül a tervhivatal agrárdiszlokációs osztályának lett a vezetője. (A volt Teleki-intézetiek bevonásával ők szervezték a később faluvá váló tanyaközpontokat Kecskemét környékén is.)

1948-ban Nógrádi Sándor 54 éves volt, Mária 26. Kapcsolatuk nem volt titok azért sem, mert Mária ekkor már különvált a férjétől, Nógrádi felesége pedig beteg volt.

– Mi vonzotta hozzá?

– Imponált, hogy ötvenévesen ejtőernyővel leugrott az ellenséges területre, s imponált a műveltsége.

– Házasság?

– Ez a kapcsolat nem volt házasságra tervezve.

Máriát letartóztatása előtt egy hónappal áthelyezték a KSH-ba, szerinte azért, hogy jóformán senki se tudja, ha eltűnik. Tudomása szerint másokkal is ezt csinálták, ám ez ellentmondani látszik a letartóztatások egyik céljának, a megfélemlítésnek, az általános rettegésnek.

Amikor jóval Nógrádi halála után Mária értesült arról, hogy a tábornok-per vádlottainak a halálos ítéletét Nógrádi írta alá, meglepődött, hisz tőle tudta, hogy sokra tartotta Sólyom László vezérkari főnököt. Arra gondolt, hogy talán vele zsarolhatták, arra nem, hogy a hatalomért vagy az életéért ugyanúgy cserbenhagyta Sólyom tábornokot, ahogyan őt.

Nógrádi azt mondta neki, ha az első pár napot kibírja, nyert ügyük van.

– Jó kondícióm volt, elkeserítettem szegény ávéhásokat.

Mária barátja, Román József hívta fel a figyelmemet visszaemlékezésére (Távolodóban, Magvető, 1990.), amiben leírta az ávéhások „elkeserítését”, igaz csak monogrammal. Eszerint Máriát talpalták, a szemébe világítottak, éjszaka nem hagyták aludni. „Mikor erre sem vallotta be, hogy a kedvese angol—amerikai—jugoszláv kém, következett a gumibot a nemi szervbe, majd a homlokával a falnak állított ceruzahegynek támasztották. Ez a konok lány nem vallott.”

Amikor Péter Gábor kihallgatta, Mária ösztönösen érezte, jobb ha Nógrádi kimarad a perből, mert akkor sok okosat nem tudnak velük csinálni; ha Nógrádit nem viszi bele, ők is jobban

átvészeli. Előzőleg áttételesen beszéltek erről Nógrádival, aki aggódott érte. Ennek ellenére nem a magas rangú férfi védte a nőt, hanem az egyedülálló nő védte a tábornokot! (Persze, ha le akarták volna tartóztatni Nógrádit, Máriát is megtörik – egészen az agyonverésig sokféle módszerük volt rá –, de a tábornokot Mária vallomása nélkül is lefoghatták volna, ám a jelek szerint az oroszok nem engedték.)

– Három luftballon-vádat íratnak alá velem: az egyikben elismertem, hogy jugoszláv, a másikban, hogy francia, a harmadikban, hogy angol—amerikai kém vagyok.

A tárgyaláson a bíró megkérdezte Máriától, hogy fönntartja-e a vallomását, s az igen válasza már hirdette is a tizenkét évet. Mária édesanyját azért tartóztatták le, mert eltört a fogsora, s Miskolcra feljött a lányához, hogy Pesten csináltasson újat. A fogsor nélkül lecsukott asszonnyal közölték az internáló táborban, hogy mindkét gyermekét kivégezték. A hírre a mama idegösszeroppanást kapott, hallucinációi kiszabadulása után is megmaradtak. (1973-ban halt meg, édesapjuk hat évvel korábban.)

A Potoczki testvéreket csak 1956-ban engedték szabadon. Máriát kerek hat év után, májusban. Ennek a történetét Donáth Ferenc felesége, Bozóky Éva így mondta el:

1956 májusában Orbán Lászlóéknál voltunk, és Rajk László özvegye, Júlia megemlítette, hogy együtt ült Máriával, s micsoda disznóság, hogy a szerelmes trubadúr semmit sem tesz a még mindig börtönben lévő szerelméért. Erre én – tőlem szokatlan módon – azt mondtam, hogy az ilyen férfiakat ki kellene herélni. Hazafele a két éve kiszabadult Donáth megkérdezte, tudom-e, hogy Orbán Nógrádi legjobb barátja. Legalább elmondja neki, feleltem. S Mária két hét múlva kiszabadult.

Benn a börtönben ajánlgattak neki állásokat, de Mária azt mondta, előbb szétnéz odakinn. Végül csak egy telefonszámot kapott, hogy azt hívja fel, ha mégsem igazodna el.

Az első dolga volt, hogy elment bejelentkezni. De nem tudta magát igazolni, nem volt semmiféle papírja, s a három előző lakhelyéhez tartozó bejelentőhivatalban sem létezett semmi nyoma; mindent eltüntettek. Rádöbrent, ez azért nem igazi szabadulás! Felhívta a megadott telefonszámot, s az ÁVH-tól kapott érettségi bizonyítványt, személyi igazolványt, jogosítványt sőt útlevelet is, így volt rabtársával, Rajk Júliával együtt elutazhattak körülnézni Prágában.

– Van magában valami indulat bárki ellen, hogy legszebb éveit rács mögött töltötte?

– Nincs. Kinek adatik meg, hogy hat évig saját magán dolgozhat? A három évi magánzárka kemény tréning volt. Emberismeretben is sokat adott ez a hat év.

– Mit dolgozott saját magán?

– Amikor letartóztattak, a párt fejével gondolkodtam, amikor kiszabadultam, a saját fejemmel. Mindenki csodálkozott, milyen jó állapotban vagyok. Kinn sok szempontból nehezebb volt az élet. A börtönben nagy szabadsága volt az embernek. Szerencsém, hogy 1956-ban engedtek ki; az előbb szabadultakon is látszott, mit jelentett idekinn lenni. Akkor kerültem ki, amikor a Petőfi Kör éledezett, amikor egyre felszabadultabb lett a légkör. Két viszontagságos évet megspóroltam.

– Mi volt benn a legnehezebb?

– Megtanulni félni attól, hogy féljek, mert ha félek, el vagyok veszve.

A letartóztatás elég ok lehetett volna rá, hogy könnyedén leváljon a pártról, mégis hat esztendő kellett a szakításhoz.

– Skizofrén dolog ez – mondja –, mert mankói elvesztésekor sokáig nem tud mibe kapaszkodni az ember. A morális mércét önmagában kell felépítenie, magának kell eldöntenie, hogy mi a fontos az életben, miért érdemes áldozatot hozni.

– Nem vezette magát félre Nógrádi?

– Nem, nem.

– Kiszabadulása után is szóba állt vele?

– Soha nem éreztem, hogy cserbenhagyott volna. Csak én húzhattam ki őt a slamasztikából, ezt utólag is így rekonstruáltuk.

– Ennyire szerette őt?

– Kölcsönös volt.

– Ez így szebb történet az enyémnél!

A forradalom alatt Markos György külföldi újságírók eligazítását bízta a nyelveket tudó asszonyra. Így ismerkedett meg Peter Strasser osztrák képviselővel. 1956. november 10-én vele hagyta el az országot, és Bécsben összeházasodtak. Az osztrák szociáldemokraták reménységének rövid élet adatott, Mária 1962-ben megözvegyült. Utána huszonöt éven át Christian Broda igazságügy-miniszter társa, párja volt, de közel tíz éve már ő is halott.

– Milyen néven írhatok magáról?

– A saját nevemen. Nem tartozom senkinek számadással. Ha Christian élne, ha aktív lenne, más lenne a helyzet.

Nógrádi Sándor 1956 után rövid időre kegyvesztett lett, 1957-ben Pekingbe küldték nagykövetnek. Polonyi Péter szerint, aki ekkor ösztöndíjas volt Kínában, hivatali elődje után a kulturált Nógrádi üdítő jelenség volt. Amikor a kínaiak szélsőséges intézkedései érvényesülni kezdtek a campusokon is, a hallgatók eligazítást vártak a nagykövettől. Nógrádi töprengett egy ideig, majd annyit mondott: nézzék, én nem szeretném az olyan kommunizmust, amiben senkinek sem lenne karórája és mindenkinek egy toronyóráról kellene nézni az időt.

1960-ban véget ért a száműzetés, Nógrádit hazahívták Pekingből, s megválasztották a KEB elnökének. A 66 éves nagykövetet Moszkvában mégsem várta senki, a csomagját neki kellett cipelnie.

Mária 1956 után is kapcsolatban maradt a volt szerelmével. Éveken át jó viszonyban volt Nógrádi családjával is, főképp a menyét, Lottit szerette. Amikor Nógrádi unokái síelni mentek, Bécsben Mária segítette át az egyik vonatról a másokra őket.

1968 után Nógrádi már beteg volt. Mária Miskolcra, az édesanyjától jövet a csatlakozás közti pár órát náluk töltötte.

– Talán megkönnyíthettem volna az utolsó napjait is, ha mellette vagyok. De rákom volt, műtöttek, s Christian azt mondta, most inkább magammal kellene törődnöm. Írtam Lottinak, hogy beteg vagyok, nem lehet tudni, velem is mi lesz.

Két társától a halál választotta el, kettőtől az élet. A két elhunyt osztrák politikushoz hasonló kiváló ember volt az első férj, ifjú Jándy Géza is. A ragyogó matematikus a börtönben állítólag a szovjet rakétatervezéshez végzett számításokat, aztán Kaliforniába is meghívták egyetemi tanárnak. Ráadásul jó evezős partner is volt.

– Nem tett szemrehányást, hogy maga miatt került börtönbe?

– Aki benn volt, tudta hogy ment ez. Vele is aláírtak különböző dolgokat rám vonatkozólag.

– Él még?

– Értesítették, hogy megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia tagjának, és másnap nem ébredt fel. Prima halála volt.

(E történet első megjelenése után felhívott Rosta Endre, aki Mária munkatársa, Jándy börtöntársa, s Nógrádi beosztottja volt, hogy Jándy sajnos nem lett akadémikus; agyvérzésében, halálában szerinte ez is közrejátszott.)

Mária, akár esik, akár fúj, mindennap levez 12 kilométert. Ez csónakmosással, öltözködéssel, fürdéssel együtt négy óra. A hat fokos Dunába is beugrik. Ebben a szeptember eleji télben is úszott a Velencei-tóban. Ahogy vége a szezonnak, elkezd a szárazvezést. S nemcsak az evezésben konzekvens. A nyelvtanulásban is ilyen szigorú magához. Az említett három világnyelv után az egyetemen ismerkedett az oroszral és a spanyollal. Az idén vette hozzá a portugált, de kínaiul és arabul is tanult egy ideig, ezeken a nyelveken sem adnák el.

– Boldog volt az élete?

– Meg vagyok elégedve. Már csak egyik percről a másikra kellene meghalni. Ha lehet, evezés után, amikor a csónak már le van mosva és a helyén van.

Azt hittem, itt vége a történetnek. Ennek- annak utána néztem még, segítséget kértem azoktól, akik jó ismerői a korszak eseményeinek. Kiderült, hogy egy kiadásra váró kéziratban szerepel egy Rákosinak írott Nógrádi Sándor levél, amiben Máriát, a szerelmét kizárólag csak kémnőként említi.

Persze, hisz miután megmutatták neki Mária vallomását, hogy kém, nem írhatta azt, hogy nem az! Csakhogy Nógrádi zsinórirással írott levele alatt 1950. május 12-i dátum áll; Máriát tizenkét nappal tartóztatták le!

(Még egy közjáték az első megjelenés utáni napokból: Nógrádi Sándor fia kételkedik, s nyomozni kezd apja fent említett levele után. Az is felvetődik, hogy ennek a históriának a közreadásával nem sértettem-e meg a személyiségi jogot, nem avatkoztam-e be a volt tábornok magánéletébe. Így is felfogható a történet. Hiszen ha megnevezhető bűnöse lenne is annak, hogy a Jándy és a Potoczki família tagjai ebben az „ügyben” összesen vagy harminc évet ültek, ez a bűncselekmény akkor is elévült, a krónikás „jogsértése” viszont friss.)

Talán jobb is, hogy Mária már elutazott, hogy nem mondanom el neki, milyen váratlan fordulat történt az életében – visszamenőleg.

Írom, írom a csúnya történetet, s közben eszembe jut, hogy Vas Zoltánnal 1953-ban ugyanaz történt, ami Nógrádival. Vas és a titkárnője egymásba szerettek. Ráadásul a könnyelmű Vasnak annyi minden volt a rovásán – például titkára után a húga és a sógora is disszidált –, hogy leváltották az Országos Tervhivatal éléről, s Komlóra száműzték. Amikor bejelentette a feleségének – aki ráadásul Rákosiné barátnője is volt –, hogy el akar válni, Rákosi magához rendelte, és a fejére olvasta, hogy a cionistákhoz a szeretője volt az összekötője. Végül Vas megígérte, hogy szakítanak, ha Editet nem tartóztatják le. Amikor az asszonyt mégis bevitték az ÁVH-ra, szinte könyörgött Rákosinak, hogy védje meg Editet. Végül is megmentette őt, időt nyert – és Edittel később összeházasodtak.

– Ugyanaz a történet, s mégsem ugyanaz.

– Kinn az eső harmadszor is nekikezd, hogy tisztára mossa a várost.

(1996)

Fekete akác

1990. május 17-én, csütörtökön délután háromkor apa – halálos beteg anyám második férje – felakasztotta magát a másfél szobás debreceni panellakás előszobájában. Az előszobafogasra hurkolt szárítókötélről százötven centis, negyvenvalahány kilós anyám vágta le. Nyolcvanegy éve ellenére apa volt a legéletrevalóbb szülénk. A villamoson az ellenőr rendre elkérte a személyi igazolványát, mert nem hitte el, hogy elmúlt hetven. Az ő halálára számítottunk a legkevésbé.

Miért tette? Munka közben mindig füttyörszett. Halkan, de legényesen fújta ezerszer ugyanazt a motívumot. Zsibbadt tőle az agyam, érzékenysége miatt mégsem szóltam rá. Belém ette magát ez az öt-tíz taktus, és másnap fújni kezdtem nélküle.

Hittem, hogy öt év múlva is itt fog bóklászni közöttünk. Felutazik majd Debrecenből, dolgozgat a kertben, farigcsál, szobrászkodik. Miért nem mondtam neki, hogy meg kell ragasztani a hintaszéket? Tudnia kellett volna, hogy még dolga van. Az utóbbi hetekben becsukódott előttem is, én meg belenyugodtam, hogy fáradt. Lehet, hogy buzgott benne a közlési vágy, csak hagytam hallgatni, mert kényelmesebb volt. Amikor anyámat hétvégére hazaengedték a kórházból, mindig hozzá mentem, őt látogattam. Mindenki a beteget leste; ki törődött az egészséggel? Miért, miért nem ültem le vele a konyhában kettesben beszélgetni. Szóra kellett volna fogni, kimenteni a hallgatásból! Istenem, hogy hagyhattam cserben, és ő hogy hagyhatta cserben anyámat, akit a legjobban szeretett? Drága apa! Egy alkalommal elnézte az órát és, hogy el ne késsen a kórházból, végigszaladta az utat az éthordóval, a maga főzte ebéddel. A nyolcvanegy éves ember futott másfél kilométert. Csak azért rettegett, hogy visszaesik a mellhártya-gyulladásba, és nem tudja ellátni anyámat. Futni tudott érte, állva maradni nem?

Nyolc testvér között ő volt a hatodik a sorban. Hiába tanult jól, a kötelező hat osztály elvégzése után munkába kellett állnia. A kivételesen nyápic gyerek sem lehetett kivétel. Pedig pelyvahordásnál mások figyelmeztették az apját: „Nem látja, hogy elszédült a gyerek? Nem idevaló ez, adj a inasnak.” „Majd megerősödik! Én is ilyen voltam meg a testvérei is!” A kisfiú csak az édesanyjának merte elárulni, hogy ő nem lesz paraszt. Nekem egyetlen gyerekkori örömet említett: „Három holdnyi földünkre sáros dűlőutakon kellett kijárni. Ahol a Vidi-ér kiöntött, a derékig érő vízben a hal is megnőtt. Ősz táján kimentünk, és amikor a hal felbukkant rányomtuk a búzarostát.” Az első háború alatt az édesanyja, meg a nagyobb gyermekek tartották el a családot. „Jellemformáló volt az éhezés – mondta. – Eltökéltem, mindenképp kitörök, hogy az én családom eleget ehessen.”

Egy böszörményi főmolnár észrevette, hogy a fiúcskát minden érdekli: „Nem jönnél el hozzánk tanulónak?” – kérdezte, s ezzel eldőlt a sorsa. A főmolnár szokatlanul szigorú volt, mégis úgy emlékezett rá, mint jó nevelőjére. Őt is szigorra nevelte. Negyven elmúlt, amikor a hetedik és nyolcadik osztály után elvégezte a malomipari technikumot is. Ha Pestről nem érkezett meg a tanár, ő oktatta a szakmát a társainak. A szerves kémiát, a biológiát persze nem neki találták ki, de az akaraterő vitte.

Minden érdekelte. Bármiről volt szó gyorsan kapcsolt, de a betűfalás bakugrásaival felszedett tudás nyomasztotta is. Sosem kellett szégyenkezni egyetlen szava miatt sem. Társaságban is tudott hallgatni és istenadta érzéke volt a lényegre. Tizennyolc éves koráig – a mama kíséretében – kétszer járt a városban, Debrecenben, és amikor a Dunántúlra kellett indulnia, félt, hogyan vergődik ő át Budapesten a Nyugatiból a Délbe.

Csöng a telefon. Sándor barátom tegnapi teniszpartink derűjével mondja: – Adj’ Isten, kegyelmes úr! Mi újság? Milyen világrengető dolgok történtek, mióta elváltunk!?

– Apám ma délután felakasztotta magát.

Milyen csöndes tud lenni egy magyar telefonvonal is.

– És Brazíliából már ide ért a hír? – kérdi zavartan.

– Nem Brazíliából, hanem Debrecenből. Nem az édesapám akasztotta fel magát, hanem az igazi. Édesanyám férje. Az egyik legcsodálatosabb ember, akit ismertem; anyám életben tartója. Várom Éva húgomék telefonját, és indulunk Debrecenbe. Szombatra szerezz helyettem teniszpartnert. Isten áldjon!

1974-ben, hatvanötödik évében magnó elé ültettem. Akkor mondta el a molnárségéd-kori történetet:

„Kemecsen egy éjszaka a vándorcigányok összefogdosták a tyúkokat. Reggel elővettek engem is a csendőrök. Egyikőjük a szekrényből darabonként leejtette a padlóra a ruháimat. Már a másodiknál kikértem magamnak ezt a disznóságot. Nekem ugrott, hogy megüt. A tulajdonos kimentett, de a csendőrök megfenyegettek, hogy ezért a pofázásért még szenvedni fogok. Azt mondtam, ha agyon ütnek akkor is megmondom az igazat, és a ruhámat rakja vissza! Nem rakta, csak szó nélkül otthagyt. Olyan mély nyomot hagyott bennem ez a sérelem, hogy kikértem a könyvem, és elmentem abból a malomból. Ilyen a természetem.

Ha látnád, mennyi a beírás a munkakönyvemben! Nem azért, mert nem szerettem dolgozni. Rajtam annyi múlt, hogy nem tűrtem a legcsekélyebb igazságtalanságot sem. Bárki volt, megmondtam neki, ez nem így van, és nem így lesz, vagy egyszerűen elmentem.”

Csöng a telefon. Felkapom. Nem a sógorom az, hanem egy női hang:

– Szia! Tudod, ki vagyok?

– Tudom, Jutka, Basalból.

– Mondd, Árpád, ki az a J.-né?

– Kicsoda?

– Fél éjszaka a „Meghúszom magamat” olvastam, s nem tudom, ki volt a veszprémi szerkesztőségben J.-né, aki azt mondta, „lebbezzon fel”!

– Józsáné – mondom:

– Valami baj van? Édesanyád!?

– Nem. Apám felakasztotta magát.

– Mikor?

– Tíz perce telefonáltak.

– És édesanyád?

– Remélem él.

– Ne haragudj!

– Butaságot beszélsz.

– Anyád betegsége miatt tette?

– Valószínű.

– Nem csodálatos? Mondd, értem ki fogja felakasztani magát?

Kellene? Kibírnád? – kérdem Jutkától így írásban, utólag. A másikért – párért, társért, szülőért, gyerekért – inkább élni kell, nem meghalni. Apában gyilkos indulatok éltek. 1936-ban (születésem éve) még a szekerek is elakadtak a derékon felül érő hóban. A malom el volt zárva a külvilágtól, nem tudtak dolgozni. Az éhség behajtotta a vadakat Hajdúböszörmény szélére, a molnárok etették őket. Apa helyettese alátámasztott egy cukros ládát léccel, és arra egy hosszú spárgát kötött, de semmit sem sikerült fognia.

„Épp kinn cigarettáztam a malom előtt, amikor vadászok érkeztek szánkóval. Az egyik erőlyesen rám szólt:

– Mi van itt? Orvvadászat!? Mi az a láda?

– Ha kíváncsi nézze meg – feleltem.

– Ne pofázzon! – Mondtam neki: menjen a nyavalyába, mire levette a puskáját és rám fogta:

– Vigye oda azt a ládát a szánkóhoz!

Elkaptam a puskáját, és úgy meglöktem, hogy hanyatt esett. Csak később tudtam meg, hogy ez volt a gyógyszerész, a szánkón meg a rendőrkapitány ült. Elmentek, de tudtam, hogy ennek nem lesz jó vége. Jöttek is a csendőrök, és mindjárt a nevemen szólítottak.

– Maga az az orvvadász?

– Én nem vagyok orvvadász!

– Maga csak ne beszéljen vissza!

– Maga meg ne ordítson velem, én nem követtem el semmit!

– Na, jó – mondta csendőr, de nagyon fenyegetően –, este jelentkezzen az őrsön a ládával!

– Itt tévedés lehet, – szóltak bele az emberek –, nem a főmolnár úr tette ki a ládát, neki semmi köze ahhoz.

Végül az almolnár elvállalta, hogy ő volt, mégis azt mondták, jelentkezsem én is.

Előtte elmentem a rendőrségre, ahol egy kedves szomszédunk volt, és elmondtam neki, mi történt. A felettese adott egy rendőrt mellém, és az elkísért. A csendőr írógépet vett elő, és én mindjárt azzal kezdtem, hogy a gyógyszerész rám fogta a puskát. A csendőr azt mondta:

– Minek beírni ilyen részletet?

– Ha nem lesz benne, nem írom alá a jegyzőkönyvet!

Végül udvarias jegyzőkönyvet vett fel, mégis a hatósági rendőrbíró elé idéztek. Volt egy hírhedt vörös hajú rendőrkapitány, aki ha vásárolt valamit a piacon a feleségének, és nem volt kitéve az ár, nádpálcával verte meg az asszonyokat. Na, ha a csendőrséget meg is úsztam, most megvernek! De ha hozzám nyúlnak, azzal verem agyon őket, ami a kezembe akad, ha megölnék akkor is. Végül a rendőrkapitány megdicsért bennünket, hogy mennyi vadat megmentettünk, mert enni adtunk nekik.

– Azt azért nem tudjuk elkerülni, hogy valami büntetést ne szabjunk ki. Öt pengőre büntetem magukat, egy évi felfüggesztéssel! – ez volt a verdikt.”

Végre megjön a húgomék hívása Debrecenből. Azt mondom: „húgom”, pedig Éva „csak” apa lánya, az első házasságából való három gyerek közül az az egy, aki nálunk nevelődött (ha nem is velem, mert én akkor már egyetemen voltam Veszprémben). Sógorom, a „másik Árpád” van a telefonnál:

– Apát most vitték el. Kicsi anya nyugtató injekciót kapott, de itt kellene lenned. Én megvárlak, Éva meg hazamegy Leninvárosba a két gyerekhez.

– Tud vezetni ebben az állapotban? – kérdem. Két hete sincs, hogy az édesanyja szíve meghasadt (ilyenről eddig csak népmesében olvastam). Bár Éva húgom inkább az én picinyke édesanyámat tartja az anyjának, mégis félórán át vádolta magát a telefonban, hogy nem adott többet annak az asszonynak, aki... Aki megszülte, de kegyesen fogalmazva is elbocsátotta őt, a legkisebbet maga mellől, amikor elvált a kettőnket testvérré kötöző apától.

– Se a gyerekek, se kicsi anya nem maradhat egyedül – mondja a sógorom.

– Azonnal indulunk.

Indulunk, de egy napig leszünk, vagy egy hétig? Mit csomagoljunk?

Ég a szemem, tompa a fejem: benne robog a kocsí, benne visít a rossz kuplungcsapágy. Amikor már szaggatja a fülem a hallgatás, bekapcsolom a rádiót, de Eszter felkiált:

– Csak ezt ne!

Idegenként nézünk egymásra. Mivel a nők érzékenyebbek – róla nem is beszélve –, nyomban kérdi:

– Vagy szeretnéd hallgatni?

Jó lenne, ha valami más zakatolna a fejemben, de apa bennem élő szavait a 40 wattos hangszórók sem tudják elnyomni.

„Hajdúböszörmény legnagyobb malmában voltam főmolnár 1940-ben. Désre és a Felvidékre szállítottuk a lisztet, és mint hadiüzem-vezetőt felmentettek a bevonulás alól. A mozi is a malmoséké volt, de Schmidték bérelték. Mivel vizet szolgáltatam a vasárnapi és szerdai mozielőadásokra, ha a tulajdonosné meglátott, már nyújtotta is a két páholyjegyet, és én bementem a mellékajton. Akkor is mentem volna, de Gál Mihály országgyűlési képviselő – sosem felejttem: fehér glaszékesztyű, ezüst lófejes sétatálcá – rám szólt: – Te mit akarsz itt?

Tudni kell, hogy Gál Mihályt csak azért választották meg, mert Böszörmény ragaszkodott a saját képviselőhöz. Megválasztották, pedig mindenkit lekezelt, mindenkit letegezett. Ha valaki úgy szólította, hogy doktor úr, figyelmeztette:

– Nem doktor, hanem főorvos úr!

Büszke volt, hogy neki nagyságos cím jár, nem elégedett meg a tekintetessel sem. Na, szóval ő szólt rám ott a moziban: – Te mit akarsz itt?

Ha ő letegezett, én visszategeztem:

– És te mit akarsz?

– Hogy mersz engem tegezni!? – Ekkor már mindenki odafigyelt, és sugdosták a fülemben:

– Nem tudod, kivel beszélsz!?

– Dehogynem, a bolondos Gál Miskával!

A nép csodálkozott, Gál pedig rendőrért kiáltott, mert megfogtam a grabancát, és kivertem a kezéből a botját, mivel rám akart vágni. A malomból ismerős volt a rendőr, és amikor azt mondta neki Gál, hogy azonnal vigyen be, összevágta a bokáját és megkérdezte, hogy miért?

– Vidd be, a többi majd elintézem!

– Nem látom az okát, hogy bevigyem, képviselő úr. Tessék csendesebben viselkedni, mert botrány, amit csinálnak.

– Ha nem viszed be, téged is elintézek! – üvöltött Gál, de a rendőr nem engedelmeskedett.

Másnap a rendőrkapitány érdeklődött utánam, hogy ki vagyok, mi vagyok. Mondtam Balázsnek, a tulajdonos fiának:

– Te, ez meg akar veretni engem!

– Á, ne hidd! Nyugodtan bemehetsz hozzá, ismeri ő Gál Miskát! – Na, a kapitány csak annyit mondott nekem:

– Tudhatta volna, milyen. Nem kellett volna mindenki előtt letegezni és goromba szavakat használni vele szemben!

– Kérem, nem vehettem tréfának, hogy rám emelte a botot!

– Jó, jó, nem kell azt olyan komolyan venni! Máskor ne csináljon ilyet!

Eltelik néhány hónap, jön Balázs:

– Tónikám, nem tudnád a két lovat nélkülözni a vagonrakásnál, mert kimennénk vadászni?

Ahogy beszélgetünk a gépház előtt, jött ám Gál Miska zergetollas kalapban, a vállán puská:

– Kész vagytok, Balázs, mehetünk? – Rám mered. – Te, Balázs, ez az a vaddisznó? – Mire én:

– Vaddisznó vagy te!

Erre kezet nyújtott:

– Ilyen magyar emberekkel tudnánk megvédeni a hazát! – meg ilyen marhaságokat. Rázta a kezem: – Szervusz! Úgyis tegezzük már egymást!

Később bekerültem a vadásztársaságba és a pohárköszöntőknél mindig dicsért, elmondta hogyan történt a mi ismeretségünk. 1945 után aztán Miska bátyám bujdokolt előlem. Egyszer utánamentem és megkérdeztem:

– Te már nem is köszönsz?

– Tudod, milyen idők járnak, fiam! Félttem tőled, hogy őszinte legyek. Benne vagy a szakszervezetben, meg városi képviselő vagy. De látom én, nem vagy te rossz ember.”

Eszterrel még két órával korábban is úgy terveztük, hogy szombaton megyünk beteglátogatóba. Miért nem írtam meg, hogy grízgaluskás tyúkhúslevesrel várjon apa? Legalább neki megüzentem volna Éva húgomékkal, hogy jövünk! Anyámmal régóta nem merjük tudatni érkezésünket, mert akkor elkapja a páni készülődés, és annyi mindent vásároltat apával, amennyit nem másfél nap, de másfél hét alatt sem lehet megenni. Képes volt nekem télen salátát vetetni rövid nyugdíjukból. Így inkább a váratlan érkezés, mint a trakta! A csupa jó szándék szülte szokásunk is hozzájárulhatott, hogy két nappal hamarabb és gyászban kell Debrecenbe robognunk. Drága apa! Évek óta a fűvő szélről is óvta félig magatehetetlen anyámat, s lám, még benne is ki tudott bicsaklani a jóság. Kifordította magából, hogy édesanyámnak rákja van. Neki megmondták. Utána hetekig sokkal többet matatott a konyhában, mint szokott. Benn mondott néhány vigasztaló szót anyámnak („Nem úgy van az, kicsim, edd meg azt a két falatot, és meglátod, megerősödsz!”), kinn a konyhában meg keverte a lábasban, amit nem is látott a könnyeitől. Érzékeny volt, és a korral egyre érzékenyebb lett. Évekkel ezelőtt szóvá tettem valami semmiséget, és anyám szólt: vigyázzak, mit beszélek! Hetek alatt tudta csak megbocsátani, feledni, amit mástól nem is tűrt volna el. Csak a szeretete mentett meg a haragtól. Fogalmam sincs, mit mondtam. Észre sem vettem, ő pedig nem emlékeztetett rá. Pedig lobbanékony volt, de vérségi kötés nélkül is igazi apa-fiú kapcsolat volt köztünk.

Apát életében kétszer „tették ki az újságba”. Először kapitalista hajlamú kizsákmányolóként, másodszer mint kiváló feltalálót. „Kapitalistává válását” így mesélte:

„Amikor az oroszok a Kárpátokban voltak, a malomtulajdonos kapott a rokonától, Hadházi főispántól egy volt zsidó malmot. Rimázkodott aztán, hogy menjek el vele Mándokra, mert fél átvenni egy olyan malmot, ahol idegen főmolnár van. Az édesanyja is könnyörgött, végül családotól elmentünk vele. Már közeledett a front, Mándokon is egymást érték a vonatok, mindenki menekült. Egy üres vagonba bepakoltuk a holminkat, és egyszer csak látok egy csomó katonafélét a sínek között. Böszörményben nem messze tőlünk lakott egy Rubin nevű zsidó fiú, azt megismertem.

– Rubin úr, maga hol jár itt!?

Szinte sóbálvánnyá vált, és úgy csinált, mintha nem ismerne. Mondogattam, ki vagyok, végül megszólalt:

– Vannak még németek a községben?

– Már elmentek.

– Nem tudna adni egy kis kenyeret?

Hoztam nekik a vagonból egy egész veknit meg szalonnát is. Rögtön nekiestek.

Még akkor Tomi és Cilike is kicsik voltak, a feleségem félt, mi lesz velünk, végül az utolsó híradós osztag átvitt bennünket a Tiszán, és letettek Sátoraljaújhelyen, onnan indultunk haza. A kislány a hátamon volt, Tamás meg, tízéves létére velem gyalogolt. Az oroszok november 25-én értek Böszörménybe, mi meg karácsonykor.

Egyszer megjelent a lakásomon Rubin:

– Torma úr – mondja –, nem volna szüksége egy szódavízüzemre?

– Molnár vagyok én, minek nekem szódavízüzem, Rubin úr?

– Sose felejtse, amit mondok: este víz, reggel pénz! Én most elmegyek Belgiumba. A hitközség lesz a gondnok, de keresek egy alkalmas embert.

Addig beszélt, hogy elmentem vele, és megmutatta, hogy kell szétszedni, tölteni a szódavízes üvegeket. Így lettem szódavízüzem-tulajdonos. Rám hagyta a házát is, hogy majd később megmondja, mennyiért adja.

Bár többet hozott a szóda, mint a mesterségem, azt azért nem akartam otthagyni. Egy idő múlva értesítette a hitközség Rubint, hogy 14 ezer pengőért volna vevő a lakásra. Azt válaszolta: adják nekem 12 ezerért! Később is írt Belgiumból, hogy megtanultam-e a mesterséget, jó-e az üzem. De még mennyire jó volt: lovat is vettem, mert hordani kellett a szódát.”

Két hónappal a rákdiagnózis után súlyosbodott anyám állapota. A tüdőgyógyász főorvos januárban apa lelkére kötötte: ne mondja meg anyámnak, hogy rákja van. A sugarazás amúgy se segítene; az ő szervezete ezt már nem bírta el. Inkább vitamindús ételeket adjon neki, sok céklát. Apa sírva kotyvasztotta a „gyógyító étkeket” a halálraítéltnak. Anyám panaszát azzal intette le ez a főorvos: „Mit akar hetvenkilenc évesen!?” Tényleg, mit is akar?

Csakhogy édesanyám tíz évvel ezelőtt „hiába” levett bal melle helyén kétszer akkora daganat nőtt, hogy már alig tudta emelni a kezét. Anyám kitalálta: ez csak valami tályog lehet. Mivel apát kötötte az „orvosi titoktartás”, felkerekedtek a bőrklinikára. A bőrgyógyász visszaküldte anyámat ahhoz az orvoshoz, aki a mellét műtötte, de abból időközben főfőorvos lett, s a két nyugdíjas kisveréb csak totyogott egyik kórházi épületből a másikba. Százhusz forint volt a

taxi is, s anyám kétségbeesésében, épp egy néger orvosnak mutatta a papírját, hogy mondaná már meg, hová menjenek. Mire ez az ember elkezdett kiabálni:

– Mit keresnek itt! Ki innen! Ki innen!

Anyám a barangolástól és a sértéstől lesújtva sírni kezdett:

– Csak azt mondja meg, hová kell mennünk!

– Én csak gépelt szöveget tudok olvasni! – vágta oda nekik.

Csodálom, hogy apa nem kevert le egy frászt a faragatlan fráternek, vagy nem küldte el a francba, mint annak idején a bolondos Gál Miskát. Ez a doktor az én tanítónő anyámmal a nyolcvanadik évében utáltatta meg a négereket.

Ilyen ágról szakadt öregeken csak a véletlen segíthet. Egy lakótársuk menyje titkárnő volt a kórházban, belebotlottak, és ő felhívta a keresett főorvost. Szabó tanár úrnak anyám vizsgálatára is jutott ideje, és ő már az onkológiára küldte. Ott aztán a főorvosasszony – édesanyám szerint – úgy üvöltött apával, mint a sakál, hogy miért nem hozta hamarabb a feleségét. Apa hiába hebegte, hogy neki a tüdőgyógyász főorvos a lelkére kötötte, meg ne mondja, mi a baj, és adjon sok céklát anyámnak; a vád visszavonhatatlanul végigvágott rajta:

– Nem lehet várni, hogy majd meghal! Nem látta, hogy recidíva, ide van írva fehéren-feketén!?

Apa azért egy csöppet megkönnyebbült, hogy legalább a titok fala ledőlt, hogy együtt sírhatnak.

– Tudod, fiam, harminchárom esztendő alatt én sosem hazudtam édesanyádnak! – mondta, mert a futó kalandokat ő sem tartotta hazugságnak. Tisztességes volt, bár élete másra is taníthatta volna. (A bolbai terménykereskedő például úgy „csinálta” a lencsét, hogy a zsák közepébe egy kályhacsőszerű valamit dugtak, körültöltötték osztályozott lencsével, a közepébe meg a harmadosztályút öntöttek, aztán kihúzták a csövet. Ezt a zsákot akárhogy szúrták, a próbacsövön mindig a szép lencse folyt ki.)

Dicsekedhetnék, hogy jól választottam, hiszen a beleegyezésemmel házasodtak össze. De az árva madárcák nemhogy a segítségével, hanem egyenesen tudtomon kívül találtak egymásra. 1958-ban negyedéves voltam Veszprémben, csak a szünetekben voltam otthon. Édesanyám mégis tőlem kérdezte, hozzámenjen-e apához, s nem a szüleitől, akikkel együtt élt.

– Szeretitek egymást? – kérdeztem vissza.

– Ő nálam is szerencsétlenebb. Három gyerek mellől öngyilkosságba kergette a felesége. Ha a tizenegy éves Évi nem veszi észre, hogy a fürdőszobából folyik a vér, Anti meghal.

– Szeretted vagy sajnálod?

– Negyvenöt éves vagyok, nekem férfi nem kell, de vele... – Nem mondta, mit vele, ám a vallomás így is kerek volt. – Csakhogy nem ügyvéd, nem értelmiségi. Beörlő-főmolnár. Feladjam apád nevét?

– A doktor Pünkösztinét sajnálod? – Látszott rajta, hogy azt. – Neki aztán annyit köszönhetsz, hogy a nevéhez is hűségesnek kell lenned! – terelgettem őket önzésből is össze, hiszen ha a fiatalságát rám áldozó édesanyám egyedül marad, nekem a végzés után mellette a helyem. Sem Debrecen, sem a szigorú anya nem nyomasztott, de szerettem volna szabadon dönteni.

Szorongva liftezőnk felfelé a halottas toronyházban. Mindig apa nyitott ajtót! Most a sógorom áll mögöttem. Megöleljük egymást, és egy pillanatra a vállamra hajtja a fejét. Ilyenkor apa már kiabált befelé:

– Na, kicsim, ki van itt?

A nagszobában az asztal, a fotelek a szekrény sor elé vannak tolva. Itt lett volna kiterítve? A félszobácskában anyám ágyának széléről felkel a húgom. Ölelés helyett egy simogatással anyánkhoz terel.

– Kicsi fiam, nincs apa! Nincs apa! Nincs apa! – bugyborékol édesanyámból a fogatlan sirám.

– Ne sírj, édesanyám! Ne sírj – hajtogatom, és magamhoz szorítva cirógatom könnytelen arcát.

– Nem fogok sírni. Megígértem Évának, hogy nem fogok sírni – csöndesül zihálása. – Bezártátok az ajtót? – húzódik be az ismerős kérdés védelmébe.

Hányszor hallottam: – Antikám, becsukta az ajtót?

– Be, kicsim, be!

– Felül is ráfordítottad?

– Rá, kicsim!

Még messzebből visszhangzik:

– Nézd meg, kisfiam, rágörböltem-e az ajtót! – És én mezítláb végigcsattogtam a falusi tisztaszobán, közben ő meg lehajolt, s benézett az ágy alá, nincs-e ott valaki. Soha nem talált senkit – mit is raboltak volna tőlünk? –, de egy alkalommal meglesték mosdás közben. Nem is tudom már, hogy a főjegyző vagy a tanítókollégák voltak a tettesek:

– Azt hiszik, az elvált asszony mind olyan!

Ahogy cseperedtem, ez az „olyan” egyre gazdagabb jelentést nyert. Megtudtam, hogy olyannak lenni majdnem akkora bűn, mint a gyilkosság; apáimat csábító személyek esetében talán súlyosabb is.

Szóval édesanyám végigrettegte az életét. Félt az ekcémától, a fekélytől, a ráktól, a németektől, az oroszoktól, a rossz emberektől, az influenzától, a világtól. Az örökös aggodalom és rettegés több erejét vette el, mint a csaták, pedig vállalta mindet, ha egyszer ráérte őket a sors. Kilencéves voltam, amikor az iskolába beszállásolt szövetséges katonák felétették a lovakkal a krumplinkat, rozsunkat. Amikor lóháton megjelent a német tiszt, anyámnak hirtelen eszébe jutott minden, amit a tanítóképzőben tanult: folyékonyan üvöltött fel a lóra és közben szikrákat szórt a szeme. A tiszt végül lekászálódott a lóról.

Élete végén futamodott meg először. Amíg nem volt daganata, mindig arról beszélt, hogy neki biztos, rákja van, meglátjuk, hamarosan meghal. Amikor aztán kiderült, hogy tényleg van, nyomban biztos lett benne, hogy nincs komoly baja:

– Csak ne izzadnék éjjel, és ne volnék ilyen gyöngel!

Éva húgommal kiszédeltünk a konyhába, és a nyitott ajtón át Éva könnyezve mutat az előszobafal kisujnyi kampójára:

– Erre akasztotta fel magát! Leért a lába!

Nyolcvanegy esztendeje alatt soha senki előtt nem esett térdre.

Eszter fellebbezhetetlenül kijelenti: visszük anyánkat Pestre! Évának temetetlen az édesanyja, az édesapja, ott a két gyerek, plusz a pajzsmirigydagánát, amiről aggódó anyáknak csak akkor fog szólni, amikor a tanév befejezte után kioperálják Szegeden. Szóval Éva nem terhelhető tovább – sőt neki kellene segítség. Anyáknak viszont kórház, kobaltágyú, orvos Pesten is akad.

Csak hogy négy esztendeje hallani sem akar róla, hogy fészkéből kimozdítsuk, azóta nem volt nálunk. Most nincs mód mérlegelni, hogy van vagy nincs kedve jönni. Épp a történetekre emlékeztető kuckójából kell kimenekíteni. Ha másként nem megy, ráparancsolunk.

Éváék hazarohannak: reggel útnak indítják a kisebbik fiukat, Gábort az osztálykirándulásra, Bencét az iskolába, elkérezkednek a tanításból, és kilencre bejönnek a temetést intézni. Mi pedig majd visszük anyámat.

Apa talán csak a politikában vallott kudarcot; túl önfejű, túl becsületes volt hozzá.

„A felszabadulás után felszólítottak bennünket, hogy mindenki lépjen be valamilyen pártba. Dinok Emil, az almolnárom kommunista lett, és mindig mondta, lépjek be én is, de viszolyogtam tőle. 1919-ben azzal az ígérettel, hogy földet osztanak beléptették édesapámat a kommunista pártba, mégsem kapott földet. 1945-ben Böszörményben sok olyan pártbeli ember volt, aki egy órát se küzdött, dolgozott életében, csak azért léptek be, hogy ebből majd hasznuk lesz. A szociáldemokraták közé álltam.

Esténként örökké ott ültem a szakmaközi bizottságban és vitattuk, mit lehet tenni; benne volt az emberekben, hogy változzon valami. Talán két évig működtem a városi képviselő testületben, még az országos választmányba is bekerültem. Mindig a lelkiismeretem szerint szavaztam Dinok mégis kijelentette:

– Kibunkózzuk a szocdemből, akik nem mellettünk vannak!

A két párt egyesítése után a revíziós gyűlésen a titkár el is mondta: – Szóдавизүземе van, kocsist tart, kapitalista hajlamú, harácsoló természetű, a szocializmus építésében kizárt, hogy részt vegyen! – Ezt még az újságba is kitették. Felszólaltam:

– Valdman elvtárs rögtön a munkásokat szúrja ki, a szegény emberek gyerekeit, akik szándékai szépek és jók. Neki tízezer forint évi adót fizető textilüzeme van, a feleségének rőfös üzlete. Úgy látszik, hogy a kapitalizmus fogalma más a titkár elvtárs számára.

Valdman felállt, és átadta az elnöki tisztséget, engem meg felszólítottak, hogy távozzak. A sógoromat is kizárták a pártból meg több becsületes embert. Ez nem lett volna tragédia, ha nem kezdenek hajszát ellenem. De Valdman felbízta Dinokot és még két régi molnárt, hogy mondják ki: nem dolgoznak velem együtt. És megszavazták! Megmondta az almolnár, addig én uraskodtam, most már ő lesz a főmolnár! Csak ámultam, hogy dolgozni sem engednek. Mentem jobbra, balra, de figyelmeztettek, Szibériába kerülök, ha nem nyugszom. Pesten mondták aztán, hogy pártiskolára voltam delegálva. Lejött egy bizottság, és megállapította: három ember gyűlöl, ötvenhat pedig a legszebbeket mondja rólam, és hogy a munkától megfosztani nem lehet. Csak hogy nekem már annyira megkeseredett a szám íze, hogy nem akartam Böszörményben maradni.

Dinok keze alatt minden züllött. Mindig az övé volt a leggyengébb üzem, az emberek is haragudtak rá, mert tűzön-vízen át végrehajtotta a párt utasítását. Felállt:

– Emberek, meg kell szavazni, hogy nem kell senkinek a fejadag!

Zúgott a nép, hogy nem vagyunk megőrülve, a fejadag mindig járt. Erre Dinok kijelentette, hogy veheti a munkakönyvét, aki azt mondja, hogy kell a fejadag. Így hajtotta végre az

utasításokat. A főmolnár örökké félt, örökké panaszkodott, hogy Dinok ezt csinálja, azt csinálja, Dinok meg azt mondta, kinyíratja. Nem tudott az emberekkel bánni. A jó szakemberek otthagyták. Engem mindig hívott, hogy menjek már be hozzá, halat, meg nem tudom mit kerített nekem. Elmesélte aztán, hogy Valdman bírói tanfolyamra küldte, és ő rengeteget szenvedett a kollégáktól, akik lenézték a káderbírókat, mert nem tudtak eligazodni a paragrafusok között. Nem érezte jól magát, azért kapta az igazgatói állást. Aztán kisebb helyre került, végül a komádi malomból ment nyugdíjba, de a pártban aztán is tevékenykedett.

Dinok, Delaja, Kovács Gábor szavazott ellenem. Mindegyik vezető lett. Deleja hat napot ült lopásért, Kovács Gábor nem tudom hány szekér lisztet csempészett ki a malomból, és rajtafogták. Kérdezték a rendőrségen, hogy milyen ember. Annyit mondtam: nem bíznék rá semmit. Nem volt vezetőnek való egyik sem, csak a párt nyomta őket. Kovácsról azt mondta Papházi, hogy a malomkövet csak azért nem lopja el, mert nem bírja, mégis kinevezték a Vendéglátóipari Vállalat vezetőjévé. 1956 után verte a népet, és mint nagyon használható embert tovább tartották. Végül a pártból is kizárták, takarmánykeverő lett. Amikor találkoztam vele, szidta az összes kommunistát. Kovács Gábor és Deleja Ferenc is megbánta, amit tett, mindketten eljöttek hozzám, a többiekről nem is beszélve. Ha megláttak, majdnem sírtak. Valdman, akivel gyerekkorunkban verekedős viszonyban voltam, felszámolta az üzemét, az üzletét, és talpon maradt végig: pénzügyi igazgató lett Debrecenben. Vele nem találkoztam.”

Édesanyámmal bevetettünk még egy altatót és egy nyugtatót az első éjszakára, mégis kinn lógnak az idegei. Kéri, aludjak apa heverőjén. Amint ketten maradunk, beszélni kezd:

– Minden, ami szép kedden történt velem, minden rossz csütörtökön. Kedden volt az esküvőm, a te születésed, csütörtökön a válás, apa halála. Láttál még egy ilyen szerencsétlen nőt, mint én? A válás, a betegségek, most apa halála. Miért nem bírta ki még ezt a kis időt?

– Nem bántottad meg? – kérdem. Tudom, hogy anyámnak talán csak önkínzásból, az első, a sikertelen esküvő az Esküvő, az a negyedennyi ideig tartó házasság a Házasság, és dr. Pünkösti Mihály a Szerelem.

– Elment halászlékockáért, és csak háromnegyed óra múlva jött meg. Izgultam, nem esett-e valami baja, hiszen az ABC itt van a ház tövében. Amikor kérdeztem, hol volt, felcsattant, hogy ki sem húzhatja a lábát. Jó ember volt, csak könnyen kiabált. „Majd megtudod, ki voltam!” Annyit mondta, hogy már azzal ütöttem el: vagy te tudod meg, tatika. Az a ká (értsd: kurva) halászlé, de utálom! Ha az nincs, most is él. Ebben a boltban nem volt halászlékocka. – Anyám megáll, pihen egy kicsit és elkanyarodik a halálhoz. – Ha vérrel csinálja, meg tudják menteni. Levette nagymama ruhaszáritó-kötelét a teraszról, és arra húzta fel magát. Én vágtam le, kisfiam, még meleg volt! Szólitottam, ordítottam, szájtól-szájba lélegeztettem, szívmasszázszt csináltam... már amennyi erőm nekem van. Megpróbáltam mindent. – Az emlékéitől is zihál, de csak folytatja. – A kötelet az előszobában hagytam, de már nincs ott. Nem láttad?

– Biztos elvitte a rendőrség.

– A lábát volt nehéz kiegyenesíteni. A szomszéd telefonált a rendőrségre. Összeszaladt az egész ház. A körzeti orvos épp most ment szabadságra, aki meg helyettesíti, nem apával törődött: nekem adott nyugtató injekciót. Ha Domokos itthon van, nem velem vacakol, az szerette apát. „Torma néni, hogy van? És Anti bácsi?” – kérdezte tőle, ha találkoztak, vagy ment hozzá receptet íratni. A kórteremben is rajongtak érte az asszonyok. „Nincs ilyen ember, aki mindennap jön a feleségéhez!” Elmondta nekik a politikát, vigasztalta őket. Szólt az ápolónő, ne zavarja napi látogatásával a betegeket, de megvédték! – büszkélkedik. Kifűjja az

orrát, aztán hallgatjuk a csöndet. Végre hatnak a nyugtatók, az altatók, gondolom, de hirtelen felzokog: – Amikor kérték a lepedőt, tudod, akkor – mondja, de folytatni nem tudja.

– Aludnod kellene, édesanyám!

– Az apja, meg a nővére is öngyilkos lett. Gyógyszerrel. Az apjának üszkösödött a lába, és amikor mondták, hogy le kell vágni, felakasztotta magát.

Ha nincs halászlé, most is él... Ha írok neki, hogy főzzön grízgaluskás húslevest... Ha vérrel csinálja... Külön-külön még egyszerűek is. Belém hasít: anyám meggyanúsíthatta, hogy máshol kódorgott! A családi „örökség” lecsöndesíti a vádat bennem. Vagy húsz esztendeje írtam egy tanulmányt a legfertőzöttebb megye, Csongrád adatai alapján az öngyilkosságról. Apa saját témámmá tett: mi lettünk az öngyilkos családja. Az „örökletesség” bogánca már a tanulmány idején belém ragadt. A gyerek a szülők mozdulatait, felnőttként viselkedésüket másolja. Az öngyilkosság olyan sokkoló, hogy a testvérek, de még távoli rokonok is e minta szerint próbálják megoldani gondjaikat. Megoldani? Inkább elmenekülni előlük. Egy orvos azt nyilatkozta, hogy egy elszakadt cipőfűző is elég lehet az öngyilkossághoz. Igaza lett volna? Apa érthetetlen halála után csak egy rakás pertlidarab maradt. Lelkifurdalásunkért, szoruló szívünkért, égő szemünkért a legkönnyebb a halottat vádolni. De melyik bírósághoz nyújthatók be a holtak elleni vádak? A molnár felöntötte a saját életét a garatra! Felcsévéltem idegeim végére kezdenek zsibbadni, és úgy húz apa ágya, hogy remélem, nekivághatok altató nélkül az éjszakának. Nem is tehetek mást, hisz örizni kell anyámat. Altatóval talán fel sem ébrednék, ha nyöszörögne, ha szólna, vagy – amire gondolni sem merek – patikányi gyógyszeréhez nyúlna.

– Csókolom, aludj jól! – mondom befordulva a falnak. Fohászkodom, sújtsa le a kimerültség taglója, de apa hepehupás heverője elindítja az emlékmalmot. A ruhaszáritó-kötélre egyre nagyobb göbök kerülnek, gombócok, kijavíthatatlanná válnak a legjelentéktelenebb hibák is. Egyirányú lett életünk egy utcája. Apát könnyű felidézni: benne én jövök szembe magammal. Ha vére vagyok, akkor sem formázhattuk volna jobban egymást. Nyolcvan fölül is alig ereszkedett meg. Nadrágját, ingét, öltönyét, pulóverét: szinte minden darabját tőlem, és nem édesfiától örökölte. Megtörtént, hogy anyám születésnapján is ő kapott valamit. Így legalább nem tiltakozhatott anyám, hogy „Nekünk már semmi sem kell!”, hogy pénzt „költünk”. Apa örült a ruháimnak. Szabályos rituáléja alakult ki ezeknek a filléres ajándékozásoknak. Először csak maga elé tartotta a sok zsebes nadrágot, s mutatta anyámnak:

– Mit szólsz hozzá, kicsim?

– Ugyan már, Antikám, hová gondolsz!? Ne nevettesd ki magad: nem vénembernek való az!

– Ez a divat! – mondta fellebbezhetetlenül a divatjamúlt darabra. Édesanyám ekkor már fektéből felkönyökölve méregette:

– Rá se megy a pocakodra, tatika!

Erre a sértésre már tettelesen kellett felelni. Apa kivonult hát szerzeményével a fürdőszobába, és persze az új darabhoz rendszerint nem illő otthoni göncöket magán hagyva billegett be az új ingben vagy nadrágban a zsúri, vagyis anyám elé. Olyan elbűvölően járta a násztáncot, hogy megennyhült a szigorúság:

– Csak itthon hordhatod, mert elszeretnek benne a lányok!

Apa levette az ajándékot, de egyelőre még a keze ügyében hagyta, hogy szemével, kezével megtapinthatassa, és az ócska butikos anyagról is megállapíthatassa: ilyet nem kapni Debrecenben. Nem ám! Ez érvényes volt még a krumplira is; mindenre, ami tőlünk – a Fővárosból – keveredett a házba. Bár esküvel vallották, hogy Debrecenben mindenből csak

rosszabbat kapni, mint Budapesten, amíg jártak hozzánk, mindig felpakolva érkeztek. Legalább egy sült csirkét cipelt apa, s természetesen kilónyi kenyeret. Rajtuk vettem észre: a kenyér nemzedékválasztó. Szüleink korosztálya sosem eszik ropogós kenyeret, mert mindig többször annyit vesz, mint kellene, hátha holnap nem lesz...

– Kisfiam! – szólít meg a sötétben halkán édesanyám.

– Tessék!

– Fenn vagy még?

– Miért nem alszol, édesanyám?

– Neked mondom csak... lehet, hogy apának volt valakije. Emlékszel, említettem néhány éve, hogy benyitottam a konyhába, és apád ott guggolt a beépített asztal tetején, mert a szemközti ház teraszán teregetett vagy napozott valami piszkos ká.

– Attól még nem kurva, hogy tereget!

– Integtetett is. Aztán egyszer apa bejött a kórházba, és megéreztem, hogy szájvizet használt. Jövök haza hétvégén, és a szájvizes üveg mellett a kupakja. Ez velem soha nem fordult elő, csak ő használhatta. Megmondtam neki: Antikám, én megbocsátok mindent, ha neked jó, tegyed, utóvégre egy ilyen roncs mellett nem élheted le az életed. Mire a fejemhez vágta: „Nem kellek neked, mert csak szakmunkás vagyok!” Ezt mondta, akinek a doktorok a nyomába sem léphettek! Próbáltam rábeszélni, hogyha meghalok, költözzön össze valakivel. Nem kell házasodni, de ha valaki vállalja a gondozását, éljen vele. Istenem, Istenem, miért őt vetted el, és nem engem? Mostanában zsibbadt a lába, és emlegette, elüszkösödik neki is, úgy fog jární, mint az édesapja – mondja anyám, és fújja az orrát.

Hát úgy járt, gondolom, és rászólok édesre:

– Sírva nem lehet aludni! Mit ígértél a lányodnak?

Azt még hallom, hogy leteszi a zsebkendőt, aztán megszűnik minden nesz. Halotti csönd?

Édesanyám vádja zabolátlan gondolataim közé dobta a gyeplőt. Apa valóban hódolója volt a gyöngébbik nemnek, és azt hiszem, édesanyám mellett is volt néhány futó kalandja, amin a legkevésbé sem csodálkozom. Inkább az meglepő, hogy ennek a bővérű férfinak nem volt állandó szeretője. A düh, hogy képtelen vagyok aludni, szembe fordít anyámmal. Ajánlata, hogy megbocsát „mindent” apának, rafinált zsarolás: engedéllyel jó ízűt csinálni sem lehet! Betegsége miatt anyám egyetlen nőnek nevezhető néembernek sem lehet testileg az ellenfele, így ajánlata csak ronthatott apa lelkiismeretén. Önérzetes volt, neki nem kellett a bianco megbocsátás. Naplemente utáni fellángolása – ha volt – vasmarokba foghatta a szívét.

Ám ezek csak álmatlanságban fogant gondolatok. Drága apát, sajnos nem siratják a szeretők, mert nem léteztek. És a bűnjelek? A másnapi vád elsöpörte őket:

– Apád kapott Babi nénitől egy liter pálinkát, és nézd meg, a kétharmadát megitta!

Édesanyámnak a hét deci pálinka megivása három hét, de akár három hónap alatt is oly nagyfokú alkoholizmus, amit már büntetni is lehetne. Magam is antialkoholista vagyok, mégis nevetnem kellett, amikor anyám két esztendeje megsúgta: – Apád iszik! – Ami azt jelentette, hogy megdézsmálta a többéves likőrt, netán megivott egy üveg bort egy-két hét alatt vagy egy teljes üveg sört röpke két nap alatt. Anyám irtózata az ivástól oda vezethetett, hogy szegény apa képes volt szájöblítésre vetemedni, hogy titkolja göröcsoldó pálinkakortyát.

Kezembe akad apa pénztárcája. A halászléckocka vásárlásakor harminc-negyven forint volt nála. Kettőjük tízezret átlépett nyugdíjából csak így tudott a két kisöreg félrerakni, egyrészt a

temetésre, másrészt arra, hogy bennünket segítsenek. Most volt az első karácsony, hogy nem kaptuk meg a szokásos bejgli csomagot; ötszáz forint – netán ezer? – jött helyette. És soha többet nem kapunk már tőlük bejglit – „pakkot”, ahogy Eszter nevezte –, mert a kísérőlevél mindig arról szólt, hogy anyám csak parancsnokolt, a tésztát apa gyúrta, sütötte.

Édesanyám alig volt egészséges. Ő olyan képzelt beteg, akinek mindig megvoltak ehhez a kellő betegségei: ekcéma, fekély, májzsugor, rák. Kiskölyök voltam, amikor hónapokig eleven hús volt a keze az ekcémától évről-évre. Megtanult balkézzel írni a táblára, hogy tanítani tudjon, de vízbe nem nyúlhatott, nem egyszer én mosogattam, sőt főztem is. Szaladgáltam a szobába a lábassal: elég ennyi zsír és ennyi paprika? Kezdetben ezt csinálta apa is, aztán ő lett a séf, már ételeket talált ki anyámnak. Kölyökfigyelmetlenségből egyszer valamibe cukor helyett sót tettem, drága apa meg az örökös újítási szándéktól hajtva beáztatta a száraztésztát, hogy gyorsabban főjön. Kettőnk szakácstudománya azért egy napon sem említhető; ő tudott főzni.

Apa levéltárcájában csak a mi fényképeink vannak. A gyerekeié és az unokáié. És egy felvétel a malomról. Büszke volt a szakmájára:

„Egy molnárnak a fülét, a tapintási, a látási, és a szaglási érzékét is használnia kell. Például ha a liszt szaga nem az igazi, tudni kell, mitől: a dohosságtól, a búza, vagy a gépek miatt? De tudni kell az asztalosmunkát, mert irányítani kell a brigádot, hogy a csövezésnél a megfelelő szögeket állítsák be. Nekünk kell megmondani a lakatosoknak, hogy cseréljék ki a csapágyon belüli kereket, hogy tökéletes legyen. Amikor eljöttem nyugdíjba, azt mondták:

– Nem találtunk már olyan embert, akinek a kisujjában volt az egész, csak megállt a malomajtóban és szólt, hogy baj van az egyik hengerrel. Az öreg a hangból tudta, ez a gép nem öröl rendesen, hanem tekeri a henger az örleményt, vagy felragadt a kerék! – Nem hiába szereltem annyi malmot. Például a hajdúnánási eredetileg hat vagonos volt, nyolcat öröltek vele, de nem volt jó a liszt. Azonnal láttam, mi a baj. Megcsináltam, majd egy éven belül tíz vagonosra bővítettem. Amikor jött a 44 órás munkahét, azt mondták, de jó volna, ha tizenkét vagonos lenne! Annyi lett.”

Tudtommal édesanyám két bűnt követett el apával szemben. Az első, hogy nem engedte tovább dolgozni. Ahelyett, hogy a körötte tolongók közül fogott volna néhány tanítványt magának – bár azok jobbára szegények voltak –, a magánytól tartva a szoknyája szélére kényszerítette a vitalitástól duzzadó férfit – talán épp férfiúi túlbuzgásától tartva. De az alkotó szellemet nehéz betuszkolni a palackba. Apa kitalálta a faragást, amiben annyit haladt két-három esztendő alatt, hogy meghívták a népi fafaragók tokaji táborába. Anyánk megint csak nem engedte. Sőt amikor nagymama halála után kisebbre és bérházra cserélték a lakást, megtiltotta neki a faragást is: egy bérház negyedik emeletén ne zavarja a véső kopácsolásával a többi lakót.

A lakáscsere is külön mese. Nagymamáék halála után tényleg felesleges volt nekik a cserépkályhás hodály. De nem gondolták igazán végig, mivel jár a bezárkózás egy lakógépbe. Anyám sosem igényelte a fizikai munkát, a kertészkedést, a szöszmötölést, mint apa. Ő inkább felügyelő típus, aki izgetni-mozgatni tudja, sőt akarja is a környezetét. De nemcsak az ő erős akarata érvényesült a lakáscserénél: apát szó szerint bepofozták börtönébe. Régi lakásuk egy jómódú debreceni polgárnak épült – talán egy vasúti főtanácsos lakott benne, amíg lehettek ilyenek –, majd a házat „kettévágták”, s a felét megkapták nagyapáék, a másik részében pedig bennhagyták az özvegyet a lányával, majd ennek a lánynak – akit anyámék csak ferdeszájú kurvaként emlegettek – levágtak a maradékból egy szobát. Bár a tekintélyes udvarban a hajdani cselédlakásból új ház is épült, sőt a közeli iskolának két osztálytermet is összehoztak a korábbi nem tudom, mire szolgáló helyiségekben, maga a ház egyre zsúfolódott. Az

udvari új ház lakója egy hentesmesterből fuvarossá süllyedt férfi családjáé lett, a főtanácsos úr unokája meg egyenesen börtönlakóvá vedlett. Két büntetés között fogott egy szemrevaló teremtest, akit prúd anyám szintén a legösibb mesterség üzésével vádolt. Amikor a fiúja visszakerült a börtönbe, az ifjú hölgy maradt. Majd amikor a fickó kiszabadult, megverte a nála legalább harminc évvel idősebb apámat. Nem tudni, hogy a verést megelőzően mi történt, mi nem, legfeljebb gyanítható abból, hogy anyám nyomban talpra ugrott, s kihirdette: ebben a lakásban veszélyben van apa, és az egész család élete, mert „az a bivaly” képes rájuk törni az ajtót. Ez katapultálta föl őket végleg a negyedekre.

Hajdan kertjük is volt a híres Bocskayban, de anyám nem mozgott igazán otthonosan az ottani teendők között. S talán ezért, talán másért a hétvégi telekből faház lett a Tisza-csatorna partján. Apa itt is talált építeni, javítani valót, de elég volt beülni melléjük a kocsiba, hogy megtudja az ember: nem sokáig lesz meg az a vityilló, sőt a kocsi sem. Anyám korholta apát, hogy gyorsan megy, hogy nem ismeri ki magát, hogy leszorítják, hogy „jaj, Antikám, jönnek, mint az állatok!”, mígnem két-három pesti átkelés bizonytalankodásai után maga is elhitte, hogy el kell adni az autót. (A Trabbant – drága apa ezt a szót, mindig két bével mondta – muzeális értékű volt. Apa ugyanis nem ismerte az alkatrészhíányt. Amit nem kapott meg, azt óra vagy mérleg, netán hajdani motorkerékpárja darabjaival helyettesítette. Szükség esetén összeragasztgatta őket: az Epokitot a főzésen kívül mindenhez használta.)

Apa szobrai nemcsak kézügyességét, hanem formaérzékét is mutatják. A kertben kihúzgált ágas-bogas szőlőtuskókban ő meglátta a darumadarat, a táncost, és egy-két nyisszantása után meglepve fedezték föl mi is, amit nélküle soha. Egyedül az hibádzott, amire nem nevelődhetett, amit senkitől sem tanulhatott meg: az ízlés. Sígni tudtam volna, amikor egyre szebb szobrait fényes csónaklakkal kifelve láttam újra. Jó faszobrász lehetett volna, ha nem cserélik el a lakást, ha anyám engedi, ha megtanul néhány fogást, ha kicsit pallérozódik az ízlése.

Végre megérkeznek Éváék, és velük édesbátyja, Tamás is. Orvosként megtehetette, hogy beviszi őket a kórbonctanra, ezért van kisírva a szemük, ettől olyan csöndesek. Éva fejtől vetett egy pillantást az édesapjára, és annyit mond csupán:

– Szép, mint az életben.

Szép halott? Apa azért biztos szép volt.

Leülök Éva lábához a kisszékre, és váltva zsolozsmázzuk sírbeszédeinket. Tamásék vasárnap jártak itt, és állítólag apa már akkor olyan furcsa volt. Kérte, válasszanak a szobraiból. Tamásnak dolgoznia kell, elmegy, mi újra felosztjuk a teendőket. Amint anyánk meghallja, hogy Éváékkel közösen akarjuk fizetni a hamvasztást, a papot, fúriaként veti magát közbe:

– Szó sem lehet róla, mi összegyűjtöttük a pénzt mindkettőnk temetésére! – Más fegyvere nem lévén szokása szerint megszarolja felnőtt gyerekeit („Ha kicsit is szeretitek apát!”). Aztán a hajdani iskolai atlasz fedeléből, s nem tudom még miféle rejtekhelyekről előkerül „a vagyon”: néhány letéti jegy, a ritkán négyszámjegyű összegekből építgetett, látra szóló betétkönyv: amiben a pénz csak romlik.

Apa, életében talán először, a halála előtti héten felírkálta a számokat, összegeket a naptárra. Lezárta a főkönyvet.

Politikai kudarca bizonytalanná tette munkáséletének a felét. Végigmalmazta a fél országot. Kiűzve Bösörményből elszegődött rizst talicskázni a budapesti rizshántolóba. Az ötödik napon, amikor a csiszolóörök épp távol voltak, az egyik gép ledobta a tetejét és szórta a rizst. Ő azonnal lezárta és megigazította. Amikor az almolnár észrevette, megkérdezte:

– Maga molnár?

Így lett belőle almolnár.

„Amikor 1949-ben az új malomban csiszoló-csoportvezető lehettem volna, behívott a párttitkár:

– Rendet kell teremteni Tahitótfaluban. Már az ötödik főmolnárt küldjük ki, de mind otthagyták!

– Többet én nem leszek főmolnár – feleltem.

– Mi mondjuk meg, hogy mit kell tenni!

– Akkor sem veszem át a malmot!

Erre másnap a kezembe nyomták a felmondást. Megdöbbsenem. De a kapus felküldött az irodába, ahol már várt a titkár:

– Most se veszi át Tahitótfalut?

– Kényszerülök rá, de azt se tudom, hol van.

– Odatalál. Vigyázzon a gazemberekre, és hozza rendbe a malmot!

A régi tulajdonos bízgatására az emberek mindent elkövettek, hogy tönkremenjen az üzem. Egy szabó volt a vezető, aki sosem látott hengerszéket, és bemagyarázták neki, hogy minden este „kimarad” öt-hat zsák liszt, meg három zsák korpa, azt osszák szét. Három nap múlva kiszúrtam. Feljelentettek, hogy munkásellenes vagyok, mert legazembereztem őket.

Aztán áthelyeztek az Első Nagykőrösi Gőzmalomba, és mellé még hat malmot raktak a nyakamba: a törteli malmot, az abonyi malmot, a szolnoki Erzsébet malmot – nem is tudom mindnek a nevét. Ezeket a malmokat állítólag a feketézőktől vették el, de azok is tolvajok voltak, akik átvették, és mire odaértem, a rendőrség már letartóztatott két-három embert lopásért. Szaladgálni kellett egyik helyről a másikra, pedig még az én malmom sem volt rendben. Rettenetes feszültségben éltem két és fél évig. Hányszor kellett összetűzőm az emberekkel is, mert berúgtak. Bortermő vidéken a közönség a búzával együtt öt literes bádogdemizsonokban hozta a bort is. Rábeszéltem az igazgatót, hogy vegyünk fel a leeresztő csöveket, főt zsákoljunk, és csúszdán engedjük le a közönségnek a lisztet. A feleségek majdnem a nyakamba borultak, ha megláttak az utcán:

– Az Isten áldja meg magát! Hogy tudta az én uramat annyira megváltoztatni? Most nem jön haza részegen!

A lelkükre beszéltem, hogy egy intelligens ember, egy molnár nem dülöngél az utcán. Végül azt mondták, ilyen emberrel még nem dolgoztunk, aki ennyire szigorú, és mégis ilyen jó szíve van. Még a pártba is hívtak, de nemet mondtam, mert egyszer már megbuktam politikából.

Nagykőrösről kéthetenként hazajártam. Említette egyszer a feleségem, hogy Dinok igazgató lett a Hortobágy Malomban, és szeretné, ha hozzá kerülnék mint főmolnár, de én haragudtam rá. Van pofája idejárni, azután hogy kinyírt ártatlanul, mert egy házat kapott Valdmantól?! Margit-napon mégis beállított egy csokorral, és nem volt szívem kiutasítani. Nem mosta magát, inkább ajánlotta, jöjjen haza jó fizetéssel; így akarta rendbe hozni az ellenem elkövetett politikai manővert. De ha valakit így összetörtek lelkileg, azt nem lehet helyrehozni. Megmondtam neki, én téged mindig pártoltalak; amikor kihajítottak az üzemből, mindig felvettelek.

Nagykőrösön is értetlenkedett a személyzetis:

– Magának itt jövője van, ne menjen oda vissza, ahonnan elzavarták!

Csak hát a szállásadónőm, egy református pap édesanyja megírta a feleségemnek, hogy baj van, mert Anti udvarolgat. Ami igaz is volt. Jártam egy nőhöz, mert a feleségemmel rossz életet éltünk, csak azt vártuk, hogy a gyerekek nőjenek. Margit például eladta az egyik házunkat, a pénzt meg ide tette, oda tette: egy nadrágot meg egy csizmát kaptam belőle. Ahogy megtudta, mi van, felkapta a három gyereket, odaköltözött Nagykőrösre, és nem engedett sehová.

Végül hazajöttem. Megkaptam a rizsmalmot, ahol rendet kellett teremteni.”

Anyámat körülmutatványozzuk, hogy „arról” ne essen szó, ám egymás között a konyhában kizárólag apa halála körül röpdösnek gondolataink, szavaink. De kenyeret kell szelni, főzni kell, megkérdezni, hol a só. A felfoghatatlan sziklájába hajszálrepedéseket rajzolnak az életfunkciók.

– Nekem azt mondta: a gyors halál a jó. A családnak talán nem, de a halottnak igen – emlékezik a húgom. – Mindig lekísért, csak legutóbb nem, akkor még sem tulajdonítottam neki fontosságot.

A vázában árválkodik még egy elszáradt akácág: apa utolsó ajándéka. Anyám vagy hatvan esztendeje, talán az első csókhöz kapott akácot édesapámtól. Azóta ez a virág a kedvence. Ötödikes koromban „Akácvirág” jelisével nyertem valami anyák-napi pályázatot. Minden évben versengünk, hogy előbb anyám látja-e meg az első kivirágzott akácot, vagy én örvendeztetem meg vele. Bár e kérész életű virág kultusza Brazíliában élő édesapámhoz kötődik, apa is benevezett az akác figyelésbe, amint bekerült a családba. Csak hát én délibb fekvésű tájékon éltem – akkor épp Szegeden –, és sokkal többet császkáltam, autókáztam, mint ő, így akáccal bélelt leveleim többnyire megelőzték őt, az idén egész sportszerűtlenül, mert a korábban nyíló sárgaakácból küldtem egy fűrtöt. Utolsó közös levelük szerint ez elkeserítette a talán már búcsúra készülő apát.

A kihalt lakásból a szemétdobóba kerül a száraz, fekete akác is. Elzárjuk a gázt, kikapcsoljuk a villanyt. Indulóban leakasztom a falról az apa által kirakott Bölöni plakettet, Eszter Jókai Jövő század regényét kéri kölcsön; ezekkel indulunk az új életbe.

Anyám azzal totyog be kettőnk között a pesti lakásba:

– Innen én már nem fogok hazautazni... Miért nem bírta ezt kivárni!?

Gyorsan lefekszünk. Nyitva hagyom az ajtóm, és az övét is, hogy halljam, ha szólítana. Bár gyöngye altatót veszek be, az elmúlt másfél nap úgy letaglóz, hogy semmit sem hallok belőle, hogy fölkelve magára rántja a fotelt. Ő pedig csak benéz hozzám, hogy alszom-e, de nem szól.

Délben telefonon kondoleál Marcsi, első feleségem, gyermekeim anyja Miskolcra. Néhány hete volt beteglátogatóban édesanyáméknál, és most mondja el: apa lekísérte, és közben annyira rájött a sírás, hogy a földszinten alig tudta kinyitni a liftajtót: „Nem bírom végig nézni a kicsi haldoklását, nélküle még kevésbé bírnám. Nem bírom!” Egész a kerítésig kísérte Marcsit, aki figyelmeztette is, hogy vissza kellene mennie, mert kicsi anya nem tudja, hová tűnt. Azzal mentegetőzött: „Nem akarom, hogy lássa, hogy sírtam.”

Drága apa olyan testi és szellemi állapotban volt, hogy nyolcvankét esztendősen is dolgozhatott volna tanácsadóként, ha nem kell édesanyámat gondoznia. Visszakerülve Debrecenbe nyolc év alatt a hatszorosára emelte a debreceni rizshántoló termelését. A 13 akkori hántoló közül mindig a övék volt a legjobb. A fényezett rizs nem kellett a külföldnek, az övék igen,

külön fényezés nélkül is. Sok esetben a rizshántoló többet exportált, mint a többi malom összesen. Az üzemet mégis bezárták a pora, és a rizshéj miatt. Ekkor lett apából technológus.

Amikor visszakerült Debrecenbe, rögtön izgatni kezdte, hogyan működnek a centrifuga formájú rizshántoló masinák. A bennük forgó kúpos malomköre „ablaktörő” lapátok terelték, szorították rá a beömlő rizst. Apa rögtön észrevette, hogy a gépek majdnem üresek, mert szakaszosan dolgoznak. Támadt egy ötlete: ha meghajlítja az „ablaktörőt”, az finomabban vezeti rá a hántolatlan rizst a köre. Spekulált, spekulált, de az üzemben nem lehetett kísérletezni. Egy ezermester számára nincs akadály. Mérnöki rajzot nem tanult, szögsebességet nem tudott számítani, de fából ki tudta faragni, amit kigondolt: akár a rizshántoló gépet is ferde féktuskókkal. Megcsinálta, ráengedte a héjas terményt, és tiszta, hófehér rizs jött ki belőle. Ez talán forradalmi újítás, hisz egy lépésben elvégezhető a hántolás, nem kell a rizst háromszor felönteni: egy gép elvégzi, amit korábban három! Apa bemutatta szülöttét, és azt mondták, szép dolog.

„Debrecenben akkor már elég nagy hírem volt, és amikor elkezdtek az új rizsfajták hántolási próbáit, Kállainak, a minisztérium megbízottjának Debrecent ajánlották Dévaványa és Budapest mellett. Tíz mázsánként kellett leengedni a különböző rizseket, és egy alkalommal megmutattam neki a kis fagépemet. Elámult. Pesten aztán bejelentette, hogy van egy csodagép, miért nem figyelnek fel az ilyesmire. Kijött egy mérnökökből, szakemberekből álló bizottság, és én bemutattam, hogy mivel még kefe is van a gépben, olyan szép fényes lesz a rizs, mintha egy harmadik gépen fényeznék. A héj miatt a szemek nem tudnak egymáshoz ütődni, kíméletes a csiszolás. A héj gátolja a súrlódást is, ezért a szem vége nem tört, nem gömbölyödött le, hanem megmaradt teljes hosszában.

Csinálni kellett egy gépet vasból is. Megint kijött a kilenc tagú bizottság és azt mondták, adjam be találmánynak, és vigyük fel Pestre a gépet, ahol ellenőrizhető, hogy mit hoz ki abból a rizsből, amiből a nagy hántoló is dolgozik. Vagyis párhuzamosan ment sok régi gép és az enyém. Több mint egy hónapig voltam fent Pesten, még a szállodát is fizették. Amikor Angliába kellett egy kiállításra rizsmintát küldeni, a mérnök javasolta, hogy az én gépemen csinálják, de olyan szép lett, hogy nem engedték kiküldeni, mert Magyarországon úgysem tud senki ilyet csinálni.

A nagy rizshántoló egy mázsából 52 százalék első osztályú rizst hozott ki, benne 3 százalék törmeléket. Az enyém 56-58 százalékot hozott ki, és nem volt benne törmelék két százalék sem. Az első osztályú rizs akkor 22 forint volt, a törmelék rizs pedig hat forint. Az 5-7 százalék többlet mindenki tudta, de ez sem volt elég. Úgy döntöttek, hogy a tiszaszentimrei hagyományos malom mellett kell csinálni egy kísérletit. Ez megint egy évbe telt, de 7 százalék többlet jött ki, pedig az ottani molnárok is be akarták bizonyítani, hogy nincs igazam. Húzódozott a bizottság is: próbáljuk ki egy nagyobb üzemben. A karcagi rizshántolóban két évig folyt sikeresen a kísérlet, a bizottság mégis csak jegyzőkönyvezett, mert Halminak, az igazgatónak két találmány már megégette a száját. A gabonaszeletelő nem vált be, mégis gyártották a sok drága gépet, ami nem kellett senkinek, egy új lemezsilóból meg egy csomó összedőlt. Ilyen előzmények után ő nem reszkírozott többet. Kiadta, hogy a csodagép alkalmazható, de ő nem kényszerít rá senkit. Amikor azt mondtam, akkor felesleges találmányon törni a fejem, kiutalt ötezer forintot. A bizottsági tagok is éreztették velem, hogy csupán a pénzre pályázok. Pedig csak azt mondtam: előbb el kell fogadni, mert hasznos, és nem arról kell beszélni, hogy mi jár. A többség irigykedett. Egyszerű ötletnek tartották, amire más jött rá. Hogy az a gép háromszoros, négyszeres munkát végez, és még tökéletesebbet is, azzal nem törődtek. »Megferdített egy gumituskót, és ez már találmány!?!«

Sok bosszúságot okoztak. Ha a szíj elszakadt, napokig kellett várni míg egy újat kaptam, pedig ötperces dolog. Hiába talál fel az ember valamit, a hadakozás teljesen elveszi a kedvét. A jegyzőkönyvekre mindig odabiggyesztették: »További kísérlet szükséges!« Senki sem merte találmányként bevezetni, hátha nem lesz eredmény – és hátha lesz! Úgy gondolták, inkább újítás legyen, mert akkor nem öt évet kell fizetni, hanem csak egy év átlagát.

Közben a műegyetemen is csináltak egy rizshántológépet. Beállították az enyém mellé, s megnézve a belsejét láttam: ki van zárva, hogy ez jobb legyen. Nem is vált be. Nem tudom, végül is mi volt a céljuk, de én belefáradtam. Azt mondtam, nem foglalkozom vele többet, nem érdekel. De volt egy kollégám, aki nagyon szeretett, és azt mondta, Tóni itt van Kállai Gyula államminiszter a Bikában, írjuk le gyorsan, hogy szabotálják az ügyedet, és adjuk át neki. Akkor már egy dunántúli újítási ankéton felhozták, hogy a Hajdú-Bihar megyei főmolnár csinált egy gépet, amiért milliókat kellene kifizetni, de félnek aláírni, inkább nem vezetik be. A hatodik évben aztán belenyúlt a pártbizottság. Összehívtak vagy harminc embert a trösztől, mindenfelől; ott volt az igazgatóm is. Lehordták őket, és kiadták, ha egy éven belül nem tesznek valamit, ők intézkednek. Volt egy újságíró is, aki írt egy fényképes himnuszt. Sokra mentem vele.

Ha 1958-ban bevezetik, amikor a rizstermés csúcson volt, 25 milliónyi lett volna a megtakarítás, óriási összeg abban az időben. Megijedtek: ennek a tizedét sem lehet kifizetni egy embernek. Egyszer aztán értesítettek, hogy törölték a találmányt, mert nem fizettem be a díjat. Másfél hónappal maradtam el, mégis megszűnt a védettség. A döntést a Fővárosi Bíróság helyben hagyta, így ütöttek el a szabadalomtól. A Minisztertanácstól azt a választ kaptam: mivel az ítéletet nem fellebbezhetem meg, a döntés végleges. Felhívtak a Találmányi Hivatalba, hogy miért megyek én a Minisztertanácshoz meg Kádár Jánoshoz, és bemutatnak egy mérnököt, aki figyelemmel fogja kísérni az újítást. Olyanokat mondtak, hogy »Maga pénzt akar, ne hivatkozzon hát a népgazdaságra! A jó találmány nem vész el. Lehet, hogy nem a feltaláló jutalma, de az utókor hasznosítja, mint Jedlik Ányos esetében is.«

A minisztériumban nem is 25, hanem 42 milliós megtakarítással számoltak. Megérdemeltem volna a pénzt, mégis azt mondtam, ha nekem két és fél millió jár, megelégszem annak a tizedével is, akkor talán alá meri írni valaki. Csak így lehetett gondolkodni. Végül is a találmányt teljesen bevezették, mégis csak a karcagi eredményt fizették ki: 217 ezer forintot kaptam.”

Apa csatáit én Veszprémből figyeltem. Részletekben kapta a pénzt, de az is 25 millió egy százaléka is szép summa volt akkor. Többek között jutott belőle százezer forint egy használt Opelre. Az ismert dalszövegíró autójának nem az volt a rejtélye, hogy a padlóján letaposott guanóban női bugyit találtunk, hanem a fél körömcipő. Hogy szállt ki a tündérke? Ez a cirkáló megnövelte apa presztízsét: neki kellett hordani a főnököket a halastóhoz horgászni – a Volga már snassz volt –, s nem egyszer tíz-tizenöt kilónyi kövér pontyot hozott haza.

Este anyám illetlennek érzi, hogy leüljön velünk a tévé elé, aztán kéri, nehogy megmondjam Éváéknak, hogy gyászában tévézik.

Nóra lányom nemigen tud mit kezdeni sem a halállal, sem betegséggel. Mivel születésekor váltunk, nem alakulhatott ki igazi kapcsolata a szüleimmel. Annál könnyebben mond ítéletet édesanyám, a nagyanyja fölött. Korosztálya kegyetlenségével sorolja, hogy szerinte végignyafogta az életét, feszt ágyban volt, hogy kiszolgáltassa magát: ő kergette halálba nagyapát. Kényelmetlen beszélgetésünk végén megkérem, ne jöjjön el a nagyapja temetésére, mert apa utolsó harminchárom éve szerint mégiscsak anyámat szerette a legjobban.

A beszélgetés szinte ugyanígy ismétlődik meg Eszterrel. Anyósával való viszonyát az első pillanattól terheli anyám megismerkedésük idején tett felelőtlen kijelentése, aminek az volt a

ki nem mondott lényege, hogy a fia most hetyeg egy kicsit egy színésznővel, de majd kinövi. Eszter tizenhét közös esztendőnkön át próbálta feledni, hogy anyám jóformán lekurvázta, ezerszer felül is emelkedett a súlyos sérelmen, de a szíve mélyén soha nem tudta megbocsátani azt a mondatot. Közel két évtizeden át anyámnak ezen a belépőjén át rögzült benne minden szó, minden mozdulat. Az általa is rajongásig szeretett apa halála fölrobbantotta ezt az időzített bombát.

De mélységes sérelme ellenére ragaszkodott hozzá, hogy anyám hozzánk jöjjön meghalni. Eszter ilyen. Szeretve gyűlöl, gyűlölve szeret.

Péter fiam a váláskor egy éven át a nagyiéknál nevelkedett. Fel is rohan még aznap este, bár Brémából vezette végig az utat. Olyan sebzett vagyok már, hogy amikor megjegyzi, nem tudja a jövő heti munkarendjét, megnyugtatom, nem kötelező részt vennie a nagypapa temetésén. Nem tiltakozik. Heteken át telefonon sem kérdi, hogy van a nagyanyja, mikor lesz a temetés. Ez vár ránk? Milyen előrelátó voltam, amikor elhatároztam, se sírom, se kolumbáriumom ne legyen! Öntözzék szét a hamvaimat a temető fűvén, így évente egyszer, halottak napján sem lesz senkinek gondja velem. Ha mégis eszébe jutnék valakinek, mondjon el egy anekdotát az emlékemre, vagy olvasson el néhány oldalt valamelyik könyvemből. Édesanyám, de Eszter is zahorált már velem, hogy nem akarok velük egy sírban nyugodni, de sem nyugvási vágy, sem nosztalgia nincs bennem.

Anyámhoz képest én még madártávlati viszonyban vagyok az elmúlással – állapítom meg már a gyász kezdetén. Ő nemcsak a benne terjedő kór, hanem apa miatt is pár- és perbeszédben van a halállal, halottjával. Reggel szidja, amiért egyedül hagyta, délben talán mintha büszke lenne rá, hogy ő, a semmi kis üvegfigura túlélte azt, akinek a gondozására szorult, este pedig félve alszik el, hogy éjszaka újból szolongatni fogja: „Nagyon horkolsz, Antikám, fordulj a másik oldaladra!” Persze tudja, hogy ezért már nem kell szólnia; épp a mondat kimondhatatlansága szorítja a torkát.

Elemér barátom ajánlásával az Onkológiai Klinika épp aznap akadémiussá választott főigazgatója fogadja anyámat, s mély empátiával kifaggatja, nem kapkodva megvizsgálja, majd miután megtudja, hogy debreceni tanító néni volt, beutalja vizsgálatra egy debreceni főorvos osztályára, s sugarazás helyett hormonkezelést javasol neki.

– Egy hete halt meg apa – köszönt anyám csütörtök reggel álmatlan szemekkel. – Csak akkor voltam ilyen szomorú, amikor édesanyámat temettük, de akkor ő mellettem volt.

– Most meg mi vagyunk melletted! – emelem föl az ágyból, s hiába simogatja meg a kezem, tudom, más volt az a drága „idegen”, mint az édesfia, és ez így természetes. Délután hívogat a nyitott ajtókon át, de nem tudok ugrani, mert belegabalyodtam egy mondatba, s mire az ágyához érek, kibuggyan belőle:

– Sosem bocsátom meg neki: tudta, mennyi dolgod van, mégis itt hagyott!

– Hogy mondatsz ilyet? Gondolod, ellened vagy ellenem akasztotta fel magát? – szólok rá miközben elővadászom az elbitangolt zsebkendőt, és megtörlöm a száját. Megigazítom a hálókabát nyakát, és ha el nem kapnám a kezem, megcsókolná.

– Mintha a kislányom lennél! – mondja, és hirtelen témát vált: – Az utolsó időben anyám mindig összezsínálta magát. Húztuk le a hálóingét, és még a haja is csupa szar lett. Fürösztöttük, és szegény apa mosott rá. Megbocsátok neki mindent! – zárja be a kört, én pedig egy újabb nehezékkal térek vissza a gályapadhoz életre írni halálaimat. Másra képtelen lennék. Érzem, apa itt bolyong: várja anyánkat. Csak azért tolakodott előre, hogy helyet foglaljon a kicsinek. A kicsinknek, hisz anyám kizárólag velem kettesben élt tizennégy

esztendő, formálásom éveit. Másodikban ő tanított. Rettenetes év volt. Legendás szigorából, sőt a pöttöm tanító néni pofonjaiból is három adagot kaptam. Kivételezett a fiával.

Mielőtt apa végképp ledobta volna feltalálói keresztjét, megmakacsolta magát. Ha már lefokozták újítóvá, legalább a kiadását térítsék meg: fizessék ki a fagépet, amit csinált! Kiszámította, hogy vagy hétezer forint jár neki. Pert indított. A bírósági szakértő lemérte minden alkatrész hosszát, szélességét és 13 ezer forintot hozott ki. A bíró szemében apa lehetett a dolgozó nép államának kapzsi ellensége, mert közölte: csak igennel és nemmel válaszolhat, de a malomipar ügyvédje egy félóráig ócsárolhatta a korhadt famicsodát. A jogtalanság elszakította apában a féket:

– Ez igazságszolgáltatás!?

– A bíróság megsértéséért háromszáz forintra büntetem!

– Ha ezerszer megbüntet, akkor is kiállok az igazság mellett: engedjen beszélni, ahogy az alperest is hagyta!

Felveresedett a bíró:

– Na, beszéljen!

– Először tessék kihúzni a büntetést! – kérte apa, majd elmondta a kálváriáját. A szünetben a folyosón a bíró karon fogta apát:

– Ne sajnálja a fáradságot, verje ki belőlük ami jár, mert borzasztó, amit magával csináltak! – és megítélt neki tízezeralahány forintot.

Apa belerikkantott az ítélethirdetésbe:

– A következő szabadalmat egyenesen a bíróságra hozom! – De a következőre már nem volt idő, erő, levegő. Az érdektelenségbe, irigységbe fojtott találmány iratai nyomtak vagy hat kilót, és apa 1972-ben meggondolatlanul eltűzelte őket a fürdőkályhában. A félkádnyi meleg vízben előbb megfürdött anyám, utána ő.

Két-három évvel később Eszter édesapja megemlítette a hamvába halasztott találmányt egy olasz—magyar cégnél dolgozó barátjának. És az olaszok – húsz évvel a fagép születése után! – meghívták apát: alakítson át nekik egy gépet, hisz mi lenne, ha Indiában vagy Kínában 7 százalékkal több lenne a hántoláznál a rizskihozatal! Örökké aggodalmas anyám megrémült: mihez kezd a messzi idegenben az ő férje? A család leszerelte azzal, hogy az útra elkíséri az apósom (nekem, nekünk kellett volna!), és tolmácsként ott lesz a apósom barátja. Az új rizshántoló reményében a „piszok kapitalisták” kettőjük vendéglátását is vállalták volna, de miközben az útlevelet, vízumot intézték, anyám bevetette apa ellen a maffiát is:

– Nem láttad a tévében, hogy a nyílt utcán meggyilkolják az embert?

És apa lemondta a meghívást. A szeretettel – meg saját félelmeivel? – szemben tehetetlen volt.

Húgocskámmal másnaponként telefonálunk anyánk állapotáról, no meg a temetésről. Bár anyánk kiadja, hogy mindenből a legjobb legyen, hogy egyházi szertartást kérjünk, és írásban hozzájárul, hogy apa urnáját szülei (nagyszüleim) sírjába helyezték, sőt Éva lelkére köti, nehogy felcimbálják az egész sírról a borostyánt, hanem csak óvatosan emeljék meg a saroknál; a kérdések kérdése nincs eldöntve: vigyük-e anyánkat a temetésre? Nem kellene, mondom ki félve. Szerdán megy be az onkológiára, s csütörtökön kérhetném is ki. Vonattal nem mehetünk, trombózisos lábammal még nem tudok ötszáz kilométert vezetni, s ezt a tortúrát anyánk se bírná ki. Állni, gyalogolni képtelen; a sírok közé tolokocsival sem lehet bevinni. Egy hétig nem merjük kimondani a kegyetlen vagy kegyes végszót, azért sem, mert

Éva reméli, hogy végül Eszter és a gyerekek is ott lesznek a temetésen. Nem lesznek! – döntöm el dacos kegyetlenséggel. A koszorúkra ráíratjuk mindnyájunk nevét, de Eszter marad anyákkal – meglátogatja majd a kórházban –, én pedig vonaton leutazom, és jövök is vissza. Amikor Eszternek megmondom, nincs ellenvetése, bár szemlátomást bántja a dolog, hisz még beteg édesapja is szívesen lejött volna Debrecenbe. Eszter minden tölem, tőlünk kapott sebe ellenére, ahogy vulkánlelke csöndesedik, ahogy látja anyám elesettségét, társam a gondozásában.

Édesanyámnak sokszorosan próbált menetfelszerelése van a kórházba vonuláshoz, mégis hatszor kirakja, ellenőrzi. Hiába mondom, hogy itt lesz a szomszédban, hogy mindennap látogatjuk, hogy telefonálhat vagy telefonáltathat, ha valami hiányzik: tölem is elvárja, hogy „bakaládája” körül fontoskodjak egy kicsit.

A klinikára kilencig kellene beérnünk, de anyám már hajnalban sürget. A vonathoz is mindig egy órával hamarabb kiültek: talán az élethez sem időben fogtak – fogtunk. A retteget a késedelemtől Kelet-Európa veleszületett rendellenessége. Mindig várunk, mégis mindig elvétjük a jó csatlakozásokat. Csak a betegágyat nem késsük le.

Megérkezünk a rákklinikára. A folyosón pizsamás kamasz fiúcska meg lányságára ébredő csitri. Úristen, kölkök! Anyámat lefektetem a kórteremben, s elmegyek sorba állni a betegfelvételre. Belém nyilallik, hogy nem ismételttem el édesanyámnak tízszer: a kórteremajtón vigyázva lépjen ki, mert én is majdnem kiestem a tíz centivel alacsonyabban lévő folyosóra. Csak nem történik baja, miközben várok a soromra? Középkorú asszony csatlakozik hozzánk fájdalmasan szép lányával. A mama járkál, intézkedik, a lány közénk ül. Áhítattal nézem, milyen belenyugvás lengi be gyönyörű vonásait. A halál szépsége? Végre sorra kerülök. A felvételis rápillant a beutaló jobb felső sarkára, a betegség kódszámára (174), és együttérzéssel kérdi:

– Először van a kórházban?

Mutatom neki a nevet:

– Édesanyám a beteg. – Gépeli az adatokat a személyi igazolványból, fölnéz: – Családi állapota? Özvegy?

– Apám egy hete akasztotta fel magát – bukik ki belőlem. – Maga írja le először, hogy özvegy.

– A következő alkalommal már az osztályon kell kérni a felvételi papírt – nyújtja át a paksamétát.

Gyomron vág a racionalitás: ez olyan hely, ahová újból kell jönni. Az ezer rubrikát tartalmazó lapon persze egyből arra ugrik a szemem: „Az eltávozás (halál) napja”. Összegubancolódot gyomorral rohanok vissza a kórterembe, hátha anyám indulna a végébe, hátha estében még fel tudom fogni. Az ápolónő támogatja sőt ugratja tántorgása miatt:

– Nem kellett volna annyit inni!

Anyám nyomban a fülembé sziszegi, hogy adjak neki egy százast. Leintem: ne szégyenítse meg a jó szándékú asszonyt, hogy azonnal lefizeti.

– Várj néhány napot, vagy majd a végén adj neki, amennyit csak akarsz – súgom.

– Te nem tudod ezt, én vagyok a kórházjáró!

Vetkőztetés, öltöztetés közben belegabalyodik a pizsamába a lába. Miközben segítem, azt hajtogatja, hogy ne látogassam mindennap, mert dolgoznom kell. Bejön az orvos kéri, menjek ki egy pillanatra, de még hallom, hogy egy telt arcú, ötven alatti asszonynak azt mondja: – Ne

legyen szomorú asszonyom, a sugarazás az... – Nem hallom tovább, és nem is akarom hallani. Kint, a folyosón az egyik hirdetmény vigaszul pszichológust, a másik keresztény papok szeretetszolgálatát ajánlja, a harmadik „Szebb külső, kellemesebb közérzet!” jelszóval közli: szükség esetén parókat kölcsönözhetnek a betegek.

Az osztályos orvosnak átadom a debreceni leleteket és a névjegyem, hogy bármikor elérhessenek. A nevem előtt álló doktori címet félreértve kollégaként kezel: ereszti rám a jeges zuhanyt. Annyit megértek a szakkifejezésekből, hogy a daganat szórtsága miatt nem a sugarazás a legcélszerűbb gyógymód. Szegény apa, ezért toltak le? Szélütötten baktatok a Szieszta Szanatórium József Attila koptatta folyosóján, és szembe jön velem az iménti „halál szépe” ápolónő köpenyben.

Otthon sírva mesélem: mindenki kedves, előzékeny, de a falak is azt üvöltik, hogy a hátsó kapu a temetőre nyílik. Eszternek csöndben folynak a könnyei, és csak annyit mond:

– Nagyon szégyellem magam. – Ezzel az egyszerű mondattal talán lezárul kettőjük tizenhét éves csatája.

A debreceni temetésre apával utazom: beszélgetésünk 117 oldalas szövegét olvasom, javítgatom. A krematóriumi épület előtt azt mondom én is, hogy a temetésről készüljenek fényképek, de ezerszer megbánom a beleegyezést, amikor a fotós ildomtalan tablóképekbe állít bennünket az urna előtt, fölött, majd a szomszéd sírra állítva. Nem kockáztat semmit, s ingujjban adja meg a tisztességet – a pénzünkért.

– Belefáradt a halálba – mondja apáról búcsúbeszédében a pap.

Két maroknyi urnájára minden gyereke szór egy kevés homokot, csak én nem. Hamvasztás után e jelkép értelmetlen: még egyszer nem lesz porrá.

Hétvégére hazamenekítem anyámat, állapota mégis gyorsan romlik. A temetéstől is félhet: nem kérdi, mikor lesz, én pedig nem mondom, hogy már megvolt. Evéshez már kézen fogva emeljük, toljuk vagy húzzuk az asztalhoz: „Vigyázat, jön a szerelvény!” Vécére kísérem, s tíz nap múlva már ott sem hagyhatom, mert félek, reszkető madárteste lebillen. A mosdás a bidén bonyolult művelet. Tartom a hálóingét, s miközben kínlódva mossa magát, reszkető fejét a lábamnak támasztja.

– Úgy szégyellem magam – mondja először, amikor megkér mossam meg a műfogsorát. Ám oly örömmel fogadja: – Jó friss az íze! –, hogy sosem felejttem elkérni. Szégyenérzete akkor erősödik fájdalmassá, amikor már a mosdásban kell segítenem.

– Miért szégyenkezel?

– Mégiscsak nő vagyok – feleli, noha már nem tud ülni, minden reggel meg kell fésülnöm.

Húgom eltemeti az édesanyját is, meg érettségiztet, sőt mivel ő volt „a temettető”, a debreceni tanács értesítésére beidézik Leninvárosban, hogy nyilatkozzék az örökösödségről. Az éber törvényt nem zavarja, hogy anyám még él, hogy nincs vagyon, ingatlan, és az sem, hogy mindezt a temetés hetében celebrálják. Mindezek ellenére Évák szekérderekyi finomsággal érkeznek anyánkat látni. Ő pedig nyári ruhákat rendel a lányánál: ezt meg amazz keresse ki Debrecenben a szekrényből, és hozza fel neki. Önmagát akarja becsapni vagy bennünket nyugtat? Inkább nyugodni kíván, igaz, dacosan perelve.

Este aztán suttogva fölteszi a régi lemezt:

– Háromnegyed hatkor otthagytam a kórházban, hogy álmos, megy haza. Amikor befejeződött a sugarazásom, hazavitt, leült a nagyszobában a tévé elé, be sem jött hozzám. Másnap megköszöntem neki az ebédet, erre rám förmedt: „Miféle úri dolog ez!? A nap felkel, lemegy;

az ember eszik, szarik, kész!” Örökké megköszöntem, mondtam neki, mire az felelte: „Mindig doktor Pünkösztiné maradtál, sosem voltál Tormáné!” Ez már nem ő volt; az a nő, a kurvája hergelte ellenem. Amikor rosszat szoltam rá, azt mondta, rendes asszony. Még nem volt nyugdíjban, legalább huszonhét évvel volt fiatalabb apádnál.

Forgat az örvény másfél halottam siralomházi tusakodása fölött. Észre sem veszem a vádbeszédben a logikai bukfcet. Ha apa tényleg mást (is?) szeretett, miért nem várta ki édesanyám halálát? Durva mondatait nem épp a feljük robogó halál robbantgatta?

– Arra fizettem rá – folytatja kevéske szünet után anyám –, hogy szép férfi volt mindkét férjem. Anti nevetve mondta a kórházban is, hogy hatvanéves.

Kivonszolom anyámat a vacsorához, de már a legkönnyebb kiskanállal sem talál a szájába. Engem ő másfél-két évig etethetett; ennyit visszaadni már nem lesz idő. A fogmosás után most nem a friss íz öröme bukik ki belőle, hanem az aggodalom:

– Félek a temetéstől. Nem tudok állni. Hogy megyek annyit?

– Édesanyám, már két hete eltemettük apát!

– Igen? – kérdi. Nem mer örülni, és talán nem akar szomorkodni sem. – Szép volt? Kik voltak ott?

– Csak a család, meg a házgondnokék – mondom, és látom elérte, amit nem mondtam ki, hogy egyedülálló, idegen asszony nem vett részt a szertartáson. Faggat a papról, a beszédéről, a koszorúkról. Búcsúzóul előbb a bal, majd jobb arcát, aztán a bal majd a jobb kezét csókolom meg; mindig babonásan ragaszkodott hozzá, hogy jobbról csókoljam utoljára. Ezen az éjszakán kisebb szélütés éri, és reggel vérdarabokat látok a vizeletében: vissza kell vinni a klinikára.

A számítógépem, ha gondolkodik – mondjuk kerestetek vele egy szót –, méhecske jelenik meg a képernyőn. Ezt a méhecskét látom anyám szemén is, ha kérdek valamit: lépeget fióktól, fiókig, keresi a választ. Ha tehetem, ebédeltetni is bemegyek, de legalább vacsoráztatni. Kérdéseimre pontosan felel, de ha maga fog egy mondatba, többször az ág mellé ülnek a gondolatai:

– A szamárköhögésből maradt vissza ez a kehelésed!

– Ötven éven át? Benyalok az uszoda vizéből, attól van!

– Ne menj el, míg meg nem pisiltetsz! – kéri, pedig három hete katéterre van kötve. – Igen? – csodálkozik, és felsóhajt: – Csak még egyszer tudnék járni!

A főnővért „ismeri” a debreceni kórházból, vacsora előtt pedig azt mondja, késik a reggeli. Az utolsó előtti nap azzal fogad:

– Láttam Elemért.

– Ő most Svédországban van – józanítom, de hiába.

– Úgy megörültem neki!

Több alkalommal kértem, jönn-e haza.

– Nem – rázza határozottan a fejét, de az utolsó előtti délután azzal fogad, hogy a főorvos azt mondta: viszem haza.

Beszélek az orvosiparossal, s ő kertelés nélkül mondja:

– Döntsék el, kérem, hogy a mama itt benn haljon meg vagy otthon!

Visszamegyek hozzá, próbálom etetni, de már napok óta semmit sem kér. Bármit kínálok, csak rázza a fejét, közben úgy csügg rajtam a tekintetével, mint a kamasz lányok első szerelmükön. Lopva tudok beleügyeskedni egy-két falatot, s már rázza is a fejét, elég volt.

– Minden elég volt.

– Simogatom a kezét: csontjai közé behuzagolták az ereket, inakat, és ráhúzták az áttetsző bőrt. 38 kiló. Belediktálok két kiskanál húslevest, de máris öklendezik.

– Még egy napunk van.

Zihál. Biztos tele van a tüdeje vízzel. Kértem, nem kér-e meggyet, barackot, gyümölcslet, szardellás kalácsot. Spórol a nemmel is, csak a fejét rázza. Végül megiszik egy fél kávéskanálnyi teát hat kortyra, utána köhög, öklendezik; fújtat a kisverébnyi mellkas. Megnézem a gyógyszeres dobozt: üres. Hagyják megfulladni? A humánus orvoslás legfeljebb passzív lehet a reménytelenség idején.

Mint mindennap, most is lemosom az arcát, a kezét. A szemét már alig nyitja ki. Megmosnám a fogsorát, de már erre is azt mondja:

– Nem!

Gonoszul sokkolom:

– Megoperálták Évát!

– Mikor? – kérdi ahelyett, hogy mivel, miért.

– Ma, kedden megy haza, és holnapután meglátogat.

Lehunyja a szemét. Elaludt volna? Simogatom, dajkálgom, s magamban mondom neki: Ne haragudj, nincs erőm, hogy hazavigyelek, hogy lefogjam a szemed. Bocsásd meg nekem!

Már egy órája lejárt a látogatási idő, menni kell. Nem veszi észre, hogy nem simogatom tovább, hogy felkelek az ágyától, hogy állok. De amikor az ajtóhoz lépek, felemeli tört tekintetét. Nézzük egymást. Érzem, hogy most nem lenne szabad elmenni, mégis kegyetlenül kilépek a képből. És 23-án éjjel, az apa által megjelölt mágikus három órakor kilép ő is.

(1990-97)

„Simonyit minden nyáron a legszebb színésznők vették körül a gyulai strandon. Akkortájt I. volt vágyaink tárgya, filmjeink sztárja. Ropogós és bánatosan huncut szemű. Szakszervezeti felgyelmit vállaltam volna ringó csípejének csupán a látásáért - persze nem úgy, hogy Simonyi karján libeg. Márpedig ott lejtett a Százéves cukrászdából jövet. Megálltak az újságosbódénál, sahogya a költő fölpillantott, észrevette, hogy a pártbizottság függönyei mögül lesik őket.

- Drágám, harapj meg! - mondta Simonyi.”

Persze nagyobb huncutságok is megesnek e kötet írásaiban, hisz többek között arra keresik a választ, hogy Közép-Európában a szerelem hogyan élhetett és halt, ha hálnia kellett, szökésen, börtönön, halálon át.

Pünkösti Árpádot nemcsak a *Népszabadságban* vagy a *Mozgó Világban* megjelent riportjaiból, szociográfiáiból, hanem például a Rákosiról írott könyveiből is ismerheti az Olvasó. A kilencvenes években született legjobb írások közül némelyik akár novellaként is olvasható. De kivétel nélkül mindegyik az emberi sors forgandóságaira keresi a választ. Azt kutatják például, hogy az orvos miért halandóbb a betegeinél, hogy mi is az a Balczó-jelenség, vagy hogy mit keres egy falkavadász a kabinsoron.

Nem egy félszázados történet is akad a sorban, de megfakult esemény, mese egy sem, mert Pünkösti figyelme mindig egy-egy emberre tapad, aki képtelen levedleni a sorsát, korát, közös történelmünket.

ISBN 963 7675 91 4

